

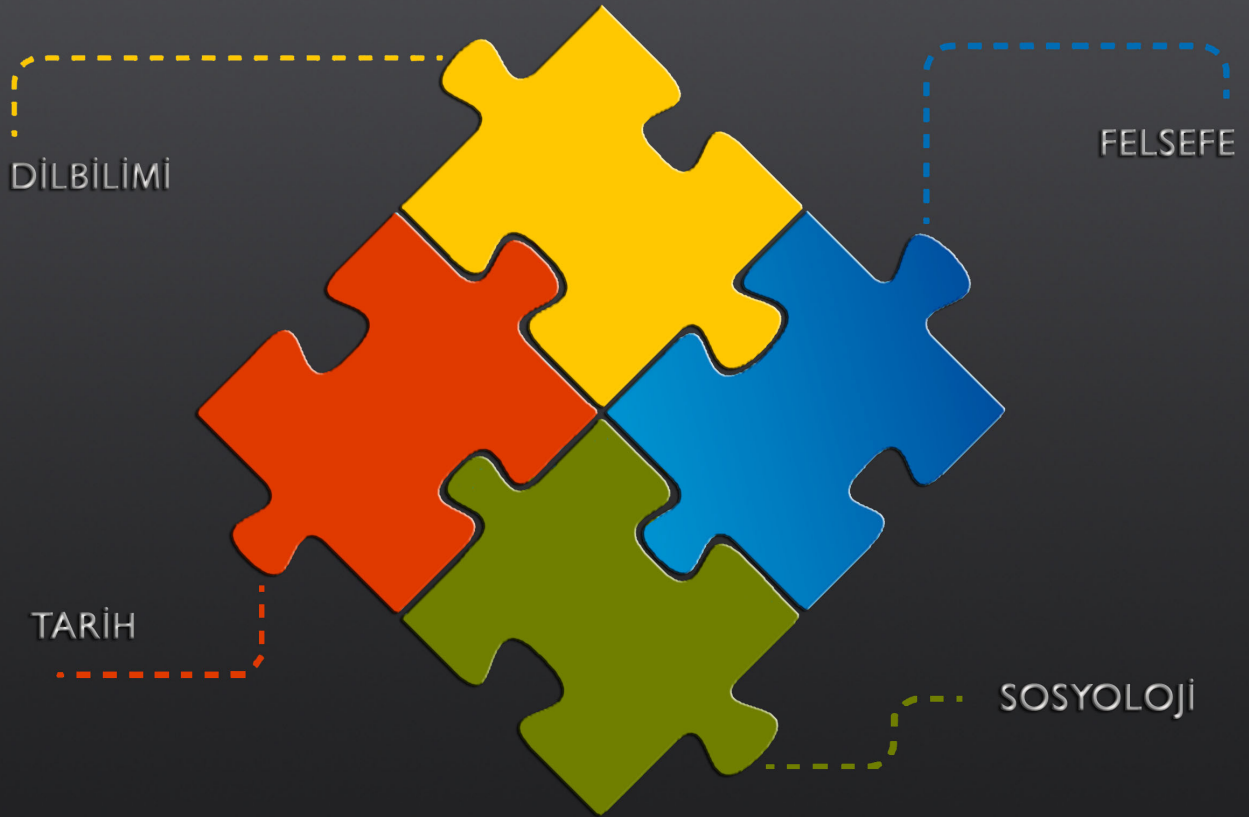
dada

DİSİPLİNLER ARASI DİL ARAŞTIRMALARI

INTERNATIONAL JOURNAL OF INTERDISCIPLINARY LANGUAGE STUDIES

ISSN: 2757-6108

HAZİRAN JUNE SAYI VOLUME 2021/2

Member
doi
crossref
DOI Prefix= 10.48147

dada

DİSİPLİNLER ARASI DİL ARAŞTIRMALARI
INTERNATIONAL JOURNAL OF INTERDISCIPLINARY LANGUAGE STUDIES

www.dadaakademi.com

Haziran June • Sayı Number: 2021/2

ISSN: 2757-6108

dada

DİSİPLİNLER ARASI DİL ARAŞTIRMALARI
INTERNATIONAL JOURNAL OF INTERDISCIPLINARY LANGUAGE STUDIES

www.dadaakademi.com

Haziran June • Sayı Number: 2021/2

ISSN: 2757-6108

Disiplinler Arası Dil Araştırmaları (DADA) Dergisi, iki ayda bir yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Disiplinler Arası Dil Araştırmaları (DADA) Dergisi'nde yayınlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukuki açıdan bütün sorumluluğu yazarına, yayın hakları www.dadaakademi.com'a aittir. Dergimizin tarandığı indeksler:

Yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir. Dergiye gönderilen yazılar iade edilmez.

OKUYUCU MEKTUPLARI / LETTERS

Lütfen yayımlanan yazılar hakkındaki görüş, yorum ve önerilerinizi Editöre gönderiniz.

Readers are highly encouraged to Express their views, comments or suggestions on published articles, to the editor.

Prof. Dr. Erdoğan BOZ

dadadergisi@gmail.com

dada

DİSİPLİNLER ARASI DİL ARAŞTIRMALARI
INTERNATIONAL JOURNAL OF INTERDISCIPLINARY LANGUAGE STUDIES

www.dadaakademi.com

Haziran June

Sayı Number: 2021/2

ISSN: 2757-6108

İmtiyaz Sahibi ve Editörü / License Owner and Editor

Prof. Dr. Erdoğan BOZ

Editör Yardımcıları / Editor Assistants

Prof. Dr. Cüneyt AKIN

Doç. Dr. Talat DİNAR

Doç. Dr. Ahmet KARAMAN

Yayın Danışma Kurulu / Board of Editorial Advisor

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN 'Türk Dili' (Ege Üniversitesi)

Prof. Dr. Leyla KARAHAN 'Türk Dili' (Gazi Üniversitesi)

Doç. Dr. Özgür AY 'Türk Dili' (Uşak Üniversitesi)

Prof. Dr. Semra GÜNAY AKTAŞ 'Coğrafya' (Anadolu Üniversitesi)

Prof. Dr. Kasım TURHAN 'Felsefe' (Şırnak Üniversitesi)

Prof. Dr. Ferit USLU 'Felsefe' (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Cafer AYDIN 'Matematik' (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet Kemal BAYRAM 'Sosyoloji' (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Cemil YÜCEL 'Eğitim' (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Yakup CİVELEK 'İlahiyat-Arapça' (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Prof. Dr. Beyhan KANTER 'Edebiyat' (Mardin Artuklu Üniversitesi)

Prof. Dr. Halil İbrahim GÜRÇAN 'İletişim' (Anadolu Üniversitesi)

Doç. Dr. Naci KULA 'Psikoloji' (Bursa Uludağ Üniversitesi)

Doç. Dr. Sinan SARAÇLI 'İstatistik' (Afyon Kocatepe Üniversitesi)

Yurtdışı Temsilciler / Representatives Abroad

Prof. Dr. Nikolay YEGOROV (Rusya Federasyonu)

Prof. Dr. Napil BAZİLHAN (Kazakistan)

Prof. Dr. Burul SAGINBAYEVA (Kırgızistan)

Prof. Dr. Oktay AHMED (Makedonya)

Doç. Dr. Neriman HASAN (Romanya)

Prof. Dr. Ekrem ÇAVUŞEVİÇ (Hırvatistan)

Prof. Dr. Lindita Khanari LATİFİ (Arnavutluk)

Prof. Dr. Elisabed BZHALAVA (Gürcistan)

Genel Koordinatörler / General Coordinators

Dr. Bayram ÇETİNKAYA - Dr. Serdar KARAOĞLU

Dr. Nazmi ALAN- Dr. Ferdi BOZKURT

Adres : İstiklal Mahallesi, Duru Sokak, Duru Apartmanı, Nu: 8/4
Odunpazarı / Eskişehir / TÜRKİYE

Telefon : 0222 2393750 / 2350

Faks : 0222 2291418

Eposta : dadadergisi@gmail.com

dada

DİSİPLİNLER ARASI DİL ARAŞTIRMALARI
INTERNATIONAL JOURNAL OF INTERDISCIPLINARY LANGUAGE STUDIES

www.dadaakademi.com

Haziran June

Sayı Number: 2021/2

ISSN: 2757-6108

Yabancı Dil Sorumluları / Responsible for Foreign Language

Öğr. Gör. Nurcan İLBAŞ - Arş. Gör. Musa TÖMEN

Düzeltili Sorumluları / Responsible for Revision

Dr. Fatih DOĞRU - Dr. Duygu KAMACI GENCER - Dr. Ezgi ASLAN

Kaynakça Sorumlusu / Responsible for Bibliography

Dr. Nilay GİRİŞEN – Dr. Songül İLBAŞ – Dr. Göksel SERT

Bu Sayının Hakemleri / Reviewers of the Issue

Prof. Dr. Ahmet AKÇATAŞ (Uşak Üniversitesi / Usak University)
Prof. Dr. Ayşe İLKER (Manisa Celal Bayar Üniversitesi / Manisa Celal Bayar University)
Prof. Dr. Bülent ÖZKAN (Mersin Üniversitesi / Mersin University)
Prof. Dr. Celal DEMİR (Afyon Kocatepe Üniversitesi / Afyon Kocatepe University)
Prof. Dr. Engin YILMAZ (Sakarya Üniversitesi / Sakarya University)
Prof. Dr. Faruk YILDIRIM (Çukurova Üniversitesi / Çukurova University)
Prof. Dr. Fevzi ERSOY (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi / Ankara Hacı Bayram Veli University)
Prof. Dr. Fevzi KARADEMİR (Dicle Üniversitesi / Dicle University)
Prof. Dr. Hacı İbrahim DELİCE (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Sivas Cumhuriyet University)
Prof. Dr. Hasan BAĞCI (Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi / Burdur Mehmet Akif Ersoy University)
Prof. Dr. Musa ÇİFÇİ (Uşak Üniversitesi / Usak University)
Prof. Dr. Özgür Kasım AYDEMİR (Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi / Alanya Alaaddin Keykubat University)
Prof. Dr. Şüreddin MEMMEDLİ (Ardahan Üniversitesi / Ardahan University)
Prof. Dr. Yakup CİVELEK (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi / Ankara Yıldırım Beyazıt University)
Prof. Dr. Yavuz KARTALLIOĞLU (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi / Ankara Hacı Bayram Veli University)
Doç. Dr. Badegül CAN EMİR (Karadeniz Teknik Üniversitesi / Karadeniz Technical University)
Doç. Dr. Enfel DOĞAN (Akdeniz Üniversitesi / Akdeniz University)
Doç. Dr. Erkan SALAN (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi / Aydın Adnan Menderes University)
Doç. Dr. Esra KARAKUŞ TAYŞI (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi / Kütahya Dumlupınar University)
Doç. Dr. Fatma Betül ÜYÜMEZ (Anadolu Üniversitesi / Anadolu University)
Doç. Dr. Tuna BEŞEN DELİCE (Bartın Üniversitesi / Bartın University)
Dr. Duygu KAMACI GENCER (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi / Eskişehir Osmangazi University)
Dr. Hüseyin Kahraman MUTLU (Afyon Kocatepe Üniversitesi / Afyon Kocatepe University)

Adres : İstiklal Mahallesi, Duru Sokak, Duru Apartmanı, Nu: 8/4
Odunpazarı / Eskişehir / TÜRKİYE

Telefon : 0222 2393750 / 2350

Faks : 0222 2291418

Eposta : dadadergisi@gmail.com

DİSİPLİNLER ARASI DİL ARAŞTIRMALARI
INTERNATIONAL JOURNAL OF INTERDISCIPLINARY LANGUAGE STUDIES

www.dadaakademi.com
Haziran June
Sayı Number: 2021/2
ISSN: 2757-6108

İÇİNDEKİLER

Araştırma Makaleleri

Gönül ERDEM NAS Sinan YALÇINKAYA	Endonezya Dili Konuşurlarının Türkçe Ünlü Üretimi (Bir R Dili Uygulaması) <i>Turkish Vowels Production of Indonesian Speakers (An R Language Application).....</i>	1-24
Merve DEMİRBAŞ	Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde Duyu Eylemleri <i>Sense Verbs in Turkish and Turkmen Languages</i>	25-49
Gül Mükerrerem ÖZTÜRK	Bazı Gürcü Deyimlerin Türkiye Türkçesindeki Karşılıkları Üzerine Bir İnceleme <i>An Investigation on The Turkish Equivalents of Some Georgian Idioms.....</i>	51-62
Can ÖZGÜR	Atebetü'l Hakayık Üzerine Kıpçak Türkçesi Bağlamında Tespitler <i>Determinations On Atebetü & Juvenile in The Context of Kipchak Turkish</i>	63-72
Pınar SÜNGER	Harold Garfinkel'in Etnometodolojisi Açısından Gündelik Dil <i>Daily Language For The Ethnomethodology Of Harold Garfinkel.....</i>	73-87
Erol TOPAL	Çağatay Türkçesiyle Yazılmış "Kāzī Birle Dōznıñ Hikayesi" Adlı Eserin Söz Dizimi Özellikleri (Kelime Grubu İncelemesi – Çevriyazı – Tıpkıbasım) <i>The Syntax Characteristics of The Work Called "The Story of The Judge and The Thief" Written in Chagatai Turkish (The Analysis of Word Groups-Transcription-Facsimile).....</i>	89-121
Abdurrahman BAŞCI	Arapçada Kullanım ve Dil Kuralı Açısından Şāz Kavramına Yaklaşım <i>A Summary of The Approaches to Shāz in Terms of Language Rules and Language Usage in Arabic.....</i>	123-145
Aliye İlkay YEMENİCİ	Ortaokul Öğrencilerinin 'Türkçe Dersi' Kavramına İlişkin Algılarının Metaforlar Aracılığıyla Belirlenmesi <i>Determining The Perceptions of Secondary School Students About The "Turkish Lesson" Concept Through Metaphors.....</i>	147-160
Neslihan KARACAN	İstem Değişimi ve Tegi Edatının İstem Çerçevesindeki Değişimlere Art Zamanlı Bir Bakış <i>Valency Change and A Diacronic Overview at Changes in The Valency Frame of Tegi Postposition.....</i>	161-176

Esra Elsr Abdelhai BABIKER	Satır Arası Arapça-Türkçe Önemli Bir Sözlük Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye Üzerine Bir İnceleme <i>Turkish Vowels Production of Indonesian Speakers (An R Language Application)</i>	177-189
Kitap Tanıtımı		
Ezgi ASLAN	'Çağdaş Türk Lehçeleri I' Adlı Eser Üzerine <i>On "Contemporary Turkish Dialects I.....</i>	191-195

ULUSLARARASI

DİSİPLİNLER ARASI DİL ARAŞTIRMALARI DERGİSİ [DADA]

INTERNATIONAL JOURNAL OF INTERDISCIPLINARY LANGUAGE STUDIES [IJLS]

www.dadaakademi.com

Editörden...

Değerli Okuyucularımız Merhaba,

Uluslararası DADA (Disiplinler Arası Dil Araştırmaları) Dergisi'nin ikinci sayısını 15 Haziran 2021 Salı, saat 10.00 itibariyle sizlere ulaştırmış bulunuyoruz.

Değerli Okuyucularımız,

Uluslararası DADA Dergisi, ilk sayısında beş makale ve bir tanıtım yazısı ile sizlerin huzuruna çıkmıştı. Kısa zaman içinde dergimize olan teveccüh artınca ikinci sayımızda on makaleye ulaştık. Bize destek veren yazar ve hakemlere çok teşekkür ederiz.

Değerli Okuyucularımız,

Dergimizin bu sayısında, yayın politikamıza uygun makaleler bulunmakta. Gürcüce ve Arapça ile ilgili makaleler dikkat çekici. Bununla birlikte Türkçenin eğitimi ve yabancılara Türkçe öğretimi ile ilgili iki makale, bilimsel popülerliği yüksek konuları içeriyor. Çağatay Türkçesi, Atebetü'l-Hakayık ve "tegi" edatı üzerine yazılmış makaleler ise tarihi Türk lehçeleri çalışmalarına katkı sağlayabilecek nitelikte. Satır arası Arapça-Türkçe sözlük yazısı, önemli bir sözlüğü bizlere tanıtırken Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde duyu eylemlerini karşılaştırmalı olarak sunan hacimli çalışma da çağdaş Türk lehçeleri için çok değerli. Son olarak Harold Garfinkel'in Etnometodolojisi açısından Türkçe gündelik dili araştıran makale, tam bir disiplinler arası örneklerdir.

Değerli Okuyucularımız,

Yeni sayımızın bilim dünyası için yararlı olmasını dilerken sizlerden gelecek her türlü eleştiri ve katıya açık olduğumuzu bir kere daha hatırlatıyor ve üçüncü sayıda daha geniş bir içerikle sizlerle buluşmayı temenni ediyoruz.

Prof. Dr. Erdoğan BOZ

Editör

15.06.2021, Eskişehir

ENDONEZYA DİLİ KONUŞURLARININ TÜRKÇE ÜNLÜ ÜRETİMİ
(BİR R DİLİ UYGULAMASI)

Gönül ERDEM NAS*

Sinan YALÇINKAYA**

Makale Bilgisi

Geliş Tarihi 15.05.2021
Kabul Tarihi 24.05.2021
Yayın Tarihi 15.06.2021

DOI: 10.48147/dada.32

Yazar Bilgisi

* Doç. Dr.

<https://orcid.org/0000-0001-8100-3884>

gonulerdem2002@yahoo.com

Bartın Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri
ve Edebiyatları Bölümü, Bartın / TÜRKİYE

** Öğr. Gör.

<https://orcid.org/0000-0003-0974-1115>

sinanyalcinkaya@hacettepe.edu.tr

Hacettepe Üniversitesi, Ankara / TÜRKİYE

Anahtar Kelimeler

ÖZ

Diller arasındaki farklılık ve benzerlikler, tipoloji başlığı altında ele alınan ve oldukça ayrıntılı çalışılan/çalışılması gereken dilbilim çalışma konularıdır. Diller; sesbilim, biçimbilim ve sözdizim bakımından yapısal benzerlik ve farklılıklar içermektedir. Bu benzerlik ve farklılıklar dil öğretim veya öğrenim süreçlerinde belirleyicidir. Diller arasındaki –özellikle- yapısal benzerlikler dil öğrencileri tarafından hedef dilin öğrenimini kolaylaştırırken farklılıkların fazla oluşu bu öğrenim sürecini uzatmakta ve daha zor bir hâl almasına sebep olabilmektedir. Bu durumun aksi örnekleri de olabilir. İkinci dil olarak öğrenilmeye çalışılan bir dille daha önce başka dillerin üzerine öğrenilmeye çalışılan dillerde bu öğrenim süreci farklı işlemektedir. D1 ve D2 olarak ifade edilen D1 birinci dili (ana dili), D2 ise öğrenilmek istenilen dili yani hedef dili ifade etmektedir. Bu çalışmada D1 Endonezyaca (Bahasa Endonezyaca) olan ve yaşları 19-21 arasında değişen 5 kadın, 5 erkek konuşurun Türkçe ünlü üretimleri incelenmiştir. Bu inceleme R programlama dili ile gösterilmiştir. Buna göre çıkan sonuçlar çalışmanın bulgu ve sonuç bölümlerinde ayrıntılı bir biçimde açıklanmıştır.

Endonezyaca, sesbilim, sesbilimsel tipoloji, ünlüler, R programlama

Atıf Bilgisi

Erdem Nas Gönül, Yalçinkaya Sinan (2021). “Endonezya Dili Konuşurlarının Türkçe Ünlü Üretimi (Bir R Dili Uygulaması)”. *Uluslararası Disiplinler Arası Dil Araştırmaları (DADA) Dergisi*, Sayı: 2021/2, Haziran, s. 1-24.

**TURKISH VOWELS PRODUCTION OF INDONESIAN SPEAKERS
(AN R LANGUAGE APPLICATION)**

Gönül ERDEM NAS*

Sinan YALÇINKAYA**

Article info

Submitted 15.05.2021
Accepted 24.05.2021
Published 15.06.2021

DOI: 10.48147/dada.32

Authors info

* Associate Professor

 <https://orcid.org/0000-0001-8100-3884>

gonulerdem2002@yahoo.com

*Bartın University, Department of
Contemporary Turkish Dialects and
Literatures, Bartın / TURKEY*

** Instructor

 <https://orcid.org/0000-0003-0974-1115>

sinanyalcinkaya@hacettepe.edu.tr

Hacettepe University Ankara / TURKEY

Keywords

ABSTRACT

Differences and similarities between languages are the subjects of linguistics that are discussed under the title of typology and should be studied seriously. Languages; contains structural similarities and differences in terms of phonology, morphology and syntax. These similarities and differences are determinative in language teaching or learning processes. While the structural similarities between languages - especially - facilitate the learning of the target language by language learners, the large number of differences complicate the learning process and make it more difficult. There are also some opposite cases for this situation. This learning process works differently with a language that is tried to be learned as a second language and languages that have been tried to be learned on other languages before. D1 refers to the first language (mother tongue), and D2 refers to the language to be learned, or the target language. In this study, 19-21 ages, D1 Indonesian (Bahasa Indonesian) speaker 5 females and 5 males Turkish vowel productions were analyzed. This study was illustrated by the R Package language. Accordingly, the results are explained in detail in the findings and conclusion sections of the study.

Indonesian, phonology, phonological typologies, vowels, R packages

Cite this article as

Erdem Nas Gönül, Yalçinkaya Sinan (2021). "Turkish Vowels Production of Indonesian Speakers (An R Language Application)". *International Journal of Interdisciplinary Language [JILS] Studies*, Number: 2021/2, June, p. 1-24.

GİRİŞ

Sınıflandırma, bilimin tüm alanları için kullanılmaktadır. Dillerin sınıflandırılması da 19. yüzyıl başlarında Alman dilbilimci Wilhelm von Humboldt tarafından tipolojik olarak önerilmiştir. Tipoloji, dilbilimde diller arasındaki yapısal benzerlikleri inceleme dalı olarak tanımlanmaktadır. Tipolojik karşılaştırma, dillerin tarihsel karşılaştırması ve sınıflandırmasından yöntem olarak ayrılmaktadır. Örneğin çekim bakımından (azlık-çokluk) İngilizce, Çinceye Latinceye daha yakındır. Böylelikle bir sınıflandırma oluşturularak diller: yalınlayan, eklemeli, bükümlü daha sonra dördüncü olarak da çokbireşimli diller olarak ayrılmıştır. Bu ayrım, daha çok biçimbilimseldir bununla birlikte sesbilimsel bir sınıflandırma da bulunmaktadır. Buna göre dillerdeki ünlü/ünsüz sayıları veya dizgeleri, hece yapıları, ton dili veya tıklama dili olup olmamaları sesbilimsel bazı sınıflandırmalardandır. Bu sınıflandırmalar, konuşulan tüm dilleri kapsadığından basit sınıflandırmalar olamayacak ölçüdedir. Bununla birlikte bu sınıflandırmalarda belirtilen diller arası farklılıklar da kesin değildir. (Crystal, 2008: 499).

Birçok kuram, diller arası ilişkilerde ve ikinci dil ediniminde konuşucuların fonetik (sesbilgisel) parçaları nasıl oluşturduğu ve bu sürecin dinleyici tarafından nasıl algılandığı üzerinde yoğun çalışmalar yapmaktadır (Flege 1995, Best ve Tyler 2007). Bu algı genellikle ikinci dil olarak öğrenilen dilin fonolojik (sesbilimsel) parçalarının öğrenen kişi tarafından sesbilgisel olarak edinimiyle açıklanmaktadır. Her dilin kendine özgü ses yapıları bulunduğu gibi diğer dillerle olan benzer ses yapıları da bulunmaktadır. Yabancıların Türkçe ses dizgesinin ediniminde de kendi dillerindeki benzerlikler veya farklılıklara göre bu seslerin dili öğrenenler tarafından yapılandırıldığı bilinmektedir. Bu çalışmanın konusunu oluşturan ünlüler ise uygulamalı sesbilim-sesbilgisi çalışmalarında birtakım ölçeklerle belirlenmektedir. Çalışmada, Türkiye’de yaşayan Endonezyalı yetişkin konuşmacıların yabancı dil olarak Türkçe öğreniminde Türkçe ünlüleri üretimleri R programlama dili çerçevesinde incelenmiştir. Çalışmada yaşları 18-21 arasında değişen ve yükseköğrenim için Türkiye’ye gelen Endonezyalı 5 erkek ve 5 kadın konuşurdan alınan ses kayıtları incelenmiştir. Bununla birlikte karşılaştırma yapılmak üzere Türkçe anadil konuşuru 1 kadın ve 1 erkekten de aynı sözcüklerin kayıtları alınarak incelenmiştir. Endonezya dili “Endonezyaca” olarak çalışmada karşılanmıştır.

Endonezyaca ve Türkçede Ünlüler

Avustronezya dil ailesinin sırasıyla Malezya-Polinezya-Malezya-Sumbawan- Malay- Malayca dilleri alt grubunda yer alan Endonezyaca, 2019 nüfus verilerine göre 266,912,000 olan nüfusunun tamamı Endonezyaca dilini bilmektedir. 1945 yılında bağımsızlığını ilan ettikten sonra Malayca’nın bir şivesi olan dillerini ülkenin resmî dili ilan ederek standartlaştırmışlardır. Nüfusunun bu kadar fazla olması Endonezyaca dilinin de dünyada en çok konuşulan diller sıralamasında üst sıralarda yer almasını sağlamıştır. İçerisinde birçok dil barındıran bu coğrafyada resmî dil Bahasa Endonezce olarak belirlenmiştir. 722 dilin yerleşik bir biçimde bulunduğu Endonezya’da bu dillerin 710’u yaşamakta olan dillerken 12’si ölü diller olarak listelenmiştir. Yaşayan dillerin 704’ü yerli, 6 dil ise yerli olmayan diller olarak belirlenmiştir. Bu dillerin 20’si resmî, 75’i gelişmekte olan diller sınıfındadır. Ayrıca bu dillerin 177’si güçlü diller olarak kabul edilirken 358 dil ise zayıf diller olarak sınıflandırılmıştır. 80 dil ölmek üzere olan dillerken 2 dil ise oluşum aşamasında olarak belirtilmiştir. Yazı dili olarak Arap alfabesinin yanında Latin alfabesi de kullanılmaktadır. Tümce kuruluşu bakımından ÖYN (Özne-yüklem-nesne) esasına dayanan Endonezyacada tanımlık (artikel) bulunmamaktadır. Tonlu bir dil olmayan Endonezyacada sözcük vurgusu sondan bir önceki hecede bulunmaktadır¹.

Modern standart Malay-Endonezyaca, 19. yüzyılda yerel ve batılı bilim insanlarının çabalarıyla Klasik Malaycanın devamı olarak ele alınmıştır. Uzun yıllar Hollanda’nın sömürgesinde olması bu dilde özellikle alıntı sözcükler düzeyince Flemenkçenin etkisinin görülmesine sebep olmuştur. Hece yapısı ise Ü, ZÜ, ÜZ, ZÜZ biçimindedir (Ü: ünlü, Z: ünsüz) (Tadmor, 2018: 810-814).

¹ <https://www.ethnologue.com/language/ind>

Endonezyacada 19 ünsüz, 6 ünlü ve 3 tane de ikiz ünlü (diftong) bulunmaktadır. Ünlüler; /a, e, ə é, i, o, u/, ikiz ünlüler ise /ai, au, oi, ei/ olarak kullanılmaktadır (Sneddon, 2008:10-11).

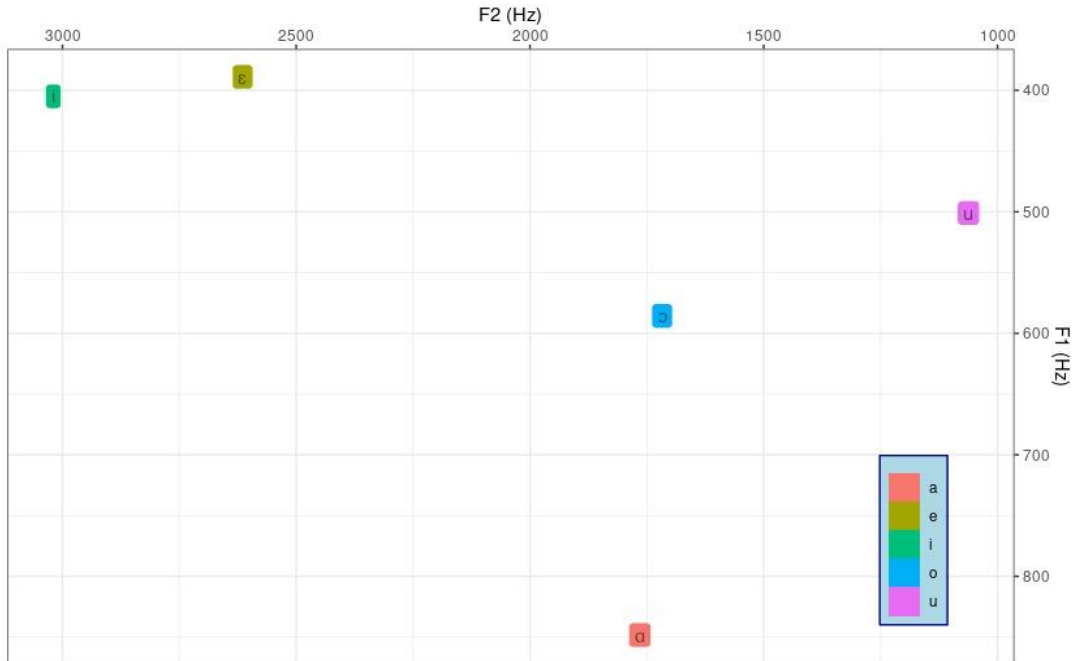
	Ön	Orta	Arka
Kapalı	[i]		[u]
Yarı-kapalı		[ə]	
Yarı-açık	[ε]		[ɔ]
Açık			[ɑ]

Tablo 1: Endonezyacadaki Ünlüler

Endonezyalı konuşurlardan kendi dillerindeki ünlülerin sesletimi istendiğinde tamamı [ə] ünlüsü dışındaki 5 ünlüyü seslendirmiştir. Bunun sebebinin ise ortak eğitim dili olan Bahasa-Endonezyacasında ünlü sayısının bu kadar olması sebep gösterilmiştir. Çalışmada da sesletilen 5 ünlü esas alınmıştır ve formant değerleri bakımından aşağıda belirtilmiştir.

Ünlüler	IPA	F1	F2
a	ɑ	874	1737
e	ε	372	2642
i	i	403	3079
o	ɔ	224	1012
u	u	508	1086

Tablo 2. Endonezyaca anadil konuşuru bir kadına ait sözcük ve heceden bağımsız Endonezyaca ünlü formant değerleri

Şekil 1. Endonezyaca anadil konuşuru bir kadına ait sözcük ve heceden bağımsız Endonezyaca ünlü formant değerleri

Türkçedeki ünlüler Endonezyacadaki ünlülere göre sayı bakımından fazladır. Bununla birlikte Endonezyaca ile olan sesbilgisel ilk farklılık, Türkçede ikiz ünlü (diftong) bulunmamasıdır. Türkçe ve Endonezyacada bulunan ortak ünlülerin –ikiz ünlüler dışında- eklemleme ve çıkış yerleri benzerdir.

Bu, diller arası iletişim ve dil edinimi için önemli bir özelliktir. Dil ediniminde özellikle konuşma becerisi için önemlidir. Buna göre Türkçenin sesbirimsel ünlüleri Uluslararası Sesbilgisi Alfabeti (IPA) ile aşağıdaki gibi sınıflandırılarak gösterilmektedir.

	Ön	Orta	Arka
Kapalı	[i], [y]	[i]	[u]
Yarı-kapalı			
Yarı-açık	[ε], [œ]		[ɔ]
Açık			[a]

Tablo 3: Türkçedeki Ünlüler

Dünya Dil Yapıları Atlası WALS'te (The World Atlas of Languages Structures) Endonezyaca ünlü sayısı bakımından ortalama bir değere sahipken Türkçe ünlü sayıları bakımından büyük grupta yer almaktadır. Bu Atlas'a göre ünlü sayısı 5-6 olan diller ortalama, ünlü sayısı 7-14 olan diller ise ünlüler bakımından büyük sınıfta yer almaktadır. Bu diller 564 dil içerisinde değerlendirilirken sayımlar; küçük, orta ve büyük olarak sınıflandırılmaktadır (Maddieson, 2013b, Alwi vd, 1998).

YÖNTEM

Çalışmanın evrenini Türkçe öğrenen tüm yabancılar oluşturmaktadır, örneklemini ise Türkiye'de yükseköğrenim almak amacıyla ülkemize yerleşen, yaşları 19- 21 arasında değişen B1-B2 Türkçe düzeyine sahip 5 erkek ve 5 kadın toplam 10 konuşur oluşturmaktadır. Düzey için belirlenen B1-B2, Diller için Avrupa Ortak Başvuru Metni (AOBM) esasında belirlenmiştir. Bu metne göre konuşma becerisi için B1 düzeyde yabancı bir aksan belirgin olsa da söylenilenin iyi anlaşılacağı, B2 düzey için ise anlaşılır, doğal bir sesletim ve tonlamaya sahip konuşucular öngörülmektedir (Diller için AOBM, 2013:119).

Çalışmada 5 erkek, 5 kadın konuşura ait ötümsüz tek heceli sözcükler içerisinde ünlülerin formant ölçümleri hesaplanmıştır. Formant (Biçimlendirici), ses yolunda oluşan titreşim için kullanılan bir terimdir. Sınırsız sayıda –teoride- formant bulunsa da daha çok en düşük olan üç ya da dört formant çalışmalarda kullanılmaktadır. Konuşmada daha çok ünlülerin ya da ötümlü ünsüzlerin bir kısmını ya da antiformant olarak adlandırılan genizsil ünsüzlerin oluşturdukları titreşim değerlerinin sayısal verilerle gösterilmesidir. Daha çok ünlüler için doğru sonuçlar içermesi sebebiyle özellikle F1, F2 değerler kullanılmaktadır. F1 ve F2 formant değerlerinde F1, dilin arka ve orta hareketlerini temsil ettiği için dikey alanda, F2 ise dilin ön hareketliliğini temsil ettiği için yatay alanda gösterilmektedir. Başka bir deyişle F1, dilin yükseklik ve alçaklığı ile ilgiliyken F2 ise dilin ön ve arka hareketliliği ile ilgilidir. Bir ters orantı söz konusudur, F1 yüksek ise alçak ünlüyü, F1 alçak ise yüksek ünlüyü işaret etmektedir. F2 değerinin yüksek oluşu ön çıkışlı ünlüyü, F2'nin alçak oluşu arka çıkışlı ünlüyü gösterir. Akustik değişken olan formant değerleri Hertz (Hz) ile gösterilmektedir. Buna *temel sıklık değeri* de denilmektedir ve kadınlarda 170-210, erkeklerde 120-140 Hz olarak hesaplanırken formant frekans değerleri ise erkekler için 500-5000 Hz, kadınlar için ise 500-5500 Hz aralığındadır (Kent ve Read, 2001).

Çalışmada sesbilim uzmanlarınca geliştirilen Praat ses çözümlenme programı kullanılmıştır (Boersma ve Weenink, 2020). Türkçede anlamlı ve içerisinde tüm ünlüleri bulunduran /k/ ötümsüz patlamalı ünsüzle başlayan tek heceli toplam 35 sözcük, 5 kadın, 5 erkek 10 Endonezyalı konuşura sesletilmiştir. Bu konuşmacılar daha önce de belirtildiği üzere B1-B2 düzeylerinde Türkçe konuşma becerisine sahiptir. Karşılaştırmanın sağlanabilmesi için aynı sözcükler 1 erkek ve 1 kadın Türk konuşurdan kaydedilmiştir. Hem Endonezyalı hem Türk konuşurların yaş ortalamaları 19-21 arasındadır. Bunun sebebi formant değerlerinin daha iyi biçimde karşılaştırılabilmesidir. Bütün kayıtlar, Praat programında formant değerleri belirlendikten sonra R dilinde IPA değerleri ile şekillendirilmiştir.

Bu değerler Lobanov dönüşüm kodları esasında oluşturulmuştur.² Aşağıdaki şekillerde bulunan ünlü değerleri, sesin başladığı noktadan bittiği nokta olan bölüme kadar olan çizgi bitişteki formant değerini de belirtmektedir. Böylelikle ünlünün çevre sesler etkisiyle hangi seslere yakın bir biçimde oluşturulduğu gözlemlenebilir. Bu çalışmada kullanılan, ama bu tür çalışmalar için tercih edilmeyen formant değerini doğrudan etkileyen bazı ünsüzler bulunur. Bunlar yanal, yarı ünlü ve çarpmalı ünsüzlerle birlikte antiformant olarak bilinen genizsil ünsüzlerdir. Genizsil ünsüzleri içeren sözcükler bu çalışmada bulunmazken çarpmalı ve yanal ünsüzlerle oluşturulmuş bazı sözcüklere –kal, kel, kır, kör, vb.- farkın görülmesi bakımından yer verilmiştir. Bu sözcüklerin formant değeri ise bu sebeple yorum ve bulgu bölümlerinde değerlendirme dışı bırakılmıştır.

Bu tür çalışmalara esas oluşturan uluslararası fonetik alfabe olan IPA'ya göre dünya dillerinde bulunan tüm ünlülerin bir erkek konuşura ait formant değerleri ise aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Ünlüler (IPA)	F1 (Hz)	F2 (Hz)
i	240	2400
y	235	2100
e	390	2300
ø	370	1900
ɛ	610	1900
œ	585	1710
a	850	1610
æ	820	1530
ɑ	750	940
ɒ	700	760
ʌ	600	1170
ɔ	500	700
ɤ	460	1310
o	360	640
u	300	1390
ʊ	250	595

Tablo 4. IPA'daki ünlülerin erkek konuşura ait formant değerleri (Catford, 1988, s.161).

Aşağıdaki tabloda bir Endonezyalı ve bir Türk kadın konuşura ait sözcük ve heceden bağımsız Türkçe ünlülerin F1 ve F2 değerleri verilmiştir.

		ENDONEZYALI		TÜRK	
Ünlüler	IPA	F1	F2	F1	F2
a	ɑ	575	1.662	1.184	2.859
e	ɛ	444	2.906	289	2.403
ı	ɨ	487	1.493	402	1.363
i	i	302	3.026	302	2.839
o	ɔ	393	1.026	266	1.242
ö	œ	429	1.339	462	1.854
u	u	404	1.014	340	860
ü	ʏ	363	1.403	301	2.104

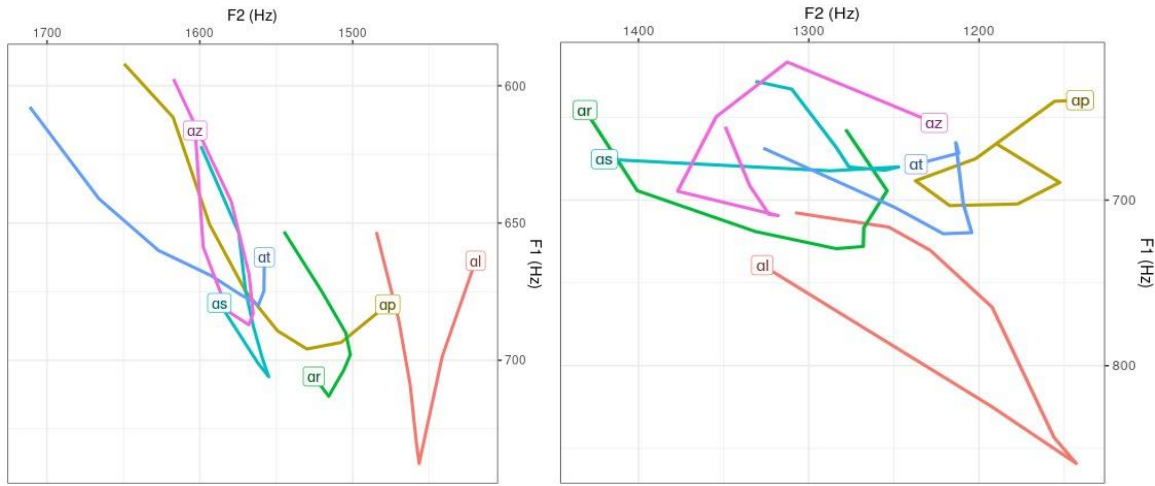
Tablo 5. Endonezyalı bir kadın konuşur ve Türk bir kadın konuşura ait sözcük ve hece dışı Türkçe ünlü formant değerleri

² <https://everything2.com/index.pl?node=Spacing%20Modifier%20Letters>
https://github.com/ListenLab/make_vowel_space/blob/main/Plot_vowel_space.R

BULGULAR VE YORUM

Çalışmada ünlü çeşitliliğın en fazla bulunduğu tek heceli anlamlı sözcüklerden /k/ sesiyle başlayan ama son sesi bazen ötümlü bazen ötümsüz ve farklı diğer niteliklere sahip ünsüzlerle biten 35 sözcüğün ses kaydı çözümlenerek sunulmuştur. Buna göre sırasıyla;

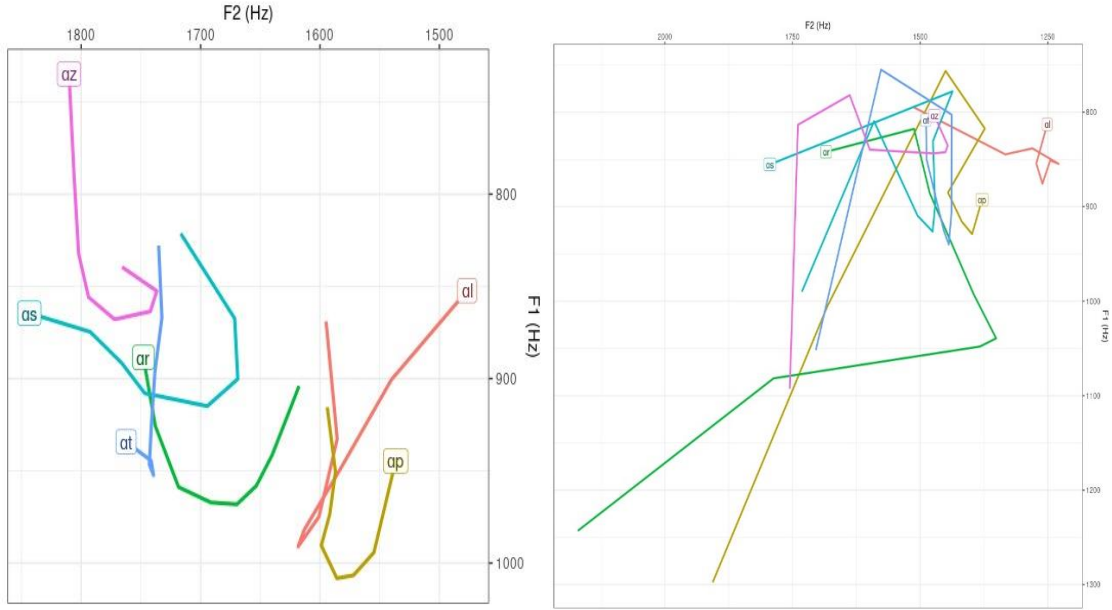
1. /a/: Çalışmada bu ünlü 3 sözcükte ötümsüz iki ünsüz arasında yer alırken /kap, kas, kat/, 3 sözcükte bir ötümlü bir ötümsüz ünsüz arasında /kal, kar, kaz/ bulunmaktadır. Bu sözcüklerden /kal ve kar/ önemlidir, bu sözcüklerde formantı doğrudan etkileyen çarpmalı ve yanal ünsüzlerin son ses olarak kullanımı ara ses olan ünlünün formant değeri ölçümüne olumsuz etkide bulunmaktadır. Bu sebeple burada sadece çevre ses değışiminin gözlemlenmesi bakımından ele alınmış ama doğrudan ünlü ile olan formant etkisi değerlendirilmemiştir. Aşğıdaki şekilde 10 Endonezyalı konuşurdan elde edilen sonuç ile ana dil konuşurlarına ait sonuçlar aritmetik ortalamaları ile sunulmaktadır.

Şekil 2. /a/ ünlüsüne ait erkek formant grafiği. Sol taraf Endonezyalı 5 erkek konuşura ait ortalama değeri, sağ taraf Türkçe ana dil konuşuru erkeğe ait ortalama değeri göstermektedir.

		ENDONEZYALI		TÜRK	
		ERKEK		ERKEK	
Ünlüler	IPA	F1	F2	F1	F2
kal	kal	665	1.420	726	1.310
kap	kap	685	1.482	597	1.147
kar	kar	712	1.520	654	1.471
kas	kas	684	1.580	687	1.382
kat	kat	661	1.555	721	1.196
kaz	kaz	622	1.610	596	1.200
Ortalama		672	1528	664	1284

Tablo 6. /a/ ünlüsüne ait toplam (erkek) formant değeri ortalaması

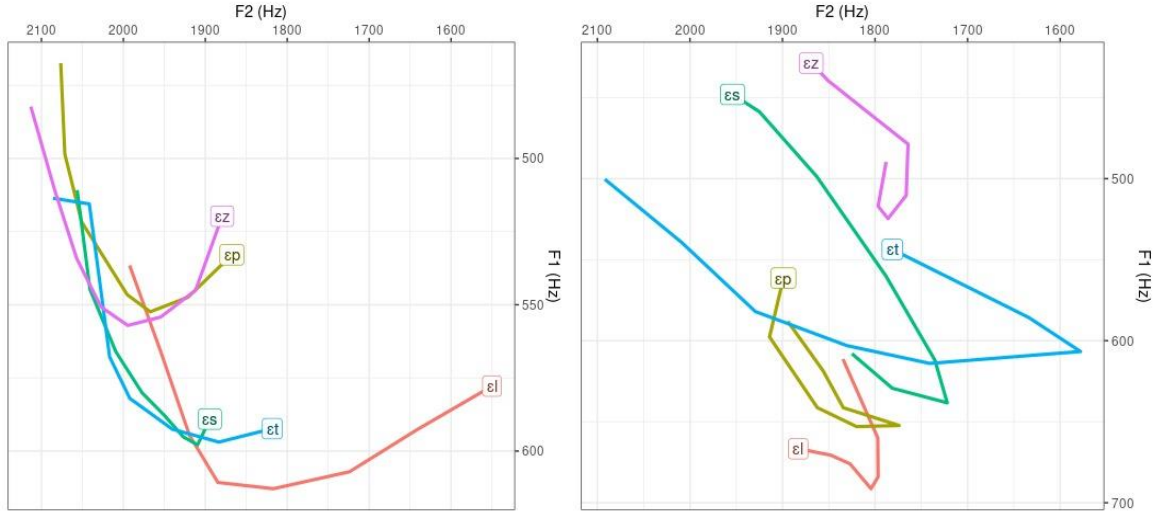

Şekil 3. /a/ ünlüsüne ait kadın formant grafiği. Sol taraf Endonezyalı 5 kadın konuşura ait ortalama değer, sağ taraf Türkçe ana dil konuşu kadına ait ortalama değeri göstermektedir.

Ünlüler	IPA	ENDONEZYALI		TÜRK	
		KADIN		KADIN	
		F1	F2	F1	F2
kal	kal	849	1.494	813	1.264
kap	kap	974	1.553	916	1.389
kar	kar	878	1.749	732	1.532
kas	kas	860	1.839	721	1.331
kat	kat	930	1.746	760	1.508
kaz	kaz	732	1.813	803	1.495
Ortalama		871	1699	791	1420

Tablo 7. /a/ ünlüsüne ait toplam (kadın) formant değerleri ortalaması

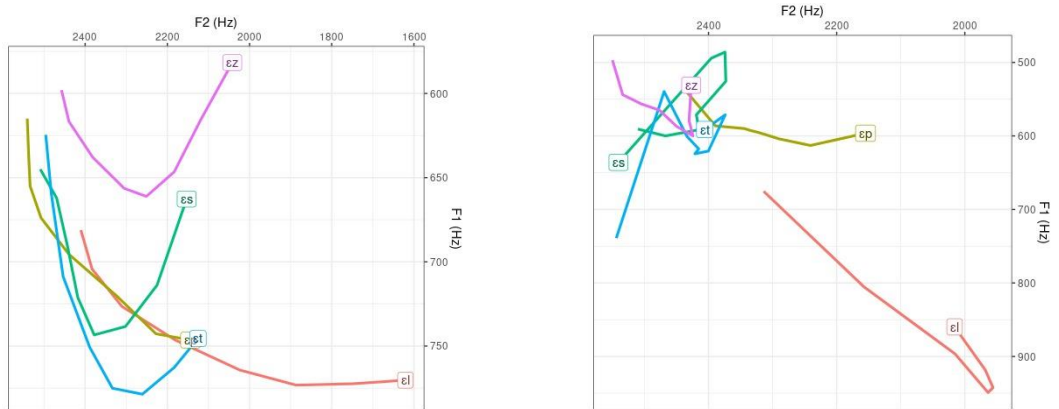
2. /e/: Çalışmada bu ünlü 3 sözcükte ötümsüz iki ünsüz arasında yer alırken /kep, kes, ket/, 2 sözcükte bir ötümlü bir ötümsüz ünsüz arasında /kel, kez/ bulunmaktadır. Bu sözcüklerden /kel/ formant etkileyen yanal ünsüz /l/ ile bittiğinden değerlendirmede etkisi ele alınmamıştır. Aşağıdaki tabloda 10 Endonezyalı konuşurdan elde edilen sonuç ile 2 ana dil Türkçe konuşuruna ait sonuçlar aritmetik ortalamaları ile sunulmaktadır.

Şekil 4. /e/ ünlüsüne ait erkek formant grafiği. Sol taraf Endonezyalı 5 erkek konuşura ait ortalama değer, sağ taraf Türkçe ana dil konuşuru erkeğe ait ortalama değeri göstermektedir.

		ENDONEZYALI		TÜRK	
		ERKEK		ERKEK	
Ünlüler	IPA	F1	F2	F1	F2
kel	keɫ	583	1.574	669	1.899
kep	kep	531	1.857	524	1.854
kes	kes	598	1.887	437	1.936
ket	ket	598	1.836	552	1.877
kez	kez	532	1.863	437	1.843
Ortalama		568	1804	524	1882

Tablo 8. /e/ ünlüsüne ait toplam (erkek) formant değerleri ortalaması

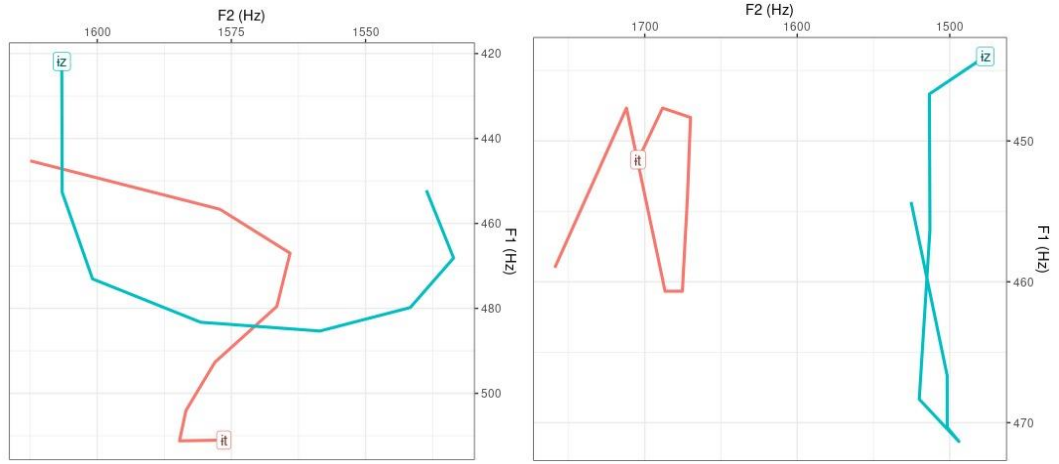

Şekil 5. /e/ ünlüsüne ait kadın formant grafiği. Sol taraf Endonezyalı 5 kadın konuşura ait ortalama değer, sağ taraf Türkçe ana dil konuşuru kadına ait ortalama değeri göstermektedir.

		ENDONEZYALI		TÜRK	
		KADIN		KADIN	
Ünlüler	IPA	F1	F2	F1	F2
kel	keɭ	762	1.593	881	2.004
kep	keɸ	761	2.182	622	2.172
kes	keɤ	681	2.156	563	2.471
ket	ket	735	2.092	492	2.363
kez	kez	578	2.040	516	2.443
Ortalama		704	2013	615	2291

Tablo 9. /e/ ünlüsüne ait toplam (kadın) formant değerleri ortalaması

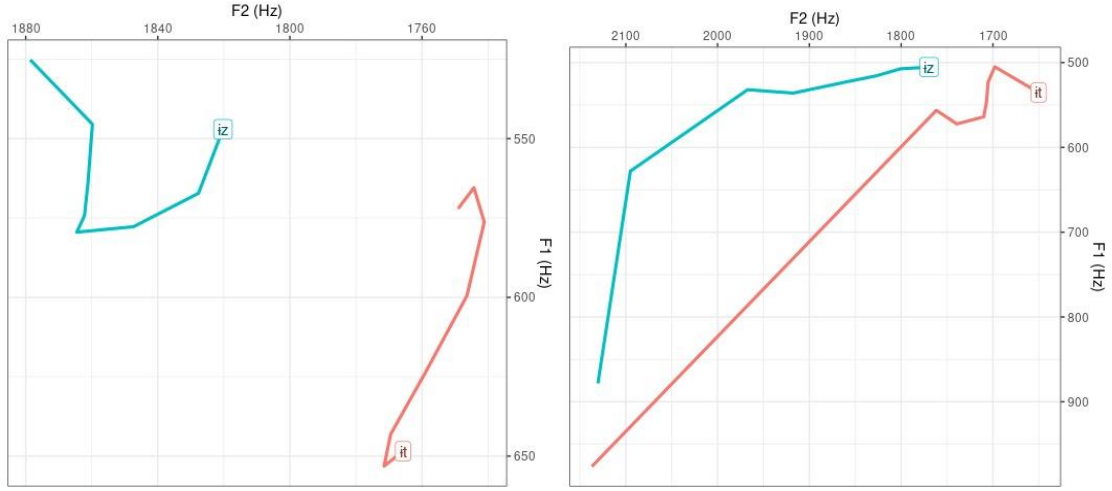
3. /ɪ/: Çalışmada bu ünlü 1 sözcükte ötümsüz iki ünsüz arasında yer alırken /kıt/, 1 sözcükte bir ötümlü bir ötümsüz ünsüz arasında /kız/ bulunmaktadır. Aşağıdaki tabloda 10 Endonezyalı konuşurdan elde edilen sonuç ile 2 ana dil Türkçe konuşuruna ait sonuçlar aritmetik ortalamaları ile sunulmaktadır.

Şekil 6. /ɪ/ ünlüsüne ait erkek formant grafiği. Sol taraf Endonezyalı 5 erkek konuşuruna ait ortalama değer, sağ taraf Türkçe ana dil konuşuru erkeğe ait ortalama değeri göstermektedir

		ENDONEZYALI		TÜRK	
		ERKEK		ERKEK	
Ünlüler	IPA	F1	F2	F1	F2
kıt	kit	516	1.577	453	1.736
kız	kiz	422	1.590	443	1.459
Ortalama		469	1584	448	1598

Tablo 10. /ɪ/ ünlüsüne ait toplam (erkek) formant değerleri ortalaması

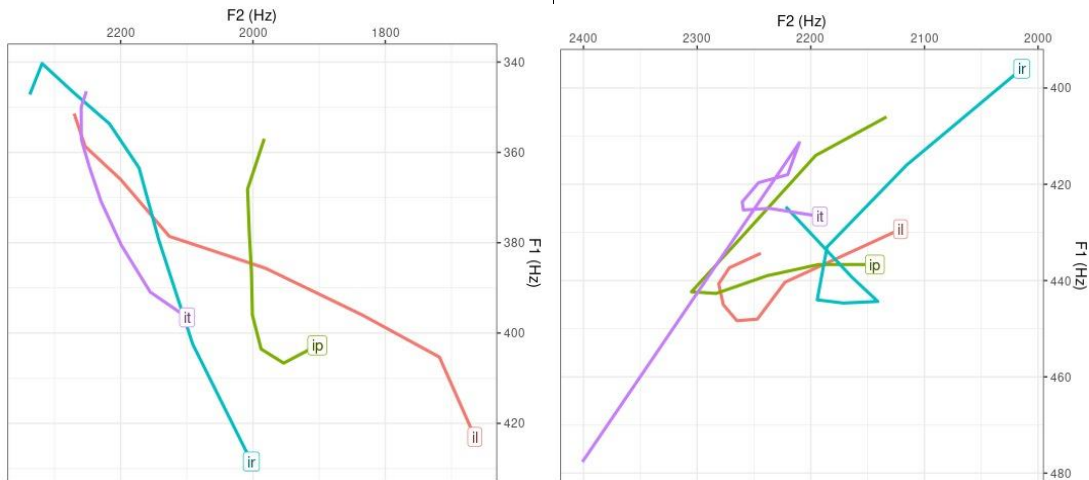

Şekil 7. /i/ ünlüsüne ait kadın formant grafiği. Sol taraf Endonezyalı 5 kadın konuşura ait ortalama değer, sağ taraf Türkçe ana dil konuşuru kadın ait ortalama değeri göstermektedir

		ENDONEZYALI		TÜRK	
		KADIN		KADIN	
Ünlüler	IPA	F1	F2	F1	F2
kıt	kit	656	1.764	491	1.649
kız	kiz	549	1.812	505	1.786
Ortalama		602	1788	498	1718

Tablo 11. /i/ ünlüsüne ait toplam (kadın) formant değerleri ortalaması

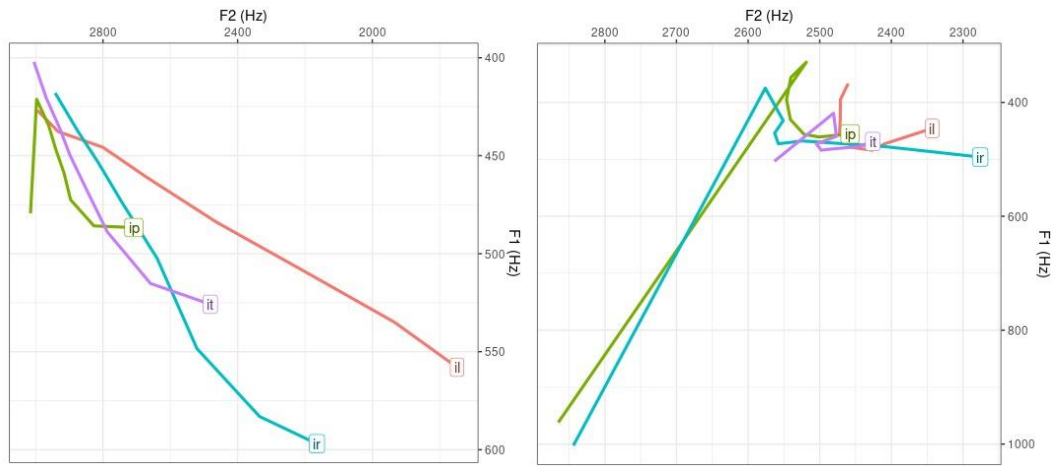
4. /i/: Çalışmada bu ünlü, 2 sözcükte ötümsüz iki ünsüz arasında yer alırken /kip, kit/, 2 sözcükte bir ötümlü bir ötümsüz ünsüz arasında /kil, kir/ bulunmaktadır. /kil, kir/ sözcüklerinde formantı doğrudan etkileyen çarpmalı ve yanal ünsüzlerin son ses olarak kullanımı, ara ses olan ünlünün formant değer ölçümüne olumsuz etkide bulunmaktadır. Bu sebeple burada sadece çevre ses değişiminin gözlemlenmesi bakımından ele alınmış, ama doğrudan ünlü ile olan formant etkisi değerlendirilmemiştir. Aşağıdaki şekilde 10 Endonezyalı konuşurdan elde edilen sonuç ile ana dil konuşurlarına ait sonuçlar aritmetik ortalamaları ile sunulmaktadır.

Şekil 8. /i/ ünlüsüne ait erkek formant grafiği. Sol taraf Endonezyalı 5 erkek konuşura ait ortalama değer, sağ taraf Türkçe ana dil konuşuru erkeğe ait ortalama değeri göstermektedir.

		ENDONEZYALI		TÜRK	
		ERKEK		ERKEK	
Ünlüler	IPA	F1	F2	F1	F2
kil	kil	424	1.660	428	2.196
kip	kip	406	1.902	438	2.142
kir	kir	431	2.023	388	2.034
kit	kit	401	2.094	423	2.191
Ortalama		415	1920	419	2141

Tablo 12. /i/ ünlüsüne ait toplam (erkek) formant değerleri ortalaması

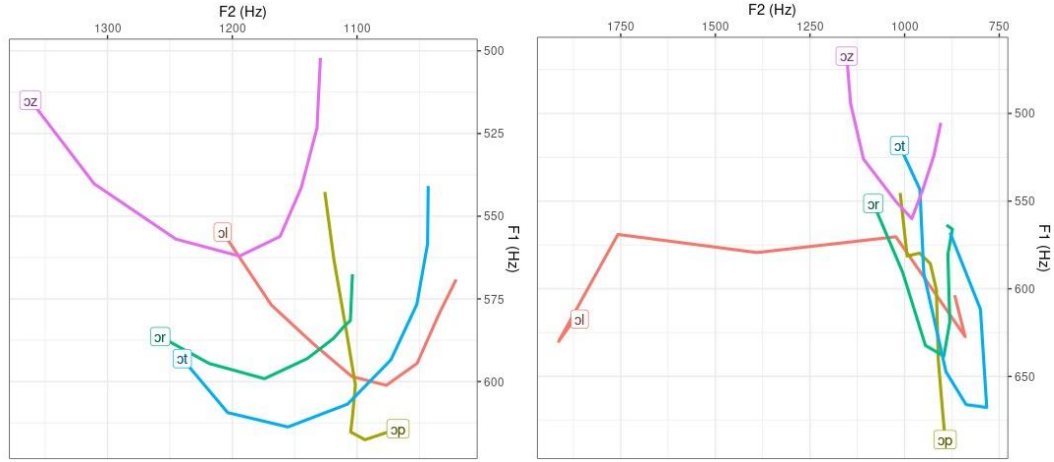

Şekil 9. /i/ ünlüsüne ait kadın formant grafiği. Sol taraf Endonezyalı 5 kadın konuşura ait ortalama değer, sağ taraf Türkçe ana dil konuşuru kadına ait ortalama değeri göstermektedir.

		ENDONEZYALI		TÜRK	
		KADIN		KADIN	
Ünlüler	IPA	F1	F2	F1	F2
kil	kil	558	1.764	444	2.376
kip	kip	499	2.725	449	2.481
kir	kir	601	2.100	467	2.246
kit	kit	543	2.479	456	2.383
Ortalama		550	2267	454	2372

Tablo 13. /i/ ünlüsüne ait toplam (kadın) formant değerleri ortalaması

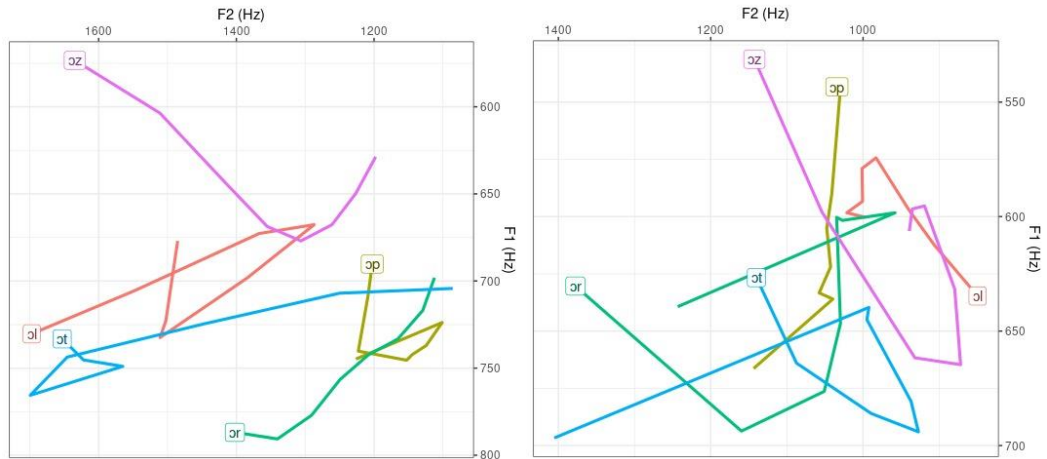
5. /o/: Çalışmada bu ünlü, 2 sözcükte ötümsüz iki ünsüz arasında yer alırken /kop, kot/, 3 sözcükte bir ötümlü bir ötümsüz ünsüz arasında /kol, kor, koz/ bulunmaktadır. /kol, kor/ bu sözcüklerde formantı doğrudan etkileyen çarpmalı ve yanal ünsüzlerin son ses olarak kullanımı, ara ses olan ünlünün formant değer ölçümüne olumsuz etkide bulunmaktadır. Bu sebeple burada sadece çevre ses değişiminin gözlemlenmesi bakımından ele alınmış ama doğrudan ünlü ile olan formant etkisi değerlendirilmemiştir. Aşağıdaki şekilde 10 Endonezyalı konuşurdan elde edilen sonuç ile ana dil konuşurlarına ait sonuçlar aritmetik ortalamaları ile sunulmaktadır.

Şekil 10. /o/ ünlüsüne ait erkek formant grafiği. Sol taraf Endonezyalı 5 erkek konuşura ait ortalama değer, sağ taraf Türkçe ana dil konuşuru erkeğe ait ortalama değeri göstermektedir.

		ENDONEZYALI		TÜRK	
		ERKEK		ERKEK	
Ünlüler	IPA	F1	F2	F1	F2
kōl	kōl	569	1.207	609	1.837
kōp	kōp	620	1.069	688	892
kōr	kōr	583	1.264	552	1.027
kōt	kōt	596	1.246	518	951
kōz	kōz	516	1.382	468	1.116
Ortalama		577	1234	567	1165

Tablo 14. /o/ ünlüsüne ait toplam (erkek) formant değerleri ortalaması

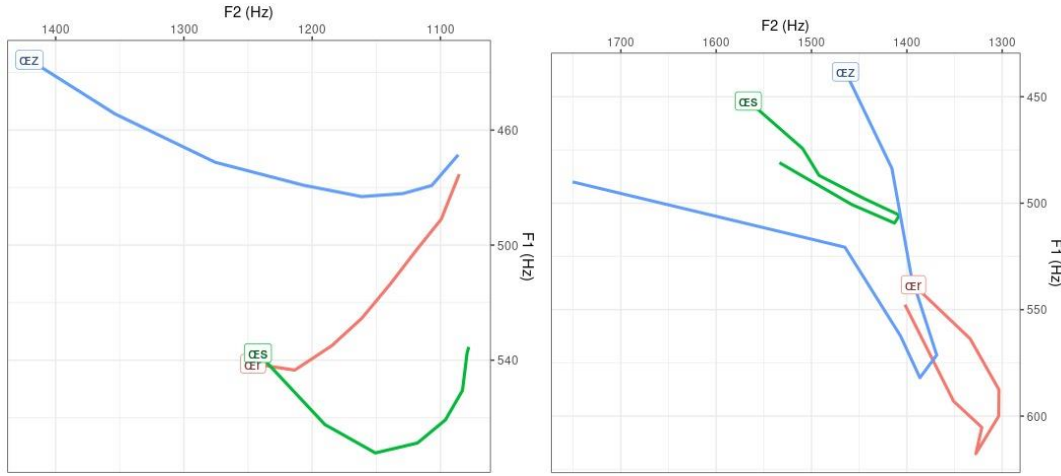

Şekil 11. /o/ ünlüsüne ait kadın formant grafiği. Sol taraf Endonezyalı 5 kadın konuşura ait ortalama değer, sağ taraf Türkçe ana dil konuşuru kadına ait ortalama değeri göstermektedir.

		ENDONEZYALI		TÜRK	
		KADIN		KADIN	
Ünlüler	IPA	F1	F2	F1	F2
kol	kɔl	725	1.658	605	889
kop	kɔp	653	1.115	486	1.021
kor	kɔr	789	1.398	645	1.354
kot	kɔt	753	1.864	647	1.173
koz	kɔz	562	1.648	518	1.172
Ortalama		696	1537	580	1122

Tablo 15. /o/ ünlüsüne ait toplam (kadın) formant değerleri ortalaması

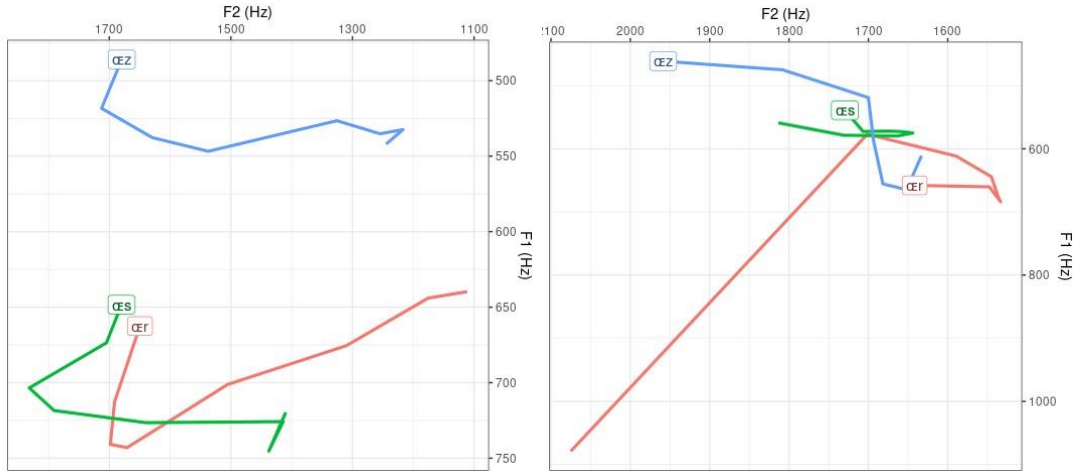
6. /ö/: Çalışmada bu ünlü, 1 sözcükte ötümsüz iki ünsüz arasında yer alırken /kös/, 2 sözcükte bir ötümlü bir ötümsüz ünsüz arasında /kör, köz/ bulunmaktadır. /kör/ sözcüğünde formantı doğrudan etkileyen çarpmalı ünsüzün son ses olarak kullanımı, ünlünün formant değer ölçümüne olumsuz etkide bulunmaktadır. Bu sebeple burada sadece çevre ses değişiminin gözlemlenmesi bakımından ele alınmış ama doğrudan ünlü ile olan formant etkisi değerlendirilmemiştir. Aşağıdaki şekilde 10 Endonezyalı konuşurdan elde edilen sonuç ile ana dil konuşurlarına ait sonuçlar aritmetik ortalamaları ile sunulmaktadır.

Şekil 12. /ö/ ünlüsüne ait erkek formant grafiği. Sol taraf Endonezyalı 5 erkek konuşura ait ortalama değer, sağ taraf Türkçe ana dil konuşuru erkeğe ait ortalama değeri göstermektedir

		ENDONEZYALI		TÜRK	
		ERKEK		ERKEK	
Ünlüler	IPA	F1	F2	F1	F2
kör	kɔr	551	1.248	538	1.450
kös	kɔs	541	1.236	454	1.520
köz	kɔz	434	1.433	442	1.469
Ortalama		509	1306	478	1480

Tablo 16. /ö/ ünlüsüne ait toplam (erkek) formant değerleri ortalaması

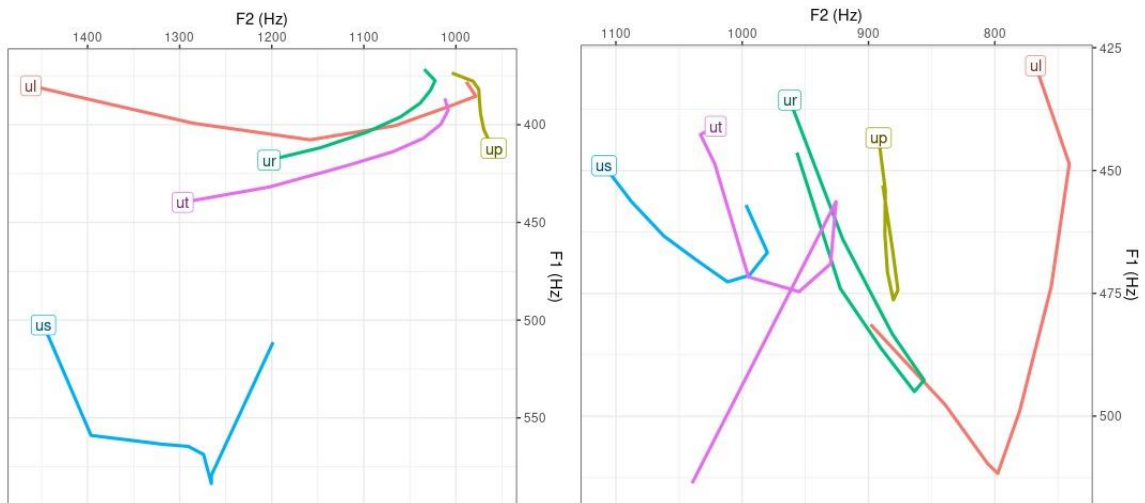

Şekil 13. /ö/ ünlüsüne ait kadın formant grafiği. Sol taraf Endonezyalı 5 kadın konuşura ait ortalama değer, sağ taraf Türkçe ana dil konuşuru kadına ait ortalama değeri göstermektedir.

		ENDONEZYALI		TÜRK	
		KADIN		KADIN	
Ünlüler	IPA	F1	F2	F1	F2
kör	k _{ER}	661	1.658	619	1.581
kös	k _{ES}	671	1.668	566	1.729
köz	k _{EZ}	491	1.675	484	2.037
Ortalama		608	1667	556	1782

Tablo 17. /ö/ ünlüsüne ait toplam (kadın) formant değerleri ortalaması

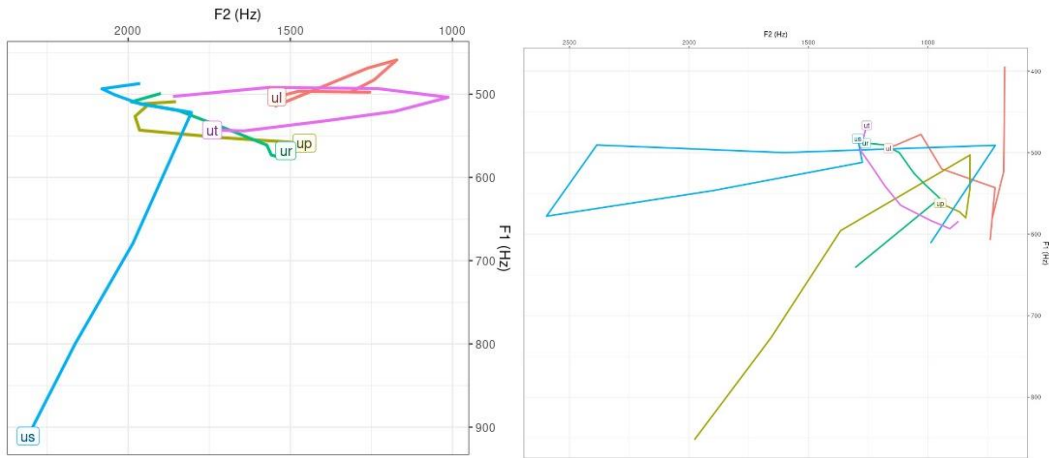
7. /u/: Çalışmada bu ünlü, 3 sözcükte ötümsüz iki ünsüz arasında yer alırken /kup, kus, kut/, 2 sözcükte bir ötümlü bir ötümsüz ünsüz arasında /kul, kur/ bulunmaktadır. /kul, kur/ bu sözcüklerinde formantı doğrudan etkileyen çarpmalı ve yanal ünsüzlerin son ses olarak kullanımı, ara ses olan ünlünün formant değer ölçümüne olumsuz etkide bulunmaktadır. Bu sebeple burada sadece çevre ses değişiminin gözlemlenmesi bakımından ele alınmış, ama doğrudan ünlü ile olan formant etkisi değerlendirilmemiştir. Aşağıdaki şekilde 10 Endonezyalı konuşurdan elde edilen sonuç ile ana dil konuşurlarına ait sonuçlar aritmetik ortalamaları ile sunulmaktadır.

Şekil 14. /u/ ünlüsüne ait erkek formant grafiği. Sol taraf Endonezyalı 5 erkek konuşura ait ortalama değer, sağ taraf Türkçe ana dil konuşuru erkeğe ait ortalama değeri göstermektedir.

		ENDONEZYALI		TÜRK	
		ERKEK		ERKEK	
Ünlüler	IPA	F1	F2	F1	F2
kul	kul	380	1.469	429	778
kup	kup	413	957	443	884
kur	kur	420	1.204	435	963
kus	kus	560	1.491	448	1.114
kut	kut	445	1.304	454	1.018
Ortalama		444	1285	442	951

Tablo 18. /u/ ünlüsüne ait toplam (erkek) formant değerleri ortalaması

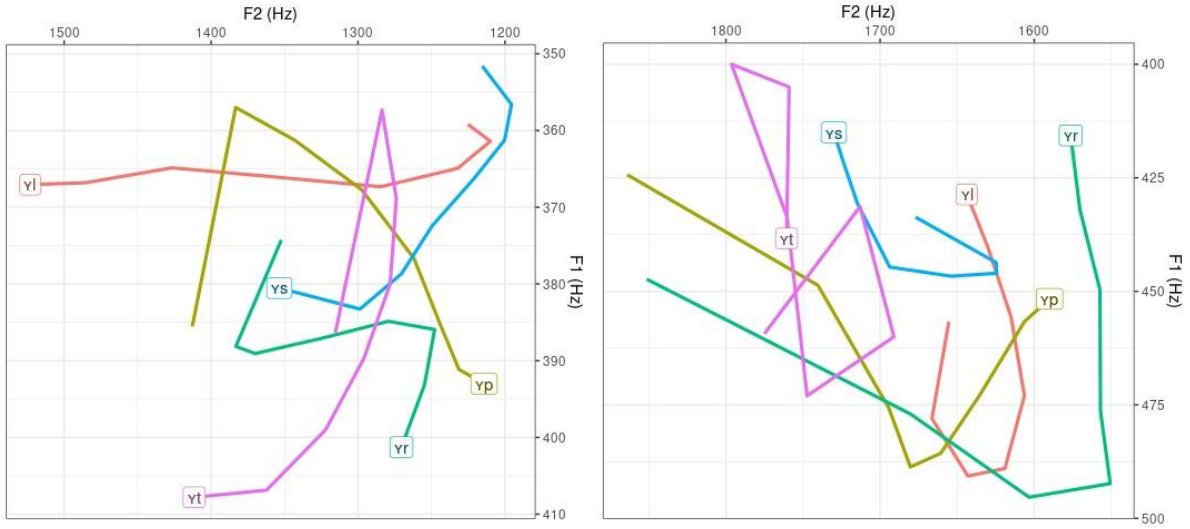

Şekil 15. /u/ ünlüsüne ait kadın formant grafiği. Sol taraf Endonezyalı 5 kadın konuşura ait ortalama değer, sağ taraf Türkçe ana dil konuşuru kadına ait ortalama değeri göstermektedir.

		ENDONEZYALI		TÜRK	
		KADIN		KADIN	
Ünlüler	IPA	F1	F2	F1	F2
kul	kul	502	1.755	491	1.059
kup	kup	551	1.236	559	814
kur	kur	582	1.463	489	1.325
kus	kus	887	2.394	481	1.240
kut	kut	547	1.740	483	1.310
Ortalama		614	1718	501	1150

Tablo 19. /u/ ünlüsüne ait toplam (kadın) formant değerleri ortalaması

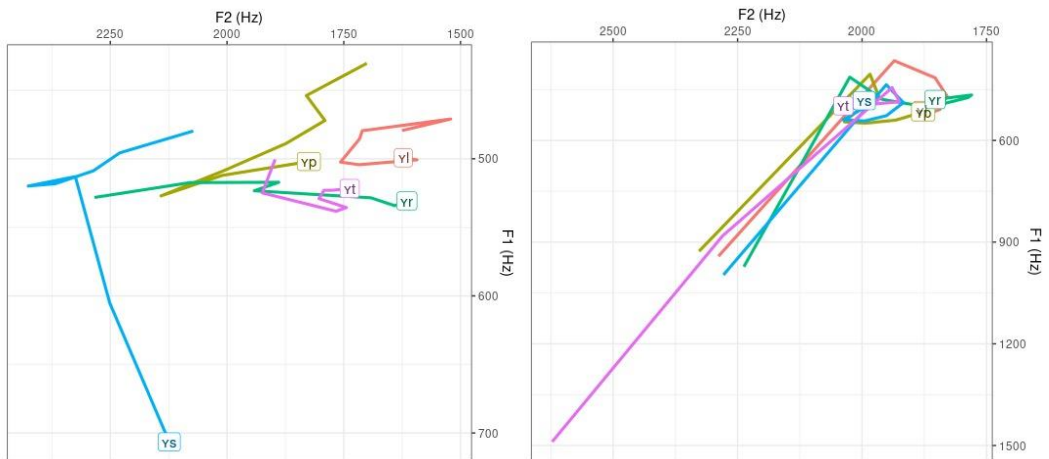
8. /ü/: Çalışmada bu ünlü, 3 sözcükte ötümsüz iki ünsüz arasında yer alırken /küp, küs, küt/, 2 sözcükte bir ötümlü bir ötümsüzünsüz arasında /kül, kür/ bulunmaktadır. /kül, kür/ sözcüklerinde formantı doğrudan etkileyen çarpmalı ve yanal ünsüzlerin son ses olarak kullanımı, ara ses olan ünlünün formant değer ölçümüne olumsuz etkide bulunmaktadır. Bu sebeple burada sadece çevre ses değişiminin gözlemlenmesi bakımından ele alınmış ama doğrudan ünlü ile olan formant etkisi değerlendirilmemiştir. Aşağıdaki şekilde 10 Endonezyalı konuşurdan elde edilen sonuç ile ana dil konuşurlarına ait sonuçlar aritmetik ortalamaları ile sunulmaktadır.

Şekil 16. /ü/ ünlüsüne ait erkek formant grafiği. Sol taraf Endonezyalı 5 erkek konuşura ait ortalama değer, sağ taraf Türkçe ana dil konuşuru erkeğe ait ortalama değeri göstermektedir.

		ENDONEZYALI		TÜRK	
		ERKEK		ERKEK	
Ünlüler	IPA	F1	F2	F1	F2
kül	kyl	373	1.526	434	1.648
küp	kyp	392	1.219	439	1.586
kür	kyr	403	1.263	422	1.578
küs	kys	386	1.340	421	1.738
küt	kyt	412	1.412	471	1.732
Ortalama		393	1352	437	1656

Tablo 20. /ü/ ünlüsüne ait toplam (erkek) formant değerleri ortalaması

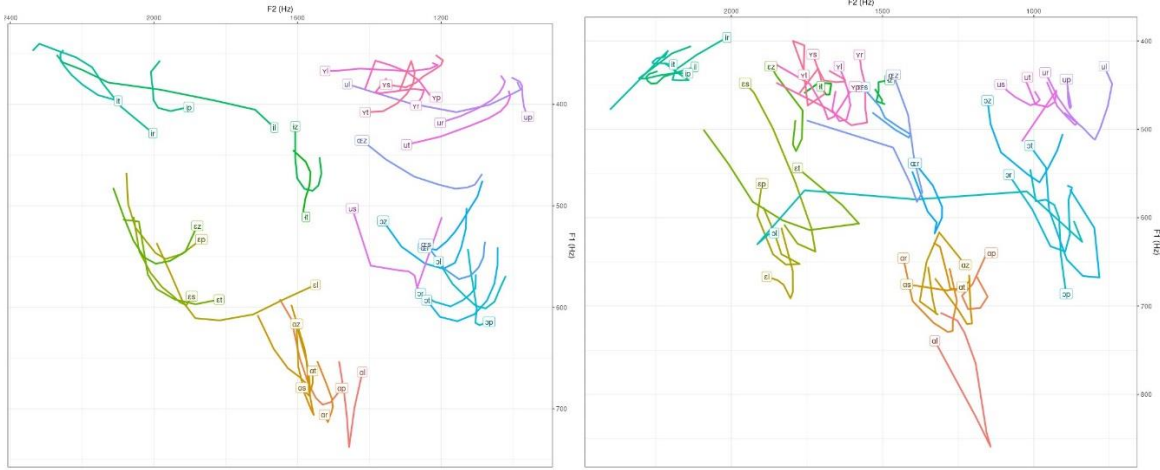

Şekil 17. /ü/ ünlüsüne ait kadın formant grafiği. Sol taraf Endonezyalı 5 kadın konuşura ait ortalama değer, sağ taraf Türkçe ana dil konuşuru kadına ait ortalama değeri göstermektedir

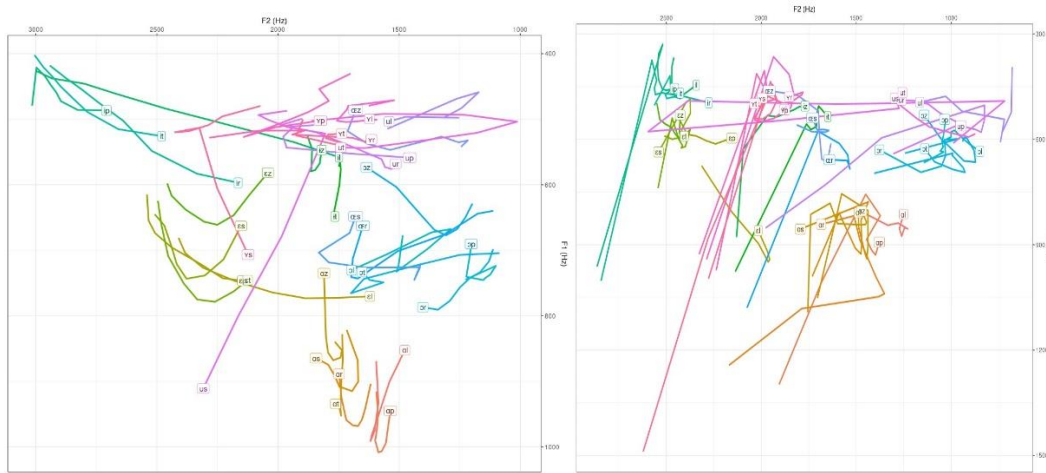
		ENDONEZYALI		TÜRK	
		KADIN		KADIN	
Ünlüler	IPA	F1	F2	F1	F2
kül	kyl	495	1.603	517	1.858
küp	kyp	463	1.655	520	1.881
kür	kyr	543	1.663	477	1.782
küs	kys	800	2.254	481	1.955
küt	kyt	521	1.733	504	2.035
Ortalama		564	1782	500	1902

Tablo 21. /ü/ ünlüsüne ait toplam (kadın) formant değerleri ortalaması

Aşağıdaki grafik ve şekillerde ise erkek ve kadın konuşurlara ait tüm ünlü üretimleri Endonezyalı ve Türk olarak verilmektedir.

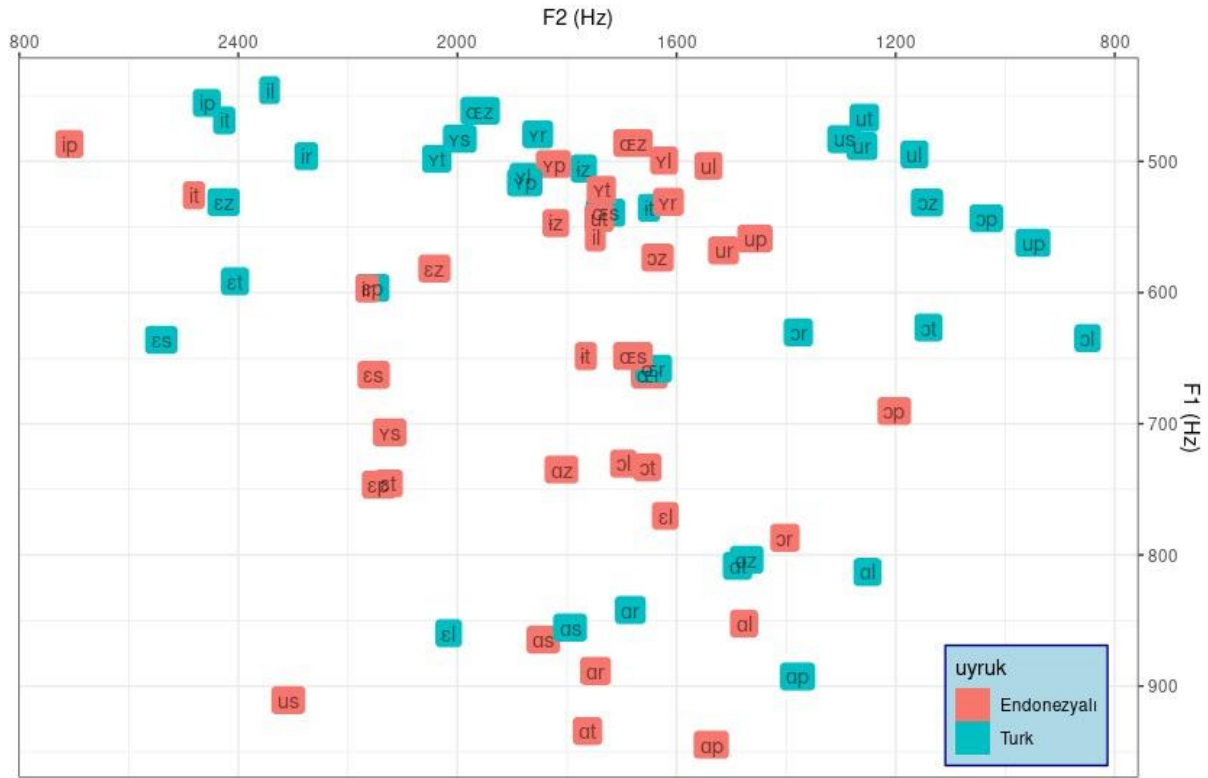
Şekil 18. Erkek konuşurlara ait tüm ünlülerin formant grafiği. Sol taraf Endonezyalı, sağ taraf Türk erkek konuşurlara ait ortalama değeri göstermektedir.

Şekil 19. Kadın konuşurlara ait tüm ünlülerin formant grafiği. Sol taraf Endonezyalı, sağ taraf Türk kadın konuşurlara ait ortalama değeri göstermektedir.

SONUÇ

Çalışmada Endonezyaca konuşurların B1-B2 düzeyde Türkçe ünlü üretimleri, tek heceli ve ünlü çeşitliliğinin en fazla olduğu 35 sözcüğün seslendirilmesiyle elde edilen verilerin Praat ses çözümü programından elde edilen formant değerleri R programlama diliyle hesaplanarak verilmiştir. Verilen bu değerlere göre Endonezyaca konuşurların Türkçe ünlü üretim değerleri F1 ve F2 ortalama olarak Türkçe ana dil konuşurların söz konusu sözcüklerdeki ünlü değerleri ile birlikte aşağıdaki şekil ve tabloda belirtilmektedir.

Şekil 20. Endonezyalı ve Türk tüm konuşurların ortalama Türkçe ünlü üretim değerleri.

		ENDONEZYALI		TÜRK		ENDONEZYALI		TÜRK	
		ERKEK		ERKEK		KADIN		KADIN	
Ünlüler	IPA	F1	F2	F1	F2	F1	F2	F1	F2
kal	kal	665	1.420	726	1.310	849	1.494	813	1.264
kap	kap	685	1.482	597	1.147	974	1.553	916	1.389
kar	kar	712	1.520	654	1.471	878	1.749	732	1.532
kas	kas	684	1.580	687	1.382	860	1.839	721	1.331
kat	kat	661	1.555	721	1.196	930	1.746	760	1.508
kaz	kaz	622	1.610	596	1.200	732	1.813	803	1.495
kel	kel	583	1.574	669	1.899	762	1.593	881	2.004
kep	kɛp	531	1.857	524	1.854	761	2.182	622	2.172
kes	kɛs	598	1.887	437	1.936	681	2.156	563	2.471
ket	ket	598	1.836	552	1.877	735	2.092	492	2.363
kez	kez	532	1.863	437	1.843	578	2.040	516	2.443
kıt	kit	516	1.577	453	1.736	656	1.764	491	1.649
kız	kız	422	1.590	443	1.459	549	1.812	505	1.786
kil	kil	424	1.660	428	2.196	558	1.764	444	2.376
kip	kip	406	1.902	438	2.142	499	2.725	449	2.481
kir	kir	431	2.023	388	2.034	601	2.100	467	2.246
kit	kit	401	2.094	423	2.191	543	2.479	456	2.383
kol	kɔl	569	1.207	609	1.837	725	1.658	605	889
kop	kɔp	620	1.069	688	892	653	1.115	486	1.021
kor	kɔr	583	1.264	552	1.027	789	1.398	645	1.354
kot	kɔt	596	1.246	518	951	753	1.864	647	1.173
koz	kɔz	516	1.382	468	1.116	562	1.648	518	1.172
kör	kɔr	551	1.248	538	1.450	661	1.658	619	1.581
kös	kɔs	541	1.236	454	1.520	671	1.668	566	1.729
köz	kɔz	434	1.433	442	1.469	491	1.675	484	2.037
kul	kul	380	1.469	429	778	502	1.755	491	1.059
kup	kup	413	957	443	884	551	1.236	559	814
kur	kur	420	1.204	435	963	582	1.463	489	1.325
kus	kus	560	1.491	448	1.114	887	2.394	481	1.240
kut	kut	445	1.304	454	1.018	547	1.740	483	1.310
kül	kyl	373	1.526	434	1.648	495	1.603	517	1.858
küp	kyp	392	1.219	439	1.586	463	1.655	520	1.881
kür	kyr	403	1.263	422	1.578	543	1.663	477	1.782
küs	kys	386	1.340	421	1.738	800	2.254	481	1.955
küt	kyt	412	1.412	471	1.732	521	1.733	504	2.035

Tablo 22. Endonezyalı ve Türklerin Türkçe ünlü üretim formant değerleri

Tabloda da görüldüğü üzere B1- B2 seviyelerinde Türkçe konuşma becerisine sahip Endonezyaca konuşurların;

- /a/ ünlüsünün hem erkek hem de kadın konuşurlardaki kullanımında özellikle ötümsüz ses çevresi içerisinde daha başarılı sesletildiği, bununla birlikte /kaz/ sözcüğünde bu ünlünün daha önde eklendiği,

- /e/ ünlüsünün hem erkek hem kadın konuşurlarda Türkçe ses değerine çok yakın seslendirildiği,

- /ɪ/ ünlüsünün hem ötümlü hem de ötümsüz ünsüz ses çevresi içerisinde Türkçe sesletime yakın bir biçimde Endonezyalı konuşurlar tarafından sesletildiği,
- /i/ ünlüsünün de her iki cinsiyete mensup Endonezyalı konuşurlar tarafından Türkçe sesletime uygun sesletildiği,
- /o/ ünlüsünün özellikle Endonezyalı erkek konuşurlar tarafından ötümlü ses çevresi olan /koz/ sözcüğünde /ö/ sesine yakın bir yerde eklenerek sesletildiği,
- /ö/ ünlüsünün özellikle Endonezyalı kadın konuşurlar tarafından ötümlü ses çevresi olan /köz/ sözcüğünde /o/ sesine yakın bir yerde eklenerek sesletildiği,
- /u/ ünlüsünün ötümsüz ses çevresindeki durumunun tüm Endonezyalı konuşurlar tarafından geride /u/ ünlüsüne yakın bir noktada eklenildiği,
- /ü/ ünlüsü bulunan tüm sözcüklerde bu ünlü daha geride eklenerek /u/ ünlüsüne yakın bir sesletimle oluşturulduğu tespit edilmiştir.
- Endonezyaca sesbirimsel alfabede /ɪ/ ünlüsünün doğrudan bulunmayışına rağmen –aslında /ə/ olarak bulunsa da konuşurlar bunu seslendirmemiştir- bu ünlü ile oluşturulmuş sözcüklerin sesletiminde bazı ötümlü ünsüz çevre sesleri dışında sorun yaşanmadığı,
- /ö/ ünlüsünün Endonezyacada bulunmayışı sebebiyle bu ünlünün bulunduğu sözcüklerin sesletiminin sorunlu olduğu görülmüştür
- /ü/ ünlüsü sesletim bakımından en zor oluşturulan ünlüdür.
- Tüm bunlarla birlikte /z/ ötümlü ünsüzün ses çevresinde bulunan hemen her sözcükte ünlüler güç seslendirilmektedir. Bunun sebebi de /z/ ünsüzünün Endonezyacada alıntı bir ses olarak alfabede bulunmasıdır.

KAYNAKLAR

- Alwi, Hasan ve Dardjowidjojo, Soenjona ve Lapoliwa, Hans ve Moeliono, Anton M (1998). *Tata Bahasa Baku Bahasa Indonesia: Edisi Ketiga*. Jakarta: Balai Pustaka
- Best, Catherine ve Tyler, Michael Douglas (2007) "Nonnative and secondlanguage speech perception." In O.-S. Bohn and M. J. Munro (eds.) *Language Experience in Second Language Speech Learning: In Honor of James Emil Flege*, 13–34.
- Boersma, Paul ve Weenink, David (2020). *Praat: Doing Phonetics by Computer*. 6.1.09 sürüm.
- Catford, John Cunnison (1988). *A Practical Introduction to Phonetics*. UK: Oxford University Press.
- Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment (CEFR).
- Core, R. Team (2014). *R: A language and environment for statistical computing*. R Foundation for Statistical Computing. Austria. URL <http://www.R-project.org/>.
- Crystal, David (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. USA: Blackwell Pub.
- Flege, James (1995) "Second language speech learning: Theory, findings, and problems." In W. Strange (ed.) *Speech Perception and Linguistic Experience: Issues in Cross- Language Research*, 233–277. Timonium, MD: York Press.
- Kent, Raymond D. ve Read, Charles (2001). *The Acoustic Analysis of Speech*. Singular/Thomson Learning Yay.
- Lobanov, B. M. (1971). Classification of Russian vowels spoken by different speakers. *Journal of The Acoustical Society of America* 49, 606-608.
- Maddieson, Ian (2013b). *Vowel quality inventories*. M.S. Dryer and M. Haspelmath (Haz.), *The World atlas of Language Structures Online* içinde. Almanya: Max-Planck-Institut für evolutionäre Anthropologie.
- Sneddon, James (2008). *Indonesian Reference Grammar*. Sydney: Allen & Unwin Pub.
- Tadmor, Uri (2018). "Malay-Indonesian". İçinde Bernard Comrie (ed.). *The World's Major Languages*. Routledge. s. 810-815.

EXTENDED SUMMARY

Vowels, which are among the unchanging elements of speech, are found in all languages, with different numbers. Vowels, which are less in some languages and more in some languages, are very important in language acquisition, especially for speaking skills. Turkish is in the big group in terms of number of vowels among world languages. Especially the presence of vowels known as pre-vowels creates some problems in Turkish speaking skills for foreigners learning Turkish. It is also known that the existence of similar vowels in some languages facilitates the acquisition of speaking skills in Turkish as the target language. The similarities and differences between languages known as language typology are determinative for language acquisition processes. The desire to learn Turkish has recently attracted the attention of citizens of different countries and this interest in Turkish provides a wide field of study for researchers working in this field in terms of identifying problems and offering solutions for each skill. The interaction between the mother tongue, known as D1, and the target language, known as D2, appears as the effect of D1, especially in the learning process of D2. Other factors that affect this include individual differences, age, and the effect of another language structured before the target language. Indonesian and Turkish are considered in different language families. The Austronesian language family, including Indonesian, is known as the geography with the most linguistic diversity in the world. The large population of Indonesia has made Indonesian language one of the major languages spoken in the world. Having a long history, Turkish is still the first language of many speakers in a wide geography. The study also examines the Turkish vowel production of 19-21 years old Indonesian 5 female and 5 male speakers. According to this, the comprehensibility of the pronunciation of these students who still live in Turkey and have B1-B2 language level according to the criteria specified in the AOBM was measured as the vowel production values in Turkish, as the target language. This measurement was obtained by examining the records obtained from native Turkish speakers and 1 female and 1 male of the same age. In such studies, single spelling words in which all vowels in the language form meaningful words are selected. In the study, the recordings that started with / k / and created by pronouncing 35 words containing all vowels were evaluated in the Praat sound decoding program. The sound analysis was done focusing on the formant values –F1 and F2- of vowels. Subsequently, these formant values are presented in R package language in a comparative manner. Accordingly, the results were evaluated on the basis of similarities or differences between Indonesian and Turkish. The determination of speakers as both male and female is related to the average of the voice frequency. The same age is based on the same reason. Adult and child frequency values and female-male frequency values are different. Vowels presented with IPA characters in the R package language are given with their surrounding sounds. Thus, the origin and the end points of the vowels in a voiced or voiceless consonant togetherness can be seen. In the figures different colors are used for each vowel. In the conclusion part, Turkish vowels of both native speakers and Indonesian students are evaluated. According to the results, very important pronunciation problems are not seen in the production of common vowels, but this production is not easy for vowels that are not common. However, there are problems in the pronunciation of all vowels produced especially around the voiced / z / consonant. The reason for this can be shown as the evaluation of this consonant within the borrowed sounds in Indonesian. In order to determine this, it is necessary to examine many words formed around this consonant with the sound starting times. For the vowel production that is the subject of this study, this situation can only be explained in this way. This study aims to evaluate especially speaking skill in foreign language acquisition through vowels production. For this reason, while their vowel productions are specified with their formant values, the effects of the surrounding sounds are used only as samples. Subjects such as the deep language structure of Indonesian and the role of borrowed sounds in the language and their effect on the acquisition of a new language may constitute the subjects of other studies. In order to evaluate the figures given in the study, F1 and F2 values are given for both language speakers. In addition, the reference value IPA vowels formant values are also shown in the study. Using the data obtained from the study relevant materials can be prepared for vowels which cannot be produced or which

have problems in the production process or studies can be carried out to improve these deficiencies in the teaching process. The study covers B1-B2 level students whose speaking level of Turkish vowels is accepted as "good" within the framework of Indonesian-Turkish typology.

Keywords

Language typology, vowels, Turkish vowels, Indonesian, formant, R package.

TÜRKİYE TÜRKÇESİ VE TÜRKMEN TÜRKÇESİNDE DUYU EYLEMLERİ

Merve DEMİRBAŞ*

Makale Bilgisi

Geliş Tarihi 17.01.2021

Kabul Tarihi 24.05.2021

Yayın Tarihi 15.06.2021

Prof. Dr. Erdoğan Boz danışmanlığında yürütülen "Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde Duyu Eylemleri" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

DOI: 10.48147/dada.12

Yazar Bilgisi

* Dr.

<https://orcid.org/0000-0001-5470-7923>

demirbassmerve@gmail.com

Anahtar Kelimeler

Atıf Bilgisi

ÖZ

Duyular hayatı anlama ve anlamlandırmada dolayısıyla iletişimde önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle duyu kavramı *tıbbi fizyoloji, psikoloji, felsefe, dilbilim, eğitim bilimleri* gibi pek çok alanda çalışılmış, üzerine çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmalar çalışıldığı disiplinler dolayısıyla farklılıklar gösteriyor gibi görünse de aslında hepsinin ortak paydası aynıdır. Bu bağlamda çalışmada duyu ve algı kavramları *tıbbi fizyoloji, psikoloji, felsefe* ve *dilbilimdeki* bakış açılarından hareketle ele alındı ve elde edilen verilerden hareketle duyu tasnifi yapılmaya çalışıldı. Duyu eylemlerinin algı eylemleriyle birlikte veya algı eylemlerinin alt başlığı şeklinde verildiği görülmektedir. Bu çalışmada yalnızca duyu anlamı olan eylemlere yer verildi, algı eylemleri çalışmaya dâhil edilmedi. Kimi araştırmacıların ise duyu eylemlerini de duyu eylemleri içerisinde aldığı görülmektedir. Ancak bu çalışmada duyu eylemleri, duyu eylemi olarak kabul edilmediği için yer verilmemiştir. Yapılan tasniften hareketle çalışmada duyu anlamı olan eylemler önce Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlükten ardından Türkmen Dilinin Düşündürişli Sözlüğü'nden tespit edildi. Tespit edilen duyu eylemlerinin tamamı *anlamlarına göre, kılışlarına göre* ve *kullanım etiketlerine göre* sınıflandırıldı. Yapılan sınıflandırmada elde edilen veriler tablolar, şemalar ve grafiklerle karşılaştırmalı olarak gösterildi.

Duyu, duyu eylemi, Türkiye Türkçesi, Türkmen Türkçesi

Demirbaş, Merve (2021). "Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde Duyu Eylemleri". *Uluslararası Disiplinler Arası Dil Araştırmaları (DADA) Dergisi*, Sayı: 2021/2, Haziran, s. 25-49.

SENSE VERBS IN TURKISH AND TURKMEN LANGUAGES

Merve DEMİRBAŞ*

Article info

Submitted 17.01.2021
Accepted 24.05.2021
Published 15.06.2021

DOI: 10.48147/dada.12

Authors info

* Dr.

<https://orcid.org/0000-0001-5470-7923>

demirbassmerve@gmail.com

Keywords

Cite this article as

ABSTRACT

Senses have had a significant role in communication with respect to understanding and interpreting life. Therefore, the notion of sense has been studied in plenty of fields such as *medical physiology, psychology, philosophy, linguistics, educational sciences* and various researches have been done on it. Though these researches seem to be differing from one another due to the disciplines under which they are studied, their common grounds of each are basically same. In this context, the notions of sense and perception was addressed in this study with reference to the perspectives in *medical physiology, psychology, philosophy and linguistics* and based on the acquired data, a classification of senses was tried to perform. It has been observed that the sense verbs are presented either along with the verbs of perception or a sub-heading of the verbs of perception. From this point forth, only the verbs that have a meaning of sense are included in this study whereas the verbs of perception aren't. It is found out that some researchers implicate the verbs of emotions into the verbs of senses. Nevertheless, the verbs of emotion aren't involved in this study since they aren't considered as the verbs of senses. With reference to the conducted classification, the verbs having a meaning of sense were confirmed in the Turkish Dictionary of the Turkish Language Association and then in Turkman Explanatory Dictionary. All of the confirmed sense verbs were classified as per *their meanings, manners of action and usage labels*. The acquired data as a result of the performed classification were comparatively indicated in tables, charts and graphics.

Sense, verb of sense, Turkish language of Turkey, Turkmen Turkish

Demirbaş, Merve (2021). "Sense Verbs in Turkish and Turkmen Languages". *International Journal of Interdisciplinary Language [JILS] Studies*, Number: 2021/2, June, p. 25-49.

1. GİRİŞ

Bu çalışmada Türkiye Türkçesinde ve Türkmen Türkçesinde yer alan duyu eylemleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Duyu eylemlerinin tespit edilebilmesi için duyu kavramının neleri kapsadığı iyi belirlenmelidir. Nitekim duyular; yalnızca *dilbilimde* değil *psikoloji, fizyoloji, felsefe* gibi pek çok alanda farklı bakış açılarıyla ele alınmıştır. Bu nedenle öncelikle duyu ve duyu eylemi kavramlarının neleri kapsadığı, bugüne kadar yapılan çalışmalarda hangi başlıklar altında değerlendirildiği kısaca belirtilmiştir. Çalışma sözlük tabanlıdır. Her iki lehçede yer alan duyu eylemleri sözlüklerden tespit edilmiş; ardından her bir eylem *anlam sırasına, kullanım etiketlerine ve kılınışlarına* göre sınıflandırılarak elde edilen veriler karşılaştırılır. Eylemler, sözlükte yer alan örnekler ve Türkçe Ulusal Derlemeden elde edilen örnek cümlelerle pekiştirilmeye çalışılmıştır.

2. DUYU VE ALGI KAVRAMI

Duyu ve algı önce bireyin kendisini sonra da çevresini anlamasını ve anlamlandırmasını sağlayan iki önemli kavramdır. Yalnız bu kavramların sınırları net bir şekilde belirlenmemiştir. Farklı disiplinler -ortak paydaları olsa da- bu kavramları farklı şekillerde tanımlamaktadır.

Duyu kelimesi **Güncel Türkçe Sözlükte** (2019) “*a. İnsanların ve hayvanların, dış dünyanın uyarılarını görme, işitme, koklama, dokunma ve tatma organlarıyla algılama yeteneği, duyum, hasse*” şeklinde tanımlanmaktadır. Felsefede duyu, akıl ve sezgiyle birlikte bilginin kaynaklarından biri olarak nitelendirilmektedir. (Yıldırım, 2013/1: 98). Fizyolojide ise duyu kelimesi *his, hassa* anlamında kullanılmaktadır. (Tanalp, 1975: 5).

Duyu, algılamının ilk aşamasını oluşturmaktadır. Algı ise Psikoloji’de aşağıdaki şekilde anlatılmaktadır.

Görsel 1. Duyuların Anlamsız Bilgi Parçacıkları Oluşu (Platnik, 2000: 124)

Platnik (2000: 124), algının beynimizin binlerce ayrı ve anlamsız duyuyu birleştirip anlamlı bir desen veya görüntüye dönüştürdüktan sonra elde ettiğimiz deneyim olduğunu söylemektedir. Algılar ise gerçek dünyanın kişisel yorumlarıdır.

Görsel 2. Algıların Anlamlı Desen, Görüntü ve Ses Oluşu (Platnik, 2000: 124)

Görüldüğü gibi duyu anlamsız bir parçacıklar iken algı duyuların birleştirilip anlamlı bir desen veya görüntüye bürünmüş şeklidir.

3. DUYU TÜRLERİ

Duyular, çeşitli bilim dallarında çeşitli sınıflara ayrılmaktadır. Duyuları sınıflandırmak ve bir tasnif oluşturmak ise oldukça güçtür. Nitekim yapılacak olan tasnifte *duyu aygıtının morfolojisi, uyarının cinsi, kaynağı, beliren duyunun kalitesi* ve nihayet *duyu aygıtının özel fonksiyonu* gibi hususlar

göz önüne alınmalıdır. Ancak bütün bunları içine alan bir sınıflama henüz yapılamamıştır (Tanalp, 1975: 24).

Duyular,

- i. duyu organlarından hareketle: *görme duyusu, işitme duyusu, denge duyusu, koku alma duyusu* vd. Tanalp (1975: 25); *birincil duyular, ikincil duyular* Cüceloğlu (2006:103)
- ii. algıya dayalı olarak: *özel duyular, ortak duyular* Aristoteles (2018:123-173)
- iii. hiyerarşiye göre: *hareketlilik, istemlilik, süreç* vd. (Kamchbekova, 2010) sınıflandırılmaktadır.

4. DUYU EYLEMİ KAVRAMI

Tıpkı duyular gibi duyuyu ifade eden eylemler de çeşitli şekillerde sınıflandırılmaktadır. Biray (2007: 307 - 314), duyu eylemlerini *mental eylemler* başlığı altında; Erdem (2004: 942), *algılama eylemleri*; Yaylagül (2005: 19) ise idrak eylemleri başlıkları altında değerlendirmektedir.

İbareetxe'nin (1999: 42) anlamsal rollerine göre yaptığı sınıflandırmada duyu eylemlerini "Pasif Algılama Eylemleri", "Aktif Algılama Eylemleri" ve "Uyarıcısı Olan Algılama Eylemleri" olmak üzere üçe ayırmaktadır. Pasif algılama eylemleri; kişinin iradesinden bağımsız, duyular aracılığıyla gerçekleşen eylemlerdir. *duy-* eylemi gibi. Aktif algılama eylemleri; algılayanın aktif konumda olduğu, bilinçli yapılan eylemlerdir. *dinle-* eylemi gibi. Uyarıcısı olan algılama eylemleri ise uyarıcıyla gerçekleşen eylemleri ifade etmektedir. *kumaşın yumuşaklığı* gibi.

Levin (1999: 85 - 88) algı eylemleri *görme eylemleri, gözlem eylemleri, gözetleme eylemleri, uyarı algılama eylemleri* başlıklarından oluşmaktadır

Hirik (2017: 60) ise duyuları *Temel Duyular* ve *Birleşik Duyular* olmak üzere iki grupta incelemektedir. Sınıflandırmada duyular, *bilinçli* ve *bilinçsiz* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

5. EYLEMLERDE KILINIŞ

Eylemler *biçimbilgisel, sözdizimsel* ve *anlambilimsel* açılardan sınıflandırılabilir. Eylemlerin iç anlamları bakımından yapılan sınıflandırmaya kılınış denmektedir. (Erdem, 2016: 185 - 194). Elbette kılınış üzerine de pek çok tasnif yapılmıştır. Bu çalışmada Croft'un (2010) yapmış olduğu kılınış tasnifi temel alınmıştır. Oluşturulan bu modelin adı "kılınış tiplerinin iki boyutlu geometrik analizi"dir. Bu sınıflandırmada *aktif* veya *durağan*; *sürekli* veya *süreksiz*; *kalıcı*, *geçici*, *sonradan oluşan kalıcı*, *noktasal*; *geri çevrilebilir* veya *çevrilemez*; *dakik* gibi pek çok kriter bulunmaktadır.¹ Ayrıca eylemlerin kılınışları iki boyutlu şemalarla da desteklenmektedir.

Tablo 1. Croft'un Kılınış Sınıflandırması (2010)

DURUMLAR	İŞLER	BAŞARMALAR	TAMAMLAMALAR (Tip 9)	DÖNGÜSEL BAŞARMALAR/ TEK KERELİKLER (Tip 10)
1.Kalıcı Durumlar (Tip 1)	1.Yönelimli İşler (Tip 5)	1. Tek Taraflı Başarmalar (Tip 7)	-	-
2.Sonradan Oluşan Kalıcı Durumlar (Tip 2)	2. Yönelimsiz İşler (Tip 6)	2. Çift Taraflı Başarmalar (Tip 8)		
3.Geçici Durumlar (Tip 3)	-	-		
4.Noktasal Durumlar (Tip 4)	-	-		

¹ Ayrıntılı bilgi için Croft'a (2010)'a ve Erdem'e (2016) bakınız.

Kılış Tiplerinin İki Boyutlu Gösterim Şemaları

Geçici/Süreksiz

Kalıcı

Noktasal

(Tip 3)

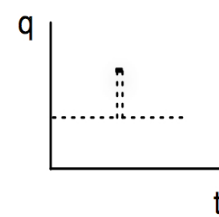
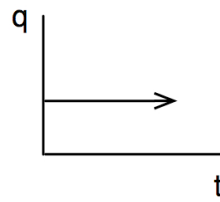
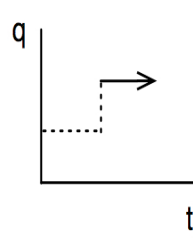
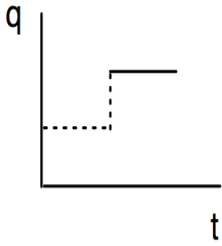
(Edinilen)

(Kalıtsal)

(Tip 4)

(Tip 2)

(Tip 1)

Kapı açık.

Pencere çatladı.

O Fransız.

Güneş zirvede.

Çift Taraflı Başarı

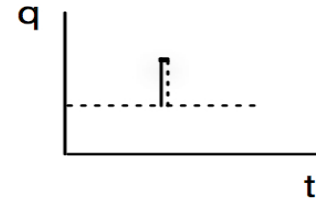
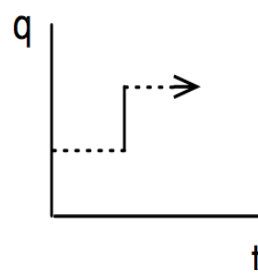
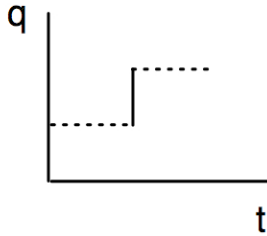
Tek Taraflı Başarı

Döngüsel/Tek Kerelik

(Tip 8)

(Tip 7)

(Tip 10)

Kapı açıldı.

Pencere çatladı.

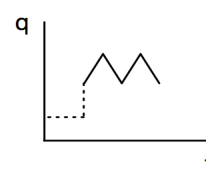
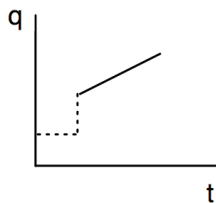
Fare ciyakladı.

Yönelimli İşler

Yönelimsiz İşler

(Tip 5)

(Tip 6)

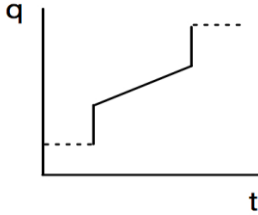

Çorba soğudu.

Kızlar şarkı söyledi.

Tamamlamalar

(Tip 9)

Elmalı kek yedim.

6. DUYU EYLEMLERİ TASNİFİ

Duyu kavramı ve duyu eylemleri üzerinde bugüne kadar pek çok çalışma yapılmıştır. Bu anlamda duyu kavramının tespiti oldukça önemlidir. Kaç duyu olduğu konusunda belirlenmiş bir bilgi bulunmamaktadır. Öncelikle beş temel duyu olduğu kabul edilirken elde edilen veriler aslında 10, 12 hatta daha fazla duyu olabileceği yönündedir. Bu çalışmada öncelikle duyu kavramının ne olduğu ve kaç duyu olduğu üzerinde durulmuştur.

Algılamayı sağlayan özel duyu organları olduğu gibi (göz, kulak vb.) vücutta bulunan serbest sinir uçları da algılamayı sağlamaktadır. Vücudun her yerinde olan serbest sinir uçları aslında algının da çeşitliliğini göstermektedir. Bu bağlamda bir anlamda vücutta bulunan serbest sinir uçları kadar duyu vardır denilebilir. Bu da aslında henüz bilinmeyen pek çok duyu olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmada duyular öncelikle özel duyular, kimyasal duyular, deri duyuları, titreşim duyusu, gıdıklanma duyusu, kaşınma duyusu, proprioseptif duyular ve iç âlem duyuları olarak sınıflandırılmıştır.

Özel duyular, kendine özgü duyu organı bulunan duyulardır. Yani *görme* ve *işitme*. Görme duyusunun alıcı organı göz, işitme duyusunun ise kulaktır. Aynı zamanda bu iki duyu, bazı çalışmalarda birincil duyu olarak da adlandırılmaktadır.

Kimyasal duyular, *tat alma* ve *koku alma* duyularıdır. Bu iki duyunun uyarıcıları kimyasal maddelerdir ve aynı zamanda bu iki duyu birbiriyle ilişkilidir. Tat alma duyusu da kendi içerisinde acı, tatlı, ekşi ve tuzlu olmak üzere temelde dört gruba ayrılmaktadır. Ancak yapılan çalışmalar bir de *umami* adı verilen lezzetli duyusunun olduğunu göstermektedir.

Deri duyuları; *dokunma*, *deği-basınç*, *termal* ve *ağrı-acı* olmak üzere dört gruba ayrılmaktadır. Dokunma duyuları, deriye temas üzerine serbest sinir uçlarının uyarılmasıyla meydana gelmektedir. Termal duyular; *sıcak*, *soğuk*, *ılık* ve *serin* olmak üzere kendi içerisinde dörde ayrılmaktadır. Sıcaklık, soğukluk ortama göre farklılık göstermektedir. Bu da algı yanılsamalarını meydana getirmektedir. Ağrı-acı duyuları ise kendi içerisinde *yavaş ağrı* ve *hızlı ağrı* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Aslında her bir duyu birbiriyle ilişkilidir. Örneğin, sıcaklığın çok olduğu bir durumda ağrı-acı duyusu meydana gelmektedir.

Yapılan çalışmalar *titreşim*, *gıdıklanma* ve *kaşınmanın* ayrı birer duyu olarak kabul edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Proprioseptif duyular; *kinestetik* ve *vestibüler* duyular olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Kinestetik duyular kas ve eklemlerde bulunur. Vestibüler duyular ise kulağın içinde bulunan bir sıvı

sayesinde vücudun dengesini sağlamaktadır. Aynı zamanda kinestetik duyular; *hareketli pozisyon duyusu ve sabit pozisyon duyusu* olarak ikiye ayrılmaktadır.

İç âlem duyuları ise vücudun durumu hakkında bilgi vermektedir.

Bu çalışmada duyular, yukarıda bahsedilen şekilde sınıflandırılmıştır. Yapılan sınıflandırmanın tablolaştırılmış şekli aşağıda bulunmaktadır:

Tablo 2. Duyu Türleri

ÖZEL DUYULAR		KİMYASAL DUYULAR		DERİ DUYULARI			TİTREŞİM DUYUSU	GIDIKLANMA DUYUSU	KAŞINMA DUYUSU	PROPRİOSEPTİF DUYULAR	İÇ ÂLEM DUYULARI
GÖRME	İŞİTME	TAT ALMA	KOKU ALMA	DOKUNMA	DEĞİ BASINÇ	TERMAL	-	-	-	KİNESTETİK	VESTİBÜLER
-	-	Tatlı	-	-	-	SICAK	-	-	-	SABİT POZİSYON	-
-	-	Tuzlu	-	-	-	SOĞUK	-	-	-	HAREKETLİ POZİSYON	-
-	-	Ekşi	-	-	-	ILIK	-	-	-	-	-
-	-	Acı	-	-	-	SERİN	-	-	-	-	-
-	-	Lezzetli	-	-	-	-	-	-	-	-	-

7. TÜRKİYE VE TÜRKMEN TÜRKÇESİNDE DUYU EYLEMLERİ

Duyu konusu yalnızca dilbiliminin konusu değildir. Pek çok alanda ayrıntılı bir şekilde araştırılan ve bu anlamda derinliği olan bir konudur. Bu nedenle başta da ifade edildiği gibi çalışma yapılırken farklı disiplinlerde yer alan konuya ilişkin literatür taranmış ve elde edilen verilerden hareketle bir tasnif oluşturulmaya çalışılmıştır. Yapılan tasnifte bu zamana kadarki tasniflerde yer alan bilgilere yer verildiği gibi yeni bilgiler de eklenmiştir.

Bilinen beş duyu organının dışında farklı duyu organlarının veya duyuların algılanmasını sağlayan reseptörlerin de bulunduğu ortaya konulan bir gerçektir. Bu bağlamda *görme, işitme, tat alma, koku alma* ve *dokunma* dışında pek çok duyumuz bulunmaktadır.

Yapılan çalışmalarda farklı anlamlarda kullanılsa da “özel duyular” ifadesinin yer aldığı görülmektedir. Aristoteles’in sınıflandırmasında *özel duyular* ve *ortak duyular* ifadesi bulunmaktadır. Ancak bu çalışmada özel duyular ifadesinin kullanılması felsefeden ziyade tıbbi fizyolojiye dayanmaktadır. Nitekim nörologlara göre yapılan sınıflandırmada *görme* ve *işitme* duyuları *özel duyular* başlığı altında değerlendirilmektedir. Çünkü *görme* ve *işitme duyuları* diğer duyulardan farklı olarak bağımsızdır ve alıcı organları özeldir. Bu nedenle bu çalışmada da *görme* ve *işitme* duyuları özel duyular başlığı altında değerlendirilecektir.

Tat alma ve *koku alma* duyularının *kimyasal duyular* başlığı altında yer aldığı görülmektedir. Görme ve işitme duyularından farklı olarak tat alma ve koku alma duyuları duyu organlarından ziyade Tanalp’ın da ifade ettiği gibi maddelerin kimyasal yapılarıyla bağlantılı olarak özel reseptörlerle algılanmaktadır. Yani burada önemli olan husus, duyu organından ziyade uyarıcı maddenin kimyasal yapısıdır. Bu nedenle tat alma ve koku alma duyuları *kimyasal duyular* başlığı altında değerlendirilmektedir. Bu noktadaki diğer bir husus ise tat alma ve koku alma duyularının birbirleriyle

olan ilişkisidir. Bu iki duyu birbiriyle bağlantılı olarak çalışmaktadır. Nezle olan birinin tat alamaması bunun bir göstergesidir. Yapılan çalışmalar hangi tadın alındığı konusunda açık değildir. Ancak *acı*, *tatlı*, *ekşi* ve *tuzlu* tadının alındığı pek çok çalışmada kabul görmektedir. Burada farklı olarak *umami* veya *lezzetli* adı verilen hoşça giden bir tat duyusunu ifade edilen tada da yer verilmiştir. İlgili bölümde Hall'ün (2013) lezzetli tadına ilişkin açıklamalarına yer verilmiştir.

Sınıflandırmanın diğer bir aşamasını *deri duyuları* oluşturmaktadır. Deri duyuları adı verilen duyular oldukça karmaşıktır. Burada duyu organlarından ziyade serbest sinir uçları adı verilen reseptörler devreye girmektedir. Bu nedenle yalnızca elle dokunma değil aynı zamanda *basınç*, *sıcaklık*, *ağrı* (*acı*), *kaşınma*, *gıdıklanma*, *titreme* gibi pek çok duyuyu içerisinde barındırmaktadır. Bunlardan ilki *dokunma duyularıdır*. Klasik sınıflandırmalarda beş duyudan biri olarak kabul edilen duyu, deri duyularından yalnızca dokunma duyularını içermektedir. Genelgeçer bilgiler bir nesneye elle dokunulduğunda hissedilen duyunun *dokunma duyusu* olduğu yönündedir. Ancak deri duyuları bununla sınırlı değildir. Vücuda yapılan *deği basınç*, *deri duyularından* kabul edilmektedir. *Termal duyular* veya *ısı duyuları* adı verilen *sıcaklık*, *soğukluk duyuları* da birer deri duyusu kabul edilmektedir. Yapılan çalışmaların pek çoğu sıcaklık ve soğukluğu termal duyular başlığı altında vermektedir. Bunların içerisine *ağrı duyularını* ekleyenler de bulunmaktadır. Ancak *serin*, *ılık* ve *farksız* duyuları yalnızca Hall'ün çalışmasında yer almaktadır. Bu çalışmada ise bu duyuların tamamına yer verilecektir.

Ağrı-acı duyusu oldukça ilginç bir duyudur. Bu duyuyu farklı kategorilerde ele almak mümkündür. *Ağrı-acı* duyusu dokunma duyularından biridir. Kendisi başlı başına bir sınıf oluşturabileceği gibi başka sınıflarla da ilişkilidir. Özellikle sıcaklık ve soğukluk duyuları bunlardandır. Nitekim ilgili bölümde de aktarıldığı gibi sıcaklık ve soğukluğun aşırısı yani yakıcı sıcak ve dondurucu soğukta, sıcaklık ve soğukluk duyuları belli bir eşiği geçtikten sonra *ağrı-acı* şeklinde hissedilmektedir. *Ağrı-acı* duyusu dışsal bir etkene bağlı olabileceği gibi iç organlarda da gerçekleşebilmektedir. Dolayısıyla dışsal etkenlere bağlı olan *ağrı-acıyı dokunma duyuları* başlığı altında değerlendirirken vücudun içerisinde gerçekleşen *baş ağrısı*, *karın ağrısı gibi ağrıları da iç âlem duyuları* başlığı altında değerlendirmek gerekmektedir. *Ağrı-acı* duyusuyla ilgili dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ise *ağrı* acının çeşididir. Burada *ağrı-acı* yavaş veya hızlı gerçekleşebilmektedir. Nitekim Tanalp'ın (1975) ifade ettiği gibi hızlı *ağrı* 0,1 saniye sonra hissedilirken, yavaş *ağrı* ancak 1 saniye veya daha sonra başlamakta, hatta dakikalar boyunca artarak devam etmektedir. Bu nedenle *ağrı-acı* konusu ele alınırken *yavaş ağrı* ve *hızlı ağrı* şeklinde bir ayrıma gitmek gerekmektedir.

Titreşim, *gıdıklanma* ve *kaşınma* da birer duyu olarak değerlendirilmektedir. Her biri başlı başına bir duyuyu ifade etmektedir. Nitekim bu duyular az veya çok olmakla birlikte doğuştan gelen duyulardır. *Titreşim*, *gıdıklanma* ve *kaşınmanın* birer duyu olduğu fizyologlar tarafından kabul görmektedir.

Diğer duyular ise *propriyoseptif* adı verilen dışarıdan bir etkiden ziyade vücudun iç yapısına ilişkin olan duyulardır. Duyularımız veya duyu organlarımız bize yalnızca dış dünyanın bilgisini sunmaz. Aynı zamanda vücudun iç âlemi hakkında da bilgi verir. Bu duyulardan ilki eklem, kas ve kırışlerde bulunan vücudun durumuna ilişkin bize bilgi veren *kinestetik duyudur*. Bu duyu sayesinde beyin vücudun hangi pozisyonda olduğunu algılar. Bu nedenle *sabit pozisyon duyusu* ve *hareketli pozisyon duyusu* şeklinde iki sınıfa ayrılmaktadır. *Otur-*, *kalk-*, *ayakta dur-*, *elini yana uzat-* gibi vücuda ilişkin *sabitlik* ve *hareketlilik* verileri bu duyu sayesinde aktarılır. Vücudun durumunu bildiren *koş-*, *yürü-*, *uyu-* gibi pek çok eylem bu sınıfa girmektedir. Ancak hemen hemen bütün eylemlerin bu sınıfa girmesi nedeniyle yapılan taramada *kinestetik duyu* eylemlerine bu çalışmada yer verilmeyecektir.

Propriyoseptif adı verilen duyulardan bir diğeri ise vücudun dengesi hakkında beyne bilgi ileten *vestibüler duyudur*. Vestibüler duyu sayesinde *başın duruşunu hissetmek*, *başı dik tutmak* ve *dengeyi sağlamak* mümkündür.

Son olarak diğer çalışmalarda yer almayan, fizyologların ifade ettiği, vücuttaki yeri tam olarak bilinmeyen ancak yine vücudun durumu hakkında bize bilgi veren duyu, *iç âlem duyuları*dır. İç âlem duyuları sayesinde *acık-, susa-, tuvaletin gelmesi* gibi duyuları algılarız.

7.1. Özel Duyular

Özel duyular belirli bir duyu organı tarafından algılanan duyulardır. Bu duyular reseptörlerle değil direk duyu organıyla algılanmaktadır. Bu duyuların içerisine görme duyuları ve işitme duyuları girmektedir. Görme duyusu için göz, işitme duyusu için de kulak bulunmaktadır.

7.1.1. Görme Duyu Eylemleri

Yapılan bütün sınıflandırmalarda görme duyusu temel duyu olarak kabul edilmektedir. Çünkü görme duyusunun kendine has bir organı bulunmaktadır. Görme duyusunun alıcı organı gözdür. Göz sayesinde nesnelere, dışarıdaki görüntüler beyne aktarılır ve pek çok bilgi elde edilir. Dolayısıyla görme duyusuyla ilgili pek çok eylem bulunmaktadır.

1) **bak-; (1) (-e)** Bakışı bir şey üzerine çevirmek: *Zamanla nasıl değişiyor insan / Hangi resmime baksam ben değilim.* (TS, 2011)

bak- eyleminin doğal bir başlangıç ve bitiş noktası yoktur. Devamlılıktan yoksun bir eylemdir. Kılış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 6**)

*Of! Kaçan pozisyona **bak** ya.* (TUD, 2012)

Yapılan tarama sonucunda Türkiye Türkçesinde 97 adet görme duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemlerden 56’sının 1. anlamı görme duyusunu ifade etmektedir. 24’ünün 2. anlamı, 4’ünün 3. anlamı, 3’nün 4. anlamı, 1’inin 5. anlamı, 2’sinin 6. anlamı, 1’inin 7. anlamı, 1’inin 8. anlamı ve 1’inin 24. anlamı görme duyusunu ifade etmektedir.

Türkiye Türkçesinde görme duyusunu ifade eden; *alıcı gözüyle bak- (1), ara- (1), araştır- (1), ayırmsa- (1), bak- (1), bak- (2), bakın- (1), bakış- (1), bakış- (2), bakış at- (1), başını bekle- (1), baygın baygın bak- (1)* vd. eylemler bulunmaktadır.

1) **âñet-** [ä:ñetmek], *işl. 1.* Bir tarafa seretmek, bir zada bakmak, garmak, esetmek. *Yaşuly ogluny ömründe birinji sapor görýän ýaly, oña jüýjerilip äñetdi* (Edebiyat we sungat). (TDDS, 2015)

âñet-, *eylem, 1.* Bir tarafa bakmak, bir şeye bakmak, dikkat etmek. *İhtiyar oğlunu hayatında ilk sefer görüýormuşçasına, ona dikkatle baktı.* (Edebiyat ve Sanat).

âñet- eylemi, sona yaklaşma anlamında süreç bildirmektedir. Eylem bağımlıdır ve doğal bir son noktası vardır. Kılış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 9**)

Yapılan tarama sonucunda Türkmen Türkçesinde 74 adet görme duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemlerden 58’inin 1. anlamı, 7’sinin 2. anlamı, 7’sinin 3. anlamı, 2’sinin 5. anlamı görme duyusunu ifade etmektedir.

Türkmen Türkçesinde görme duyusunu ifade eden; *agtar- (2), äñet- (1), aňla- (3), aňşyr- (3), aňta- (1), aýla- (5), bak- (1), barla- (3), çabja- (1), çerrel- (1), çïner- (1), çüýjer- (1), daşyňa göz aýla- (1)* vd. eylemler bulunmaktadır.

7.1.2. İşitme Duyu Eylemleri

Gözden sonra en önemli duyu organı kulaktır. Kulak sayesinde belirli frekanstaki sesler işitilmektedir. İşitme duyusunda da duyuya özgü bir duyu organının bulunması işitme duyusunun da özel duyular kategorisinde yer almasını sağlamaktadır.

1) **işit-; (1) (-i)** Kulakla algılamak, duymak: *Doktorun sesini işitince koştı, yanakları kırmızı, gözleri parlıyordu.* (TS, 2011)

ışit- eylemi, aksi olmadığı takdirde doğuştan gelen kalıcı bir durumu ifade etmektedir. Eylem durağandır. Eylemin bitiş noktası bulunmamaktadır. Kılınış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 1**)

Dede Korkut hikâyelerinde sık sık şöyle yazılmıştır: "Dirse Han bunu ışitti, eydür kırk yoldaşım aman, Tanrı'nın birliğine yoktur güman. (TUD, 2012)

Yapılan tarama sonucunda Türkiye Türkçesinde 21 adet ışitme duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemlerden 19'unun 1. anlamı, 2'sinin ise 2. anlamı ışitme duyusu ifade etmektedir.

Türkiye Türkçesinde ışitme duyusunu ifade eden; *ağır ışit-* (1), *dinle-* (1), *duy-* (2), *istihbar et-* (1), *ışit-* (1), *koyun kaval dinler gibi dinle-* (1), *kulağı ağır ışit-* (1), *kulağı dikil-* (1), *kulağına çalın-* (1) vd. eylemler bulunmaktadır.

1) **eşit-**, *işl.* 1. Sesi gulagyň bilen kabul etmek. *Eşiden deň bolmaz, gören göz bilen* (Nakyl). (TDDS, 2015)

eşit-, *eylem*, 1. Sesi kulağıyla almak. *İşiten denk olmaz gören gözle* (atasözü)

eşit- eylemi, aksi olmadığı takdirde doğuştan gelen kalıcı bir durumu ifade etmektedir. Eylem durağandır. Eylemin bitiş noktası bulunmamaktadır. Kılınış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 1**)

Yapılan tarama sonucunda Türkmen Türkçesinde 19 adet ışitme duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemlerden 14'ünün 1. anlamı, 3'ünün 2. anlamı, 1'inin 3. anlamı, 1'inin 9. anlamı ışitme duyusunu ifade etmektedir.

Türkmen Türkçesinde ışitme duyusunu ifade eden *agza aňkar-* (2), *aňsy-* (2), *daş gulakdan eşit-* (1), *diňle-* (1), *diňşirge-* (3), *diň sal-* (1), *diň sal-* (1), *eşit-* (1), *gulaga deg-* (1), *gulaga ýet-* (1) vd. eylemler bulunmaktadır.

7.2. Kimyasal Duyular

Tat alma ve koku alma duyuları, pek çok disiplinde kimyasal duyular başlığı altında değerlendirilmektedir. Çünkü bunların uyarıcıları kimyasal maddelerdir. Özel duyularda olduğu gibi kimyasal duyuları algılamak için özel organlar bulunmamaktadır. Kimyasal duyuların alıcı organları olan dil ve burunda yer alan sinir uçları sayesinde algılama gerçekleşmektedir.

7.2.1. Tat Alma Duyu Eylemleri

Tat alma, tat alma tomurcukları adı verilen alıcıyla algılanmaktadır. Bu tomurcuklar, dilin yanlarında arkasında ve gırtlakta yer almaktadır. Aynada kendi dilimize baktığımızda, dil üzerinde birçok çıkıntı görürüz. Her bir çıkıntı çok sayıda tat alma tomurcuğunu içermekte ve her tomurcukta da 20'den fazla tat alma hücreleri bulunmaktadır. Dilin uç kısmında bulunan hücreler daha çok tatlıya, dilin gerilerine doğru gittikçe hücreler sırayla tuzluya, ekşiye ve acıya daha duyarlı hale gelirler. (Cüceloğlu, 2006: 106)

Tatlı, tuzlu, ekşi ve acı tatlarının yanında tespit edilen diğer bir tat ise lezzetli tadıdır. Türkiye Türkçesinde bu beş tada ilişkin tespit edilen eylemler aşağıdaki gibidir:

1) **tat-**; (1) (-i) Dil yardımıyla bir şeyin tadının nasıl olduğunu anlamak. (TS, 2011)

tat- eylemi dinamik ve sürekli bir eylemdir. Eylemin doğal bir başlangıç ve bitiş noktası bulunmamaktadır. Devamlılıktan yoksun olan bir eylemdir. Kılınış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 6**)

Ana yemeklerden karnabahar risotto (İtalyan pirinçle yapılan bir tür pilav), sebze lazanya (kalın makarna hamuruyla yapılır) ve mantar köftesinden tattım. (TUD, 2012)

Yapılan tarama sonucunda Türkiye Türkçesinde 6 adet tat alma duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemlerden 4'ünün 1. anlamı, 1'inin 2. anlamı ve 1'inin 3. anlamı tat alma duyusunu ifade etmektedir.

Türkiye Türkçesinde tat alma duyusunu ifade eden; *ur-* (3), *çeşnisine bak-* (1), *tat-* (1), *tat-* (2), *tat al-* (1), *tat ver-* (1) eylemleri bulunmaktadır.

1) **dat-** [da:tmak], *işl.* 1. Tagamyny, duzuny bilmek üçin azajyk iýip, içip görmek. *A gyz, gaýnatmanyň gaýnamy çykypmy, dadyp görsene!* (TDDS, 2015)

dat-, *eylem*, 1. Tadını, tuzunu bilmek için azıcık yemek, içmek. *Ay kız, haşlama olmuş mu, bir tadına baksana!*

dat- eylemi, dinamik ve sürekli bir eylemdir. Eylemin doğal bir başlangıç ve bitiş noktası bulunmamaktadır. Devamlılıktan yoksun olan bir eylemdir. Kılınış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 6**)

Yapılan tarama sonucunda Türkmen Türkçesinde 3 adet tat alma duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemlerden 2’sinin 1. anlamı ve 1’inin 1. anlamı tat alma duyusunu ifade etmektedir.

Türkmen Türkçesinde tat alma duyusunu ifade eden *dat-* (1), *dat-* (2) eylemleri bulunmaktadır.

7.2.1.1. Tatlı

Yapılan araştırmada bu tada ilişkin herhangi bir eyleme rastlanmamıştır.

7.2.1.2. Tuzlu

Yapılan araştırmada Türkiye Türkçesinde bu tada ilişkin herhangi bir eyleme rastlanmamıştır.

1) **duzuny gör-** (**datmak**) 1. naharyň duzunyň nä derejededigini barlap görmek. *Jerçi gazanyň gapagyny göterip, onuň duzuny datdy* (B. Seýtäkow). (TDDS, 2015)

duzuni gör- (**datmak**) 1. yemeğin tuzunun nasıl olduğunu kontrol etmek. *Çerçi kazanın kapağını kaldırarak onun tuzuna baktı* (B. Seýtäkow).

duzuni gör- eylemi, sona yaklaşma anlamında süreç bildirmektedir. Eylem bağımlıdır ve doğal bir son noktası vardır. Kılınış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 9**)

Yapılan tarama sonucunda Türkmen Türkçesinde 2 adet tuzlu duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemlerden birinin 1. anlamında diğerinin ise 2. anlamı tuzlu duyusunu ifade etmektedir. Ayrıca Türkmen Türkçesinde yemeğin tadına değil tuzuna bakılmaktadır.

Türkmen Türkçesinde tuzlu duyusunu ifade eden *dadyş-* (2), *duzuny gör-* (1) eylemleri bulunmaktadır.

7.2.1.3. Ekşi

Her iki lehçe incelendiğinde ekşi duyusunu ifade eden eyleme rastlanmamıştır. *Ekşi-*, *bozul-*, *çürü-* gibi eylemler nesne merkezli olup kişiyle doğrudan bağlantısı olmadığı için bu eylemler duyu eylemi olarak alınmamıştır.

7.2.1.4. Acı

Yapılan araştırmada her iki lehçede de bu tada ilişkin herhangi bir eyleme rastlanmamıştır.

7.2.1.5. Lezzetli (Umami)

1) **ağızda dağıl-**; (1) genellikle hamur işi, iyi pişmiş ve lezzetli olmak. (TS, 2011)

ağızda dağıl- eylemi, dinamik ve sürekli bir eylemdir. Eylemin doğal bir başlangıç ve bitiş noktası bulunmamaktadır. Eylem herhangi bir dönüşüme neden olmadan devam etmektedir. Kılınış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (Tip 5)

Kaşıkla ya da çatalla yenilebilecek ve ağızda dağılan nefis bir un helvası düşerken sonuç tam bir hüsrandı; Sıcakken servis tabağına aldığım helvayı soğuduğunda tabaktan tornavida ve çekiç eşliğinde sökebildim. (TUD, 2012)

Yapılan tarama sonucunda Türkiye Türkçesinde 1 adet lezzetli duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylem 1. anlamında kullanılmıştır.

1) **lezzet al-** bir zadyň lezzetini bilmek, duymak, başdan geçirmek. (TDDS, 2015)

lezzet al- bir şeyin lezzetini bilmek, hissetmek, denemek.

lezzet al- eylemi, dinamik ve sürekli bir eylemdir. Eylemin doğal bir başlangıç ve bitiş noktası bulunmamaktadır. Eylem herhangi bir dönüşüme neden olmadan devam etmektedir. Kılınış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 5**)

Yapılan tarama sonucunda Türkmen Türkçesinde 1 adet lezzetli duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemin 1. anlamı lezzetli duygusunu ifade etmektedir.

7.2.2. Koku Alma Duyu Eylemleri

Koku duygusu diğer duylara oranla daha az anlaşılmış olan bir duyudur. Kaç tane koku olduğu konusu da tartışmalı konulardandır. Kokular da görme ve işitme duyularından farklı olarak reseptörlerle algılanmaktadır.

1) **kokla-; (1) (-i)** Kokusunu duymak için bir şeyi burnuna yaklaştırmak veya bir yerin havasını içine çekmek: *Havhuyu ikinci kez koklarken kapının zilini duyuyorum* (TS, 2011)

kokla- eylemi, dinamik ve sürekli bir eylemdir. Eylemin doğal bir başlangıç ve bitiş noktası bulunmamaktadır. Devamlılıktan yoksun olan bir eylemdir. Kılınış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 6**)

Yapılan tarama sonucunda Türkiye Türkçesinde 4 adet koku alma duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemlerden 3'ünün 1. anlamı, 1'inin 5. anlamı koku alma duygusunu ifade etmektedir.

Türkiye Türkçesinde koku alma duygusunu ifade eden *burnunun direği kırıl- (veya düş-) (1), kok- (5), kokla- (1), kokusunu (veya koku) al- (veya duy-) (1)* eylemleri bulunmaktadır.

1) **ysga-** [y:sğamak], *işl.* Bir zadyň ysny almak üçin burnuňy ýakynlaşdyryp dem almak. (TDDS, 2015)

ysga- eylem, Bir şeyin kokusunu almak için burnunu yaklaştıırıp nefes almak.

ysga- eylemi, durağan bir eylemdir ve eylem geçici bir durumu ifade etmektedir. Kılınış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 3**)

Yapılan tarama sonucunda Türkmen Türkçesinde 3 adet koku alma duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemlerin 1. anlamı koku alma duygusu ifade etmektedir.

Türkmen Türkçesinde koku alma duygusunu ifade eden *goňursa- (1), koka- (1), ysga-* eylemleri bulunmaktadır.

7.3. Deri Duyuları

Bilindiği gibi vücudun tamamı deriyle kaplıdır. Deri duyuları algılanırken vücudun tamamında etkili olan serbest sinir uçları devreye girmektedir. Dışarıdaki nesnenin deriye temasıyla serbest sinir uçları uyarılır ve algılama böylece gerçekleşmiş olur. Yapılan sınıflandırmalarda deri duyuları içinde yalnızca dokunma duyularına yer verilmiştir. Ancak deri duyuları yalnızca dokunma duygusuyla sınırlı değildir. *Deği-basınç, termal duyular, ağrı-acı duyuları, titreşim, gıdıklanma ve kaşınmanın* da birer duyu olduğu tıbbi fizyolojide görülmektedir. Bu nedenle bu çalışma bu duylara da yer verilmiştir.

7.3.1. Dokunma Duyuları

Dokunma duyularıyla ilgili birçok sınıflandırma vardır. Bu sınıflandırmalar bir kısmına teori kısmında yer verilmiştir. Yapılan sınıflandırmalar dokunma duygusunun sıcak ve soğuğu algılayan, ağrıyı algılayan vd. duyular şeklindedir. Bu çalışmada ağrı-acı duyu, termal duyular deri duyuları başlığı altında ayrı başlıklarla değerlendirilmiştir. Dokunma duygusu ise genellikle derideki veya deri altındaki dokulardaki reseptörlerin uyarılması ile oluşmaktadır (Hall, 2013, s. 571).

1) **değ-**; (1) (-e) Aralık kalmayınca kadar birbirine yaklaşmak, dokunmak, temas etmek: Kapıdan bir an birbirimize değerek girdik. (TS, 2011)

değ- eylemi farklı bir sonuca ulaşmayan dakik bir eylemdir. Eylem bir süre sonra eski haline dönmektedir. Kılımış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 10**)

Bir kaç satıcının önünde dururken bir kol omzuma **değdi**. (TUD, 2012)

Yapılan tarama sonucunda Türkiye Türkçesinde 172 adet dokunma duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemlerden 101’inin 1. anlamı, 32’sinin 2. anlamı dokunma duyusu, 12’sinin 3. anlamı, 6’sının 4. anlamı, 6’sının 5. anlamı, 3’ünün 6. anlamı, 3’ünün 7. anlamı, 1’inin 8. anlamı, 1’inin 15. anlamı, 1’inin 16. anlamı, 1’inin 18. anlamı, 1’inin 22. anlamı, 1’inin 24. anlamı, 1’inin 37. anlamı dokunma duyusunu ifade etmektedir.

Türkiye Türkçesinde dokunma duyusunu ifade eden *aban- (1), aban- (2), aban- (5), aban- (6), aborda et- (2), açık düş- (1) (2), al- (1), altı okka et- (1), apazla- (1), ardıl- (1), arkasına al- (1), asıl- (2)* vd. eylemleri bulunmaktadır.

1) **değ-** [değmek], *işl.* 2. Ok atylanda, daş zyňlanda we ş.m. nyşana ýa-da başga bir zada galtamak, baryp urulmak. *Söweşleriň birinde onuň çep aýagyňa ok degip, gospitala düşüpdü.* (TDDS, 2015)

değ-, *eylem.* 2. Ok atıldığında, taş fırlatıldığında vb. nişan veya başka bir şeye değdirmek, vurulmak. *Savaşlardan birinde onun sol ayağına mermi değip hastaneye yatmış.*

değ- eylemi farklı bir sonuca ulaşmayan dakik bir eylemdir. Eylem bir süre sonra eski haline dönmektedir. Kılımış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 10**)

Yapılan tarama sonucunda Türkmen Türkçesinde 157 adet dokunma duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemlerden 99’unun 1. anlamı, 32’sinin 2. anlamı dokunma duyusu, 14’ünün 3. anlamı, 4’ünün 4. anlamı, 4’ünün 5. anlamı, 2’sinin 6. anlamı, 1’inin 7. anlamı, 1’inin 8. anlamı, 1’inin 11. anlamı dokunma duyusunu ifade etmektedir.

Türkmen Türkçesinde dokunma duyusunu ifade eden *al- (1), al- (11), alkymyndan al- (1), alyp bol- (1), asyl- (2), asyl-asyly bol- (1), bagla- (2), barmagyňy batyr- (1), barmak bas- (1), bat- I (6), batyr- (3)* vd. eylemleri bulunmaktadır.

7.3.2. Deği – Basınç Duyuları

Deği-basınç duyusu dokunma duyularından biridir. Deği ve basınç arasındaki fark ile basınç duyusunun ne olduğu hususu Tanalp (1975, s. 35) tarafından şu şekilde verilmiştir:

“Deriye dokunulduğunda hasıl olan ve kıllı deri kesimlerinde daha belirgin olup değü duyusundan farklı nitelikte bulunan duyu basınç duyusudur. Deri yüzeyinin bütününe basınç yapıldığında basınç duyusu meydana gelmez. Örneğin atmosferin derimizin her santimetre karesine bir kilogramlık basınç yapmasına rağmen basınç duyumu meydana gelmez. Öte yandan su altında her 10 metre derinlik bir atmosfer basınç artışına sebep olduğu halde basınç duyusu husulünde rol oynamadığı gibi, iç basıncı kontrol altında olmayan bir uçakla yükseklere çıkıldığında da basıncın azalmasından ileri gelme, herhangi bir intiba alınmaz.”

Her iki lehçede de bu duyuya ilişkin herhangi bir eyleme rastlanmamıştır.

7.3.3. Termal Duyular

Yapılan çalışmalar da ısı da bir duyu olarak kabul edilmektedir. Elbette ki sıcaklık ve soğukluk ortama göre kişinin vücut ısısına göre farklılık göstermektedir. Burada devreye duyu yanlısamları girmektedir. Ancak bu çalışmada duyu yanlısamlarına yer verilmemiştir. Aslında hemen hemen bütün duyular birbiriyle ilişkilidir. Sıcaklık ve soğukluğun fazla olduğu durumlarda da ağrı-acı duyusu devreye girmektedir.

7.3.3.1. Sıcak

1) **ısın-; (2)** (*nesnesiz*) Üşümesini gidermek: *Şöyle güzel bir sütlü kahve yapayım da içimiz ısınsın.* (TS, 2011)

ısın- eylemi, dinamik ve sürekli bir eylemdir. Eylemin doğal bir başlangıç ve bitiş noktası bulunmamaktadır. Eylem herhangi bir dönüşüme neden olmadan devam etmektedir. Kılınış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 5**)

Yemeğin yanında içtiğimiz kırmızı şarapla da içimiz ısındı. (TUD, 2012)

Yapılan tarama sonucunda Türkiye Türkçesinde 11 adet sıcaklığı ifade eden duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemlerden 6'sının 1. anlamı, 1'inin 2. anlamı, 1'inin 5. anlamı, 1'inin 6. anlamı ve 2'sinin 8. anlamı sıcaklık duygusunu ifade etmektedir.

Türkiye Türkçesinde sıcak duygusunu ifade eden *ateşi çık-* (*veya yüksel-*) (1), *piş-* (8), *ensesinde boza pişir-* (1), *ısın-* (1), *ısın-* (2), *iliği kemiği ısın-* (1), *kız-* (1), *sıcak ol-* (1), *yak-* (8), *yan-* (5), *yan-* (6) eylemleri bulunmaktadır.

1) **çoyun-** [ço:yunmok], işl. Özüni oda çöymek, ýylynmak. (sıcaklık) (TDDS, 2015)

çoyun-, eylem, Kendini ateşte ısıtmak, ısınmak.

çoyun- eylemi, dinamik ve sürekli bir eylemdir. Eylemin doğal bir başlangıç ve bitiş noktası bulunmamaktadır. Eylem herhangi bir dönüşüme neden olmadan devam etmektedir. Kılınış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 5**)

Yapılan tarama sonucunda Türkmen Türkçesinde 1 adet sıcaklığı ifade eden duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemin 1. anlamı sıcaklık duygusu ifade etmektedir.

7.3.3.2. Soğuk

1) **don-; (3)** (*nesnesiz*) çok üşümek.

don- eylemi, dinamik ve sürekli bir eylemdir. Eylemin doğal bir başlangıç ve bitiş noktası bulunmamaktadır. Eylem herhangi bir dönüşüme neden olmadan devam etmektedir. Kılınış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 5**)

"Sakin dediğime bakmayın, yandım dersem de ipi salın, dondum dersem de..." demiş ipi beline sarmış, kuyuya inmeye başlamış. (TUD, 2012)

Yapılan tarama sonucunda Türkiye Türkçesinde 21 adet soğukluk ifade eden duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemlerden 12'sinin 1. anlamı, 4'ünün 2. anlamı, 2'sinin 3. anlamı ve 1'inin 10. anlamı soğukluk duygusunu ifade etmektedir.

Türkiye Türkçesinde soğuk duygusunu ifade eden *ateşi düş-* (1), *ateşi düş-* (1), *ayaz kes-* (1), *ayazla-* (1), *buy-* (1), *buz kes-* (1), *çivi gibi ol-* (1), *don-*(3), *içi titre-* (2), *iliği kemiği don-* (1), *iliğine (veya iliklerini) işle-* (*veya geç-*) (2) vd. eylemleri bulunmaktadır.

1) **doñ-** [doñmok], işl. 4. *gepl.d.* Gaty üşemek. *Howa sowuk eken, elim-ayağym doñaydy.* (TDDS, 2015)

doñ-, eylem, 4. *kon. d.* Çok üşümek, *Hava soğukmuş, elim ayağım dondu.*

doñ- eylemi, dinamik ve sürekli bir eylemdir. Eylemin doğal bir başlangıç ve bitiş noktası bulunmamaktadır. Eylem herhangi bir dönüşüme neden olmadan devam etmektedir. Kılınış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 5**)

Yapılan tarama sonucunda Türkmen Türkçesinde 6 adet soğukluk ifade eden duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemlerden 5'inin 1. anlamı, ve 1'inin 3. anlamı soğukluk duygusunu ifade etmektedir.

Türkmen Türkçesinde soğuk duygusunu ifade eden *buy-* (1), *dala-* (3), *doñ-* (1), *doñdur-* (2), *içinden geçip bar-* (1), *üşe-* (1) eylemleri bulunmaktadır.

7.3.3.3. Ilık

Türkiye Türkçesinde ılık duygusunu ifade eden herhangi bir eyleme rastlanmamıştır.

1) **ýylan-, işl. 2.** Oda, peje we ş.m. çoyunyp, endamyňy ýylatmak. Pejiň oduna ýylanmak
ýılan-, *eylem, 2.* Ateşe yaklaşarak vücudunu ısıtmak. Sobanın ateşiyle ısınmak.

ýılan- eylemi, dinamik ve sürekli bir eylemdir. Eylemin doğal bir başlangıç ve bitiş noktası bulunmamaktadır. Eylem herhangi bir dönüşüme neden olmadan devam etmektedir. Kılınış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 5**)

Yapılan tarama sonucunda Türkmen Türkçesinde 1 adet ılıklik ifade eden duyu eylemi tespit edilmiştir

7.3.3.4. Serin

1) **serinle-;** (2) (*nesnesiz*) Hafif soğukluk duymak: *Gülleri koklardın, kuşları dinlerdin / Rüzgâr esmezse terasta serinlerdin*

serinle- eylemi, dinamik ve sürekli bir eylemdir. Eylemin doğal bir başlangıç ve bitiş noktası bulunmamaktadır. Eylem herhangi bir dönüşüme neden olmadan devam etmektedir. Kılınış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 5**)

Yapılan tarama sonucunda Türkiye Türkçesinde 2 adet serinlik ifade eden duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemlerin 2. anlamı serinlik duygusu ifade etmektedir

Türkiye Türkçesinde serin duygusunu ifade eden *ferahla-* (2), *serinle-* (2) eylemleri bulunmaktadır.

1) **salkynla-, işl. 2.** Salkyn ýerde, salkyn howada dem almak. *Salkynlaýyn diýip düşek atdym* (Görogly).
salkınla-, eylem, 2. Serin yerde, serin havada nefes almak. Serinleyeyim diye yatak atmak.

salkynla- eylemi, dinamik ve sürekli bir eylemdir. Eylemin doğal bir başlangıç ve bitiş noktası bulunmamaktadır. Eylem herhangi bir dönüşüme neden olmadan devam etmektedir. Kılınış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 5**)

Yapılan tarama sonucunda Türkmen Türkçesinde 2 adet serinlik ifade eden duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemlerin 1 ve 2. anlamı serinlik duygusu ifade etmektedir.

Türkmen Türkçesinde serin duygusunu ifade eden *ýelejire* (1) eylemi bulunmaktadır.

7.3.4. Ağrı – Acı Duyuları

Ağrı-duyu duygusu da deride ve iç organlarda bulunan serbest sinir uçlarının uyarılmasıyla oluşmaktadır. Ancak bedendeki bütün doku ve organlarda ağrıya duyarlı serbest sinir uçları bulunmamaktadır. Örneğin beyin kendisinde ağrı reseptörleri bulunmamaktadır. Aynı zamanda ağrı, koruyucu bir mekanizmadır. Nitekim ağrı-acı duygusu sayesinde vücut büyük hasarlar almaktan korunmaktadır. Ağrı iki büyük grupta sınıflandırılmaktadır: *hızlı ağrı* ve *yavaş ağrı*. Hızlı ağrı 0,1 saniye sonra hissedilirken, yavaş ağrı ancak 1 saniye veya daha sonra başlamakta, hatta dakikalar boyunca artarak devam etmektedir (Hall, 2013, s. 583).

1) **ağrı-;** (1) (*nesnesiz*) Vücudun bir yeri ağırlı durumda olmak: *Başı ağrımak. Dişi ağrımak.* (TS, 2011)
ağrı- eylemi durağan bir eylemdir ve eylem geçici bir durumu ifade etmektedir. Kılınış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 3**)

Şu anda sol elim epey ağrıyor -parmağım ters döndü. (TUD, 2012)

Yapılan tarama sonucunda Türkiye Türkçesinde 39 adet ağrı-acı duygusu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemlerden 25'inin 1. anlamı, 6'sının 2. anlamı, 2'sinin 3. anlamı, 2'sinin 4. anlamı, 2'sinin 7. anlamı, 1'inin 9. anlamı, 1'inin 10. ağrı-acı duygusu ifade etmektedir.

Türkiye Türkçesinde ağrı-acı duyusunu ifade eden *acı-(II) (1)*, *acı çek-* (1), *ağrı-* (1), *ağrısı tut-* (1), *ağrısı tut-* (2), *alazla-* (2), *balkı-* (4), *başı çatla-* (1), *başı kazan gibi ol-* (1), *başına vur-* (1), *başı tut-* (1) vd. eylemleri bulunmaktadır.

1) **agyr-** [a:ğyrmak], *işl.* Näsaglyk, ýeten şikes we ş.m. zerarly bedende, endamda yza, agyry duýmak, yza çekmek. *Gaty keçäniň üstünde ýanlary agyryp, iki ýana agdarylýarlar* (N. Saryhanow). (TDDS, 2015)

agır-, *eylem*, Rahatsızlık, sakatlanma vb. şeylerden dolayı vücutta sızı, ağrı duymak, acı çekmek. *Sert keçenin üzerinde yanları ağrıyıp iki tarafa dönüyordu* (N. Saryhanow).

agır- eylemi, durağan bir eylemdir ve eylem geçici bir durumu ifade etmektedir. Kılımış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 3**)

Yapılan tarama sonucunda Türkmen Türkçesinde 25 adet ağrı-acı duyusu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemlerden 20'sinin 1. anlamı, 2'sinin 2. anlamı, 2'sinin 4. anlamı, 1'inin 10. ağrı-acı duyusu ifade etmektedir.

Türkmen Türkçesinde ağrı-acı duyusunu ifade eden *agyr-* (1), *awa-* (1), *awun-* (1), *awuşa-* (1), *az-* (1), *beterle-* (1), *beýnä agram sal-* (1), *beýnä ur-* (1), *biş-* (4), *damar çek-* (1), *duýul-* (2), *gyppjyn-* (1) vd. eylemleri bulunmaktadır.

7.4. Titreşim

1) **titre-**; (1) (*nesnesiz*) Küçük ve hızlı salınım hareketleri yapmak: *Geçtiği yollarda, incecik ellerine, kahır görmüş köylülerin nasırlı elleri sarıldı, ninelerin dua ile titreyen dudakları dokundu.* (TS, 2011)

titre- eylemi, dinamik ve sürekli bir eylemdir. Eylemin doğal bir başlangıç ve bitiş noktası bulunmamaktadır. Devamlılıktan yoksun olan bir eylemdir. Kılımış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 6**)

Tepeden tırnağa onunlayım, titrek sesiyle titriyorum, yaşlı gözleriyle ıslanıyorum ve kaldırımlara yüz hatlarımı çizerek gözlerinin ışıltısında yürüyorum. (TUD, 2012)

Yapılan tarama sonucunda Türkiye Türkçesinde 13 adet titreşim duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemlerden 10'unun 1. anlamı, 2'sinin 2. anlamı, 1'inin 4. anlamı titreşim duyusu ifade etmektedir.

Türkiye Türkçesinde titreşim duyusunu ifade eden *tamburası çal-* (2), *çenesi at-* (1), *ispazmoza tutul-* (1), *ifilde-* (1), *raşelen-* (1), *sallan-* (4), *şafii köpeği gibi titre-* (1), *tirilde-* (1), *titre-* (1) vd. eylemleri bulunmaktadır.

1) **titre-** [titirmek], *işl.* 1. Zarba ýa-da başga bir zadyň güýji, täsiri we ş.m. sebäpli yrgyldamak, yraň atmak. *Onuň sakgaly hem titreyärdi.* (TDDS, 2015)

titre-, *eylem*, 1. Darp veya başka bir şeyin etkisi vb. nedeniyle sallanmak. *Onun sakalı da titriyordu.*

titre- eylemi dinamik ve sürekli bir eylemdir. Eylemin doğal bir başlangıç ve bitiş noktası bulunmamaktadır. Devamlılıktan yoksun olan bir eylemdir. Kılımış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 6**)

Yapılan tarama sonucunda Türkmen Türkçesinde 22 adet titreşim duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemlerden 21'inin 1. anlamı titreşim duyusu ifade etmektedir. 1'inin 2. anlamı titreşim duyusu ifade etmektedir.

Türkmen Türkçesinde titreşim duyusunu ifade eden *dagdyra-* (1), *digdenekle-* (1), *digirde-* (1), *elendir-* (1), *gagşa-* (1), *galdyra-* (1), *galpylda-* (1), *hababayla-* (1), *kemşer-* (1), *lerzana gel-* (1), *sandyra-* (1) vd. eylemleri bulunmaktadır.

7.5. Gıdıklanma

1) **gıdıklan-**; (1) (*nesnesiz*) Gıdıklama işi yapılmak: *Sanki gıdıklanıyorlar ve gülmekten katılacaklar.* (TS, 2011)

gıdıklan- eylemi dinamik ve sürekli bir eylemdir. Eylemin doğal bir başlangıç ve bitiş noktası bulunmamaktadır. Devamlılıktan yoksun olan bir eylemdir. Kılımış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 6**)

*Kulaklarımın çevresini ve çenemin altını muayene ederken çok **gıdıkladım**.* (TUD, 2012)

Yapılan tarama sonucunda Türkiye Türkçesinde 1 adet gıdıklanma ifade eden duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemin 1. anlamı gıdıklanma duygusu ifade etmektedir.

1) **gyjykla-**, *işl.* Başga biriniň, köplenç, garnynyň ýüzüni, dabanyňyň aşagyňy barmaklaryň bilen çala dyrmalamak. (TDDS, 2015)

gıcıkla-, *eylem*, Başka birinin; çoğu zaman karnını, tabanını parmaklarla hafifçe gıdıklamak.

gıcıkla- eylemi, dinamik ve sürekli bir eylemdir. Eylemin doğal bir başlangıç ve bitiş noktası bulunmamaktadır. Devamlılıktan yoksun olan bir eylemdir. Kılınış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 6**)

Yapılan tarama sonucunda Türkmen Türkçesinde 1 adet gıdıklanma ifade eden duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemin 1. anlamı gıdıklanma duygusu ifade etmektedir.

7.6. Kaşınma

1) **giciş-**; (1) (*nesnesiz, halk ağzında*) Kaşınmak, kaşıntı duymak, gidişmek. (TS, 2011)

giciş- eylemi, dinamik ve sürekli bir eylemdir. Eylemin doğal bir başlangıç ve bitiş noktası bulunmamaktadır. Devamlılıktan yoksun olan bir eylemdir. Kılınış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 6**)

*Saç aralarından tabanın altına kadar her yanı içi pire dolu bir çuvala girmiş gibi yanıyor, **gicişiyor**, kaşınıyordu.* (TUD, 2012)

Yapılan tarama sonucunda Türkiye Türkçesinde 8 adet kaşınma duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemlerden 3'ünün 1. Anlamı, 2'sinin 2. anlamı, 1'inin 3. anlamı, 1'inin 4. anlamı ve 1'inin 6. anlamı kaşınma duygusu ifade etmektedir.

Türkiye Türkçesinde kaşınma duygusunu ifade eden *dala-* (2), *giciş-* (1), *gidiş-* (1), *haşla-* (6), *kaşı-* (1), *kazın-* (3), *siftin-* (2), *ye-* (4) eylemleri bulunmaktadır.

1) **gije-** [gi:jemek], *işl.* Endamynda, bedeniňde giji peýda bolmak. *Her kim öz gijän yerini gaşar* (Nakyl). (TDDS, 2015)

gice- *eylem*, 1. Vücudunda kaşıntı meydana gelmek. Herkes kaşınan yerini kaşır.

gice- eylemi, sona yaklaşma anlamında süreç bildirmektedir. Eylem bağımlıdır ve doğal bir son noktası vardır. Kılınış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 9**)

Görüldüğü gibi Türkiye Türkçesinde kaşınma duygusu ifade eden eylemler bulunmaktadır. Ancak yapılan tarama sonucunda Türkmen Türkçesinde kaşınma duygusunu ifade eden 3 eyleme rastlanmıştır. Bu eylemler 1. anlamda kullanılmıştır. Türkiye Türkçesinde tespit edilen anlamlar eylemin 1. anlamı dışında 2, 3, 4 ve 6. anlamlarıdır.

7.7. Proprioseptif Duyular

Proprioseptif duyular pozisyon duygusu olarak da bilinmektedir. Duyular yalnızca dışarıdan gelen uyarıcıları algılamaz. Aynı zamanda vücudun durumu hakkında bize vermektedir. Vücudun hareketli veya sabit olduğunu pozisyon duygusu sayesinde algılayabiliriz.

7.7.1. Kinestetik Duyular

Kinestetik duyular vücudun uzaydaki konumunu bildirmektedir.

7.7.1.1. Sabit Pozisyon Duyusu

1) **çivilen-**; (2) (*-e, mecaz*) Bir yerde hareketsiz kalmak. (TS, 2011)

çivilen- eylemi, durağan bir eylemdir ve eylem geçici bir durumu ifade etmektedir. Kılınış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 3**)

*Bitirim aldığı cevapla olduğu yere **çivilendi**.* (TUD, 2012)

Yapılan tarama sonucunda Türkiye Türkçesinde 8 adet sabit pozisyon duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemlerden 3'ünün 1. anlamı kaşınma duyusu ifade etmektedir. 2'sinin 2. anlamı, 1'inin 3. anlamı, 1'inin 4. anlamı ve 1'inin 6. anlamı kaşınma duyusu ifade etmektedir.

Türkiye Türkçesinde sabit pozisyon duyusunu ifade eden *çivilen-* (2), *dikil-* (3), *dinel-* (1), *doğru dur-* (1), *dur-* (7), *sorut-* (2) eylemleri bulunmaktadır.

1) **doñ-** [doñmok], *işl.* 3. Hareketden galmak, gymyldap bilmän durmak. (TDDS, 2015)

doñ-, *eylem*, 3. Hareketsiz kalmak, kıpırdayamadan durmak.

doñ- eylemi dinamik ve sürekli bir eylemdir. Eylemin doğal bir başlangıç ve bitiş noktası bulunmamaktadır. Devamlılıktan yoksun olan bir eylemdir.

Kılınış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 6**)

Yapılan tarama sonucunda Türkmen Türkçesinde 1 adet sabit pozisyon duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemin 1. anlamı sabit pozisyon duyusu ifade etmektedir.

7.7.1.2. Hareket Pozisyon Duyusu

Bu duyuya ilişkin çok fazla eylem olduğu ve bu eylemlerin çalışmaya alınmasının bir makalenin hatta tezin boyutunu aşacağı için hareket pozisyon duyusuna ilişkin eylemler çalışmaya alınmamıştır.

7.7.2. Vestibüler Duyu

Vestibüler duyu kulakta bulunan bir sıvı sayesinde vücudun dengesini sağlayan duyudur. Bu nedenle de oldukça önemli bir yere sahiptir. Denge duyusu ile ilgili eylemler dengenin sağlanamaması üzerinedir. Bu eylemlerden biri aşağıda verilmiştir:

1) **denesini kaybet-**: dik durumdayken kontrolünü kaybederek düşmek (*Sular dizimize çıktı, göğsümüze, derken ayaklarımız kaydı, dengemizi kaybettik.*) (TS, 2011)

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Türkmen Türkçesinde de vestibüler duyuyu ifade eden eylemler yalnızca eylemin gerçekleşmediği durumlarda bulunmaktadır. Türkmen Türkçesinde bu durumun örneği aşağıda verilmiştir.

1) **ag-** [a:ğmak], *işl.* 3. Bir tarapa gýşarmak, syrylyp düşmek, ýykylmak, agdarylmak. *Oı ýabydan äwmezlik bilen agyp düşdi.* (TDDS, 2015)

ag-, *eylem*, 3. Bir tarafa eğilmek, sıyrılıp düşmek, yıkılmak, devrilmek. *O yabıdan görünmeden devrildi*

7.8. İç Âlem Duyuları

İç âlem duyuları ile ilgili çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Yapılan çalışmalar tıbbi fizyoloji alanındadır. Tanalp (1975: 25), duyu türlerini sınıflandırdığı çalışmasında; iç âlem duyularının yerinin belirsiz olduğunu, organizmanın genel durumunu anlamamızda bize yardımcı olduğunu ifade etmektedir. *Açlık, tokluk, susuzluk, bulantı, miksiyon dışkılama, sıkıntı* gibi örnekleri iç âlemi açıklamak için kullanmaktadır. Ayrıca ağrı-acı duyusundan yola çıkarak eğer ağrı-acı duyusu dışsal bir etkene bağlıysa dokunma duyusu başlığı altında değerlendirilmesi gerektiğini, *baş ağrısı, karın ağrısı gibi ağrıları* gibi ağrıların da *iç âlem duyuları* başlığı altında değerlendirilmesi gerektiğini söylemektedir.

1) **acık-**; (1) (*nesnesiz*) Yemek yeme gereksinimi duymak: *Onların da karnı acıkmış olacak ki söz yemekten açıldı.* (TS, 2011)

acık- eylemi durağan bir eylemdir ve eylem geçici bir durumu ifade etmektedir. Kılınış tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 3**)

Bütün gün açlıktan kıvrantıyor, "Bana yiyecek bir şeyler hazırla, çok acıktım" diyordu. (TUD, 2012)

Yapılan tarama sonucunda Türkiye Türkçesinde 62 adet iç âlem duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemlerden 45’inin 1. anlamı iç âlem duyusu ifade etmektedir. 12’sinin 2. anlamı dokunma duyusu, 1’inin 3. anlamı, 3’ünün 4. anlamı, 1’inin 7. anlamı iç âlem duyusu ifade etmektedir.

Türkiye Türkçesinde iç âlem duyusunu ifade eden *acık-* (1), *acından öl-* (1), *açlığını bastır-* (veya *gider-* veya *öldür-* (1), *açlıktan gözü* (veya *gözleri dön-* (veya *karar-*) (1), *açlıktan imanı gevre-* (1) vd. eylemleri bulunmaktadır.

1) **ajyk-** [a:jykmak], *işl.* Nahar, çay, çörek iyesiñ, içesiñ gelmek. *Ajygan ölmez, alňasan öler* (Nakyl). *Saçagynda ýagly petir, Kim ajykça, elin ýetir* (K. Gurbannepesow). (TDDS, 2015)

acık-, eylem, Yemek, çay, ekme yiyesi gelmek, içesi gelmek. *Acıkan ölmez, acele eden ölü* (atasözü). *Sofrasında yağlı petir (bir çeşit ekme), Kim acıkça elini uzatır* (K. Gurbannepesow).

acık- eylemi, durağan bir eylemdir ve eylem geçici bir durumu ifade etmektedir. Kılımlı tiplerinin iki boyutlu gösterimi (**Tip 3**)

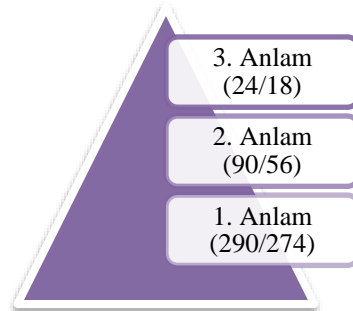
Yapılan tarama sonucunda Türkiye Türkçesinde 61 adet iç âlem duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu eylemlerden 48’inin 1. anlamı iç âlem duyusu ifade etmektedir. 8’inin 2. Anlamı, 3’ünün 3. anlamı, 1’ünün 4. Anlamı iç âlem duyusu ifade etmektedir.

Türkmen Türkçesinde iç âlem duyusunu ifade eden *abadanlaş-* (2), *aç öl-* (1), *açylyş-* (4), *agyz suwar-* (1), *ajyk-* (1), *aňryň bəriñe gel-* (1), *ar-* (1), *aýňal-* (3), *bitakatlan-* (1), *bili beke-* (1), *bogazyň gura-* (1) vd. eylemleri bulunmaktadır.

8. SONUÇ

1) Duyu eylemleri pek çok açıdan incelenebilmektedir. Bu anlamda duyu eylemleri anlamlarına göre sınıflandırıldığında her iki lehçe için aşağıdaki şema ortaya çıkmaktadır.

Şema 1. Türkiye Türkçesinde ve Türkmen Türkçesinde Duyu Eylemlerinin Sözlükteki Anlam Sırası (Türkiye Türkçesi/Türkmen Türkçesi)

1. anlam; duyu eylemlerinin temel anlamını oluşturmaktadır. 1. anlam dışındaki anlamlar ise giderek temel anlamdan uzaklaştığını ve çeşitli anlam olayları sonucunda yan anlamların “duyu” ifade ettiğini göstermektedir. Türkiye Türkçesinde 1. anlamda kullanılan 290, Türkmen Türkçesinde 274; Türkiye Türkçesinde 2. anlamda kullanılan 90, Türkmen Türkçesinde 56, Türkiye Türkçesinde 3. Anlamda kullanılan 24, Türkmen Türkçesinde ise 18 duyu eylemi bulunmaktadır. Diğer anlamlarda kullanılan eylemler de bulunmaktadır.

2) Duyu eylemleri kullanım etiketlerine göre sınıflandırıldığında her iki lehçe için aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır.

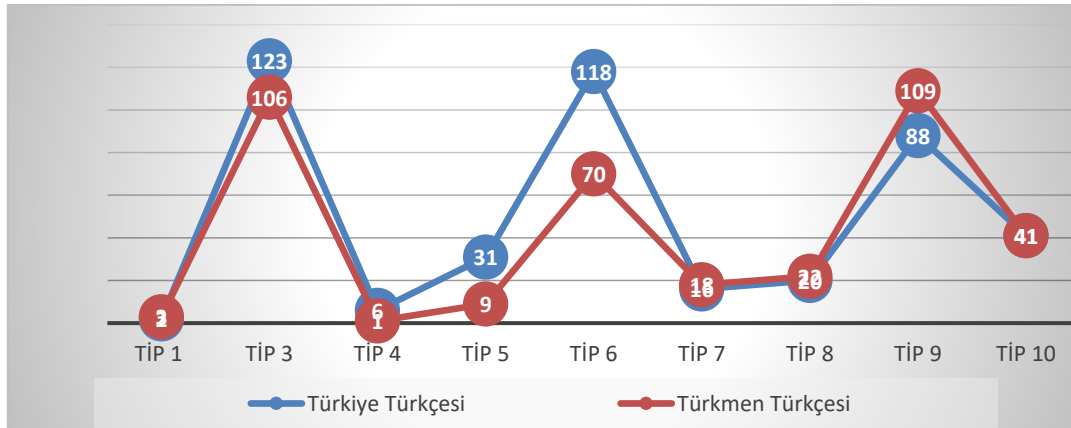
Tablo 3. Türkiye Türkçesinde ve Türkmen Türkçesinde Duyu Eylemlerinin Kullanım Etiketleri

Kullanım Etiketleri	Türkiye Türkçesi	Türkmen Türkçesi
Temel	259	268
Yan	131	79
Mecaz	24	8
Argo	9	-
Halk Ağzında	30	15
Eskimiş	4	3
Spor	5	-
Hukuk	-	1
Şair	-	1
<u>Toplam</u>	462	375

Sonuç olarak; Türkiye Türkçesinde temel anlamda kullanılan 259, yan 131, mecaz 24, argo 9, halk ağzında 30, eskimiş 4 ve spor anlamında kullanılan 5 duyu eylemi; Türkmen Türkçesinde ise temel anlamda kullanılan 268, mecaz 8, halk ağzında 15, eskimiş 3, hukuk 1 ve şair anlamında kullanılan 1 duyu eylemi tespit edilmiştir. Bu da Türkmen Türkçesinde temel anlamda kullanılan duyu eylemlerinin Türkiye Türkçesinden sayıca fazla olduğunu; yan, mecaz, halk ağzında ve eskimiş anlamında ise Türkiye Türkçesinde yer alan duyu eylemlerinin Türkmen Türkçesinden fazla olduğunu göstermektedir. Ayrıca Türkiye Türkçesinde yer alıp Türkmen Türkçesinde yer almayan argo ve spor; Türkmen Türkçesinde yer alıp Türkiye Türkçesinde yer almayan hukuk ve şair anlamlarında kullanılan duyu eylemleri de bulunmaktadır.

3) Duyu eylemleri kılımlarına göre sınıflandırıldığında her iki lehçe için aşağıdaki grafik ortaya çıkmaktadır.

Grafik 1. Türkiye Türkçesinde ve Türkmen Türkçesinde Duyu Eylemlerinin Kılımları

Sonuç olarak, Türkiye Türkçesinde eylemlerin çoğu tip 3, Türkmen Türkçesinde ise Tip 9'la işaretlenmiştir. Türkiye Türkçesinde tip 1'le işaretlenen 2, Türkmen Türkçesinde 3; Türkiye

Türkçesinde tip 3’le işaretlenen 123, Türkmen Türkçesinde 106; Türkiye Türkçesinde tip 4’le işaretlenen 6, Türkmen Türkçesinde 1; Türkiye Türkçesinde tip 5’le işaretlenen 31, Türkmen Türkçesinde 9; Türkiye Türkçesinde tip 6’la işaretlenen 118, Türkmen Türkçesinde 70; Türkiye Türkçesinde tip 7’yle işaretlenen 16, Türkmen Türkçesinde 18; Türkiye Türkçesinde tip 8’le işaretlenen 20, Türkmen Türkçesinde 22; Türkiye Türkçesinde tip 9’la işaretlenen 88, Türkmen Türkçesinde 109; Türkiye Türkçesinde tip 10’le işaretlenen 41, Türkmen Türkçesinde 41 eylem bulunmaktadır. Her iki lehçede de tip 2’yle işaretlenen herhangi bir eyleme rastlanmamıştır. Ayrıca ağrı-acı duyularının çoğu tip 3’le işaretlenmiştir. Titreşim, gıdıklanma ve kinestetik duyuların tamamı tip 6’yla iç âlem duyularının tamamı ise tip 3’le işaretlenmiştir.

4) Bu çalışmada varlığı bilinen *renk duyusu*, *şekil duyusu*, *cinsel duyular* gibi duyular literatür yetersizliğinden dolayı yer almamıştır.

5) Bu çalışmada eylemlerin gerçekleşmediği *kör ol-* gibi eylemlere yer verilmemiştir. Özellikle vestibüler duyuda yer alan eylemlerin yalnızca eylem gerçekleşmediğinde bulunduğu tespit edilmiştir.

6) Kılınış sınıflandırılması yapılırken bugüne kadar uygulanmamış olan iki boyutlu gösterim yöntemi denenmiş ve her bir eylem bu şekilde sınıflandırılmıştır.

7) Bu çalışmayla birlikte hem duyuların hem duyu eylemlerinin sınırları hem de bu eylemlerin Türkiye Türkçesinde ve Türkmen Türkçesindeki kullanımları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 4. Duyu Eylemleri ve Duyu Eylemlerinin Toplam Sayıları

SIRA	DUYULAR	TÜRKİYE TÜRKÇESİ	TÜRKMEN TÜRKÇESİ
1.	1. ÖZEL DUYULAR		
2.	1.1. GÖRME DUYULARI	97	74
1.	1.2. İŞİTME DUYULARI	21	19
2.	2. KİMYASAL DUYULAR		
3.	2.1. TAT ALMA DUYUSU	6	2
4.	2.1.1. TATLI	-	-
5.	2.1.2. TUZLU	-	2
6.	2.1.3. EKŞİ	-	-
7.	2.1.4. ACI	-	-
8.	2.1.5. LEZZELİ	1	1
9.	2.2. KOKU ALMA DUYULARI	4	3
10.	3. DERİ DUYULARI		
11.	3.1. DOKUNMA DUYULARI	172	157
12.	3.2. DEĞİ-BASINÇ DUYULARI	-	-
13.	3.3. TERMAL DUYULAR	-	-
14.	3.3.1. SICAK	11	1
15.	3.3.2. SOĞUK	19	6
16.	3.3.3. SERİN	2	2
17.	3.3.4. ILIK	-	1
18.	3.4. AĞRI-ACI DUYULARI	39	25
19.	3.5. TİTREŞİM DUYULARI	13	21
20.	3.6. GIDIKLANMADUYULARI	1	1
21.	3.7. KAŞINMA DUYULARI	8	2
22.	4. PROPRİOSEPTİF DUYULAR		
23.	4.1. KİNESTETİK DUYULAR	1	-
24.	4.1.1. SABİT POZİSYON DUYUSU	6	1
25.	4.1.2. HAREKETLİ POZİSYON DUYUSU	-	-
26.	4.2. VESTİBÜLER DUYULAR	-	-
27.	5. İÇ ÂLEM DUYULARI	62	61
28.	TOPLAM	463	379

KAYNAKLAR

- Aristoteles, (çev. Aygün, Ö; Sev, Y. G.) (2018) *Ruh Üzerine*, İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Ayan, Ekrem; Türkdil, Yakup (2004) “Anlam Bilimi Açısından Kazak Türkçesinde Görme Duyu Eylemleri” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, s. 26 - 41.
- Biray, Nergis (2007) “Kazak Şivesi ve Denizli Ağzında Kök Halindeki Benzer İdrak Eylemlerinde Anlam Farklılaşmalar” *I. Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınları, s. 307 - 314
- Croft, William (2010) *Verbs Aspect and Argument Structure*, University of New Mexico
- Cüceloğlu, Doğan (2006) *İnsan ve Davranışı*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Erdem, Mevlüt (2016) “Türkçede Fiillerin Sınıflandırma Sorunları” *Turkish Studies*, s. 185-200.
- Hall ve Guyton. (çev. Solakoğlu, Z.), (2013), *Tıbbi Fizyoloji*, İstanbul: Nobel Tıp Kitapevleri.

- Hirik, Erkan (2017) ” Türkiye Türkçesinde Duyu Eylemlerinde Anlam ve Kelime Sıklığı İlişkisi” *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 53 - 74.
- Ibarretxe-antunano, Iraide (1999) *Polysemy and Metaphor in Perception Verbs: A Cross-Linguistic Study*. University of Edinburgh.
- Kamchybekova, Kiyal (2010) Kırgız Türkçesinde Duyu Eylemleri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri Anabilim Dalı.
- Levin, Beth, (1999) *English Verb Classes and Alternations*, London: The University of Chicago Press.
- Morgan, Clifford T. (Karakas, S; Eski, R.) (2011), *Psikoloji'ye Giriş*, Konya: Eğitim Kitabevi Yayınlar.
- Platnik, Rod (çev. Geniş, T.) (2000) *Psikoloji'ye Giriş*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Tanalp, Rüknettin (1975) *Duyu Fizyolojisi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Tıp ve Eczacılık Fakülteleri.
- Türkdil, Yakup (2013) Anlam Bilimi Açısından Kazak Türkçesinde Duyu Eylemleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Muğla, Muğla Sıktı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Viberg, Ak. (2001) “Verbs Of Perception” *Language Typology and Language Universals*, German, Berlin.
- Yaylagül, Özen (2005) “Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Eylemler” *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, s. 17 - 51.
- Yıldırım, Şeniz (2013/1) “İbni Sina ve Descartes'ın Bilgi Anlayışları Bakımından Karşılaştırılması” *I. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 22, s. 97 - 129.

SÖZLÜKLER

Basılı Sözlükler

- Türkmen Diliniñ Düşündirişli Sözlüğü, (2015), Türkmenistanyň Ylymlar Akademýasy Magtymguly Adyndaky Dil We Edebiyat Instituty, Aşgabat.
- Delice, Tuna B. (2010) Türkmen Türkçesinde Fiil, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çevrimiçi Sözlükler

- TDK. Güncel Türkçe Sözlük,
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5c4efbf8d20be3.76278833 28 Ocak 2019

Türkçe Ulusal Derlemi Web sayfası: <https://www.tnc.org.tr/tr/>

EXTENDED SUMMARY

It has led a gap in this very matter in both Turkish language and Turkmen Turkish that the sense verbs detected so far in other languages and dialects haven't been determined in Turkish language and Turkmen Turkish and also the studies conducted on verbs of senses are rather limited, and that a theory of sense verbs in Turkish language and Turkmen Turkish hasn't been constituted. Based on the theoretical framework shaped from this perspective, the verbs of senses in Turkish language and Turkmen Turkish have been attempted to be identified and compared.

The notions of sense and perception were primarily emphasized in the study. While these notions were being explained, the perspective of different disciplines on sense and perception notions were evaluated by determining how these notions are addressed in the fields of *philosophy, psychology and medical physiology* as well as *linguistics*.

Upon the explanations made regarding the notions, the types of sense have been mentioned. Within this context, contrary to the common dictum, it has been figured out that the number of the senses is more than five. The matters such as *morphology of the sense instrument, the type and source of the actuator, the quality of the rising sense and eventually the special function of the sense instrument* should be taken into account while determining the types of the senses. Some of the sense clarifications have thereof seemed to address the sense organs or actuators etc. Gathering the acquired data, it has been reviewed that the senses cannot be restricted to the sight, hearing, taste, smell or touch. It is a revealed fact that aside from the recognized five sense organs, there are different sense organs or receptors proving the sense perception. We have many more senses except from *the sight, hearing, taste, smell or touch*. In this study, the senses were classified as in below:

First of all, sight and hearing senses were evaluated under the heading of *special senses*. Because the senses of sight and hearing are distinctly independent and their receptive organs are special.

It is seen that the sense of *taste* and *smell* are under the heading of *chemical senses*. Here, the taste, which expresses a pleasing sense of taste called *umami* or *tasty*, is also included here.

Skin senses constitute another stage of the classification. Senses, so-called skin senses are quite complex. Rather than sense organs, the receptors that are called free nerve ends step forward here. Thus, it includes not only touch by hand, but also many senses such as pressure, temperature, pain (pain), itching, tickling, and trembling.

Another stage of the classification is skin senses. The so-called skin senses are highly complex. Here, rather than sensory organs, receptors called free nerve endings come into play. For this reason, it includes not only touch but also many senses such as *pressure, temperature, aching (pain), itching, tickling, and trembling*.

Other senses are those that are related to the internal structure of the body rather than an external effect called proprioceptive. Our senses or sense organs do not only offer us the information of the outside world. It also gives information about the inner world of the body. The first of these senses is the kinesthetic sense in our joints, muscles and tendons, which proves us with the information regarding our body status. The brain grasps thanks to this sense in which position the body is. For this reason, it is divided into two classes as fixed position sense and moving position sense. The data on stability and mobility related to the body such as sit-, stand up-, stand-, reach out to the sides are transmitted through this sense. Various actions like run-, walk-, sleep- presenting the body status are included in this class. However; the kinesthetic sense verbs aren't included in this study as almost all the verbs are considered in this class.

Another one of the senses called proprioceptive is the vestibular sense which transmits information to the brain regarding the balance of the body. It is possible to feel the

posture of the head, to keep the head upright and to maintain balance through the vestibular sense.

Finally, it is the *inner world senses*, which are not included in other studies but expressed by physiologists, whose location in the body is not precisely known, yet still gives us information about the state of the body. We perceive sensations such as hungry- and thirsty through the inner world senses.

Upon the determination of the senses, sense verbs were identified in Turkish language and Turkmen Turkish and each verb was classified according to their manner of action. The classification performed according to their manner of action is based on Croft's (2010) classification. As per this classification, verbs were examined according to the two-dimensional representation of their manner types. The manner classification is briefly as follows:

States,

- i. **Permanent states:** E.g.,” He was born in Poland”
- ii. **Acquired permanent states:** E.g., a cracked vase or a person’s death
- iii. **Transitory states:** These actions have a beginning and ending line. *Get sick-*, *get angry-* etc.
- iv. **Point States:** These types of actions stand for instant occurrences that happen in moments such as sun that is right at the peak point.

Activities,

- i. **Directed activities:** Actions that have a continuous meaning without causing any transformation.
- ii. **Undirected (cyclic) Doings:** It refers to actions that lack continuity. For example; *speak-*, *sing-* etc.

Achievements,

- i. **Irreversible:** It does not mean to be rejected. For example, *die-* etc.
- ii. **Reversible:** Verbs that contain reversible meanings. For example; *Door opened / closed.*

Accomplishments,

Cyclic achievements / semelfactives

Harry coughed (once). The verb cough- refers to a punctual action whose action does not lead to a different consequence. The action reverts after a short while.

As a result, the sense verbs were classified and compared according to their meanings, manners of action and usage labels. The results are shown in tables, graphs and charts.

Keywords

Sense, verb of sense, Turkish language of Turkey, Turkmen Turkish

BAZI GÜRCÜ DEYİMLERİN TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ KARŞILIKLARI ÜZERİNE
BİR İNCELEME

Gül Mükerrer ÖZTÜRK*

Makale Bilgisi

Geliş Tarihi 09.05.2021
Kabul Tarihi 21.05.2021
Yayın Tarihi 15.06.2021

DOI: 10.48147/dada.28

Yazar Bilgisi

* Doç. Dr.

<https://orcid.org/0000-0003-1875-4954>

gul.ozturk@erdogan.edu.tr

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen
Edebiyat Fakültesi, Gürcü Dili ve Edebiyatı
Bölümü, Rize / TÜRKİYE

Anahtar Kelimeler

Gürcüce, Türkçe, Deyimler, Gürcistan.

Atıf Bilgisi

Öztürk, Gül Mükerrer (2021). "Bazı Gürcü Deyimlerin Türkiye Türkçesindeki Karşılıkları Üzerine Bir İnceleme". *Uluslararası Disiplinler Arası Dil Araştırmaları (DADA) Dergisi*, Sayı: 2021/2, Haziran, s. 51-62.

ÖZ

Kültürlerarası iletişimin araştırılması, çağdaş dilbiliminde aktif bir rol oynamaktadır. Türkiye'nin sınır komşusu ve dost bir ülke olan Gürcistan'da Türklere, Türk diline, Türk kültürüne, Türk tarihine ilgi tarih boyunca olduğu gibi, bugün de devam etmektedir. Modern dünyadaki gelişmeler ve komşuluk ilişkilerinden dolayı Türk-Gürcü halklarının kültürel ilişkilerine ilgi gün geçtikçe artmaktadır. Bu çalışmada, iki halkın tarihi süreç kapsamında siyasi, kültürel vb. etkileşimlerinin deyimlere yansması ve iki halkın örf, adet, gelenek, yaşayış biçimi ve dünya görüşündeki farklılıkları ve benzerlikleri açığa çıkarmak amaçlanmıştır.

Halk biliminin önemli öğelerinden biri olan deyimlerin iki dildeki özellikleri çalışmada yer verilerek deyim karşılaştırılması yapılmıştır. Buradan hareketle, Türk ve Gürcü dilinde özel nüanslı deyimlerinde olduğu görülmektedir. Bunlardan bazılarını sebep-sonuç ilişkisi çerçevesinde açıklayabilirken bazılarını da kendiliğinden dilde var olduğundan açıklanabilmesi mümkün değildir. Bu kapsamda Gürcüce sözlüklerden Eter Mamulia'nın 2006 yılında Tsartkela Yayınevi'nden çıkan "Türkçe-Gürcüce Deyimler Sözlüğü"nden, T. Sakhokia'nın 1979 yılında Merani Yayınevi'nde çıkan "Gürcü Süslü Deyimler ve Söyleyişler Sözlüğü"nden ve Al. Oniani'nin 1966-1988 yıllarında Nakaduli Yayınevi'nden çıkarmış olduğu "Gürcüce Deyimler Sözlüğü"nden yararlanılarak eşdeğerlik bağlamında karşılaştırmalı olarak ele alınmaya çalışılmıştır. Çalışma sonucunda ortaya çıkan verilerden yola çıkarak iki dost halkın kültürel ve sosyal alandaki etkileşimlerinin olduğu görülmüştür. Bu çalışma, başta dil, edebiyat ve kültür olmak üzere bu iki komşu ülke arasında karşılıklı olarak yapılacak bilimsel çalışmalara katkı sunması açısından önem arz etmektedir.

Research Article

AN INVESTIGATION ON THE TURKISH EQUIVALENTS OF SOME GEORGIAN IDIOMS

Gül Mükerrerem ÖZTÜRK*

Article info

Submitted 09.05.2021

Accepted 21.05.2021

Published 15.06.2021

DOI: 10.48147/dada.28

Authors info

* Associate Professor

<https://orcid.org/0000-0003-1875-4954>gul.ozturk@erdogan.edu.tr

Recep Tayyip Erdoğan University,
Faculty of Arts and Sciences,
Department of Georgian Language and
Literature, Rize / TURKEY

Keywords

ABSTRACT

Researching intercultural communication plays an active role in contemporary linguistics. The interest in Turks, Turkish language, Turkish culture and Turkish history in Georgia, which is a border neighbor of Turkey and friendly country, continues today as it was throughout history. Due to the developments in the modern world and the neighborly relations, the interest in the cultural relations between Turkish and Georgian peoples is increasing day by day. In this study, it was aimed to reveal the reflection of their political and cultural interactions on idioms within the historical process, and the differences and similarities in the customs, traditions, lifestyles, and worldviews of the two peoples.

In this study, a comparison of idioms, which is one of the important elements of folklore, was made by including their features in two languages. As a result of the comparison, it was seen that there are idioms with special nuances in both languages. While some of them can be explained within the framework of the cause-effect relationship, some of them cannot be explained because they naturally exist in language. In this context, idioms were tried to be comparatively discussed in the context of equivalence considering Eter Mamulia's " Dictionary of Turkish-Georgian Idioms " published by Tsartkela Publishing House in 2006, T. Sakhokia's "Dictionary of Georgian Fancy Idioms and Sayings" published by Merani Publishing in 1979, and Al. Considering Oniani's "Dictionary of Georgian Idioms" published by Nakaduli Publishing House in 1966-1988. Based on the data obtained as a result of the study, it is seen that the two friendly peoples have cultural and social interactions. Thus, it is important in terms of contributing to the scientific studies to be carried out mutually between Georgia and Turkey, especially in language, literature and culture.

Georgian, Turkish, idioms, Georgia.

Cite this article as

Öztürk, Gül Mükerrerem (2021). "An Investigation on The Turkish Equivalents of Some Georgian Idioms". *International Journal of Interdisciplinary Language [JILS] Studies*, Number: 2021/2, June, p. 51-62.

1. GİRİŞ

Gürcü dili, Kafkas dillerinin Kartveli ailesinde yer alan bir dildir. Bazı dilbilimciler tarafından Kafkas dillerinin Bask diliyle yakınlığı olduğu ileri sürülerek bu dillerin “İber-Kafkas” dil ailesi olarak sınıflandırılabilirliğini belirtilmektedir. Kartveli ya da Güney Kafkas dil ailesi Gürcüce, Megrelce (Mingrelce), Lazca ve Svancayı kapsamaktadır. Kartveli dilleri arasında, eskiye dayanan edebiyat geleneği olan tek dil Gürcücedir. Gürcü dilinin ilk yazılı eserlerinde, Arami alfabesinden türeyen ve Yunan alfabesinden de etkileri yansıyan eski Gürcü yazısı kullanılmıştır.

Gürcüce köklü bir edebiyat geleneğine sahiptir. Bu köklü edebiyat V. yüzyıla kadar dayanmaktadır. Bahsedilen tarihten XI. yüzyıla kadar kullanılan dil Eski Gürcüce olarak belirtilmektedir. Gürcü alfabesinin kullanıldığı en eski yazıtlar da bu dille yazılmıştır. Eski Gürcüce, kiliselerde ve dinsel metinlerde XIX. yüzyılın başlarına kadar kullanılmış olup yeni Gürcü dilinin ise, XII. yüzyılda kilise dışı yazıtlarda da ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

Gürcü dili, ülkenin jeopolitik konumu ve kültürel değişimlerinden dolayı Hint-Avrupa dil ailelerinin yanı sıra Ural-Altay dil ailesinden Türk diliyle de kültürel ilişkilerden dolayı birçok kelime bünyesinde barındırmıştır. 2500 yıl öncesine kadar Gürcülerin Türkçe konuşan kavimlerle ilişkileri olduğu söylenebilir. Bu duruma en iyi örnek Gürcistan’a kuzeyden gelen Türk boyları tarafından getirilen 12 hayvanlı takvim sistemidir. Bugün Büyük Gürcüce Sözlük’te yaklaşık 113 bin kelime bulunmaktadır. Fuat Köprülü’nün de doktora öğrencisi olan Prof. Dr. Sergey Cikia’nın da öğrencisi olan Prof. Dr. Tsisana Abuladze’ye göre bahsedilen sözlükte yaklaşık 3000 Türkçe kelime yer almaktadır.

İki ulusun tarihi geçmişi, sosyal-ekonomik durumu, kültürü eskilere dayandığından Gürcüce-Türkçe deyimlerin araştırılıp incelenmesi dikkat çekici olacaktır. Deyimlerde hem evrensel hem de ulusal yapı görmemiz mümkündür. Bundan dolayı da XXI. yüzyılda deyim araştırmaları daha aktif bir rol oynamıştır. Bu çalışma, etnopsikoloji ve etno-linguistik açıdan dikkat çekicidir. Ayrıca konuyla ilgili Gürcüce deyimlerin Türkçe karşılıkları için www.tdk.gov.tr adresinde yer alan Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü kaynak alınmıştır. İnsanın dünya görüşü hâkim olduğu dile bağlıdır. Dil stürktürleri farklıysa dünya görüşleri de farklı olmaktadır (Corbenadze, 1998:22). Ulusların dünya görüşünü ve yaşayış biçimlerini yansıtan en önemli sözlü edebi türlerden biri de deyimlerdir. Farklı uluslar sadece anadilinin prizmasına göre gerçekleri anlayabilirler.

Tüm bu bilgilerin ışığında çalışmamızın ana konusunu oluşturan deyimlerin öncelikle Türkiye Türkçesindeki yeri ve öneminden bahsedeceğiz. Türk dilbilimcilerden Ömer Asım Aksoy’a göre deyim, “bir kavramı, bir durumu ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce” şeklinde ifade etmektedir (Aksoy, 2014: 52). Zeynep Korkmaz ise “Gerçek anlamından farklı bir anlam taşıyan ve çekici bir anlatım özelliğine sahip olan kelime öbeği” şeklinde dile getirmektedir (Korkmaz, 1992: 43). Bir diğer dilbilimci Ali Püsküllüoğlu “Deyimlerin anlatıma akıcılık ve çekicilik kattığını ve çoğunun asıl anlamından ayrı, genel olarak birden çok kelimedenden oluşan, kalıplaşmış kelime topluluğu” şeklinde belirtmiştir (Püsküllüoğlu, 1995: 7). Türkçe Sözlük’te ise deyim, genellikle asıl anlamlarından ayrı, dikkat çekici anlama gelen, kalıplaşmış sözcük topluluğu olarak belirtilmektedir (2005: 517). Son olarak ise, G. M. Öztürk’ün “Kültür Aktarımında Çeviri Stratejileri: Mikheil Cavahişvili’nin “Çançura” Adlı Öyküsünün Türkçe Çevirisindeki Deyimlerin Karşılaştırmalı Analizi” adlı çalışmasında deyimlerin çevirisi ile ilgili olarak N. Tsetskhladze’nin “Çeviri süreci zor ve sorumluluk gerektiren bir iş olduğu için birçok nüans göz önünde bulundurulmalıdır. Deyimleri oluşturan metinler, çevirmen için özgün gerçekliği sunar. Doğrudan, kelimesi kelimesine çeviri verilen içeriği değiştirebilir” ifadesine vurgu yapılmıştır (akt. Öztürk, 2019: 1632). Yukarıda bahsedilen deyimler üzerine yapılan tanımlar ve analizler arasında farklılıklar olsa da aslında ifade edilen şey aynıdır. Bir diğer ele alacağımız konu ise Gürcücedeki deyimlerin yeri ve önemidir. Gürcü dilbilimcilerin deyimler üzerine tanımlarını şu şekilde dile getirebiliriz. İlk olarak Al. Oniani, “deyim, sözcüğün birleşim (composition) biçimi olan sözcüksel bir birimdir” (Oniani, 1966: 7) şeklinde dile getirmiştir. Liana Çkonja, “Deyiş Bilimin Evrensel Olduğu

Konular ve Akraba Olmayan Dillerde Çevirileri” adlı çalışmasında, deyimlerin sabit ve çözülemez olduğunu belirtmiş, iki veya daha fazla kelimedenden oluştuğunu ancak eklemeli dillerde sadece bir kelimenin de deyimsel birim görevi üstlenebileceğini ifade etmiştir (Çkonıa, 2008: 114). Çkonıa bu çalışmasında, deyimlerin oluşumu ile ilgili olarak da açıklamalarda bulunmuştur. Yazar, atasözü veya deyişlerin dönüşümü ya da kısaltması ile deyimlerin ortaya çıkmış olabileceğini belirtmiş ve dilde insanların bireysel, millî ve evrensel bilincini oluşturan kavramların anlatıldığını ve bu kavramların uygun olan deyimsel birimi ortaya çıkardığını dile getirmiştir (Çkonıa, 2008: 114). Gürcü dilbilimci Arlı Takaişvili ise, “Gürcü Deyimleri Üzerine” adlı çalışmasında deyim için, anlamlılık işlevi olan sözcüksel birleşim biçimi ve semantik bakımdan çözülmeyen birim tespitinde bulunmuştur (Takaişvili, 1961: 9). Gürcü kaynaklarını incelediğimizde deyimlerin kelime sayısı ile ilgili ortak bir görüş bulunmaması göze çarpmaktadır. Al. Oniani deyimlerin iki kelimedenden oluştuğunu söylerken, A. Takaişvili üç kelimedenden oluşan “ენა მუცელში ჩაუვარდა/ Ena mutselşi çauvarda” ifadesini örnek olarak vermiştir. L. Çkonıa ise eklemeli diller sınırlaması getirerek deyimlerin bir kelimedenden de oluşabileceğini ifade etmiş ve konuya farklı bir bakış açısı sunmuştur.

2. TÜRKÇE VE GÜRCÜCE DEYİMLERİN KARŞILAŞTIRILMASI

“Kalbinden çıkarmak/Gönlünden çıkarmak” deyiminin karşılığı Gürcü dilinde “გულიდან ამოღება, გულიდან ამოგდება/gulidan amogeba, gulidan amogdeba” şeklinde verilmektedir. Bu deyim Gürcücedeki anlam karşılığı ise sevginin, güvenin ve saygının kaybedilmesi şeklinde ifade edilir. Türkçede de bu deyim karşılığı “gözden düşmek” şeklinde de ifade edebiliriz. Ancak bu deyim, İmerkhev (იმერხეული/İmerkheuli)¹ ve Acara (აქარული/Açaruli)² lehçelerinde nadir kullanıldığını da söylemek gerekir. Ş. Nijaradze ise bu deyim, “Türkçede yer alan “Gözünden düşer, gözden çıkarır deyiminin bir benzeridir” (Nijaradze, 1971:209) şeklinde dile getirmektedir. “Kalbinden çıkarmak” deyimini Türkçede “gönülden çıkarmak (გულიდან ამოღება, გულიდან ამოგდება/gulidan amogeba, gulidan amogdeba), defterden silmek (დავთრიდან ამომალა/davtridan Amosala) deyimleri de birebir karşılamaktadır (Mamulia, 2006: 133). “Nefret etmek” ifadesi de Gürcü dilinde derin bir anlam taşımaktadır. Kalple, gönülle bağlantılıdır. “Gönülden çıkardı, gönülden silindi, gönülden yıkandı” şeklinde deyimler kullanılır. “Kalbinden çıkarmak/Gönülden çıkarmak (გულიდან ამოღება/gulidan amogeba) deyimini de “gözünden düşmek” ile aynı anlamı taşımaktadır” (Sakhokia, 1975: 267).

Gürcü dilinde “yürek” kelimesiyle ilgili de birçok komposit deyim mevcuttur. Yufka yürekli “გულჩვილი/Gulçvili” (Mamulia, 2006: 302), Yüreği çarpmak “გულის ავანცქალება/Gulis apantskaleb”a (Mamulia, 2006: 300), Yüreği cız etmek (cızlamak) “გულმა რეჩხი უყო/Gulma reçkhi uko” (Mamulia, 2006: 299), Yüreği kaldırmamak “გული ვერ იტანს/Guli ver itans” (Mamulia, 2006: 300), Yüreği parçalanmak “გულის გასკდომა/Gulis gaskdoma” (Mamulia, 2006: 301), Yüreği sıkılmak “გულის შეკუმშვა/Gulis şekumşva” (Mamulia, 2006: 301), Yüreği şişmek “გულის გასივება/Gulis gasiveba” (Mamulia, 2006: 301), Yüreği sızlamak “გულის კვნესა/Gulis kvnesa” (Mamulia, 2006: 301), Yüreği titremek “გულის კანკალი/Gulis kankali” (Mamulia, 2006: 301), Yüreği yanmak “გულის დაწვა/Gulis datsva” (Mamulia, 2006: 301), Yüreği yaralı “გულდაკოდლი/Guldakodili” (Mamulia, 2006: 301), Yüreği yerinden oynamak “გულის საგულედან ამოვარდნა/Gulis saguledan amovardna” (Mamulia, 2006: 302), Yüreğinden geçmek “გულში გავლება/Gulşi gavleba (Mamulia, 2006: 302), (birinin)Yüreğine işlemek “გულზე მოხვედრა/ Gulze mokhvedra” (Mamulia, 2006: 302).

¹ Acara lehçesi ile birlikte üç lehçe daha bulunur ve bunlardan Guria lehçesi Acara'nın kuzeyindeki Guria'da konuşulurken İmerhev lehçesi yalnızca Türkiye'de Artvin iline bağlı Meydancık, Şavşat (İmerhev) beldesinde konuşulur.

² Gürcüce'nin güneybatı lehçelerinden biri olup Acara'da ve Türkiye'de yaşayan Acaralılar tarafından konuşulur.

Gürcü dilinde “gönlün kırılması, gönlün hatırlaması, gönlün unutmaması” anlamlarını “Gönülde çivilemek”, “gönülde kalmak”, “gönülde sarmak”, “gönülde saklamak” deyimleriyle verilmektedir. (Sakhokia, 1975: 122-123). İmerkhev lehçesinde ise deyim “gönülde kapamak” ile aynı anlamı ifade etmektedir. Örneğin: შენ ხარ გამთხუარი და მე არ მომყვებო- გულში გამეიკოჩა.

Acara lehçesinde ise “gönülde bağlamak” ifadesi kapatmak, unutmak anlamına gelirken Maçakhela bölgesinde ise “gönülde durmak” şeklinde ifade edilir. Bu deyim eski Gürcüceye ait bir deyimdir.

İmerkhev lehçesinde “kaydetmek” ifadesi “aklına yazmak, aklına koymak” şeklinde kullanılmaktadır. M. Khakhutaişvili ve Ş. Putkaradze Fatsa’da yaşayanların kullandığı lehçede ise “aklına saklamak” şeklinde ifade ettiklerini belirtmişlerdir. Örneğin: ზაზაი გაგონებულს შემახდა ჰკვაში/Babai gagonebuls shemakhda chkvaşi (Khakhutaişvili, Putkaradze 2009: 196).

Türk dilinde “alçak gönüllük” anlamını “ruh” ve “baş” ile ilgili deyimlerle kullanılırken Gürcü dilinde ise “can” ve “kalp” ile ilgili deyimlerle kullanılır. Buna en iyi örneği, Gürcücede “kalbine elini koydu” Türk dilinde ise “elini yüreğine koydu” şeklinde verebiliriz. Türkçede “dargınlık” ifadesini belirtmek için “Elini vicdanına koydu” şeklinde kullanabiliriz. Ancak Gürcücede bu anlamı “yalnız kalbine sözü geçiyor” şeklindeki deyim vermektedir. Tercüme edilmiş eski eserlerde “ვოსრამიანი/Visramiani³” ve “ყარამანიანი/ Karamaniani⁴” de “gönül” ifadesinin yanı sıra “ciğer” (ღვიძლი/ğvidzli) kelimesi de kullanılır. Örn: “მოზადს ღვიძლში ცეცხლი ედებოდა Moabads gvidzlishi tsetskhli edeboda” (Visramiani, 1962: 127,4) ყარამან ეს სიტყვა გაიგონა და საზარელი სულთქმა ღვიძლითგან აღმოახდინა“ (Karaman es sitkva gaigona da sazareli sultkna gvidzlitgan agmoakhdina) (Karamaniani, 1965: 35, 36). Örneklerde de görüldüğü üzere “ღვიძლში ისარივით ჩაესო/ğvidzli isarivit çaesvo” ifadesi “ok gibi ciğerine isledi” anlamına gelirken “ღვიძლი ეწვის/ğvidzli etsvis” ise “ciğeri yanar, ciğeri parçalanır” anlamına gelmektedir.

Tüm bu bilgilerin ışığında Gürcü dilinde akıl ve duygularla ifade edilen kelimeler “gönül” kompozitleriyle” belirtiliyor. Gürcücede sevginin, sevincin, sevinmenin, üzüntünün, derdin, tasanın, duyguların ve hislerin ifade edilmesi doğrudan kalple ilişkilidir. Kalp, insanın en önemli organdır. Duygulu ve entelektüel anlam taşıyan bir sözdür. Gürcü edebiyatında en sık kullanılan bir sözdür. Öncelikle Rustaveli’nin (ვეფხისტყაოსანი⁵/Vepkhistaosani (Kaplan Postlu Şövalye) adlı eseri Ğlonti şöyle belirtmektedir: “Rustaveli’nin şiir dünyasında kalp, gerçek insanlık ilişkilerinin sembolüdür; İnsanın davranışları kalbine göredir ve gönül yalnız gerçek duyguların yeridir. Umud, yaşam, zeka ve ruh kelimelerin yanına kalp eş anlamlı bir söz olarak kullanılmaktadır ve strüktürel varyasyonlar da dominanttır.” (Ğlonti, 1955: 34-41).

Kötü bir davranışı belirtmek için Türk ve Gürcü dilinde değişik şekilde ifade edilmektedir. Örneğin: Türk dilinde “yediğin naneye bak”, Gürcü dilinde ise “yediğin Pırasaya bak” ya da “yediğin çöpe bak” şeklinde kullanılır. Hatta Gürcüce de “Keşke pırasa yeseydim bunu yapmasaydım” şeklinde de söylenir. Çünkü “Pırasa acıdır ve ağızda koku yapar, çünkü konuşurken başkalarını rahatsız etmemek için nadir yerler” (Sakhokia, 1975: 464).

³ Visramiani (ვოსრამიანი), eski İran aşk hikayesi Vis ve Rāmīn’un geleneksel olarak Kraliçe Tamar döneminde aktif bir 12./13. Yüzyıl devlet adamı ve yazar olan Tmogvili Sargis tarafından düzyazı olarak çevrildiği düşünülen ortaçağ Gürcü versiyonudur.

⁴Karamaniani (ყარამანიანი), Gürcücede bir cenaze-macera romanıdır. Bu türün eserleri ortaçağ edebiyatında, özellikle XVI-XVII. yüzyılların doğu edebiyatında yaygındı.

⁵ვეფხისტყაოსანი/Vepkhistaosani (Kaplan Postlu Şövalye), Gürcistan’ın ulusal şairi Şota Rustaveli tarafından 12. yüzyılda yazılan Orta çağ epik şiiridir. Gürcistan’ın Altın Çağı’nın karakteristik bir çalışması olan şiir, 1.600’den fazla kafiyeli dörtlükten meydana gelir ve Gürcü edebiyatının başyapıtı olarak kabul edilir.

"Nane, kokulu bir bitkidir ve Gürcü sofralarında nanenin önemli bir yeri vardır. Kokusu ve tadı hoş olduğundan içkilerde ve böreklerde tat vermesi için kullanılır" (Sakhokia, 1975: 504). Gürcü dilinde ეპიტნავება/Epitnaveba (nane gibi hoş) sözü, beğenmek, hoşlanmak anlamında kullanılır. არ ეპიტნავება/Ar epitnaveba (nane gibi hoş değil) beğenmemek, hiçe saymak anlamı taşımaktadır. Gürcücede "nane" olumlu anlam taşıyan bir kelimedir. Ama güney lehçelerinde olumsuz anlama gelmektedir. Örn: ცხვირში ეპიტნება/tskhvirshi epitneba,, ვირს პიტნა სძულდა და ცხვირში ატენინდნენო/Virs pitna sdzulda da tshvirshi atenidneno). Bu deyimde "nane" kelimesinin yerine "pirasa" kelimesinin kullanılması önemli bir dil fenomenidir. Türk dilinde bedenlen zayıf insanları da naneyle benzeten söz de vardır. Örn: nane molla.

Türkçede "başına yıkmak" deyimini, işin içinden çıkılması zor bir işe birini musallat etmek, zor durumda bırakmak anlamında kullanılır. Gürcücede ise "სახელს გაუტეხს / Sakhels gautekhs" (Adını kirletmek, namını lekelemek) şeklinde kullanılmaktadır. Örn: სახელის გატეხვას თავის გატეხვა სჯობიაო, ატეხილს თავი გაუთქედებო / Sakhelis gatekhvas tavis gatekha jobiao, atekhils tavi gautkdebaio.

Gürcücede "kızdırmak" anlamı farklı deyimlerle verilmektedir. "ateş" kelimesiyle daha çok kullanılır. Ama burada ufak bir değişiklikten de söz etmemiz gerekiyor. Örn: ცოფებს ყრის "პირიდან/ tsopebs kris piridan (Aslan gibi kükrer)" ya da "თვალეზიდან წინწკლებს ყრის/Tvalebidan tsintsiklebs kris (Burnundan ateş püskürüyor) şeklinde de kullanılmaktadır. Örneklerde de görüldüğü üzere Türkçede "burnundan ateş püskürüyor" deyim anlamına gelirken Gürcü dilinde "gözlerinden ateş püskürüyor" şeklinde ifade edilir.

"Fıtıl fıtıl burnundan gelecek" deyimini Gürcü dilinde "შამად ამოსვლა/ Şhamad amosvla" şeklinde kullanılır. Bu deyim iki dilde de aynı anlamda kullanılmaktadır.

Türk dilinde "Kendi çalar, kendi oynar" deyimini, Gürcü dilinde "მის დაკრულზე ცეკვავს/Mis dakrulze tsekvavs" şeklinde kullanıldığını görmekteyiz. Ayrıca Muhacir Gürcüler ise bu deyimini მის თოკზე ასამებდა /Mis tokze asamebda şeklinde kullanmaktadır. E. Mamulia'nın Gürcüce-Türkçe Deyimler Sözlüğünde ise "მის საყვირზე უკრავს/Mis sakvirze ukravs" (Mamulia, 2006: 64) şeklinde yer almaktadır.

"Horoz akıllı" ve "kedi akıllı" ifadeleri akılsızlığı belirtmek için kullanılır. Türk dilinde "მამლის ჭკუა/მამლისტვინა/უტვინო mamlis chkua/mamlistvina/utvino (Horoz akıllı)", Gürcü dilinde ise "კატმის ჭკუა / katmis chkua (kedi akıllı)" şeklinde kullanılır. "ბატიტივინა/Batitvina (Kaz kafalı) ifadesine iki dilde de rastlamaktayız. "Kaz kafalı" ifadesi Türkçede anlama zorluğu çeken birisi için kullanılırken Gürcücede ise kendini beğenen, kavgayı seven, kibrin bir sembolü olarak belirtmektedir.

"Birisini susturmak" ifadesi Türk dilinde "ağzına kelime// bakla//taş // sokmak" deyimleriyle ifade edilir. Gürcücede ise "პირში ბურთის ჩადება/ Pirşi burtis çadeba (ağzına top koymak)" şeklinde söylenilir. Ayrıca Gürcücede "hiçbir şey söylememek" anlamında ise "პირში წყლის ჩაყენება /pirşi tsklis çakeneba (ağzına su doldurmak)" deyimleriyle ifade edilir. Örn: პირში წყალი უნდა ჩაყენო ხოლმე, როცა მამაჩემთან ერთად ვარ / Pirshi tskali unda chavikeno kholme, rotsa mamachemtan ertad var.

"Sır vermek" anlamında kullanılan Eter Mamulia'nın sözlüğünde yer alan "ağzında bakla ıslanmaz" (Mamulia, 2006: 23) deyimine "საიდუმლოს ვერ ინახავს, ყველაფერს ამბობს / Saidumlos ver inakhavs, kvlapers ambobs (Gizli kalmaz her şeyi söyler)" örneğini verebiliriz. "Bakla" kelimesi Gürcü dilinde "dilinde durmaz, her şey söyler, sır saklamaz" anlamına gelmektedir. Sır saklamasını bilmeyen kişilere "ağzından bakla ıslanmaz" ifadesi kullanılır. İfadede yer alan "bakla"

kelimesi sır saklama sembolüdür, Gürcücede bu anlamı taşıyan “ceviz” ifadesidir. Nihayetinde Gürcüce ve Türkçede aynı deyimler kullanılmaktadır.

“İğne deliğinden geçmek” deyimini Gürcü dilinde “ნემსის ყუნწში ძვრება/Nemsis Kuntşsi Dzvreba” şeklinde yer aldığını görmekteyiz. Türk dilinde ise bu ifadenin kullanılmasının yanı sıra “kalbur deliğinden düşmek” (ნემსის ყუნწში გაძრობა/Nemsis Kuntşsi gadzroba) deyimini bu anlamı vermektedir.

“Davetsiz konaklamak” anlamına gelen ifade Türkçede “abay sermek” deyimiyile karşılanmaktadır. Gürcücede ise “ayaklarını uzatmak” anlamına gelen “მოვიდა და ფეხი გამალა, წახვლას აღარ აპირებს / Movida da pekhi gashala, tsasvlas agar apirebs” şeklinde kullanılmaktadır.

Türkçede aceleci insanlar için “arkasından atlı mı kovalıyor” diye söylenir. Bu deyimini Kobuleti lehçesinde ise “arkasından Rus mu geliyor” şeklinde ifade edildiğini söyleyebiliriz. Örn: რუსი ხომ არ მოგდევს / rusi khom ar mogdevs”

Türkçede “bıyığını sildi” deyimini, Gürcücede “ხელი დაიბანა/kheli daibana/ ellerini yıkadı” şeklinde kullanılır. Bıyık bırakmak Türkiye’de gelenektir ve dolayısıyla deyimlerde sık sık kullanıldığını söyleyebiliriz. Beddua (kargış) anlamında Türkçe deyimlerde “ocağına incir ağacı dikecek” şeklinde söylenirken Gürcücede “ჭინჭროს დარგვა/Çinçris dargva (Isırgan otu dikmek) şeklinde ifade edildiğini görmekteyiz.

Gürcücede “bahçede dikenini filizlenmek” ifadesi, beddua etmek ve sahipsiz kalmak anlamına gelir. Gürcü folklorunda beddua ifadelerinde “incir (ლეღვი/leğvi)” ifadesi yerine “ısırgan otu (ჭინჭარი/çinçari)” ve “mürver (ჩხური/çkhuri)” kelimeleri kullanılır. Türk folklorunda beddua anlamını deyimlerde incir ifadesi vermektedir. Ancak incir kelimesine bu anlamda sadece imerkhev, maçakhela ve güney lehçelerinde yer verilir. Gürcüenin güney lehçelerinde ise incir olumsuz anlam içermektedir. Örn: ლეღვის ჩხირი მოუსო / leğvis chxiri miuso vb. İncir kelimesinin olumsuz anlam taşımamasının sebebi, İncil’e göre meyvesiz bir incir ağacı beddua nedeniyle kurumuştur. Ancak dinle bir bağlantısı yoktur. İncir ağacı kolay kırılan, riskli ve odun gibi çok ısıtmayan bir ağaçtır. Ama ağacın güçlü ve uzun kökleri evleri ve ahırları yıkabileceğinden evin yakınına dikmezler. Bu yüzden de Gürcücede incir kelimesini beddualarda kullanılmadığını söyleyebiliriz.

3. SONUÇ

Deyimler, toplumların tarihini ve yaşadıkları coğrafyanın izlerini barındırır. Türkler ve Gürcülerin coğrafi yakınlığının yanı sıra tarih boyu süre gelen etkileşimleri ele alındığında halk biliminin önemli unsurlarından biri olan deyimler konusunda benzerlik ve ortak noktaları olduğu gözlemlenmiştir. Çalışmada yer verilen tanımlara ve özellik kısmına baktığımızda birçok benzerliğin söz konusu olduğu söylenebilir. Türkçe tanımlarda kalıplaşmış ve kelime öbeği ifadeleri Gürcüce tanımlarda çözülemeyen birim ve sözcüksel birleşim ifadeleriyle karşılığı verilmiştir. Ayrıca Doğan Aksan diğer dilbilimcilerden farklı olarak tek kelimelik deyimlerin de olabileceğini savunurken Gürcü dilbilimci Diana Çkonია’nın da eklemeli diller sınırlamasının altını çizerek deyim sınıfında belirtmesi dikkat çeken ayrı bir olaydır.

Sonuç olarak, Türk ve Gürcü toplumlarının farklı dil ailesine mensup ve farklı dilleri konuştuklarından dolayı deyim konusundaki benzerliklerin olması coğrafi yakınlıkla ve kültürel iletişiminin sağlam olmasıyla ilişkilidir. Türk ve Gürcü halkının tarih boyu kazandıkları deneyimlerin, dünya görüşlerinin ve günlük yaşantılarının deyimlere yansımaları sonucunda, iki halkın kültürel anlamdaki benzerlik ve farklılıkları ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Böylece, bu çalışma başta dil, edebiyat ve kültür olmak üzere bu iki komşu ülke arasında karşılıklı olarak yapılacak bilimsel çalışmalara katkı sunması açısından önem arz etmektedir.

Resim 1: Karamaniani (ყარამანიანი)

Gürcücede bir cenaze-macera romanıdır.

Resim 2: ვისრამიანი (Visramiani)

Kraliçe Tamar döneminde aktif bir 12./13. Yüzyıl devlet adamı ve yazar olan Tmogvi'li Sargis tarafından düzyazı olarak çevrildiği düşünülen ortaçağ Gürcü versiyonudur.

KAYNAKLAR

- Aksoy, Ö. Asım (2014). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I. (7. Baskı)*. Ankara: İnkılâp Yayınevi.
- Bakradze, Irma ve Darçiaşvili, Rusudan (2008). *Gürcü Halk Atasözleri (ქართული ხალხური ანდაზები)*. Tiflis: Palitra L Yayınevi.
- Corbenadze, Besik (1988). *Dil, Millet, Devlet (ენა, ერი, სახელმწიფო)*. Tiflis: Sakhalkho Gazetesi, S. 40, C. 6. IX.
- Çiloğlu, Fahrettin (1993). *Dilden Dine, Edebiyattan Sanata Gürcülerin Tarihi (1. Baskı)*. İstanbul: Ant Yayınları.
- Çkonıa, Lıana (2008). Deyimler ve Akraba Olmayan Dillere Çeviri Üzerine Yayınlanmamış Doktora Tezi, Batum Şota Rustaveli Üniversitesi, İnsani Bilimler Fakültesi Türkoloji Bölümü.
- Gvakharia Aleksandre ve Tsaişvili Sargi (1965). *Karamaniani XIX. Yüzyıl Elyazması*. Tiflis: Edebiyat ve Sanat Yayınevi.
- Gvakharia Aleksandre ve Tsaişvili Sargi (1965). *Visramiani XIX. Yüzyıl Elyazması*. Tiflis: Edebiyat ve Sanat Yayınevi.
- Ğlonti Şalva (1995). *Gürcü Yazarların Dil Hakkında Araştırmaları*. Tiflis: Apkhazya Devlet Yayınevi.
<http://idioms.tsu.ge/?p=5646> (Erişim Tarihi: 04 Mayıs 2020- 07 Mayıs 2021).
https://wikizero.com/tr/Acara_leh%C3%A7esi (Erişim Tarihi: 04 Mayıs 2020- 07 Mayıs 2021).
- Khakhutaishvili Mzia ve Putkaradze Şuşana (2006). *Kobuleti Muhacirlerinin Konuşmaları*. Batum Şota Rustaveli Devlet Üniversitesi. Güney Batı Gürcistan'ın Araştırma Merkezi. Basım Dergisi.
- Korkmaz, Zeynep (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Mamulia Eter (2006.) *Türkçe – Gürcüce Deyimler Sözlüğü (თურქულ-ქართული ფრაზეოლოგიური ლექსიკონი)*. Tiflis: Tsartkela Yayınları.
- Nijaradze Şükri (1971) *Gürcü Dilin Acara Lehçesi*. Batum. Sabçota Acara Yayınevi.
- Oniani, Aleksandre (1966). *Gürcüce Deyimler (ქართული იდიომები)*. Tiflis: Nakaduli Yayınevi.
- Oniani, Aleksandre (1988). *Gürcüce Deyimler (ქართული იდიომები)*. Tiflis: Nakaduli Yayınevi.
- Öztürk, G. Mükerrerem (2019). “Kültür Aktarımında Çeviri Stratejileri: Mikheil Cavahişvili'nin “Çançura” Adlı Öyküsünün Türkçe Çevirisindeki Deyimlerin Karşılaştırmalı Analizi”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 8/3, s. 1630-1647.
- Putkaradze Şuşana (1993). *Bizimkilerin Gürcüce Kitabı (ჩვენებურიების ქართული წიგნი)*. Batum: Acara Yayınevi.
- Püsküllüoğlu, Ali (1995). *Türkçe Deyimler Sözlüğü*. Ankara: Arkadaş Yayınları.
- Sakhokia Todua (1954). *Süslü Deyimler (ქართული ხატოვანი სიტყვა-თქმანი)*. Tiflis: Nakaduli Yayınevi.
- Sakhokia, Todua (2012). *Gürcü Atasözleri (ქართული ანდაზები)*. Tiflis: Siesta Yayınevi.
- Şahin, A. Bahadır (2019). *Türk-Gürcü Deyim ve Atasözlerinin Karşılaştırılması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Öztürk, Gül Mükerrerem (2021). “An Investigation on The Turkish Equivalents of Some Georgian Idioms”. *International Journal of Interdisciplinary Language [IJILS] Studies*, Number: 2021/2, June, p. 51-62.

www.dadaakademi.com

Takaişvili, Arli (1961). *Gürcü Deyimleri Üzerine*. Tiflis: Gürcistan SSCB Bilimler Akademisi Yayınevi.

Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK.

Türk Dil Kurumu. Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, https://www.tdk.gov.tr/?option=com_atasozleri&view=atasozleri%20Eri%C5%9Fim%20Tarihi%3A%2011 (Erişim Tarihi: 04 Mayıs 2020- 07 Mayıs 2021).

Türkçe-Gürcüce Sözlük (თურქულ-ქართული ლექსიკონი) (2001). İstanbul: Livane Matbaacılık.

Vaçeışvili, Givi (2000). *Atasözleri ve Deyimler (ანდაზები და იდიომები)*. Tiflis: TSU Yayınları.

EXTENDED SUMMARY

Georgian is a language in the Kartveli family of Caucasian languages. Claiming that Caucasian languages have an affinity with Basque language, some linguists state that Caucasian languages can be classified as “Iberian-Caucasian” language family. Kartveli or South Caucasian language family includes Georgian, Mingrelian, Laz language, and Svan language. Georgian is the only language with an ancient literary tradition among Kartveli languages. In the first written works of the Georgian language, the old Georgian script, derived from the Aramaic alphabet and also affected by the Greek alphabet, was used.

Georgian has a deep-rooted literary tradition. This well-established literature dates back to the 5th century. The language used until the 11th century is Old Georgian. The oldest inscriptions in which the Georgian alphabet was used were also written in this language. It can be said that the Old Georgian language was used in the churches and religious texts until the beginning of the 19th century while the New Georgian language was included in non-church works in the 12th century.

Due to the geopolitical position and cultural changes of the country, the Georgian language has included many words due to cultural relations with the Turkish language from the Ural-Altai language family as well as the Indo-European language families. It can be said that Georgians had relations with Turkish speaking tribes until 2500 years ago. The best example of this situation is the calendar system with 12 animals brought to Georgia by the Turkish tribes coming from the north. Today, there are approximately 113 thousand words in the Great Georgian Dictionary. According to Prof. Dr. Tsisana Abuladze, who was the doctoral student of Fuat Köprülü and the student of Prof. Dr. Sergey Cikia, there are approximately 3000 Turkish words in the mentioned dictionary.

It is possible to see both universal and national structures in idioms. Therefore, the studies on idioms play a more active role in the 21st century. This study is also remarkable in terms of ethno-psychology and ethno-linguistics. A person's worldview depends on the dominating language. If the language structures are different, the world views are also different (Corbenadze, 1998:22). Idioms are one of the most important oral literary genres that reflect the world view and life styles of nations. Different nations can understand facts only through the prism of their mother tongue.

Since the historical background, social-economic situation and culture of the two nations are based on ancient times, Georgian-Turkish idioms have been the subject of extensive research. Most of the Georgian idioms in this section were excerpted from the Turkish-Georgian Idioms Dictionary in which Eter Mamulia compares Turkish and Georgian idioms. For the Turkish equivalent of the Georgian idioms we discuss on the subject, Dictionary of Proverbs and Idioms at www.tdk.gov.tr was used as a source.

The Georgian equivalent for the expression “Kalbinden çıkarmak/Gönlünden çıkarmak” is “გულიდან ამოღება, გულიდან ამოგდება/gulidan amogeba, gulidan amogdeba”. The meaning of this idiom in Georgian is expressed as the loss of love, respect, and trust. We can also express the Turkish equivalent of this idiom as “gözden düşmek”.

While the meaning of "modesty" is used with idioms related to "soul" and "head" in the Turkish language, it is used with idioms related to "soul" and "heart" in the Georgian language. The best example of this can be given as “kalbine elini koydu” in Georgian, and “kalbine elini koydu” in Turkish. In Turkish, we can use the phrase “Elini vicdanına koydu” to indicate "offence". However, this meaning is given by the idiom “yalnız kalbine sözü geçiyor” in Georgian.

In the light of all this information, the words expressed through the mind and emotions are indicated with “heart” composites in the Georgian language. Expressing love, joy, rejoicing, sadness, trouble, worry, emotions, and feelings in Georgian is directly related

to heart. Heart is the most important organ of human beings. It has an emotional and intellectual meaning. It is the most frequently used word in Georgian literature.

Idioms contain traces of the history of societies and the geography they live in. Considering the geographical proximity of Turks and Georgians as well as their interactions throughout history, it is observed that they have similarities and common points about idioms, which is one of the important elements of folklore.

As a result, although Turkish and Georgian societies belong to different language families and speak different languages, the similarities in idioms are related to their geographical proximity and strong cultural communication. As a result of the reflections of the experiences, world views and daily lives of the Turkish and Georgian people throughout the history, the cultural similarities and differences of the two peoples have been tried to be revealed in the study. Thus, this study is important in terms of contributing to the scientific studies to be carried out mutually between these two neighboring countries, especially in language, literature and culture.

Keywords

Gürcüce, Türkçe, deyimler, Gürcistan.

Araştırma Makalesi

ATEBETÜ'L HAKAYIK ÜZERİNE KIPÇAK TÜRKÇESİ BAĞLAMINDA TESPİTLER

Can ÖZGÜR*

Makale Bilgisi

Geliş Tarihi 03.05.2021
Kabul Tarihi 30.05.2021
Yayın Tarihi 15.06.2021

DOI: 10.48147/dada.22

Yazar Bilgisi

* Prof. Dr.

<https://orcid.org/0000-0002-9022-9874>

kipcakistan3@hotmail.com

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türk Dili
ve Edebiyatı Bölümü, Eskişehir / TÜRKİYE

Anahtar Kelimeler

Atıf Bilgisi

ÖZ

Atebetü'l-Hakayık, 12. yüzyılda yazılmış manzum öğüt ve ahlâk kitabıdır. Edib Ahmed Yükneki tarafından Karahanlı Türkçesiyle kaleme alınmıştır. Eserde on üç bölüm, kırk beyit ile yüz bir tane dörtlük bulunmaktadır. Tamamı 484 mısradır. İlavelerle bu sayı 512'ye çıkmaktadır. Eserin kopyaları arasında, en iyi ve en eski tarihli olan Semerkand yazmasıdır. Bu nüsha, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Bölümü nr. 4012'de kayıtlıdır. 848 (1444) yılında Semerkand'da hattat Zeynelabidin tarafından istinsah edilmiştir. Uygur harfleriyle yazılmıştır. Diğer önemli bir yazması, Ayasofya Kütüphanesi nr. 4757'de kayıtlı bir mecmuanın baş kısmında bulunan Ayasofya nüshasıdır. 884 (1480)'te Abdurrezak Bahşi tarafından İstanbul'da düzenlenmiştir. Metnin üst satırları siyah mürekkeple Uygur harfleri, alt satırları ise kırmızı mürekkeple Arap harfleriyle yazılmıştır. Eserin son olarak Hollanda yazması yayımlanmıştır (Çakmak, 2019).

Kıpçak Türkçesi, Türkçenin Orta Türkçe diye adlandırılan ve 13.-17. Yüzyılları içine alan tarihî döneminin alt kollarından biridir. Bu çalışmada Atebetü'l-Hakayık üzerine Kıpçak Türkçesi bağlamında (fonetik, morfolojik ve söz varlığı) yönünden tespitler konusu ele alınıp işlenmektedir.

Atebetü'l-Hakayık, Kıpçak Türkçesi, gramer, söz varlığı, tespitler.

Özgür, Can (2021). "Atebetü'l Hakayık Üzerine Kıpçak Türkçesi Bağlamında Tespitler". *Uluslararası Disiplinler Arası Dil Araştırmaları (DADA) Dergisi*, Sayı: 2021/2, Haziran, s. 63-72.

**DETERMINATIONS ON ATEBETÜ & JUVENILE IN THE CONTEXT OF KIPCHAK
TURKISH**

Can ÖZGÜR*

Article info

Submitted 03.05.2021
Accepted 30.05.2021
Published 15.06.2021

DOI: 10.48147/dada.22

Authors info

* Prof. Dr.

<https://orcid.org/0000-0002-9022-9874>

kipcakistan3@hotmail.com

Eskisehir Osmangazi University,
Department of Turkish Language and
Literature, Eskisehir / TURKEY

Keywords**Cite this article as****ABSTRACT**

Atebetü'l-Hakayık is an advice and ethics book in verse written in the 12th century. It was written by Edib Ahmed Yükneci in Karakhanid Turkish. There are thirteen chapters, forty couplets, and one hundred and one quatrains in the text. Whole book is consist of 484 lines. With additions, this number increases to 512. Among the copies of the work, the Samarkand manuscript is the best preserved and the oldest dated one. This copy is recorded in nr. 4012 in the Hagia Sophia Department of İstanbul Suleymaniye Library. It was copied by calligrapher Zeynelabidin in 848 (1444) in Samarkand. It is scripted with Uighur letters. Another important copy is the Hagia Sophia manuscript at the head of a magazine recorded in nr. 4757. in Hagia Sophia Library. It was edited in Istanbul by Abdurrezzak Bahşı in 884 (1480). The upper lines of the text are written in black ink with Uighur letters and the bottom lines with Arabic letters in red ink. Recently the Netherlands copy of this work has been published (Çakmak, 2019).

Kipchak Turkish is one of the sub branches of the historical period of Turkic which is called Middle Turkic and includes the 13th-17th centuries. In this research, the issue of findings on Atebetü'l-Hakayık in the context of Kipchak Turkish (on the levels of phonetics, morphology and vocabulary) is analyzed and discussed.

Atebetü'l-Hakayık, Kipchak Turkish, grammar, vocabulary, findings.

Özgür, Can (2021). "Determinations On Atebetü & Juvenile in The Context of Kipchak Turkish". *International Journal of Interdisciplinary Language [JILS] Studies*, Number: 2021/2, June, p. 63-72.

1. GİRİŞ

Türkçenin Orta Türkçe dönemi genelde: 1. Doğu (Karahanlı-Harezme), 2. Kuzeybatı (Kıpçakça), 3. Güneybatı (Oğuzca) şeklinde üçe ayrılmaktadır. Atebetü’l-Hakayık 12. yüzyılda yazıldığı tahmin edilen manzum öğüt kitabıdır. Karahanlı Türkçesiyle kaleme alınmıştır. Atebetü’l-Hakayık Karahanlı Türkçesinin Kutadgu Bilig ve Divânü Lügâti’t-Türk’ten sonraki en önemli eseridir. Eserin mevcut yazma nüshaları yazıldığı tarihten birkaç yüzyıl sonraya aittir. Dolayısıyla bunların dili; coğrafi, tarihî ve kopyalayanın etnik kimliğine göre dil bakımından birtakım farklılıklar gösterebilmektedir. Eser üzerine geçmişten bugüne birçok çalışma yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir. Bugüne kadar araştırmalar daha çok altı nüshası ölçüt alınarak yapılmıştır. Son olarak eserin Hollanda nüshası yayımlanmıştır (Çakmak, 2019). AH üzerine 2018 yılında düzenlenen sempozyumda AH ile ilgili çeşitli bildirimler sunulmuştur. ** Çalışmamızda bu bildirimler gözden geçirilmiştir.

Kıpçak Türkçesi Orta Türkçe döneminin diğer kollarından biridir. Bu Türk yazı dili 13.-17. yüzyılları kapsar ve kendi içinde: 1. Bozkır Kıpçakçası (Kumanca), 2. Memlûk Kıpçakçası, 3. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi olmak üzere üçe ayrılır.

Ele alınan çalışmada karşılıklı verilerden hareketle, Atebetü’l-Hakayık (AH) üzerine Kıpçak Türkçesi bağlamındaki tespitler konusu ve problemi incelenmektedir.

2. GRAMER BAKIMINDAN TESPİTLER

2.1. DLT’e Göre

DLT’deki kayıtlara göre, Kıpçak Türkçesi çoğunlukla Oğuzcayla birlikte değerlendirilmiştir. Bu iki lehçe Türk dilinin Batı kolunda yer almaktadır. Kıpçak Türkçesi ve Oğuzcanın (Türkmence), o tarihlerde gramer ve söz bakımından birbirine yakın bir durumda olduğu görülmektedir (DLT: 4, 10, 11, 12, 13; DLT I-IV). Burada, DLT’deki Kıpçak Türkçesine ait gramer kayıtlarının AH’de görülen örnekleri karşılıklı olarak incelenmektedir.

2.1.1. b- ~ m-

DLT’de Suvarlar, Oğuzlar ve Kıpçaklar için, kelime başında **m-**’yi **b-**’ye çevirdikleri bilgisi geçmektedir (DLT I: 31). Bu verilen bilginin tersi istikamette Kıpçak Türkçesi **m-** tarafındadır (KHKD: 335). AH’de de aynı durum söz konusudur:

maņa (AH 65/314 - 61/266), *men* (61/266), *miņ* (AH: 69/359), *mun-* (76/448), *munça* (55/183), *muņa* (57/219), *munı* (46/62) vd. örnekler.

2.1.2. -d- ~ -y-

DLT’de Oğuz, Kıpçak, Tatar, Yağma, Toxsı, Yabaku, Kay, Çomullar’ın kelime ortasındaki dişler arası sızıcı (**đ**) harfini her zaman **y**’ye çevirdikleri ve hiçbir zaman **đ**’li söylemedikleri şeklinde bilgi verilmektedir. *kađıñ* > *kayıñ* (kayın ağacı), *kağın* > *kayın* (DLT I: 32). AH’de bu ses **đ** olarak korunmakla birlikte istisnalar da vardır. AH metninin ilavelerinde bir yerde *koyuptur* şekli geçmektedir (AH 81/507). Nüshalarda **y**’li şekillere rastlanmaktadır: *eygü*, *koy-*, *küy-*, *eyle-*, *toy-* gibi (AHG: 126).

2.1.3. -G- Ünsüzü

DLT’ye göre Oğuzlar ve Kıpçakların kelime içinde ve ek başında olan **ğ** ünsüzünü düşürdükleri bilgisi geçmektedir:

** Atebetü’l-Hakayık ve İlk Dönem Türkçe İslâmî Eserler Sempozyumu (28-30 Haziran 2018, Ankara), *Yeni Türkiye İlk Dönem Türkçe İslâmî Eserler Özel Sayısı*, C. 1, 2019.

buşğan > *buşak* (içi sıkıntılı kişi) (DLT I: 154), *çumğuk* > *çumuk* (alakarga), *tamğak* > *tamak* (boğaz), *barağan* > *baran* (giden), *urağan* > *uran* (vuran), *tançğadı* > *tançadı* (bozuldu, çürüdü) (DLT I: 33).

AH'de bununla ilgili örnekler vardır:

kulağ (AH 61/266), *kerek* (13 tane), *tamağ* (1 tane), *tamak* (1 tane). Fakat *emgek* kelimesinde -g- düşmemektedir (AH 61/ 331). *kazğan*- fiilinde de ünsüz yerinde kalmaktadır (AH 62/ 273).

2.1.4. -ğan ~ -ak

DLT'de sıfat yapan *-ğan* ekinin Oğuzlar ve Kıpçaklarda hece başındaki *ğ*'nin atılmasıyla *-ak* şeklinde kullanıldığıyla ilgili kayıt vardır: *buşğan* > *buşak* (içi sıkıntılı kişi) (DLT I: 154).

AH'de birebir bu kelime geçmese de şu iki kelimedede bu ekin varlığını görebiliyoruz: *tuzak* (AH 98/456), *yum(u)şak* (AH 90/214, 215, 216).

2.1.5. -GUÇI ~ -DAÇI

DLT'de sıfat-fiil (ism-i fâil) ekinin Oğuz, Kıpçak, Yemek, Yağma, Suvar, Peçenek ve göçebe dillerinde *-GUÇI* yerine *-DAÇI* şeklinde olduğu belirtilmiştir: *barğuçı* > *bardaçı* (varan, varıcı) (DLT II: 32), *turğuçı* > *turdaçı* (kalkan, kalkıcı) (DLT II: 48), *bititküçi* > *bititdeçi* (yazdıran, yazdırıcı), *közetküçi* > *közetdeçi* (gözeten, gözetici) (DLT II: 318), *toğrağuçı* > *toğradaçı* (doğrayan, doğrayıcı), *oğrağuçı* > *oğradaçı* (uğrayan, uğrayıcı) (DLT III: 314).

KB'de her iki ekin örnekleri bulunmaktadır (Krh. T. G.: 170).

AH'de de her iki ekin örnekleri geçmektedir:

resul erni otka yüzin atğuçı

bu bir 'aybdın ötrü başın kesgüçi (AHG: 118).

Buna karşılık *-DAÇI* sıfat-fiil eki çok fazla kullanılmamıştır. Daha çok iyelik ve datif ekleriyle geçen örneklerde bu sıfat-fiiller çoğunlukla cümlenin öznesi durumundadır.

eliğ tuttaçımka egirse munga

cefa kıldaçınka yanut kıl vefa (AHG: 120)

Kıpçak Türkçesinde de her iki ek görülmektedir (KTÜA: 263)

2.1.6. Emir Kipi II. Çokluk Şahıs -η ~ -ηLAR

DLT'de diğer Türkler tarafından *-ηLAR* şeklinde geçen emir kipi II. çokluk şahıs ekinin, Oğuzlar ve Kıpçaklarda *-η* şeklinde geçtiği bilgisi yer almaktadır: *barıη* (Oğuzca ve Kıpçakça) > *barıηlar* (öbür Türklerce) 'varım' (DLT II: 64), *toğraη* (Oğuzca ve Kıpçakça) > *toğraηlar* (öbür Türklerce) 'doğrayın', *oğraη* (Oğuzca ve Kıpçakça) > *oğraηlar* (öbür Türklerce) 'uğrayın' (DLT III: 313, 314).

KB'de her iki şeklin kullanıldığı örnekler bulunmaktadır (KTÜA: 263). AH'de çokluk II. şahıs emir eki *-η* şeklinde geçmektedir: *körüη* (AH: 62/274), *alınmaη* (AH: 63/284).

3. DİĞER TESPİTLER

3.1. Şart Çekimi

KB'de şart çekimi şahıs zamirleri ile yapılmıştır (KBG: 89, 135; KHKD: 74). Harezmi Türkçesinde hem şahıs zamiri hem de iyelik ekli şahıs ekleri kullanılmıştır (HAOT: 82). Kıpçak Türkçesinde eğilim çoğunlukla iyelik kökenli şahıs ekleri doğrultusundadır (KTG II: 243, 244).

AH’de geçen örneklerde ise iyelik ekli şahıs eklerinin kullanıldığını görüyoruz: *ersem, sözleseş, tegseş* (AHG: 90), *tileseş, bulsaş, bolsaş* (AHG: 106). AH’de yalnız bir yerde şart ekinden sonra şahıs zamirinin geldiğini görüyoruz: *aķı erni öğgil öger erse sen* (AHG: 105).

3.2. -Ur, -DÜr Ettirgenlik Eki

AH’de ettirgenlik çatı eklerinden yuvarlak ünlülü şekiller kullanılmıştır: *aşındur-* ‘geçirmek’, *bildür-*, *öçüktür-* ‘kızdırmak’, *sewdür-* (AHG: 35); *buşur-* ‘öfkelenmek’, *ketür-*, *öçür-* ‘söndürmek’ gibi (AHG: 39).

Aynı durum Kıpçak Türkçesiyle yazılmış eserlerde de çoğunlukla görülen bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır (KTG 2: 167, 168, 177, 178).

3.3. -GAn

AH’de yaygın olarak kullanılan sıfat-fiil eklerinden biridir: *arkağan, edergen, tolğan, sökölgen, uçğan* (AHG: 117). Kıpçak Türkçesinde de yaygın olarak kullanılmaktadır: *açğan, alğan, barğan, birgen* (KTG I: 142).

3.4. -GII, -GIU

AH’de yine yaygın olarak kullanılan sıfat-fiil eklerindedir: *bakıĝlı, okıĝlı, tüşüĝli, birigli* (AHG: 115).

Kıpçak Türkçesinde o kadar yaygın değildir. Yuvarlak ünlülü şekilleri de vardır: *örtüĝlü, sevüĝlü* (KTG 2: 329). Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde ekin -*VIU* şekli de bulunur: *ögövlü, titrövlü* (KTG 2: 329).

3.5. e ~ i

AH’de e/i problemi karışık bir görünüm göstermektedir. i’li şekilleri olan örnekler: *bir-, iş-, it-, iv-, kiç-, kiçe, kiş, minde* gibi (AHG: 12). e’li şekilde olan örnekler: *edĝü, emdi, erken, eşit-, keç-, keğim, neçe* (AHG: 13). Kıpçak Türkçesinde bu problemle ilgili bol miktarda ikili, karışık örnekler karşılaşılmaktadır (KTG 1: 10).

3.6. Hece Düşmesi

AH’de bildirme eki *tur-* fiilinden türemiş *turur* şeklinin bir örnekte düşerek *-tur* şekli görülmektedir: *koyup-tur* (AH: 81 / 507). Fiil olarak *koy-* fiili de sadece tek bu örnekte geçmektedir. Özellikle Memlûk Kıpçakçasında *tur-* fiilinin ekleşmiş, ekleşmemiş ve *t- > d-* değişimine uğramış, uğramamış örnekleri karışık olarak karşımıza çıkmaktadır: *barâbar turur, uluĝdur* (KHKT: 343); *andan durur, andandur, atdur* (KTÜA: 160); *yok-tur, aç-tur* (KTG 1: 152).

3.7. Orta Hece Ünlüsünün Düşmesi

AH’de vurgusuz orta hece ünlüsü genellikle vezin gereği düşmektedir: *hedye, bulnur, bölünür, ötrü, elgi, köñli* gibi (AHG: 14). Kıpçak Türkçesinde de karşımıza çıkan bir özelliktir: *aĝzi, âşkâre* ‘görünen, belli’, *ayrı, boynu, burnı, karnı, oĝlı ~ oĝlu* gibi (KTG 2: 85).

3.8. -GA, -GAy

AH’de gelecek zaman ekinin örnekleri sınırlıdır. *-GU*’nun yanında *-GA* ve *-GAy* gelecek zaman ekleri de kullanılmıştır: *senamu ayugay seza bu tilim, açıĝ bolĝa yarın kodup barduķuñ* (AHG: 100). *-GA* ve *-GAy* ekleri Kıpçak Türkçesinde de kullanılmıştır: *kelgey biz, kelge biz, turĝay men, çizĝa biz* (KTG 1: 131).

3.9. -w-, -w

AH’de kelime ortasında ve sonunda bulunan asli *-b-*, *-b* seslerinin çift dudak sesi *-w-*, *-w*’ye dönüştüğü görülmektedir: *sew-, suw, tawar, yawuz* (AHG: 15).

Bu çift dudak **w**'si Kıpçak Türkçesinde de vardır: *awlan-*, *awuçla-*, *tewe* gibi (KHKT: 317).

3.10. +nIn, +nUñ

AH'de ilgi durum eki olarak **+nIn**, **+nUñ** kullanılmıştır: *söznüñ*, *anıñ*, *kişiniñ*, *erniñ*, *edibniñ* (AHG: 52). Kıpçak Türkçesinin yaygın ilgi durum ekinin bu ek olduğu, metinlerden anlaşılmaktadır: *balıknıñ*, *kökniñ*, *hannıñ* gibi (KTG 1: 64-65).

3.11. +nI

AH'de **+nI** belirtme durum ekinin yoğun bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bu ekin bütün isimler (45 yerde), 1. ve 2. şahıs iyelik eklerinden sonra (10 yerde) örnekleri bulunmaktadır: *ajunni*, *başni*, *könjülni*, *yolni*, *özni*, *uluğlarnı* (AHG: 54). Bu ek aynı zamanda Kıpçak Türkçesinin genel belirtme durum ekidir: *açlarnı*, *ağaçni*, *ağzımnı*, *arpanı*, *kişini*, *bizni*, *aslannı* gibi (KTG 2: 193).

4. SÖZ VARLIĞI BAKIMINDAN TESPİTLER

DLT'de 9 fiil, 35 isim soylu kelimeye Kıpçakça kayıt düşülmüştür (Toprak 2003: 80-90). Kİ'de ise 48 civarında kelimeye Kıpçakça kayıt düşülmüştür. Bunları AH ile karşılaştırdığımızda uyuşan kelimelerin yok denecek kadar az olduğu görülmektedir.

4.1. ağhak: ayak (Kıpçak, Yemek, Suvarlarda) (DLT I: 86).

→ (AH: Fihrist I) *ağak*

→ *ağak* ~ *azağ* ~ *ayak* (KTS: 2, 17, 16).

4.2. ben (Oğuz, Kıpçak, Suvarlar dilinde) (DLT I: 311)

Gerek AH'de gerekse Kıpçak Türkçesinde DLT'ye göre aksi durum söz konusudur.

→ *men* (AH: Fihrist XLIII)

→ *men* ~ *min* (KTS: 180, 184).

4.3. kök: 'kök, asıl' (Oğuzca, Kıpçakça) (DLT: 284)

→ (AH: Fihrist XXXIX)

→ 'asıl, ırk soy' (KTS: 156).

4.4. katlan-: yıgaç katlandı = ağaç meyvalandı (DLT III: 196)

→ AH'de aynı kelimeye 'katlanmak' anlamı verilmiş, fakat DLT'de verilen anlam daha uygun geliyor. 'Meyvalandır, yetiştir' şeklinde olabilir. Çeviride fihristte verilen anlam yerine 'çalış çabala' anlamı verilmiş. (AH: Fihrist XXXIV; 55/ 192, 89 / 192)

→ Kıpçak Türkçesinde Kİ'den alınan örnekte 'sabır ve tahammül etmek' anlamı verilmiş (KTS: 132).

4.5. kutul- 'kurtulmak' (Kİ: 83)

→ aynı şekilde (AH: Fihrist XLI)

4.6. tap- 'bulmak' (Kİ: 98)

→ (AH: Fihrist LX)

4.7. yapış- 'yapışmak' (Kİ: 119)

→ AH'de kelimenin ikinci hecesindeki ünlü yuvarlak biçimde geçmektedir (AH: Fihrist LXXI).

5. SONUÇ

Atebetü’l Hakayık üzerine Kıpçak Türkçesi bağlamında yaptığımız neticeleri şöyle sıralayabiliriz:

- 5.1. AH, DLT’nin tersi istikamette Kıpçakça gibi kelime başında **m-** tarafındadır.
- 5.2. AH’de kelime ortasındaki **đ** ünsüzü korunmakla birlikte bazı **y**’li biçimlere rastlanmaktadır.
- 5.3. AH’de kelime içindeki **ğ** ünsüzünün bazı düşen örnekleri görülmektedir.
- 5.4. AH’de, DLT’deki **-ğan** ekinin Kıpçakça eserlerde **-ağ** şeklinde olduğu bilgisine paralel iki kelime örneği bulunmaktadır.
- 5.5. AH’de **-GUçI** ve **-DAçI** sıfat-fiil eklerinin örnekleri geçmektedir. Yalnız **-DAçI** ekinin örnekleri daha azdır.
- 5.6. AH’de DLT’de emir kipi II. çokluk şahıs ekinin Kıpçaklarda **-η** şeklinde geçtiği bilgisine uygun olarak **-η**’li şekiller yer almaktadır.
- 5.7. AH’de şart çekiminde iyelik kökenli şahıs ekleri kullanılmıştır.
- 5.8. AH’de Kıpçak Türkçesinde olduğu gibi **-Ur**, **-Dur** ettirgenlik eklerinin yuvarlak ünlülü şekilleri tercih edilmiştir.
- 5.9. AH’de **-GAN** sıfat-fiil eki Kıpçak Türkçesinde olduğu gibi yaygın olarak kullanılan sıfat-fiil ekidir.
- 5.10. AH’de yaygın olarak görülen **-GIU**, **-GIU** sıfat-fiil eki Kıpçak Türkçesinde kısmen görülür.
- 5.11. AH’de **e/i** problemiyle ilgili **-e**’li ve **-i**’li örnekleri olan kelimeler söz konusudur. Kıpçak Türkçesinde bu problem giderek daha fazla ikili ve karışık bir manzara göstermeye başlamıştır.
- 5.12. AH’de tek bir örnekte *turur* fiilinin ekleşmiş şekli **-tur** görülmektedir.
- 5.13. AH’de ve Kıpçak Türkçesinde orta hece ünlüsü genellikle düşmektedir.
- 5.14. AH’de sınırlı örneği olan **-GA** ve **-GAY** gelecek zaman eki Kıpçak Türkçesinde de kullanılmaya devam etmiştir.
- 5.15. AH’de görülen çift dudak **w**’siyle ilgili Kıpçak Türkçesinde de örnekler vardır.
- 5.16. AH’de görülen ilgi durum eki **+nIη**, **+nUη** Kıpçak Türkçesinde de yaygın bir ektir.
- 5.17. AH’de görülen **+nI** belirtme durumu eki Kıpçak Türkçesinde de genel belirtme ekidir.
- 5.18. DLT’de ve KI’de Kıpçakça kayıtlı kelimelerden ancak 7 tanesinin AH’de görüldüğü tespit edilmiştir. Bu durumu AH metninin küçük olmasıyla, yani söz varlığının kısıtlı olmasıyla açıklayabiliriz.

KAYNAKLAR

- AH: Arat, Reşit Rahmeti (1992) *Atebetü'l-Hakayık (Edib Ahmed b. Mahmud Yükneki)*, Ankara: TTK Yayınları.
- AHG: Gökdağ, Bilgehan Atsız (1989) *Atabetü'l-Hakayık Grameri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çakmak, Serkan (2019) *Atabetü'l-Hakâyık*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay.: 115.
- DLT I, II, III, IV: Atalay, Besim (1985) *Divânü Lugati't-Türk Tercümesi*, C 1-4, Ankara: TDK Yayınları.
- HAOT: Ata, Aysu (2002) *Harezm-Altın Ordu Türkçesi*, İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 36 - Kebikeç Yayınları.
- KHKT: Sağol Yüksekaya, Gülden - Argunşah, Mustafa (2012) *Karahanlıca, Harezmce, Kıpçakça Dersleri*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Kİ: Caferoğlu, Ahmet (1931) *Kitâb al İdrâk li Lisan al Atrâk*, İstanbul: Evkaf Matbaası.
- Krh.T.G.: Hacıeminoğlu, Necmettin (1996) *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- KTG 1: Karamanlıoğlu, Ali Fehmi (1994) *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- KTG 2: Güner, Galip (2013) *Kıpçak Türkçesi Grameri*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- KTS: Toparlı, Recep - Vural, Hanifi - Karaatlı, Recep (2003) *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- KTÜA: Özgür, Can (2020) *Kıpçak Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Toprak, Funda (2003) "Divânü Lügati't-Türk'te Kıpçakça Kaydıyla Verilen Kelimelerin Tarihi Kıpçak Söz Varlığı İçindeki Yeri", *Türkoloji Dergisi*, C. 16, S. 2, s. 79-90.

EXTENDED SUMMARY

Middle Turkish period of Turkish is generally divided into three as: 1. East (Karahanlı-Harezmce), 2. Northwest (Kipchak), 3. Southwest (Oghuz). Atebetü'l-Hakayık is a verse advice book estimated to have been written in the 12th century. It was written in Karahanlı Turkish. It is the most important work of Atebetü'l-Hakayık Karahanlı Turkish after Kutadgu Bilig and Divânü Lügâti't-Türk. The current manuscript copies of the work are several centuries later than the date it was written. Therefore, their language; There may be some differences in terms of language according to the geographical, historical and ethnic identity of the copier. Many studies have been done on the work from past to present and continue to be done. Until today, most of the researches have been carried out by taking six copies as criteria. Finally, the Dutch version of the work was published (Çakmak, 2019). Various presentations on AD were presented at the symposium on AD in 2018. ** These reports were reviewed in our study. Kipchak Turkish is one of the other branches of the Middle Turkish period. This Turkish written language 13.-17. It covers centuries and is divided into three categories: 1. Bozkır Kipchak (Kumanca), 2. Mamluk Kipchak, 3. Kipchak Turkish with Armenian Letters. In the study discussed, the issue and problem of the determinations on Atebetü'l-Hakayık (AH) in the context of Kipchak Turkish are examined based on mutual data.

Atebetü'l-Hakayık is an advice and ethics book in verse written in the 12th century. It was written by Edib Ahmed Yükeki in Karakhanid Turkish. There are thirteen chapters, forty couplets, and one hundred and one quatrains in the text. Whole book is consist of 484 lines. With additions, this number increases to 512. Among the copies of the work, the Samarkand manuscript is the best preserved and the oldest dated one. This copy is recorded in nr. 4012 in the Hagia Sophia Department of İstanbul Suleymaniye Library. It was copied by calligrapher Zeynelabidin in 848 (1444) in Samarkand. It is scripted with Uighur letters. Another important copy is the Hagia Sophia manuscript at the head of a magazine recorded in nr. 4757. in Hagia Sophia Library. It was edited in İstanbul by Abdurrezzak Bahşı in 884 (1480). The upper lines of the text are written in black ink with Uighur letters and the bottom lines with Arabic letters in red ink. Recently the Netherlands copy of this work has been published (Çakmak, 2019).

Kipchak Turkish is one of the sub branches of the historical period of Turkic which is called Middle Turkic and includes the 13th-17th centuries. In this research, the issue of findings on Atebetü'l-Hakayık in the context of Kipchak Turkish (on the levels of phonetics, morphology and vocabulary) is analyzed and discussed.

In DLT, 9 verbs and 35 noun noble words were recorded in Kipchak language (Toprak 2003: 80-90). In CI, around 48 words were recorded in Kipchak language. When we compare them with AD, it is seen that there are very few words that match.

The results we have made on Atebetü'l Hakayık in the context of Kipchak Turkish can be listed as follows: AH is on the m- side at the beginning of the word like Kipchak in the opposite direction of DLT. Although the bazı consonant in the middle of the word is preserved in AH, some forms with y are encountered. Some falling examples of the consonant ğ in the word are seen in AH. In AH, there are two examples of words parallel to the information that the suffix -ğan in DLT is in the form of -ağ in Kipchak works. In AH, examples of -GUÇI and -DAÇI adjective-verb suffixes are mentioned. Examples of the -DAÇI suffix alone are fewer. Imperative mode in DLT in AH II. In accordance with the information that the majority person suffix is in the form of -ŋ in Kipchaks, there are shapes with-. Possessive origin individual suffixes were used in the suffixing of the condition in AH. In AH, as in Kipchak Turkish, the round vowel forms of the suffixes -Ur, -Durturgenlik were preferred. The adjective-verb suffix -GAN in AH is the commonly used adjective-verb affix as in Kipchak Turkish. The suffix -GII, -GIU adjective-verb, which is common in AH, is partially seen in Kipchak Turkish. In AH, there are words with examples with -e and -i related to the e / i problem. In Kipchak Turkish, this problem has started to show a more and more binary and mixed picture. In AH,

in a single example, the added form of the verb turur is -tur. In AH and Kipchak Turkish, the middle syllable vowel is generally reduced. The future tense suffix -GA and -GAy, which are limited examples in AH, continued to be used in Kipchak Turkish. There are also examples in Kipchak Turkish regarding the double lip w seen in AH. The affinity suffix seen in AH + nİŋ, + nUŋ is also a common suffix in Kipchak Turkish. The + nI signification suffix seen in AH is also a general designation suffix in Kipchak Turkish. It has been determined that only 7 of the words recorded in Kipchak in DLT and CI are seen in AH. We can explain this situation by the fact that the text AH is small, that is, its vocabulary is limited.

Keywords

Atebetü'l-Hakayık, Kipchak Turkish, grammar, vocabulary, findings.

HAROLD GARFINKEL’İN ETNOMETODOLOJİSİ AÇISINDAN GÜNDELİK DİL

Pınar SÜNGER*

Makale Bilgisi

Geliş Tarihi 16.03.2021
Kabul Tarihi 03.04.2021
Yayın Tarihi 15.06.2021

Prof. Dr. Erdoğan Boz danışmanlığında yürütülen "Harold Garfinkel'in Etnometodolojisi Açısından Gündelik Dil" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

DOI: 10.48147/dada.21

Yazar Bilgisi

*

<https://orcid.org/0000-0002-0764-7830>

pinaarsunger@gmail.com

Anahtar Kelimeler

Atıf Bilgisi

ÖZ

Sosyolog Harold Garfinkel’in çalışmalarıyla başlayan etnometodoloji, toplumun üyeleri arasında kullanılan metotların araştırılması olarak bilinen bir kavramdır. Etnometodoloji bu metotları araştırırken diğer sosyologlardan farklı olarak gündelik hayatı ve gündelik hayatın işleyişindeki en önemli unsur olan gündelik dili kendine hareket noktası olarak belirler. Garfinkel toplumsal düzenin tek başına bir gerçeklik olmadığını ve toplumun üyeleri tarafından oluşturulduğunu göstermek için deneyler yaparak *normale dönmeye çalışma, vesaire ilkesine başvurma, perspektiflerin karşılıklılığını sağlama ve dokümanter araştırma metodu/belgeleme* yöntemlerini tespit eder. Bu yöntemleri tespit etmek için yapılan deneylerde başta Garfinkel olmak üzere diğer pek çok etnometodolog *pratik icra/başarı, anlamın bağlama gönderimliliği (dizinsellik), refleksivite, açıklanabilirlik* ve *üye* kavramlarını kullanır.

Çalışmada, senaryo metni (Babam ve Oğlum) bağlamı dikkate alınarak bağlam içerisinde etnometodolojinin temel kavramlarından *anlamın bağlama gönderimliliği ile açıklanabilirlik; üyelerin yöntemlerinden ise normale dönmeye çalışma, vesaire ilkesine başvurma ve dokümanter araştırma metodu/belgeleme* yöntemlerinin ‘gündelik dil’e uygunluğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak Garfinkel’in etnometodolojisinin uygulamadaki başarısı veya uygunluğu teyit edilmiştir.

Etnometodoloji, gündelik dil, Harold Garfinkel, dil sosyolojisi, dil felsefesi.

Sünger, Pınar (2021). “Harold Garfinkel’in Etnometodolojisi Açısından Gündelik Dil”. *Uluslararası Disiplinler Arası Dil Araştırmaları (DADA) Dergisi*, Sayı: 2021/2, Haziran, s. 73-87.

DAILY LANGUAGE FOR THE ETHNOMETHODOLOGY OF HAROLD GARFINKEL

Pınar SÜNGER*

Article info

Submitted 16.03.2021
Accepted 03.04.2021
Published 15.06.2021

DOI: 10.48147/dada.21

Authors info

*

<https://orcid.org/0000-0002-0764-7830>

pinaarsunger@gmail.com

Keywords

ABSTRACT

Ethnomethodology, which started with the work of sociologist Harold Garfinkel, is a concept known as the research of methods used among members of the society. When ethnomethodology explores these methods, unlike other sociologists, it determines daily life and the most important element in the functioning of daily life as its starting point. Garfinkel defines methods to document / investigate to try to return to normality, to resort to the principle of similarity, to ensure the reciprocity of perspectives, and to show that social order is not a reality alone, but is created by members of society. Many other ethnomethodologists, especially Garfinkel, use the concepts of practical performance / success, indexicality, reflexivity, explainability, and members in experiments to determine these methods.

In the study, considering the context of the script text (My Father and My Son), one of the basic concepts of ethnomethodology, meaning can be explained with context reference; and trying to return to normal from the methods of the members, applying to the principle of etc. and the conformity of the documentary research method / documentation methods to the 'daily language' were tried to be determined. As a result, the success or appropriateness of Garfinkel's ethnomethodology in practice has been confirmed.

Ethnomethodology, Harold Garfinkel, daily language, language sociology, philosophy of language.

Cite this article as

Sünger, Pınar (2021). "Daily Language For The Ethnomethodology Of Harold Garfinkel". *International Journal of Interdisciplinary Language [JILS] Studies*, Number: 2021/2, June, p. 73-87.

GİRİŞ

Etnometodoloji, gündelik hayatta, üyelerin toplumsal düzeni nasıl sağladıklarına dair yöntemlerin araştırılmasıdır. Gündelik hayat dediğimizde ise Demir (2018)’in mucizelerin mucizesi olarak nitelendirdiği dil bilhassa da gündelik dil kavramı aklımıza gelir.

Gündelik dil kavramı, mantıkçı pozitivistlerin savundukları ideal dil anlayışına karşı Wittengenstein tarafından ortaya atılmış olan bir dil anlayışıdır. Gündelik dil kavramıyla birlikte artık günlük hayatın önemli bir parçası olan dil, daha çok dikkat çekmeye başlar.

Bu çalışmada etnometodolojinin gündelik dile uygunluğunun tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçtan hareketle çalışmanın kuramsal bölümünde etnometodolojinin kaynakları ve tarihi hakkında bilgi verilmiş, etnometodolojinin temel kavramları ve üyelerin yöntemleri tanıtılmıştır. Ardından felsefede ve dil araştırmalarında gündelik dil kavramı hakkında bilgi verilmiştir. İnceleme bölümünde ise bütüncü kabul edilen eser bağlamında gündelik dile etnometodolojinin kavramları açısından bakılıp elde edilen bulgular ortaya konulmuştur.

1. ETNOMETODOLOJİNİN KAYNAKLARI

1.1. Parsons ve Eylem Teorisi

Parsons, insan eyleminin daima normatif ya da gayri rasyonel bir boyuta sahip olduğunu iddia etmiştir (Smith, 2005: 42). Parsons’a göre, bizleri aşan ve yönlendiren değerleri paylaşıyoruz. Aramızdaki iletişimin -dil gibi- belirli bir kullanım durumunda önceden hazır, içsel, sürekli ve istikrarlı kaynakları olarak yararlandığımız sistemler aracılığıyla sağlandığı doğrudur. Ancak etnometodoloji problemi farklı bir biçimde ortaya koyar: aktör ve durum arasındaki ilişki sabit ve değişmez değildir, kültürel içerikler veya kurallar sayesinde ve yorumlama süreçleriyle üretilir. Bu görüş sosyolojik paradigma değişikliğinin bir ifadesidir: etnometodolojiyle Parsons’ın normatif paradigmasından yorumcu bir paradigmaya geçilir (Coulon, 2015: 12).

1.2. Sembolik Etkileşimcilik

Simgesel etkileşimcilik dil ve anlama yönelik ilgiden kaynaklanmaktadır. Bir simge, başka bir şeyi dile getiren bir şeydir. Belirli bir nesneyi ifade etmek için kullanılan sözcükler, aslında ifade ettiğimiz şeyi temsil eden birer simgedir. Örneğin, ‘kaşık’ sözcüğü yemek yemek ya da çorba içmek için kullandığımız mutfak aletini betimlemek için kullanılan bir sözcük diğer bir ifadeyle simgedir. Sözcükler dışında birine el sallamak, kaba veya nazik bir beden hareketi yapmak da simgesel değer taşır. İnsanlar zengin bir simgesel evren içerisinde yaşadıklarından, bireyler arasındaki neredeyse bütün etkileşim, simgelerin değer tokuşundan kaynaklanmaktadır (Giddens, 2012: 57-58).

Her ne kadar etnometodoloji için kesin olarak sembolik etkileşimci geleneğin bir kolu denemezse de onunla ortak olan birçok yönü vardır. Aralarındaki ortak noktalar; çözümlemenin odağını bireyler arası yüz yüze ilişkilerin oluşturması, dilin önemi üzerinde durulması, empirik gerçekliğin incelenen insanların bakış açısıyla açıklanması, toplumun nesnel yanlarının olduğu kadar öznelinin de önemsenmesi ve konvansiyonel sosyolojide kullanılan metodolojinin eleştirisidir (Poloma, 1993: 242).

1.3. Goffman’ın Dramaturg Analizi

Goffman’ın çalışması, aktörlerin izlenim yaratmak için bir toplumsal sahnede hareketlerini nasıl yönlendirdikleriyle ilgilendiği için onun yaklaşımı çoğu kez etkileşimci *dramaturg okul* olarak anılmaktadır (Turner, 25 Mayıs 2020).

Goffman, etnometodolojik düşüncenin temel ilham kaynaklarından Schutz gibi, insanların yalnızca bir gerçeklik duygusu yaratmak ve bu duyguyu devam ettirmek için izlenimleri aktif olarak yönlendirmeye çalışmakla kalmaz. Aynı zamanda durumun bozulmaması için tartışmalı konuları görmezden gelmeye çalışacaklarını, ayrıca pek çok konuyu sorgulamadıklarını veya içinde buldukları

durumu sorgulamamaya, hiç değilse ortak bir gerçeklik anlayışından uzaklaşmamaya çalıştıklarını öne sürer ve bütün bu temalar etnometodolojinin bir parçasıdır (Tatlıcan, 2011: 152).

1.4. Fenomenoloji ve Fenomenolojik Sosyoloji

Encyclopedia of Sociology'de fenomenoloji, "birey ve onun bilinçli deneyimleriyle başlayan ve daha önceden var olan kabuller, ön yargılar ve felsefi dogmalardan kaçınmaya çalışan bir yöntemdir. Fenomenoloji olayları (görünüşleri) toplumsal aktör tarafından 'doğrudan doğruya' algıladığı şekilde inceler." (Wallace, Wolf, 2012: 803). Craib'e göre fenomenoloji sadece bilincin yapısı ve işleyişiyle ilgilenir. Fenomenolojiye göre içinde yaşadığımız dünya bilincimizde yaratılır (Craib, 19 Mart 2020).

Schutz, Husserl'in fenomenolojik düşüncelerini sosyolojiye taşımış, bu düşünceleri yorumlayıcı teorilerle birleştirmeye ve gündelik yaşam fenomenine uygulamaya çalışmıştır. Özetle Husserl'in fenomenolojik felsefesine dayanarak toplumsal yaşamı başka şekilde kavramlaştırmaya çalışmıştır. Bu nedenle geliştirdiği teori *fenomenolojik sosyoloji* olarak adlandırılmaktadır (Şavran, 2013:124).

2. HAROLD GARFINKEL VE ETNOMETODOLOJİ

'Etno-metod-oloji' ifadesi, basitçe, "toplumun üyeleri arasında kullanılan metotların araştırılması" olarak veya daha tam bir ifadeyle "toplumun üyeleri arasında kullanılan gerçeği anlama ve değerlendirme metotlarının araştırılması" biçiminde anlaşılabilir (Cuff, Sharrock, Francis, 2013: 176).

Etnometodolojik hareket üniversite öğrenimine 1946'da Parsons'ın yönetiminde başlayan, 1917 doğumlu sosyolog Garfinkel'in çalışmalarıyla başlar (Tatlıcan, 2011: 146). Garfinkel, Talcot Parsons ile çalışmasına rağmen fenomenolojik düşüncelerden ve özellikle Alfred Schutz'un düşüncelerinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Doktorasından itibaren bütün çalışmalarının temel konusu gündelik yaşamın yapısı olmuştur. 1967 yılında yayımladığı *Etnometodolojide Araştırmalar* adlı eseriyle ayrı bir sosyolojik yaklaşım olarak etnometodolojiyi kurduğu kabul edilmektedir (Gönç Şavran, 2013: 147).

Garfinkel (1967: 11), etnometodolojiyi "öznel ifadelerin (indexical exspression) ve gündelik yaşamın örgütlenmiş, sanatsal, devam eden, muhtemel edinimleri gibi diğer pratik eylemlerin incelenmesi" olarak tanımlar (Poloma, 1993: 244).

Garfinkel'e göre, "Toplumsal pratikler, organizasyonunu şekillendirdikleri rutin gündelik etkinlikler aracılığıyla sürdürülür ve bu rutin etkinlikler içinde 'oluşumlar' olarak ortaya çıkarlar." Bu görüş Garfinkel'i öznel deneyimin (temel veya varoluşsal) önceliğine Kartezyen vurgular içeren fenomenolojiden uzaklaştırır ve 'durumsal eylemleri' 'kamusal olarak' ['müştereken'] yorumlanan dilsel formlar olarak araştırmaya yöneltir. Bu hareketin yönünün Austin'e ve geç dönem Wittgenstein'a doğru olduğunu görmek zor değildir. Zira, edimsöz edimler kavramı veya Wittgenstein'ın "sözler aynı zamanda edimlerdir" açıklaması, felsefi amaçlardan ziyade betimleyici amaçlara hizmet etse de Garfinkel'in üzerinde durduğu problemlerle yakından ilişkilidir (Giddens, 2016:56).

Garfinkel'in asıl inceleme nesnesi gündelik hayattır ve bunu *Etnometodolojide Araştırmalar* adlı çalışmasının "Giriş" bölümünde açıkça dile getirir:

Sokaktan ve uzman birinin sosyoloji yaparken 'gerçek dünya'ya her referansı, fiziksel veya biyolojik olaylara olduğunda bile, gündelik hayatın organize etkinliklerine bir referanstır. Bu yüzden, Durkheim'in sosyolojinin temel ilkesinin toplumsal olguların nesnel gerçekliği olduğu fikrine ilişkin belirli yorumlarda vurgulananın aksine, bu kitaptaki yazılarda toplumsal olguların nesnel gerçekliği olarak gündelik hayatın müşterek etkinliklerinin süregelen icrası alınır (2014: 7).

3. ETNOMETODOLOJİNİN TEMEL KAVRAMLARI

3.1. Pratik İcra/Başarı

Etnometodologlar toplumsal hayatın ortak gerçekliklerine diğer sosyologlardan daha yakın olmayı hedefler. Bu sebeple deneyimle daha yakından ilgilenirler. Bu ilgi onların metotlar ve veri toplama tekniklerinde olduğu gibi teorik yapının unsurlarında da değişiklikler yapmalarını gerektirir. Etnometodologlar gündelik hayattaki olguların “bilimsel betimlemenin süzgeci”nden geçerken çarpıtıldıklarını varsayarlar. Sosyolojik betimlemelerde genel olarak aktörün –başka bir ifadeyle üyenin- pratik deneyimleri ihmâl edilir ve aktör irrasyonel bir varlık olarak alınır. Etnometodologlar geleneksel sosyolojik görüşün toplumsal gerçeklik anlayışını reddederler. Onlara göre, geleneksel sosyologlar peşin bir kabulle, istikrarlı bir normlar ve göstergeler sisteminin aktörler tarafından paylaşıldığını ve sosyal sistemi düzenlediğini varsayarlar. Sosyolojinin “modeller” olarak adlandırdığı şey etnometodoloji tarafından “aktörlerin süregelen bir icrası olarak” görülür. Garfinkel ve Sacks, tanınmış bir makalelerinde, “toplumsal olgular üyelerin başarıları/icralarıdır” görüşünü savunur (Coulon, 2015: 28-29).

3.2. Dizinsellik (Indexicality) ve Anlamın Bağlama Gönderimliliği

Garfinkel’in en ünlü terimlerinden biri *bağlama gönderimliliği*dir. Bu terim ilk kez -Garfinkel değil- dil felsefecileri tarafından kullanılmıştır (Cuff, Sharrock, Francis, 2013: 180).

Bağlama-gönderimlilik (dizinsellik), dilbilimde, tümce veya sözcüklerin farklı bağlamlarda farklı anlamlara gelmesini anlatır. Örneğin “yağmur yağıyor” cümlesi bulunduğu bağlama göre farklı anlamlar ifade edebilir (Tatlıcan, 2011: 166).

Garfinkel’e göre, doğal dilin tamlığı ancak bağlama bağlı olarak ortaya çıkar. Doğal dil kullanıldığı ve konuşulduğu bağlamlardan bağımsız bir anlama sahip olamaz (Coulon, 2015: 30).

3.3. Refleksivite (Reflexivity)

Refleksivite en genel anlamıyla bir şeyin kendi kendine geri dönmesini ifade eden bir kavramdır. Hem etnometodolojide hem de Garfinkel’in çalışmalarında önemli bir yer tutar (Gönç Şavran, 2013: 149-150).

Refleksivite bilinçli düşünme değildir. İnsanların refleksif pratiklere sahip olmaları, insanların yaptıkları şeyler üzerinde bilinçli olarak düşündükleri anlamına gelmez. Garfinkel, refleksiviteyi toplumsal düzeni sürdürme ve kavrama konusunda bir engel olarak almak yerine, bu sürecin temel bir koşulu kılar (Coulon, 2015: 35-36).

3.4. Açıklanabilirlik

Açıklama, insanların dünyayı anlamak için açıklamalar sunmaları sürecidir. Bir açıklama yapmak, davranış üzerinde düşünmek ve bu davranışı kendisi ve diğerleri için anlaşılır veya anlamlı kılmaya çalışmaktır. İnsanlar bunu sürekli yaparlar ve bu esnada toplumsal dünyayı sürekli olarak ve pratik bir biçimde yaratır ve yeniden oluştururlar. Etnometodologlar, karşılıklı konuşma çözümlerine büyük önem verdikleri için hem insanların açıklamalarını çözümlenmeye çalışırlar hem de bu açıklamaların diğer insanlar tarafından onaylanma ve reddedilme biçimleriyle ilgilenirler (Tatlıcan, 2011: 162).

3.5. Üye

Bir üye sadece nefes alıp veren ve düşünen birey değil, aynı zamanda etraftaki dünyaya anlam kazandıracak araçları icat etmesini sağlayan bütün bir işlemler, metotlar, etkinlikler ve teknik bilgi topluluğunun bilgisine sahip kişidir (Coulon, 2015: 41). Başka bir deyişle ‘aktör’ün etnometodolojideki karşılığıdır.

4. ETNOMETODOLOJİDE ÜYELERİN METOTLARI

Garfinkel'in *Etnometodolojide Araştırmalar* adlı eserine baktığımızda karşımıza belirgin olarak dört üye metodu çıkar:

i. *Normale dönmeye çalışma*: Etkileşim sırasında taraflar herhangi bir belirsizlik sezdiklerinde veya bir gerilim durumu olduğunda normal etkileşime dönmek isteyecekler ve normale dönmelerini anlatan davranışlar sergileyeceklerdir (2011:168).

ii. *Vesaire ilkesine başvurma*: Bir etkileşim sırasında kişiler birbirlerine her şeyi tamamen anlatmadan iletişim kurarlar (Esgin, Çeğin, 2018: 228). Örneğin, bir sözden sonra kullanılan 'biliyorsun' sözü genellikle aktörün karşındakine, vesaire ilkesine başvurduğunu bildirme biçimidir. Bu durum aktör tarafından karşındakine "hayır, bilmiyorum" dememesi ve etkileşimi bozmaması için bir uyarı niteliği taşır. Kısaca, bu ilkeye göre her konum, katılımcıların, bu durumun sürmesi için tamamlamaları gereken eksik yanlar içerir (Tatlıcan, 2011: 168).

iii. *Perspektiflerin karşılıklılığını sağlama*: Schutz'un formülasyonunu kullanan etnometodologlar, aktörlerin bu kabul altında hareket ettiklerini ve bu gerçeklik duygusunu aktif biçimde aktarmaya çalıştıklarını, konumlarını değiştirdiklerinde bile aynı deneyimlere sahip olacaklarını vurgulamışlardır. Ayrıca aktörler, özel hareketler tarafından biçimlendirilinceye kadar perspektiflerindeki geçmişteki özel tecrübelerinden kaynaklanabilecek farklılıkları görmezden gelebilirler. Bu yüzden, çoğu etkileşimde diğerlerine bir perspektifler karşılıklılığının gerçekte var olduğunu göstermeye çalışan hareketlere başvurulacaktır (2011: 169).

iv. *Dokümanter araştırma metodu/Belgeleme yöntemi*: İnsanlar gündelik hayatta karşılaştıkları hareketlerin ve sözlerin bazı özelliklerini seçip bu özellikleri altta yatan bir kalıbın kanıtı olarak görürler. Yani bu kalıpları kendi bireysel belgelerinden başka bir ifadeyle tecrübelerinden yola çıkarak elde ederler. Daha sonra da bu özellikleri bu kalıp hakkındaki bilgilerine dayandırarak yorumlarlar. Bu durumda altta yatan bu kalıp bireyin kendi tecrübelerine (belgelerine) dayandırılarak oluşturulmakta, diğer taraftan da bu belgeler altta yatan bu kalıp hakkındaki bilinenlere göre yorumlanmaktadır (Gönç Şavran, 2013: 149).

5. GÜNDELİK DİL

5.1. Felsefede Gündelik Dil Kavramı

Felsefede mantıkçı pozitivistlerin savundukları ideal dil anlayışına tepki olarak Wittgenstein'in ikinci döneminde ortaya çıkan "gündelik dil" kavramı; Austin, Searle, Grice ve Strawson gibi kuramcılarla geliştirilerek "gündelik dil felsefesi" adıyla yeni bir alanın doğup gelişmesine sebep olmuştur (Boz, 2018: 47). Dil artık ilk dönemdeki gibi kusursuz bir mantıksal biçime dayandırılmaz, farklı işlevleri ve kullanım biçimleri bakımından ele alınır. Dil, günlük etkinliklerin bir parçası olarak kabul edilir. Dil, konuşanın ve dinleyenin yönelimleri, edimleri vb. açısından değerlendirilir (Ricoeur, 2000: 27).

Rossi (2001: 48), gündelik dili teknik dilin üzerinde inşa edilmiş bir temel olarak görür ve yorumuna şöyle devam eder: Gündelik dil özel terim üretme etkinliklerinin ve bunları açıklayan araştırmaların kavramsal temelindedir. Gündelik dil bir topluluğun her türlü deneyimini yansıtır ve o bizim dünya hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlar. Bu sebeple günlük konuşmanın sahip olduğu zenginliğin soruşturulması bizi gerçeklik hakkında veya verili bir dilsel topluluktan türetilen kavrayış hakkında bilgilendirebilir.

Gündelik dil felsefesinin en önemli ismi Wittgenstein'in düşünceleri iki döneme ayrılarak incelenir. İlk dönemini ifade eden *Tractatus Logico-philosophicus* (1921) mantıkçı pozitivistin anlam konusundaki görüşlerini savunan düşüncelerin yer aldığı eseridir. Wittgenstein'in bu eserindeki dil anlayışı "resim-tasarım" teorisi adıyla bilinir. *Philosophische Untersuchungen* (1953) adlı eserinde [Türkçe edisyonu: *Felsefi Soruşturmalar*] ise, ilk dönemdeki mantıkçı pozitivist çizgisini bırakmakta ve kullandığı "dil oyunları" ifadesiyle dili artık toplumsal bir kurum olarak değerlendirmektedir (Altınörs,

2014: 178-179). “Dil oyunları” ve “hayat formları” kavramlarıyla Wittgenstein aslında, gündelik hayattaki dilin değişik kullanım biçimlerini açıklamada yetersiz olduğunu fark ettiği “referansçı” teori yerine, “anlam”ın tümce içinde kullanılan “bağlam”da aranması gerektiğine dikkat çeken “bağlamsal” ve “pragmatik” bir tez geliştirmektedir. Böylece, olguları resmeden ideal dil anlayışı, yerini günlük hayattaki sosyal pratik olarak insan konuşmasının bütününe kuşatan bir anlayışa bırakır (2014: 180).

Gündelik dil felsefesinin bir diğer önemli ismi Austin’dir. Austin “performatifler” ve “söz edimleri” kavramlarıyla gündelik dil felsefesine yepyeni ve çok etkin iki paradigma kazandırmıştır. O, yalnız dilde görünen sorunlarla, söylemin doğasıyla, eylem oluşuyla, sözcelerdeki nüanslarla, eylem olarak söylemle ilgilenmiştir. Austin gündelik dil felsefesinin en önemli temsilcisi olmakla birlikte gündelik dil felsefesi ifadesini kullanmamıştır. O, bu felsefeyi lengüistik fenomenoloji diye niteler (Özcan, 2016: 18).

Austin’e göre, bir sözceyi dile getirirken kişi üç farklı eylemden birini kullanır. Bu eylemler: (i)düzsöz, (ii)edimsöz, (iii)etkisözdür. Düz söz (locutionary), anlamlı bir sözcenin üretilmesini içerir. Edimsöz, konuşucunun teşekkür etme, reddetme, izin isteme gibi herhangi bir edimi hem söz hem de eylemle ifade etmesidir. Etkisöz, konuşucunun niyetine bağlı olarak, alıcı üzerinde etki yapmaya yönelik olan edimdir (Leech, 1983: 135’ten Akt. Gökmen, Çağlayan Dilber, 2011: 46-47).

Austin şunu hatırlatmayı da yeğler: Kelimeler ve cümleler tüm kullanım bağlamının dışında kesinlikle hiçbir şey belirtmez ve anlam, bağlamların fonksiyonuna göre değişir (Özcan, 2016: 35).

Austin’in öğrencisi olan Searle, gündelik dil felsefesi için bir diğer önemli isimdir. Searle, hocası olan Austin’in yaklaşımını genişleterek daha ayrıntılı bir söz edimleri teorisi geliştirmiştir. Searle Speech Acts (Türkçe edisyonu: Söz Edimleri) adlı eserinde bir dili konuşmanın bazı kurallara uygun davranışlar sergilemek olduğunu savunur. Searle sosyal anlaşmalar olarak kuralları “düzenleyici (regulative)” ve “kurucu (constructive)” kurallar olarak ikiye ayrılır. Düzenleyici kurallar bağımsız şekilde var olan davranışları düzenler. Kurucu kurallar ise birtakım davranışları düzenlemekle kalmaz aynı zamanda yeni davranış şekilleri de yaratan kurallardır. Searle edimsöz edimlerinin bağlı olduğu kuralları, kurucu tipte kurallar grubuna dâhil eder. Selamlama, söz verme, özür dileme, başsağlığı dileme vb. edimsöz edimleri anlaşmalara dayalı kurumlara bağlı fiillerdir ve bu kurumları oluşturan kurallar aracılığıyla tanımlanır (Altınörs, 2014: 184).

Gündelik dil felsefesinin en önemli isimlerinden biri de Grice’dir. Grice şunu anlatır: Bir cümlenin anlamı genellikle ona uyuşimsal olarak yüklenen anlamı aşar. Söylenen şey (cümlenin lengüistik uyuşimsal anlamı) ve taşınan ya da bildirilen şey (sözcenin yorumu) arasında fark vardır. Denmek istenen şey ima edilir. Karşılıklı konuşmada ima (implicature) ‘işbirliği ilkesi’yle birlikte anlamın belirleyicisidir (Özcan, 2016: 70).

İma iletişimin örtük biçimidir. İmada kullanılan kelimelerin anlamı ve konuşmanın yapısı birbirine bağlıdır. Her ima özel bir durumdur; sonuçta düşündüğümüz bir bağlamda anlaşılabilir.

Konuşanın söylediği şeyi anlamak için şunları bilmek gerekir:

- i. X’in kimliği
- ii. Sözcenin gerçekleştirildiği an
- iii. Özel bir sözce durumunda ifadenin anlamı (Özcan, 2016: 71).

Gündelik dil kavramıyla ilgili bu bölümde ele alacağımız son isim Strawson’dur. Strawson gündelik dil filozoflarına biraz yakınlık duyuyordu. Ona göre tıpkı Austin’in düşündüğü gibi söz, bir tür eylemdir. Strawson, hep bu ilkeye bağlı kaldı (Özcan, 2016: 145).

5.2. Dil Araştırmalarında Gündelik Dil Kavramı

Dil araştırmaları çerçevesinde ele alacağımız gündelik dilin bir önceki başlıkla birlikte aslında Batıda hem kuramsal olarak hem uygulama açısından bir hayli ilerlemiş olduğunu görmüş olduk.

Johanson'a (1975) göre, günümüz Türkolojisi'nin oldukça geniş olan araştırma sahasında konuşulan Türkçeye yeteri kadar önem verilmemesi üzücü bir durumdur. Johanson'ın görüşünden hareketle birkaç sözlüğü ve Türk Dil Bilgisi kitabını incelediğimizde "gündelik dil", "konuşma dili" ve bazen de "sözlü dil" olarak karşımıza çıkan konuşulan Türkçe için yapılan çalışmaların tanımdan öteye gitmediğini görmekteyiz.

Gündelik dil, "bir dilsel topluluk çerçevesinde, özellikle günlük gereksinimlerle ilgili bildirişim durumlarında yaygın biçimde gerçekleşen, yazınsal, bilimsel, vb. dillere karşıt olarak ele alınan kullanımların tümü" (Vardar, 1980: 90).

Konuşma dili, "evde, sokakta, her günkü hayatta kullanılan tabii dildir (Ergin, :10).

Konuşma dili "çeşitli söyleyiş özellikleri olan ve yazı dilinden farklı olan dildir. Karşıtı yazı dilidir" (Korkmaz, 1992: 212).

Konuşma dili, "varlık ve eylemin ses demetleriyle karşılaşmasından ibaret oluşu, dilin yapı olarak, her şeyden önce bir konuşma eylemi olduğunu bildirmektedir. Zaten, dil kullanımı, dilin yazı ile buluşmadığı, yazının kalıcı desteğini almadan önceki on binlerce yılın tamamında ve yazılı devirlerin büyük kısmında bir konuşmadan ibaret olmuştur (Karaağaç, 2012: 59).

Güncel Türkçe Sözlükte ise yine konuşma dili, "günlük yaşayışta kullanılan ve yazı dilinden az çok farklarla ayrılmış bulunan dil, günlük konuşma, günlük dil" şeklinde tanımlanmaktadır.

Kartallıoğlu'na (2015 a) göre, Türkiye Türkçesi konuşma dili, Cumhuriyet dönemindeki çeşitli politikalar sonucunda oluşmamıştır; Osmanlı konuşma dilinin çağdaş şartlar altındaki devamıdır. Osmanlı döneminden kalan konuşma dili örneklerine bakıldığında Türkiye Türkçesi konuşma diline benzer olduğu görülmektedir (Kartallıoğlu, 2015 b: 8).

Dil araştırmalarında gramer çalışmaları oldukça dikkat çekmektedir. Fakat Akın (2015)'in da dediği gibi bu çalışmalar daha çok yazılı metinlerde kalmıştır. Birey duygu ve düşüncelerini ifade ederken, konuşurken çoğu zaman gramere bağlı kalmadan serbest bir şekilde konuşur. Bunları kendi kurallarına göre gramerde yazıya aktarır. Ancak bu durumda da tam olarak başarılı olduğu söylenemez. Çünkü gramer kurallarının dışında pek çok özellik konuşma dilinde varlığını sürdürmektedir.

Dil araştırmalarında alanında gündelik dilin tanımı ve bu tanımın sınırları kesin belirlenmiş değildir. Ayrıca kavramı karşılayan terimlerin sayıca çokluğu da ayrı bir sorundur. Dil araştırmacıları, araştırma malzemelerini genel olarak yazı dili metinlerinden seçerken konuşma diline oldukça uzaktırlar. Gündelik dilin sunduğu dil malzemesinin yazı dilinin sunduğu dil malzemesinden farklı olması, hem dilbilgisinin bütün alt başlıklarında (ses, biçim ve sözdizimi) hem de sözvarlığı üzerine yapılan araştırmalarda önemli farklılıklar ortaya koyacağı muhakkaktır (Boz, 2018: 55).

Johanson'a göre (1975) konuşulan Türkçenin dilbilimsel Türkoloji için el değmemiş bir bölge olması, bu sahada çalışmaların yoğun bir şekilde devam etmesi açısından itici bir güç olmalıdır.

6. ÇAĞAN IRMAK'IN "BABAM VE OĞLUM" İSİMLİ SİNEMA FİLMİNDE HAROLD GARFİNKEL'İN ETNOMETODOLOJİSİ AÇISINDAN GÜNDELİK DİL ÖRNEKLERİ

6.1. Babam ve Oğlum Sinema Filminde "Dizinsellik ve Anlamın Bağlama Gönderimlilik" Kavramının Örneği

3.İç/Gece Sadık-Yatak Odası

Aysun: Sadık... Sadık uyan...

Aysun: Sadık çok fena... **Geliyo...**

Sadık: Aysun Aysun... Ha? Şimdi mi?

Aysun: Sadık taksi bul çabuk... Erken geliyo...

Sadık: Tamam... Tamam... Sakin ol! Giyineyim... Cüzdanımı alsam yeter. Hemen durağı arıyorum...

Sadık – Allah kahretsin.

Sözcükler tam anlamlarını, bağlama gönderim yaparken yani bir dilsel iletişimde veya somut bağlamlarda kazanırlar. Burada Aysun'un "Geliyo... Erken geliyo..." sözü doğum anını bildirmektedir. Bu söz grubunun doğum anını bildirdiğini bir önceki sekansı yani bağlamı okuduğumuzda anlıyoruz.

6.2. Babam ve Oğlum Sinema Filminde "Açıklanabilirlik" Kavramının Örneği

7.İç/Gün Sadık-Ev

Fatma (ses): Açılmadı daha, gurcalama.

Fatma: Ne gene goşturuyon deli deli, gudurgan. Gel hadi ekmeeni yi. Ne çarpıyon gapıları eyle.

Deniz: Çarpıyorum. Hızla açıp kontrol ediyorum.

Fatma: Ne sebepten?

Deniz: Cüceleri yakalamak için o sebepten.

(Fatma yedirmeye başlar. Köfte makarna...)

Fatma: Ne cücesi be? Sen kendini sandın herhal. Başga kimse var mı burada?

Deniz: Var. Sen görmüyorsun saklanıyorlar. Gülliverde'ki, bir de Alis'teki cüceler. Alis büyüyünce öbürleri cüce kalıyo ya.

Fatma: Aliş kim. Hani geçende gözüne şişeynen furan çocuk mu?

Deniz: Çık (hayır anlamında...) O Ali... Hem vuramamıştı ki. Bu Alis kitaptaki kız. Sen bilmiyorsun.

Fatma: Eyi bakam. Hadi yi ekmeeni soğutma.

Deniz: Fatma anne?

Fatma: Fatma annesi gurban.

Deniz: Babam karne parası verdi dün. Red Kit alsak ya gasteciden. Orda da Co Dalton var. Küçük Co...

Fatma: Eyi, gelsin buban, gidersiz.

Bu sekansta Deniz önce Fatma için kapıyı çarpmadığının hızla açıp kontrol ettiğinin açıklamasını yapar. Yani bu durumu Fatma için anlamlı hâle getirmeye çalışır. Ardından Deniz yine Fatma için cüceler ve Aliş ile Alis arasındaki farkı anlamlı hâle getirmek için açıklamalar yapar. Aynı zamanda bu sekansta Austin'in edimsöz kavramı da karşımıza çıkmaktadır. Deniz'in hayır anlamındaki "çık" tepkisi hem eylem hem bir sözdür.

6.3. Babam ve Oğlum Sinema Filminde Dokümanter Araştırma/Belgeleme Yöntemi" Metodunun Örneği

23.Dış/Gün Çiftlik Evi

Deniz: Baba elimi sıkıyorsun.

Sadık: Aa... Öyle mi yaptım, kusura bakma...

(Deniz eve doğru koşar, Sadık bağırarak fırlar.)

Sadık: Deniz dur!

Sadık: **Kimse yok galiba... Bahçeye gitmişlerse...**

Deniz: Gelirler o zaman birazdan.

Sadık'ın ailesi genelde evde olur. Evde olmadıkları zaman ise bahçeye giderler. Sadık için bu durum bir kalıptır. Bu sekansta da evde kimse yoktur. Sadık altta yatan kalıba dayanarak evde olmama durumunu bahçeye gitme şeklinde kısaca betimler.

6.4 Babam ve Oğlum Sinema Filminde "Vesaire İlkesine Başvurma" Metodunun Örneği

93.Dış/Gün Otoban

Öbür arabanın içi:

İbrahim: Diurdulaa mı onlaa?

Hüseyin: Yok yok yörüdü araba hade gidelim...

Hüseyin: Çocuklaa deli çıkarmıştır Gülbeyaz'ı arabanın içinde.

Fatma: Nası Sadık?

Nuran: Eyiymiş bugünlerde maşallah.

Fatma: Eyi eyi aman...

Deniz: Babanne... Daha çok var mı şehre?

Nuran: Az kaldı az... Sıkıldın mı?

Deniz: Yok sıkılmadım da... **İşte...**

Deniz bu konuşmanın devamını getirmez. Aslında babasını özlemiştir, bir an önce babasına kavuşmak ister. Babaannesinin de bu durumu bildiğini düşünerek "işte" der ve konuşmayı yarıda bırakıp babaannesinin akışı bozmaması için vesaire ilkesine başvurur.

6.5. Babam ve Oğlum Sinema Filminde "Normale Dönmeye Çalışma" Metodunun Örneği

5.Dış/Gece Apartman Önü – Sabaha Karşı

Sadık: Allahım...

Sadık: Taksiii... Taksiii...

Sadık: Aysun, sabret aşağı inicez, sahil yoluna. Tutun bana. Gel kucağıma...

Aysun: Kimse yok mu? Allahım deliricem...

Sadık: Tamam... Tamam konuşma, yorma kendini...

(Sadık çeşitli kesmelerle, farklı sokaklarda, kucağında Aysun koşar. Sokaklar bomboştur. Dört farklı sokağa girerler.)

Sadık: **Allah belanızı versin... Geberdiniz mi hepiniz... Ne oldu herkese? Nerdeler?**

Aysun: Sadıık... Sadık... İndir beni...

Sadık: Ne oldu?..

Aysun: Geliyo... Bebek... Aaaaah...

Sadık: Yardım edin laaan. Uyanıın...

Etkileşim içindeki taraflar gerçeğin ne olduğu konusunda belirsizlik yaşadıklarında ve etkileşimde gerilime kapıldıklarında normale dönmelerini anlatan hareketler ve sözler sergilerler. Bu sekansa baktığımızda, normalde evin önünden daima taksi geçmektedir fakat o gece hiç taksi geçmemiştir. Bu durumda bir belirsizlik söz konusudur. Sadık da bu belirsizlikten dolayı gerilmiştir ve “Allah belanızı versin... Geberdiniz mi hepiniz... Ne oldu herkese? Nerdeler?” sözleriyle normale dönmeye çalışmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada Harold Garfinkel’in etnometodolojisi çerçevesinde gündelik dil ele alınmıştır.

Çalışma neticesinde ulaşılan sonuçlar şu şekildedir:

1. Bu çalışmanın uygulama bölümünde elde edilen bulgular ışığında etnometodolojinin gündelik dilden ayrı düşünülmemeyeceği görülmüştür.
2. Etnometodolojinin temel kavramlarından anlamın bağlama gönderimliliği kavramı, özellikle Wittgenstein’in ikinci dönem çalışmalarıyla paralellik sağladığı açıkça görülmektedir.
3. Yine etnometodolojinin anlamın bağlama gönderimliliği kavramında, bir ifadenin anlamının konuşmacının biyografisine, asıl niyetine ve dinleyiciyle arasındaki ilişkiye bağlı olduğu bağlamsal faktörler dikkati çekmektedir. Bu bağlamsal faktörlerden hareketle gündelik dil filozoflarından Grice’in iletişimin örtük biçimi olarak kabul ettiği ima kavramının bağlamda anlaşılması durumu oldukça benzerlik göstermektedir. Çünkü Grice de bir imanın anlaşılması için kişinin kimliğinin bilinmesi gerektiğine, sözcenin gerçekleştiği ana ve özel bir sözce durumunda ifadenin anlamına vurgu yapmaktadır.
4. Garfinkel’in temel kavramlarından açıklanabilirlik kavramı, üyelerin düzenli olarak gündelik ilişki ortamlarını üretmeleri ve düzenledikleri etkinlikleriyle onların bu ortamları açıklanabilir kılma prosedürleri aynı şey olduğu için Austin’in edimsöz edimler kavramıyla örtüşür.
5. Uygulama bölümünde üyelerin metotlarından dokümanter araştırma metodu/belgeleme yönteminin geçmiş tecrübelerle dayandığı ve yeni bir durumda tecrübelerden hareketle yorumlar yapıldığı görülmüştür.
6. Üyelerin metotlarından vesaire ilkesine başvurma yönteminde, iletişim sırasında kişilerin birbirlerine her şeyi anlatmadıkları ve buna paralel olarak iletişimde eksik yanlar olmasına rağmen etkileşim sürecinin bozulmadığı görülmüştür.
7. Üyelerin metotlarından normale dönmeye çalışma yönteminde, etkileşim içinde bir belirsizlik durumu söz konusu olduğunda üyelerin normale dönmek istediklerini belirten sözler söylemeleri ve davranışlar sergiledikleri görülmüştür.

KAYNAKLAR

- Akın, L. (2015). Konuşma Dili Grameri ve Sözlü Derlemlerden Yararlanarak Konuşma Dili Özelliklerinin Tespiti. *Türkiyat Mecmuası*, C.25/Bahar.
- Altınörs, A. (2014). *50 Soruda Dil Felsefesi*. İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı.
- Boz, E. (2018). Felsefe ve Dil Araştırmaları Yaklaşımıyla Gündelik Dil. M.N. Doru, Ö.Bozkurt (Ed.), *Düşünce Bilimleri* içinde (s.47-56) Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları.
- Coulon, A. (2015). *Etnometodoloji*. (Ü. Tatlıcan, Çev.) İstanbul: Küre Yayınları.
- Craib, I.(1992). *Modern Social Theory: From Parsons to Habermas, Harvester Wheatsheaf*, Çev. Ümit Tatlıcan, (Çevrimiçi), [http://www.umittatlican.com/uploadsF/1/Bir-Isbirliigi-Olarak-Toplum-Fenomenolojik-Sosyoloji-ve-Etnometodoloji-\(Ian-Craib,-1992\).pdf](http://www.umittatlican.com/uploadsF/1/Bir-Isbirliigi-Olarak-Toplum-Fenomenolojik-Sosyoloji-ve-Etnometodoloji-(Ian-Craib,-1992).pdf) , 19 Mart 2020.
- Cuff E.C. ve Sharrock W.W. ve Francis D.W. (2013). *Sosyolojide Perspektifler*. (Ü.Tatlıcan, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.
- Esgin A. ve Çeğin G. (2018). *Gündelik Hayat Sosyolojisi -Temalar, Sorunsallar ve Güzergâhlar-*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Garfinkel, H. (2014). *Etnometodolojide Araştırmalar*. (Ü. Tatlıcan, Çev.) Ankara: Heretik Yayınları.
- Giddens, A. (2016). *Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları -Yorumcu Sosyolojilerin Pozitif Bir Eleştirisi*, (Ü. Tatlıcan ve B. Balkız, Çev.) Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Gökmen, S.ve Çağlayan Dilber, N. (2011). Türkçe Derslerinde Söz Edimlerin Öğretimi Üzerine Bir Değerlendirme. *Dil Dergisi*(154), 44-60.
- Gönç Şavran, T. (2013). Fenomenoloji ve Fenomenolojik Sosyoloji. *Modern Sosyoloji Tarihi* içinde (s.116-172) Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları.
- İrmak, Ç. (2006). *Babam ve Oğlum*. İstanbul: Say Yayınları.
- Johanson, L. (1975). Araştırma Konusu Olarak Konuşulan Türkçe (N. Demir, Çev.) *İlmi Araştırmalar*. S.12. s.215-220.
- Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kartallıoğlu, Y. (2015a). "Osmanlı Konuşma Dilinin Kaynakları", 5. *Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri, Kültürleri*, Ankara.
- . (2015 b). "Carbognano'ya Göre Osmanlı Türkçesi Yazı ve Konuşma Dili İlkeleri". *Dil Araştırmaları*, S16. s.7-27.
- Korkmaz, Z. (1992). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özcan, Z. (2016). *Dil Felsefesi II (Gündelik Dil Paradigması)*. Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Poloma, M. M. (1993). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, (H. Erbaş, Çev) Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Ricoeur, P. (2000). *Söz Edimleri Kuramı ve Etik*. (A. Altınörs, Çev.) Bursa: Asa Kitabevi.
- Rossi, J. G. (2001). *Analitik Felsefe*, (A. Altınörs, Çev.) İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Smith, P. (2005). *Kültürel Kuram*, (S.Güzelsarı ve İ.Gündoğdu, Çev.) İstanbul: Babil.
- Sünger, P. (2020). *Harold Garfinkel'in Etnometodolojisi Açısından Gündelik Dil*. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Tatlıcan, Ü. (2011). *Sosyoloji ve Sosyal Teori Yazıları*. Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Turner, J. (1991). *The Structure of Social Theory*, Chapter 23, Wadsworth Publishing Company, 5.Basım, Çev. Ü. Tatlıcan, (Çevrimiçi), [http://www.umittatlican.com/uploadsF/1/Etnometodolojik-Itiraz--Jonathan-H.-Turner-\(1991\).pdf](http://www.umittatlican.com/uploadsF/1/Etnometodolojik-Itiraz--Jonathan-H.-Turner-(1991).pdf), 25 Mayıs 2020
- Vardar, B. (1980). *Dilbilim ve Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Wallace, R. A. ve Wolf, A. (1995). *Contemporary Sociological Theory*. Dördüncü Basım. New Jersey: Prentice Hall.
- . (2012). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları –Klasik Gelenegin İyileştirilmesi-* (L. Elburuz ve M. R. Ayas, Çev.) Ankara: Doğu Batı Yayınları.

EXTENDED SUMMARY

In this study, everyday language is discussed within the framework of Harold Garfinkel's ethnomethodology.

After defining Parsons' theory of action, symbolic interactionism, Goffman's Dramaturg analysis and phenomenology (phenomena), which are considered as sources of ethnomethodology in the theoretical part of the study, ethnomethodological movement was processed with the concepts of ethnomethodology and methods of members. Then, the appearance of the concept of everyday language in philosophy and language research was processed. Since ethnomethodology's field of study is everyday life, the views of everyday language philosophers are clearly visible, especially at the basis of the concepts of indexicality and explainability.

In the application section of the study, the 'my father and my son' script text written by Çağan Irmak is accepted as a whole and interpreted under the headings of everyday language, basic concepts, index (connection of meaning) and explainability; methods of members, method of documentation, etc. applying to principle and trying to get back to normal.

It is possible to classify sociological theories in very different forms. In these classifications, it can be said that the classification, in which sociological theories are divided into two at the most general level in terms of their basic assumptions and objects of study, is widely accepted. In this classification, the first group creates theories that focus on large-scale social structures and the analysis of these structures, which are supposed to largely shape human behavior. These theories are generally called structuralist theories or macro-sociology. Theories that fall into this second group are also generally called interpretive approaches, approaches to social action, or micro-sociology (Wallace ve Wolf, 1995: 5). Ethnomethodology, which is the main subject of our study, and symbolic interactionism, which we will consider as its sources, and phenomenological sociology can be evaluated between interpretive sociological approaches that we call the second group.

Although ethnomethodology is not an exact branch of symbolic interactionism, which can be considered as an interpretative approach, there are many common points such as face-to-face communication, the importance of everyday language, and the consideration of subjective as well as objective aspects of society.

The biggest thing phenomenology has in common with ethnomethodology, which can be considered as another interpretive approach, is that each person sees social order as a different experience. Although he has a lot in common with his sources, what makes ethnomethodology different from them is that he does empirical work rather than theory.

Ethnomethodology is not concerned with trying to explain human behavior. Instead, it is concerned with how its members create a sense of reality. For this reason, he experiments with everyday life. Some concepts are used when Garfinkel and many other ethnomethodologists carry out these experiments in everyday life. The important ones are practical achievement / execution, contextuality, reflexivity, explainability and member opinion.

In everyday life experiments, Garfinkel and other ethnomethodologists try to access the methods of the members. When we look at Garfinkel's work titled Research in Ethnomethodology, we come across four member methods: (i) Trying to return to normal, (ii) resorting to the principle of etc., (iii) ensuring the reciprocity of perspectives, and (iv) a documentary research method / documentation method.

Ethnometodolojik araştırmaların en büyük referansı olan günlük yaşam, gündelik dil kavramını da beraberinde getiriyor.

The concept of everyday language is an understanding of language put forward by Wittgenstein against the ideal understanding of language defended by logical positivists. According to logical positivists, language is a logical system and it has certain rules. For this reason, language is evaluated within the contrast between truth and falsehood. But in Wittgenstein's understanding of language, "meaning" should be sought in context. Parallel to this, Wittgenstein's understanding of language stands out in ethnomethodology. According to ethnomethodology, the meanings of the words alone remain incomplete in this social order, as the social order is constantly recreated by the members. Words only make sense in the context in which they are found. Again, the concept of implication, which Grice calls the implicit form of communication, regarding the search for meaning in context, draws attention. Grice emphasizes the importance of identities of people, the moment of communication and the meaning of the expression in a special communication situation for people to understand each other in communication.

Another important point regarding the relevance of ethnomethodology to everyday language is the overlap of Austin's concept of vocal acts with the concept of explainability of ethnomethodology. The concept of virtuous acts is called "verb committed while saying something" by researchers. In the concept of explainability, it is noteworthy that the members' production of regular daily relationship environments and the activities they organize are the same as the procedures for making these environments explainable.

The member methods that Garfinkel determined in his daily life experiments were applied to the daily language in the application part of the study.

In the light of the findings obtained in the application part of this study, it has been confirmed that ethnomethodology cannot be considered separate from everyday language and that ethnomethodology is suitable for everyday language.

Keywords

Ethnomethodology, Harold Garfinkel, daily language, language sociology, philosophy of language.

Araştırma Makalesi

**ÇAĞATAY TÜRKÇESİYLE YAZILMIŞ “KÂZİ BİRLE DÖZNİD HİKAYESİ” ADLI
ESERİN SÖZ DİZİMİ ÖZELLİKLERİ
(KELİME GRUBU İNCELEMESİ – ÇEVRIYAZI – TİPKIBASIM)**

Erol TOPAL*

Makale Bilgisi

Geliş Tarihi 14.05.2021
Kabul Tarihi 31.05.2021
Yayın Tarihi 15.06.2021

DOI: 10.48147/dada.31

Yazar Bilgisi

* Doç. Dr.

<https://orcid.org/0000-0002-9773-0389>

etopal@kastamonu.edu.tr

Kastamonu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Türkçe Öğretmenliği, Afyonkarahisar /
TÜRKİYE

Anahtar Kelimeler**Atıf Bilgisi****ÖZ**

Çağatay Türkçesi, Türkistan'da 15-19. yüzyıllar arasında kullanılan edebi dilin adıdır. Başlangıçta yalnız göçebe Türk boyları arasında kullanılan Çağatay Türkçesi, özellikle Timurular zamanında gelişerek bütün bölgeye yayılmıştır. Bu çalışmada Çağatay Türkçesiyle yazılmış “Kâzî birle Döznîd Hikayesi” adlı eserdeki kelime grupları incelenmiştir. Metnin dil özelliklerine bakıldığında Çağatay Türkçesinin klasik dönem sonrasına ait olduğu söylenebilir. Metnin konusu, Bağdat'ta yaşayan bir kadı ile bir hırsızın karşılıklı olarak birbirlerini ayet ve hadislerle alt etmeye çalışmalarıdır.

Çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde metindeki kelime grupları incelenmiştir. Metinde yer alan bütün kelime grupları değerlendirilerek istatistikleri çıkarılmış ve örnekler verilmiştir. İkinci bölümde metnin çevriyazısı yapılmış, son bölümde ise tıpkıbasım verilmiştir. Metinde 13 farklı kelime grubu tespit edilmiştir. Bunların içinde sayı bakımından en yüksek olanı sıfat tamlamasıdır. Sıfat tamlamasından sonra en çok karşılaşılan kelime grubu ise birleşik fiil grubudur. Bu çalışma ve bu tarz eserlerin dilbilimi açısından çeşitli yönleriyle işlenmesi Çağatay Türkçesinin derinliklerinin ortaya çıkarılması açısından önemlidir.

Çağatay Türkçesi, Çağatayca, transkripsiyon, kelime grupları, söz dizimi.

Topal Erol (2021). “Çağatay Türkçesiyle Yazılmış “Kâzî Birle Döznîd Hikayesi” Adlı Eserin Söz Dizimi Özellikleri (Kelime Grubu İncelemesi – Çevriyazı – Tıpkıbasım)”. *Uluslararası Disiplinler Arası Dil Araştırmaları (DADA) Dergisi*, Sayı: 2021/2, Haziran, s. 89-121.

Research Article

**THE SYNTAX CHARACTERISTICS OF THE WORK CALLED “THE STORY OF THE JUDGE AND THE THIEF” WRITTEN IN CHAGATAI TURKISH
(THE ANALYSIS OF WORD GROUPS-TRANSCRIPTION-FACSIMILE)**

Erol TOPAL*

Article info

Submitted 14.05.2021
Accepted 31.05.2021
Published 15.06.2021

DOI: 10.48147/dada.31

Authors info

* Associate Professor

<https://orcid.org/0000-0002-9773-0389>

etopal@kastamonu.edu.tr

Kastamonu University, Faculty of
Education, Teacher Training In Turkish,
Kastamonu / TURKEY

Keywords**ABSTRACT**

Chagatai Turkish, 15th-19th in Turkistan. It is the name of the literary language used between centuries. Chagatai Turkish, which was used only among the nomadic Turkish tribes at the beginning, developed especially during the Timurids period and spread to the whole region. In this study, word groups in the work named “The Story of the Judge and the Thief” written in Chagatai Turkish were examined. Looking at the language features of the text, it can be said that the Chagatai Turkish belongs to the post-classical period. The subject of the text is that a judge living in Baghdad and a thief try to overcome each other with verses and hadiths.

The study consists of three main parts. In the first part, word groups in the text were examined. All word groups in the text were evaluated, statistics were drawn and examples were given. In the second part, the transcription of the text was made, and in the last part, facsimile was given. 13 different word groups have been identified in the text. Of these, the highest in terms of number is the adjective clause. The most common word group after adjective clause is the compound verb group. This study and the processing of such works in terms of linguistics in terms of various aspects are important in terms of revealing the depths of Chagatai Turkish.

Chagatai Turkish, Chagatai, transcription, word groups, syntax.

Cite this article as

Topal, Erol (2021). “The Syntax Characteristics of The Work Called “The Story of The Judge and The Thief” Written in Chagatai Turkish (The Analysis of Word Groups-Transcription-Facsimile)”. *International Journal of Interdisciplinary Language [JILS] Studies*, Number: 2021/2, June, p. 89-121.

GİRİŞ

Bu çalışmada, İsveç Lund Üniversitesi Kütüphanesinde Jarring prov.9 numarada kayıtlı mecmuanın içinde yer alan “Kāzī birle Doznī Hikayesi” adlı metnin kelime grubu özellikleri incelenmiştir. Eserin yazım yılı tahmini 1930’dur. Eser, Yarkent’te G. Hermansson tarafından satın alınmıştır. Daha sonra G. Jarring’e intikal etmiştir. Son olarak 1982 yılında Jarring tarafından İsveç Lund Üniversitesi Kütüphanesine bağışlanmıştır. Eser, 28 sayfadan oluşup içerisinde üç metin bulunmaktadır. Eserin boyutu, 220x175 mm’dir. Eserin kâğıt türü Sovyet yapımı beyaz kâğıttır. Eserin kapağı bulunmamaktadır. Eser Arap harflidir ve Çağatay Türkçesi ile yazılmıştır. Sayfalarda satır sayısı düzensizdir. Çalışılan metinde ise satır sayısı genellikle 14’tür. Eser, harekesiz talik yazı biçimiyle kaleme alınmıştır. Başlıklar kırmızı diğer metinler ise siyah mürekkeple yazılmıştır. Ayrıca metin içinde ayetlerin başında yer alan “kâle te’ālā” ifadesi ile nazm, rubai, kıt’a ve beyt gibi ifadeler de kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Mecmuanın içerisinde yer alan metinler sırasıyla:

1. Kūmārbāznī Hikāyesi (1-3): Bu metin manzumdur.
2. Andīcānlıknī Hikāyesi (4-10): Manzum- mensur karışık bir eserdir.
3. Kāzī birle Doznī Hikayesi (10-28): Mensur eserdir.

Çalışma konusu olan metin, Bağdat’ta yaşayan bir kadı ile bir hırsızın başından geçenleri anlatmaktadır. Bir gece kadı bağına giderken bir hırsız atının yularını tutar. Kadı kendini tanıtır bu yaptığının doğru olmadığını söyler. Bundan sonra hırsızla kadı arasında dinî bir münazara gerçekleşir. Ayet ve hadisleri delil göstererek birbirlerini alt etmeye çalışırlar. Sonuçta hırsız galip gelerek kadı’nın atını, cübbesini ve diğer eşyalarını alır. Kadı eve geldiğinde hırsız da ardından gelerek evi ve ev efradını da ister. Kadı’nın hanımı bu münazaraya dahil olarak hırsızı yener bunun üzerine hırsız aldığı her şeyi bırakarak çekip gider.

Konusu eğlendirici bir hikāye ve dinî münazara olan eser didaktik bir metindir. Eserin başka bir metinden alınıp alınmadığı veya çeviri bir eser olup olmadığı belli olmamakla birlikte Jarring’e göre Arapça bir kaynaktan gelmektedir.¹ Eserin, dil özellikleri ele alındığında Çağatay Türkçesine ait olduğu görülmektedir. Buna örnek olarak ilgi eki olan +(n)lñ metinde daima *nun+kef* ile yazılmıştır. Yine “üçü birlikte” anlamına gelen *üçülen* <üçele < üçegüle yapısı tam manasıyla Çağatayca özelliği yansıtmaktadır. Ayrıca 12/3. satırda geçen *seniñ+dik* kelimesindeki “dik” edatı Çağataycaya has bir özelliktir. Yene sözcüğü ise kalın sıradan ince sıraya geçmiş, Çağatayca özellik taşıyan bir başka örnektir. Çağatay Türkçesi XV. yy. başlarından XX. yy başlarına kadar Orta Asya’daki Türklerin kullandığı Kuzey-Doğu Türkçesinin ikinci döneminin adıdır. (Ercilasun,2004:404). Çağatay Türkçesi içerisinde en çok eser son dönemde (XVII-XX. yy) verilmiştir. Çalışılan metin de bu dönem eserlerindedir. Bu dönem ayrıca Çağdaş Türk yazı dillerinin oluşmaya başladığı dönemdir. Bu dönemin en önemli özelliği yerel unsurların yazı diline girmesidir.

Eserin çevriyazısında metne sadık kalınmıştır. Metinde imla ile ilgili hataya rastlanmadığından metin tamirine gidilmemiştir. Metinde sayfa numaraları olduğu için ayrıca numara verilmemiş fakat satırlar numaralandırılmıştır. Ayetler, hadisler ve Arapça ibareler -diğerlerinden ayrılması için- italik olarak transkribe edilmiştir. Arapça ibare, hadis ve ayetler dipnotta anlamlandırılmıştır. Okunamayan yerler (...) ile gösterilmiştir. Metin üzerinde sadece söz dizimi çalışması yapıldığından Türkiye Türkçesine aktarılmamıştır.

¹ İsveç Lund Üniversitesi Kütüphanesinde Jarring’in metne dair el yazısı notu. Ayrıca bu notta eserin tahmini olarak 1930 yılında yazıldığı belirtilmiştir. (<https://www.alvin-portal.org/alvin/attachment/document/alvin-record:30225/ATTACHMENT-0031.pdf>) erişim tarihi: 24.05.2021

1. İnceleme (Kelime Grupları)

Metnin dil incelemesi yalnızca kelime gruplarıyla sınırlandırılmıştır. Metindeki kelime grupları tespit edilip ve her grupla ilgili yeterince örnek verilmiştir. Arapça ve Farsça tamlamalar incelemenin dışında bırakılmıştır. Çağatay Türkçesinde ekleşmemiş durumdaki "tur-" fiiliyle elde edilen unsurlar birleşik fiil olarak kabul edilmemiştir. Bir kelime grubu aynı satırda iki kez geçmişse üslû biçimde gösterilmiştir. Metinde tespit edilen kelime grupları ve örnekleri şu şekildedir:

1.1. İsim Tamlaması

Bu grup iki isim unsurunun meydana getirdiği kelime grubudur. Grubun ana unsuru sonda yer alır. Birinci isim unusunun tamlayan, ikincisi isim unsuru ise tamlanan olarak adlandırılır. Tamlanan her zaman iyelik eklidir (Ergin,1997: 381; Karahan,2013:42)

1.1.1. Belirtili İsim tamlaması

Tamlayan unsurunun genitif (ilgi) eki aldığı isim tamlamasıdır. Bu tamlamada tamlayan ile tamlanan arasına başka unsurlar girebilir. Tamlayan ile tamlanan yer değiştirebilir. (Ergin,1997: 382; Karaağaç, 2009: 172; Karahan,2013:43)

Metinde 61 adet belirtili isim tamlaması belirlenmiştir. Metinden seçilen örnekler şunlardır:

kāzī birle doznıñ hikāyesi, musulmānlarınñ kāzīsıdurmen (11/2-3), bu hadīsınñ delīli (12/9, 19/13, 20/2), meniñ ʿilimim (13/6), anıñ kolıdın ve tilidin (14/7), yete kısıp kur'ānıñ atını (15/12²), hudānıñ gāzabıdın(16/6, 16/8), sinıñ ʿilmin (18/1), ʿālimnıñ uykusu (18/3), cāhilnıñ ʿibādetidin (18/3), imām-ı şāfi'niñ mezhebidedurmen (22/4-5, 22/5), bağıdādınñ kāzılığını (23-24/14-1), kāzınıñ öñ kolını (24/2), meniñ sendin korquncım (24/6), kāzınıñ hatūmı (27/6, 27/8, 27/11)

1.1.2. Belirtisiz İsim Tamlaması

Belirtisiz isim tamlamasında tamlayan ile tamlanan arasına başka unsur girmez. Bu tamlamalarda tamlayan eksizdir. (Ergin,1997: 383; Karahan,2013:44)

Metinde tespit edilen belirtisiz isim tamlamaları şunlardır:

bağıdād şehride (10/2), ʿakreb burcıda (13/9), kahr gāzabı (16/7), tün yarmıda (17/9), ot yağgusu (17/13-14), nemāz vakti (21/6, 21/10).

1.2. Sıfat Tamlaması

Sıfat tamlaması, bir sıfat unsuru ile bir isim unsurunun meydana getirdiği kelime grubudur. (Ergin,1997:380) Bu kelime grubunda bir isim unsuru bir sıfat unsuruyla nitelendirilir veya belirtilir. (Karahan,2013: 48)

Metinde 176 sayısıyla en çok tespit edilen kelime grubudur. Metindeki sıfat tamlamalarında niteleme sıfatları kullanıldığı gibi sayı sıfatı, soru sıfatı, belirsizlik sıfatı, işaret sıfatları da kullanılmıştır. Bu da metnin dolayısıyla yazıldığı dilin sıfatlar açısından zenginliğini göstermektedir. Metinden seçilen sıfat tamlamaları şunlardır:

bir kāzī (10/2), üç hisşe (10/4), evvelkı hisşeside (10/4-5), 2'nci hisşesini (10/5), bu hālını (10/11), bu yolda (11/6), kaysı āyet (11/13), iki firışte (11/14), öñ kolıda(11/15, 24/2), karañgu kiçede (12/4), yete kevākibni (12/7), on iki burcnı (12/7), ol sekiz āyet (12/14), üçünci āyet mundağ iş (13/7), neçük ʿakıldur (13/8), kaysı burcıdadur (13/9), yağış yaman girdārığa (14/11), her işni (19/2), ol işdin (19/2), cümle müşkiller (20/7), barça düşmenler (20/7 beş yüz dinār (24/13) beş yüz (24/13), bu dinār (24/14), bu melīke serāy (25/1), on toköz dinār (25/4), ol vaktde (25/4), bu dānişmend (25/5), bu keçe (25/6, 25/7, 26/4), bir murğnı ne taksīm (25/12), şol sebab (25/13), alğan mällarnı (27/4, 27/7, 28/1), kaçça hileler (27/5).

1.3. Sıfat Fiil Grubu

Bir sıfat-fiil ile buna bağlı tamlayıcılardan meydana gelen gruba sıfat-fiil grubu adı verilir. Ana unsur sıfat-fiildir ve grubun sonunda yer alır. (Karahan,2013: 53) Metinde bir adet sıfat fiil grubu tespit edilmiştir.

yañ bakıp turğan (23/13).

1.4. Zarf Fiil Gubu

Bir zarf-fiil ile buna bağlı tamlayıcılardan kurulan gruba zarf-fiil grubu adı verilir. Ana unsur zarf-fiildir ve grubun sonunda yer alır. (Karahan,2013: 57) Metinde en çok kullanılan zarf fiil eki “İp”, “Up”tur.

üç hişşe kılıp (10/4) çārbāgīğa ketip (28/8), bu hālını körüp (10/11), beyābānlarda yürüp (19/11), kullarıñğa buyrup (20/10), bir engüşter baranı körüp (22/3), yolğa revān olup (22/13), kāzīñiñ şalāhını kiyip (22/14), atğa minip (22/14), iligige üzükni salıp 22-23/14-1 işigni muhkem takıp (23/14), kāzīñiñ öñ qolını basıp (24/2), bu sözni işitip (26/14), hatūnığa bakıp (26/14), kitābı muṭṭaliç kılıp (27/2), yete tohumnu keltürüp (27/2), ezmāyiş için kılıp (28/2), hayır bar kılıp (28/3).

1.5. İsim Fiil Grubu

İsim-fiil grubu bir hareket ismiyle ona bağlı tamlayıcılardan oluşan kelime grubudur. (Karahan,2013:55) İsim-fiil, -mAk, -mA, -İş / -Uş ekleriyle yapılır. Ana unsur isim-fiildir ve grubun sonunda yer alır. Metinde isim fiil eklerinde “mak” kullanılmıştır.

yolğa kirmek (14/2-3), keçe çıkmak (17/10), hemeni barça keltürmek (17/10), üzük şalmak (22/6, 22/7), uça koymak (26/2), şöhet bolmak (26/3).

1.6. Birleşik Fiil Grubu

Bir hareketi karşılamak veya bir hareketi tasvir etmek üzere yan yana kelimeler topluluğudur. Bir hareketi karşılayan birleşik fiiller ve bir hareketi tasvir eden birleşik fiiller olmak üzere iki gruba ayrılır. Birinci tür birleşik fiillerde “et-, eyle-, ol-, kıl-, yap, bulun-“ yardımcı fiilleri kullanılır (Ergin,1997:386; Karahan,2013:73). Bu yardımcı fiiller isimlerin yanına gelerek birleşik fiili oluştururlar. Bir de tasviri fiillerin (yeterlik –ebil-, tezlik –iver-, yaklaşma –eyaz-, sürerlik –eal-, -edur-, -egel-) fiillerle birlikte oluşturdukları birleşik fiil grupları vardır. Metinde bu tür birleşik fiil grubu tespit edilememiştir. Sıfat tamlamasından sonra 155 adetle en çok karşımıza çıkan kelime grubudur. Metinden seçilen birleşik fiil grupları şunlardır:

tilāvet kıl- (10/5-6), selām ber- (11/9), dem ur- (11/11), kāfir bol- (12/11, 19/14), tebessüm kıl- (13/7), sefer kıl- (13/11), imīn bol-(14/7), dozlukğa tüş- (16/13), raḥm kıl-(17/2, 17/3², 17/5), raḥm tap- (17/2), °azīz tut- (19/12, 19/14), nemāz öte- (21/11), miñ hīle-’i ṭayyār eyle- (21-22/14-1), izhār eyle- (22/2), muhkem tut- (22/12-13), revān ol- (22/13, 22/14, 23/3), pāre pāre kıl- (25/10), kebāb kıl- (26/4), berāber kıl- (26/8), endīşege kal- (26/14), muṭṭaliç kıl- (27/2), ma°zur tut- (28/2).

1.7. Edat Grubu

Bir çekim edatı ve ona bağlı isim unsurundan oluşan kelime grubuna edat grubu adı verilir. Çekim edatı sonda, isim unsuru ise başta yer alır. (Ergin,1997: 392; Karahan,2013: 62).

Metinde 44 adet edat grubuna rastlanılmıştır. Çekim edatlarından en çok kullanılanı “birle”dir.

rōze birle (10/3), kāfirler için (15/2), qahr gāzabı birle (16/7), bu andāze bilen (16/13), ḥadīs-i peygāMBER birle (17/1), nādān dānā birle (17/8), bu ḥadīsniñ maẓmūnı birle (21/4), āyet ḥadīsniñ ma°nāsı birle (22/10), miñ hicālet birle (22/13), bu āyetniñ maẓmūnı birle (24/9, 24/11), ezmāyiş için (28/2).

1.8. Ünlem Grubu

Bir ünlem edatı ve bir isim unsurunun oluşturduğu kelime grubudur. İsim unsuru bir kelime grubundan oluşabilir. Metinde 61 adet ünlem grubu tespit edilmiştir. Sadece birinde "yā" ünlemi kullanılırken diğerlerinin hepsinde "ey" ünlemi ile kelime grubu oluşturulmuştur. Metinde tespit edilen ünlem grupları şunlardır:

ey doz (11/1, 12/5, 13/5, 14/14, 15/11-12, 17/6, 21/14, 22/11, 24/5, 24/8), ey kāzī (11/4, 11/12, 12/4, 12/12, 14/8, 14/12, 14/13, 14/15, 16/3, 16/13, 17/8, 19/2, 19/11, 20/9, 20/14, 21/3², 21/11, 22/4, 22/5, 22/8-9, 24/5, 26/13), yā kāzī (11/9, 12/5, 28/2), ey cānmerd (12/1), ey civānmerd (13/8, 13/12, 15/7, 16/1, 16/5, 16/10, 16/14, 18/14, 19/6, 19/9, 20/8, 20/12, 24/7, 25/6, 26/8), ey āzāde (14/4, 21/6, 24/14), ey mü'min (18/6), ey āzāde-merd (18/10, 19/12), ey nā-insāf bi-rahm (21/10), ey hocām (23/10), ey şeyh (24/3).

1.9. Tekrar Grubu

Tekrarlar, aynı cinsten iki veya daha çok kelimenin arka arkaya getirilmesiyle meydana gelen kelime gruplarıdır. (Ergin,1997:377). Tekrarlar, anlamı kuvvetlendirir, nesne ve harekete çokluk süreklilik ve beraberlik anlamı katar. (Karahana,2013: 60)

Metinde birbirinden farklı 12 tekrar grubu tespit edilmiştir:

yaḥşī yaman (14/11), tīg ḥancer (14/12-13), cūbbe destār (14/14,16/14,18/9, 18/13, 19/5, 19/10, 19/11, 20/9, 21/2, 22/1), bala barqamğa (14/4-5) ton destārūḡı (15/6, 16/4, 21/14), bar yokuḡını (18/11), pāre pāre (19/8-9), ton cūbbe köñlek izār (23/2), bala barqası (23/4), bir bir (23/6), pāre pāre (25/10), başını boynını (25/14).

1.10. Bağlama Grubu

Bağlama edatlarıyla birbirine bağlanmış iki veya daha fazla ismin oluşturduğu kelime grubudur. (Karahana,2013: 60) Bağlama grubunu oluşturan isimler birer kelime grubundan oluşabilir. Metinde 8 adet bağlama grubu bulunmaktadır:

kāzī birle doznıḡ, şimşir ve ḥancer (10/10), kolidin ve tilidin (14/7), koluḡdın ve tilindiḡ (14/8-9), aḡıḡını hem tonuḡını (14/14), hem müneccim hem cālim hem zālim hem şāc'ir hem cāyyār hem mekkār hem ḡayyār (22/11), bī-çāre hem miḡ ḡicāletde (23/4), meniḡ sendin korkuncım hem ḡama'ım (24/6), kāzī birle köçige (26/7).

1.11. Birleşik İsim Grubu

Gruptaki isimler eksiz olarak birleştiği ve bir varlığın özel ismi olarak bir araya gelen kelimelerin oluşturduğu grubun adıdır. Birleşik isimler Türkçede hep has isimlerdir (Ergin,1997:385). Metinde tespit edilen 9 birleşik isim şunlardır:

kāzī kişige (13/7), ebū cāmr (15/13), ibnü keşir (15/13), imām nāfi'c (15/14), imām hemze (15/14), imām cāşım (16/1), imāmu şāfi'c (22/4, 22/5), imāmu a'zam (22/7), ḡazreti peyḡamber (12/10-11)

1.12. Sayı Grubu

Sayıların eksiz olarak bir araya geldiği basamak sistemine göre sıralanan sayı isimleri topluluğuna sayı grubu denir. Büyük sayı önde, küçük sayı sonda bulunur. Metinde 2 adet sayı grubu bulunmaktadır.

on iki (12/7), on tokuz (25/4).

1.13. Kısaltma grupları

Kelime grupları ve cümlelerden yıpranma, eksiltme ve kalıplaşma yoluyla meydana gelen kelime gruplarıdır. (Karahana,2013:79; Özmen,2013:141) Kısaltma gruplarının "yönelme", "bulunma", "çıkma", "isnat", "yükleme", "vasıta", "ilgi", "eşitlik" olmak üzere çeşitli türleri vardır.

1.13.1. Bulunma Hal Grubu

Birinci unsurunda bulunma (+DA) hal eki olan gruptur.

ağzıda hudāy-ı kelām (23/9), ilikide kılıç yoluktı (23/9).

1.13.2. Çıkma Hal Grubu

Ayrılma hāli ekini almış bir ismin diğer isimle kurduğu kelime grubudur (Delice,2007: 40) *yağşı niyet °amelđin artuğdur (18/7).*

2. Metnin Çevriyazısı

Ƙāzī birle Doznıñ Hikāyesi

10

(1) hikāyetde andağ keltürübdurlar (2) kim bağıdād şehride bir kāzī bar irdi nihāyet şālih (3) idi kündüzni rōze birle kiçeni °ibādet birle (4) ötgüzür irdi kiçeni üç hisşe kılıp evvelkı (5) hisşesinde uğlar idi 2^{nci} hisşesini tilāvet (6) kıılır irdi üçünci hisşesinde bir çārbāğı bar (7) irdi anda barıp nemāzğa meşğül bolur irdi (8) bir küni çārbāğığa ketip barsa bir kimerse koy (9) bir melāmet belini kemer-i tılla birle bağlapdur (10) şimşir ve hāncer belige ustuvār kıılıpdur kāzī (11) bu hālnı körüp hayrān bolup yağ bağıp

11

(1) Ƙaldı. doz kelip atnıñ calavını tuttu kāzī ayttı ey doz mā'e testehī (2) ve inne'l-kāzīy-e'l-müslimüne ya°nī mendin şerm tutmas mu+sen musulmānlarınñ (3) kāzīsıdurmen neme üçün baş basıp urarsın didi. (4) doz ayttı ey kāzī hāzır bol dip şimşirni ğılafıdn çıkardı (5) ve kağığa hamle kıldı aydı ki men musulmānlarınñ oğrısıdurmen (6) müddetidür kim bu yolda intizārılığda olturupdurmen tā ki bir (7) Ƙolumğa tüşgey dip uluğlar aytıpdur ki evveliyā selām (8) ve ta°ām ve āhirha kelām dipdurlar kāzīğa selām (9) kııldı es-selāmü °aleyküm yā kāzī el-müslimün kāzī cevāb selām berdi (10) ayttı ki azāde merd-i °ilm hikmetidin dem urarsın ve ey yāranlar (11) niñ selāmını kıılırsın men tenhā tururmen ne üçün siyāset (12) urarsın didi doz ayttı ey kāzī sin bu āyetni okumap (13) sın didi kāzı ayttı Ƙaysı āyet doz ayttı Ƙavle te°ālā (14) kirāmen kātibine yef°alüne mā tef°alüne³ ya°nī her kim birle iki firişte (15) hemrāhdur biri öñ Ƙolıda biri çap Ƙolıda pes mundağ (16) bolsa sin yalğuz imessin üç ilen turursın didi

12

(1) kāzī aydı ey cānmerd meni Ƙoyğıl özgele Ƙaşığa barğıl (2) didi. doz aydı men merd şayyād tururmen özümge Ƙuvvet hāşıl (3) kııldı dip bir yirde oltururmen seniñ+dik murğ Ƙolumğa (4) tüşe Ƙoyup bermesmen ey kāzī bu Ƙarañğı kiçede yalğuz çıktıñ (5) didi kāzī aydı ey doz kiçeni ğaflet kıılıp çıkıpdur (6) men didi doz aydı ey kāzī men sini °ilm-i nucümni bilür yene (7) yete kevākibni bilür on iki burcını bilür dip hayāl kııldım (8) sin °ilm-i nucümni bilmey neçük kāzılık kıılırsın didi kāzī (9) aydı °ilm-i nucüm birle °amel kıılmaq yağşı imes bu hadīsniñ (10) delili birlen Ƙale'n-nebiyyü a.s. men āmene bi'l-nucümü fekad küfr⁴ hāzreti (11) peygamber s.a.v. aydılar ki °ilm-i nucümğa °amel kıılsa kāfir bolur (12) doz ayttı peygamber a.s. rast aytıpdurlar ey kāzī bir (13) hadīsğa °amel kıılıpsın ve yene sekiz āyetğa münker bolupsın (14) didi kāzī aydı ol sekiz āyet Ƙaysıdur doz aydı (15) evvel aytıpdur “ve leƘad ce°alnā fi's-semā'i burūcen”⁵ ikinci bu+ (16) turur “innā zeyyennā's-semā'ed-dünyā bizīnetihi(ni)'l-kevākibi⁶

13

² Metinde rakamla yazıldığı için bu şekilde işaretlenmiştir.

³ “Şerefli yazıcılar her ne yaparsanız biliyorlar” (İnfitar: 11-12)

⁴ Kim yıldızlara inanırsa kafir olur (Hadis-i Şerif)

⁵ Yüceliğime yemin olsun ki biz gökte burçlar yaptık... (Hicr: 16) Bu ayetteki “ce°alnā kelimesi metinde “halāğa” diye yanlış yazılmış.

⁶ Biz o yakın göğü bir süsle donattık. (Saffat: 6)

(1) üçüncü âyet bu ki "ve 'ş-şemse ve 'l-kāmera ve 'n-nücūme musaḥḥarātīn bi-emrihi"⁷ dördüncü âyet (2) bu ki "felā uksimu bimevākī'i'n-nücūmi"⁸ beşinci âyet bu ki "tebāreke 'l-lezi (3) ce'ale fi 's-semā'i"⁹ altıncı âyet bu ki "ve 's-semā'i zati 'l-burūc"¹⁰ (4) yetenci âyet bu ki ve "bi 'n-necmihüm yehtedūne"¹¹ sekizinci âyet bu ki (5) "fenāzara nazraten fi 'n-nücūmi"¹² didi kâzī hayrān kaldı ayttı ki ey doz sin (6) müneccim ikensin baḡl kim meniḡ tālī'im sa'ad mu ya necīs mu didi doz (7) tebessüm kıldı kâzī kişiḡe mundaḡ iş pīşe kelse henüz tālī'in sa'ad (8) necīsni bilmeysin neçük 'aḡıldur didi kâzī aydı ey civānmerd (9) hālā ay ḡaysı burcīdadur doz aydı ay 'aḡreb burcīda didi alte derice (10) iki daḡıka bilen merīḡ beşinci öydedür dozlarḡa ve rāhzānlarḡa ḡūbdur (11) ammā kâzīlarḡa danışmendler 'ālimlerḡa bu sa'atde sefer kılmāḡ yaḡşı irmes didi (12) kâzī aydı ey civānmerd meni ḡoyḡıl men ḡazreti peyḡamber a.s.nıḡ ḡadīsleriḡa (13) 'amel kılıpdurmen didi doz aydı ḡaysı ḡadīs birle 'amel kıldıḡ kâzī aydı (14) kāle'n-nebiyyü a.s. "aḡhabu 's-salāt fi 'l-būstān"¹³ didi doz aydı

14

(1) sen bir ḡadīs birle bir 'amel kılıpsın bu ḡadīsni iḡitmedüḡ mu (2) kāle'n-nebiyyü a.s. "er-refīḡu ḡümme 't-ḡarīḡ"¹⁴ evvel hemrāhdur andın yolḡa (3) kırmek eḡer kişi birle hemrāḡ ḡıḡsaḡ men saḡa yaḡın kelalmas idim (4) kâzī aydı ey āzāde merdān ne üçün bu ḡadīsḡa 'amel kılmadıḡ (5) kāle'n-nebiyyü a.s. "el-müslim min selimü 'l-müslimīn min yed ü lisāne"¹⁵ ya'nī musulmān (7) oldur ki musulmānlar imīn bolḡay anıḡ ḡolıdın ve tilidin didi (8) doz aydı ey kâzī sin musulmān imessin ne üçün kim özün ḡoluḡ- (9) dın ve tilidin imīn imessin ḡaḡ te'ālā yarlıḡı kılıpdur "ve tukellimunā (10) eydīhim ve teḡhedu erculuhum bimā kânū yeksibūne"¹⁶. bu âyetniḡ (11) delīli birle ilik ayaḡ bedeniniḡ yaḡşı yaman girdārıḡa ḡüvāḡlıḡ berür dipdur (12) bu rubā'ini okudı rubā'ci bilgil ey kâzī meni doz rabbī ḡayyārmen / tīḡ (13) ḡancer birle zaḡm urḡum seyyārmen rabbī / alḡaymen ey kâzī sendin barını / (14) atıḡını hem tonuḡını cūbbe destār men / kâzī aydı ey doz sen maḡa munḡa (15) rencür yitḡürürsin didi doz aydı ey kâzī men doz bolsam

15

(1) sin kāfir+tutursın bu âyetniḡ delīli birle ḡavle te'ālā "innā erselna 'ş-ḡeyḡāne(2) 'ala 'l-kāfirīne"¹⁷ ya'nī men ki ḡudā-yi 'ālemdur men iberdim dīvlerni kāfirler üçün (3) sin kāfir+tutursın meni saḡa iberipdur didi kâzī aydı ḡerm tutmas (4) mu+sin maḡa renc yitḡürürsin didi doz aydı men saḡa ḡerm tutsam bala (5) bar ḡamḡa ḡor kıladurḡan ya'nī peyḡamber a.s. aytpdur "el-ḡayā 'ü'r-rızḡ"¹⁸ ya'nī (6) ḡayā ma'nī kıılır rızḡını men ḡerm tutsam sin maḡa ton destārını bermey-(7) sin didi kâzī aydı ey civānmerd bu ḡadīsḡa neme üçün 'amel kılmaysın (8) didi doz aydı ḡaysı ḡadīsdir kāle'n-nebiyyü s.a. "el 'ulemā 'ü vereḡetü 'l-enbiyā"¹⁹ (9) ya'nī²⁰ 'ālemler peyḡamber a.s.nıḡ vāriḡleri tutur didi doz aydı kâzī (10) sin mirāḡḡor-i enbiyā bolsaḡ men bir ḡāḡḡa ḡudā+tururmen didi kâzī aydı ey (11) doz sin neçük ḡāḡḡa ḡudā+turursın didi doz aydı men ḡur'ān-ḡvāndurmen (12) yete ḡısm ḡur'ānnıḡ atını bilürmen kâzī aydı yete ḡısm ḡur'ānnıḡ atı nemedur (13) doz aydı evvel ḡırā'at ebü 'amr 2.nci ḡırā'at ibnü keḡīr 3.nci ḡırā'at imām ḡāsim (14) 4.nci ḡırā'at imām nāfi' 5.nci ḡırā'at imām hemze 6.nci ḡırā'at 'āmīre 7.nci

16

(1) imām 'āḡım didi kâzī hayrān kaldı kâzī aydı ki ey civānmerd 'ilm-i ḡikmetdin (2) ḡaberniḡ bar iken ne üçün maḡa zulm kılırsın ḡudā-yı te'ālā kelām-ı mecīdde (3) ḡaber beripdur kim kāle te'ālā "beḡḡiri 'n-nāre

⁷ Güneşi ayı ve bütün yıldızları emrine tabi tutan (A'raf: 54, Nahl: 12)

⁸ Yıldızların yerlerine yemin ederim ki (Vakı'a: 75)

⁹ Göğe burçlar yerleştiren orada bir ışık kaynağı ve aydınlatıcı ay yaratanın şanı yücedir. (Furkan: 61)

¹⁰ Burçlarla dolu göklere and olsun (Buruç:1)

¹¹ İnsanlar yıldızlarla da yollarını bulurlar. (Nahl:16). Bu ayetteki "yehtedūne" kelimesi metinde "muhtedūne" olarak yanlış yazılmış.

¹² Yıldızlara bir baktı (Saffat: 88)

¹³ Salat ehli cenettedir.

¹⁴ Önce arkadaş sonra yol

¹⁵ Müslüman, bütün müslümanların elinden ve dilinden emniyette olduğu kimsedir. (Hadis-i Şerif)

¹⁶ Elleri bize konuşur, ayakları da kazandıklarına şahitlik eder. (Yasin: 65)

¹⁷ Biz şeytanları kafirlerin üzerine gönderdik. (Meryem: 83) Bu ayetteki "'ala'" kelimesi metinde yazılmamış.

¹⁸ Rızık hayadandır.

¹⁹ Alimler peyğamberlerin varisleridir (Hadis-i Şerif)

²⁰ Bu kelime iki defa ardarda yazılmıştır.

²¹ *la'z-zālimine* doz aydı ey kâzī bu āyet-(4) niñ delili birle zālimesin²² +turursın hıyāl kılma tiz bol atdın tüşgil ton (5) destārını bergil didi kâzī aydı ey civānmerd hūdādın qorqğıl kelām-ı mecīdde (6) haber beripdur “*yā eyyuhā'n-nāsu't-tekū rabbekum*”²³ ya^cnī ādemler hūdānıñ gāzabıdın qor-(7) kuñlar kim bende ki şādīr bolsa genc kahr gāzabı birle nāzil bolsa andağ kattıq (8) tutar kim hūdādın özgeler bilmesdur aydı hūdādın gāzabıdın qor-(9) qarmen bu āyetniñ delili birle kāle te^cālā “*kul yā 'ibādiye'l-lezīne esrafū 'alā* (10) *enfüsihim lā teknezū min rahmeti'l-lāhi*”²⁴ kâzī aydı ey civānmerd bunı kılmasañ kim (11) hūdā-yı te^cālā rızq berür bu āyetniñ delili birle kāle te^cālā “*nahnu kasemnā beynehüm* (12) *mā'ışetühüm fi'l-hayāti'd-dünyā*”²⁵ ya^cnī men ki hūdāyı ālimdurmen kısmet kıldım rızkını (13) doz aydı ezelde bu andāze bilen meniñ kısmetim dozluqğa tüşüpdür ey kâzī (14) tiz bol hıyāl kılma cübbe destārını bergil didi kâzī aydı ey civānmerd

17

(1) ne üçün hadīs-i peygāmer birle ^camel kılmassın didi doz aydı hadīs qaıysı (2) turur kāle-n-nebiyyü a.s. “*erhamu rahmen*”²⁶ ya^cnī rahm kılsañ rahm taparsın doz aydı (3) arı men saña rahm kılsam hūdā-yı te^cālā maña rahm kılmas imdi her ne bar şalāhıñ- (4) nı alğaymen ta nefsim mendin hoşnüd bolurlar ne üçün kim men muhtāc+tururmen (5) nefsimni hoşnüd kılsam hūdā-yı te^cālā mendin hoşnüd bolur ve rahm kıılır didi kâzī (6) aydı ey doz meniñ şerāfetim bar ehl-i şerefe āzār kılma didi doz aydı kelām-ı (7) mecīdde haber beripdur ki “*hel yestevi'l-lezīne ya'lemüne ve'l-lezīne lā ya'lemüne*”²⁷ (8) ya^cnī nādān dānā birle hergiz berāber kelmes doz aydı ey kâzī ahmaq+turursın (9) dānā bolsañ tün yarmıda tenhā çıkmas irdiñ ammā men dānā doz+tururmen (10) maña keçe çıkmak turur hemeni barça keltürmek üçün çıkipdurmen (11) sin cāhıl+turursın men dānā tururmen eger sin cāhıl bolmasañ (12) nısf-ı şebde çıkmas irdiñ dip bu beytni okudı beyt cāhıl- (13) lıkdın atıñnı koyupdur kâzī / hükümüñdin imes hūdā rāzī / ot (14) yaqğusıdur hūdd-i başıñdın her sa^cat / ol şerikim bolsañ eger sin kâzī /

18

(1) dip irdi doz ayttı ki eger siniñ ^cilmiñ bu hadīs birle ^camel kıılır idiñ (2) kâzī aydı hadīs qaıysı turur kāle'n-nebiyyü a.s. “*nev mü'l-ālimu efzālū min 'ibādeti'l* (3) *cāhilü*”²⁸ ya^cnī ^cālimniñ uykusı cāhilniñniñ²⁹ ^cibādetidin efzāldur (4) eger sin ^cālim bolsañ bu hadīs birle ^camel kıılır irdiñ “*niyyetü'l-mü'minü* (5) *hayrun min 'amelihā*”³⁰ ya^cnī mü'min yaħşı niyeti ^camel kılğandın bihraqdur dip bu (6) kıt^canı okudı kıt^ca yaħşı niyet kişige ey mü'min / belki ta^cat irür (7) heme / yaħşı niyet ^camedin artuqdur / didiler uş bu sözni peygāmer / (8) eger bu hadīsni bilseñ öyde ta^cat kıılır irdiñ maña sin giriftār (9) bolmas irdiñ imdi bu cāhıllıqıñdın boldı imdi tiz bol cübbe destār- (10) ıñnı bergil didi kâzī aydı ey āzāde-merd ^cacīb-müfsid ikensin didi (11) doz aydı meni müfsid diseñ imdi lazım boldı bar yoquñnı alğaymen (12) bu āyetniñ delili birle kāle te^cālā “*lā yuşlihu 'amele'l-müfsidüne*”³¹ ya^cnī şālihlik mun-(13) dın kelmes tiz bol atdın tüşgil cübbe destārını bergil didi kâzī aydı (14) ey civānmerd bir müşkilim bar sendin soraydurmen doz aydı sorğıl

19

(1) kâzī aydı peyveste beyābānlarda yürüp dozlık kıılırsın seni tutup zindāğa (2) salsalar didi doz aydı ey kâzī her işni ^cilm-i hikmet birle kıılırmen ol işdin (3) selāmet+tururmen turur didi hāfiz müneccim settāre-şināsdurmen öz tālī^cimni bilür-(4) men didi eger müşterī sen bile bir cayda bolsa ol sa^catde şebhün keltürürmen düşmenimge (5) gālib kelürmen imdi tiz bol atdın tüşgil cübbe destārını bergil didi(6) kâzī aydı ey civānmerd beyābānlarda tenhā yürürsen dīv perīdin qorqmas musın (7) doz aydı tılsımāt biledurmen didi perīlerni özümge müşeħhir kııldururmen (8) bolmasa bir perīni buyururmen seni āsmān-ı çehārımğa alıp çıkip yirge urar pāre (9) pāre bolursın kâzī aydı ey civānmerd hūdādın qorqğıl bereket tapmassın (10) doz aydı bereket taparmen cübbe

²¹ Zalimlere cehennem müjdele (Metinde her ne kadar ayet olarak belirtilmişse de Kur'an-ı Kerim'de böyle bir ayet bulunmamaktadır.

²² Zalim kelimesinden sonraki “sin” eki fazladan yazılmıştır.

²³ Ey insanlar! Rabbinizden korkup (Lokman:33) bu ayetteki “tekū” kelimesi metinde yazılmamış

²⁴ De ki: "Ey kendilerine kötülük edip aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden umudunuzu kesmeyin. (Zümer: 53)

²⁵ Dünya hayatında onların geçimlerini aralarında biz paylaştırdık (Zuhruf: 32)

²⁶ Merhamet eden merhamet bulur

²⁷ Bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? (Zümer: 39)

²⁸ Alimlerin uykusu cahillerin ibadetinden daha efdaldır (Hadis olup olmadığı belli değildir)

²⁹ Bu kelime “niğ” eki iki kez yazılmıştır.

³⁰ Mü'minin niyeti amelinden hayırlıdır. (Taberānī, el-Mu'cemü'l-Kebir, 6/185.)

³¹ Fesat çıkarınların işini düzeltmez (Yunus: 81)

destārını satıp harc kılurmen bereket andın (11) hāşıl bolur ey kâzî atdın tüşgil cübbe destārını bergil didi kâzî (12) aydı ey āzāde-merd meni °azîz tutgıl men seniñ mihmānıñ+tururmen anıñ (13) üçün kim koluñda giriftārdurmen bu hadīsniñ delili birle kâle'n-nebiyyü (14) a.s. aytıpdurlar kim mihmānı °azîz tutgıl egerçe kâfir bolsa hem

20

(1) doz aytı peygāber a.s. rāst aytıpdurlar³² kim velikin saña şadağa (2) bermek vācibdur bu hadīsniñ delili birle kâle'n-nebiyyü a.s. "eş-şadağatü. (3) reddü'l-belā'i ve 'z-ziyāde'l-°ömr"³³ ya°nî hazret-i peygāber a.s. aytıpdur şadağa red kılur (4) belāni imdi bularnı bergil şadağa bolsun anıñ üçün kim belāğa giriftār bolup- (5) sin dip bu kıt°anı okudı nazm şadağā redd kılur belālarnı / müşkilniñ bolsa (6) hem küşāde bolur / egerçe mālınğa tãhire kerek / °ömrünj köb ziyāde kılur / (7) cümle müşkillerniñ revā eylep / barça düşmenleriñ piyāde bolur / dip (8) aydı kâzî hayrān qaldı doz siyāset urdı kâzî aydı ey civānmerd sen (9) meniñ serāyımğa kelgil andın atımnı cübbe destārımnı berey doz aydı ey kâzî (10) men saña oħşa aħmak mu serāyımğa barsam kullarınğa buyrup qolumnı kestür- (11) geysin bu āyetniñ delili birle kâle te°alā "ve 's-sāriku ve 's-sārikatü feķta°ü (12) eydiyehüm"³⁴ kâzî aydı ey civānmerd men kaseş yadkıluy tañla sin meniñ serāyımğa (13) kelgende saña daħl kılsam ser ü pāyımın bermesem didi doz aydı zarūret- (14) de ant içse kefareş lāzım imes ey kâzî tüz bol şimşir birle bir

21

(1) urarmen iki pāre bolursın dip kâzîğa şimşir havāle kıldı kâzî b(ı)çāre (2) bolup atdın tüşdi cübbe destārını berdi köñleki birle qaldı doz aydı (3) ey kâzî öyünjde yene köñlegiñ bar mu kâzî aydı bar doz aydı ey kâzî (4) bu köñlekiñni bergil öyünjdekini kiygil didi bu hadīsniñ maźmünı birle (5) kâle'n-nebiyyü a.s. "şāhibü'l-kamişeyni lā havle velā mine'l-°imāni"³⁵ ya°nî iki (6) köñleki bar kişide imān yoktur kâzî aydı ey āzāde nemāz vaķtı bolupdur (7) bir yene kaydağ nemāz kıladurmen doz aydı men saña bir rivāyet körsetey (8) kâle'n-nebiyyü a.s. şalātü'l-qurbān ya°nî nemāz bir yene cāyizdur zarūretde didi (9) b(ı)çāre kâzî köñlekiñni nā-°ilāc salıp berdi yene aydı imdi pāye cāmıñnı hem (10) salıp bergil didi kâzî aydı ey nā-insāf bi-rahm nemāz vaķtı bolupdur neçük (11) bir yene nemāz ötey doz bu rubā°ini okudı rubā°i ey kâzî bī-°aķil °aceb ra°nāy / (12) mendik kişidin tilese rahmı barı / fāye cāmıñnı sen maña salıp bergeysin / başıñğa (13) zaħmhāy / kâzî lā-°ilāc salıp berdi andın kâzî bu nazımın okudı (14) nazm yüz cefāni cāñğa ey doz °iyār eylediñ / ton destār alğalı miñ hile-°i

22

(1) tayyār eylediñ / merkeb pirāhın cübbe destārımnı alıp / imdi zālīm bi-rahm (2) kaşdıñ izhār eylediñ / dip bu rubā°ini okudı biçāre fāye cāmın (3) salıp berdi ve yene doz kezzāb kördi kim qolıda bir engüşter baranı körüp (4) doz aytı kim ey kâzî sin kaşıs mezhebbedursın kâzî aytı ki men imām-ı şāfi° niñ mezhebbedurmen didi doz aytı ey kâzî imām-ı şāfi°niñ mezhebi- (6) de üzük şalmaķ bid°atdur munı maña bergil didi ve yene men hazret-i (7) imām-ı a°zamniñ mezhebbedurmen üzük şalmaķ maña sünnetdür (8) kâzî biçāre nā-°ilāc qollarıdaki üzükni mevhem berdi doz aytı ey (9) kâzî imdi barıñ mendin minnetdār boluñ men özüm sizge āzār (10) yitgürmedim āyet hadīsniñ ma°nāsı birle özün berdiñ dedi (11) kâzî aytı ey doz hem müneccim hem °ālim hem zālīm hem şā°ir hem °ayyār hem mekkār hem tayyār (12) ikensin dip bī-çāre kâzî bir qolıda aldım bir qolıda kiyni mucuqlap muhkem (13) tutup yolğa revān olup miñ hicālet birle hayrān qaldı ol doz (14) kâzıñnı şalāhımı kiyip atğa minip yolğa revān boldı iligige üzük

23

(1) ni salıp bu rubā°ini okudı rubā°i yüz hile başdın aldım destār / (2) ton cübbe köñlek izār / sen hācey-i şühedā urursın kâzî / mendurmen (3) işikiñde saña hizmetkār / dip hayırbād kılup yolğa revān boldı kâzî (4) bī-çāre hem miñ hicāletde öyge keldi kâzıñnıñ bala barķası hizmetkārı (5) munı körüp hayrān qaldı kâzıñnıñ sordı kim neçük vaķt° boldı dip andın (6) ol kâzî ötken vāķa°larnı bir bir beyān kıldı henüz söz tamām bolmap irdi (7) ol kâzıñğa ser ü pāy kiydürdi kâzî dozniñ pāresidin bu şı°irni (8) okudı şı°ir uçradı maña keçe °acayib zālīm / hem doz irür qarāķçı / (9) ğālim aġzıda hūdāy-ı kelām ilikide kılıç / yoluktı maña qalmadı andağ / (10) ayturlar ki kâzî sözni tamām kılmap irdi kâzıñnıñ hizmetkārı (11) kirip keldi aytı ki ey hocām işigde bir kimerse ma keçip

³² Burada "aytıp" kelimesi iki kez ardarda yazılmıştır.

³³ Sadaka belayı def eder, ömrü uzatır Hadis-i Şerif

³⁴ Erkek ile kadının ellerini kesin (Maide:38)

³⁵ İki gömlek sahibinin imanı yoktur (Bu söz eserde hadis olarak verilmiş fakat hadis değildir.)

kaýlap turadur ol (12) kişi atıñızğa minipdur ser u pâyıñızni kiyipdür koynıda kitābı turadur anı (13) mütālāğa kılıp turadur kâzī ayttı şol yañ baqıp turğan dozdur (14) işigni muhkem taqıp öyge kurgüzmenler mübāda mendin bağıdādnıñ kâzī-

24

(1) lıkını almağay dip oturup irdi şol zamān doz kirip keldi (2) selām kılmay bī-edābāne kâzīñıñ öñ kolını basıp olturdu kâzīdım (3) hüş ketti ayttı ki ey şeyh zamāne kaydın kelürsen didi doz aydı keçe kitāb (4) muṭṭali° kıldım qaşınğa keldim didi kâzī aydı ey doz beçe āzīmni ser ü (5) pâyımını aldıñ ne üçün selām kılmaysın doz aydı ey kâzī selām iki kısım (6) dur biri qorquncdın bir ṭama°dın meniñ sendin qorquncım hem ṭama°ım yoq (7) didi kâzī aydı ey civānmerd sin ne yirdindursın doz aydı ki men (8) isfehāndın+tururmen kâzī aydı ey doz hemİN sā°at yürsem dārğa (9) assalar qoluñı kesseler bu āyetniñ mazmūni birle kāle te°ālā “ve’s-sāriku (10) ve’s-sārikatü feḫḫa°ü eydiyehüm”³⁶ doz aydı men beş āyet keltürüp- (11) durmen bu āyetniñ mazmūni birle bu serāy meniñdur sin meniñ kulımsın ve (12) ḥātunıñ meniñ+turur oğlanlarıñ meniñ bendezādem+turur didi (13) bu sözni kâzī işitip qorqıtı şol zamān beş yüz dinār keltürüp (14) qoydı ey āzāde doz bu dinārni algıl ḥātunni maña qoygıl

25

1 āzāde+turur keçeğimde alıp irdim bu melike serāy meniñdur doz ayttı (2) atıñ ne+turur kâzī ayttı atım levāḥe+turur didi doz ayttı meniñ (3) atım ebū’l- beşr+turur kāle te°ālā “levvāḥatün li’l-beşri °aleyhā tis°aten °aşera”³⁷ (4) bu āyetniñ delili birle yene on toquz dinār berdi ol vaqtda (5) kâzī endişe kıldı kim bu dānişmend zāhir boladur doz zārüretde (6) kıladur dip ayttı ey civānmerd bu keçe mihmān bolgıl didi doz revā (7) bolğay dip bu keçe turdı kâzī bir murğni biryānnı doznıñ aldı (8) da qoydı bu murğni rāstlıq birle taqsīm kılgıl didi doz aydı fermān- (9) berdār durmen dip kördi kim kâzīñıñ köçe iki oğlı iki (10) kulı bar idi bu doz bu murğni pāre pāre kıldı başını kâzīğa (11) qoydı boynını köçige iki qanatını iki oğlığa ve iki putını iki kulığa (12) qoydı özgesini öziğe qoydı kâzī ayttı bu ne taqsīm berāber bolmadı (13) doz ayttı men andağ taqsīm kıldım ki dip durlar şol sebeb- (14) din saña başını boynını ḥātunıña iki qanatını ferzendiñğa iki putını

26

1 iki kulıñğa qoydum olar saña ḥizmetkārdur özümge uçasını koy-(2) dum anıñ üçün kim mihmānğa uça qoymaq resmdur kâzī kabül (3) kıldı kim bu merd dānişmend+turur ehl dānişmend birle hem şohbet bolmaq °aql- (4) nı ziyāde kılar dip bu keçe turğuzdı yene tört ğaznı kebāb kılıp qoydı (5) kâzī ayttı ki munı hem rāstlıq birle taqsīm kılgıl doz andağ taqsīm kıldı (6) kim bir hissesini kâzī birle köçige qoydı yene bir hissesini iki oğlığa (7) qoydı iki hissesini öziniñ aldıda qoydı kâzī aydı ey civānmerd (8) bu taqsīmni berāber kılmadıñ didi doz aydı ki berāber taqsīm kıldım didi (9) kâzī aydı neçük taqsīm+turur doz aydı sen ḥātunıñ birle iki (10) birini aldınğa qoydum üçülen bolduñlar birini iki oğluñğa (11) qoydum bular hem üçülen boldılar yene ikisini özümge qoydum (12) men hem üçülen boldum sizler berāber boldum didi kâzī ḥayrān (13) qaldı doz ayttı ey kâzī maña kıziñni bergil mendin bolgıl didi (14) kâzī bu sözni işitip ḥayrān qalıp ḥātunıña baqıp endişege qaldı

27

1 elkışsa ol kâzīñıñ ḥātunı hem °ıyyār idi kopup öyige kirip (2) kitābı muṭṭali° kılıp yete tohumını keltürüp aldıda qoydı ayttı ki (3) bu tohumlarını taqsīm kılgıl eger rāstlıq birle taqsīm kılmasañ (4) alğan mällarnı mihmāndārılıqlarını yandurup alurmen doz (5) bu sözni kabül kıldı taqsīm kıluğğa qañça ḥileler kıldı bolmadı (6) ahirü’l-emr kâzīñıñ ḥātunı aydı ki men bu tohumını özüm rāstlıq (7) birle taqsīm kılsam alğan mällarnı maña yandurup berür mu+sın (8) didi doz kabül kıldı kâzīñıñ ḥātunı bu yete tohumını birini kâzī- (9) nıñ aldıda qoydı birini doznıñ aldıda qoydı ikini iki (10) oğlınıñ aldıda qoydı üçni öziniñ aldıda qoydı doz (11) aydı ki bu taqsīm berāber bolmadı didi kâzīñıñ ḥātunı ayttı ki men (12) berāber taqsīm kıldım her qaysiñızlarınıñ ikidin tohumıñlar bar (13) birdin tohum qoydum üç boldı meniñ aşlā tohumum yoq irdi (14) üç tohumını özümge qoydum sizler birle berāber boldım didi

28

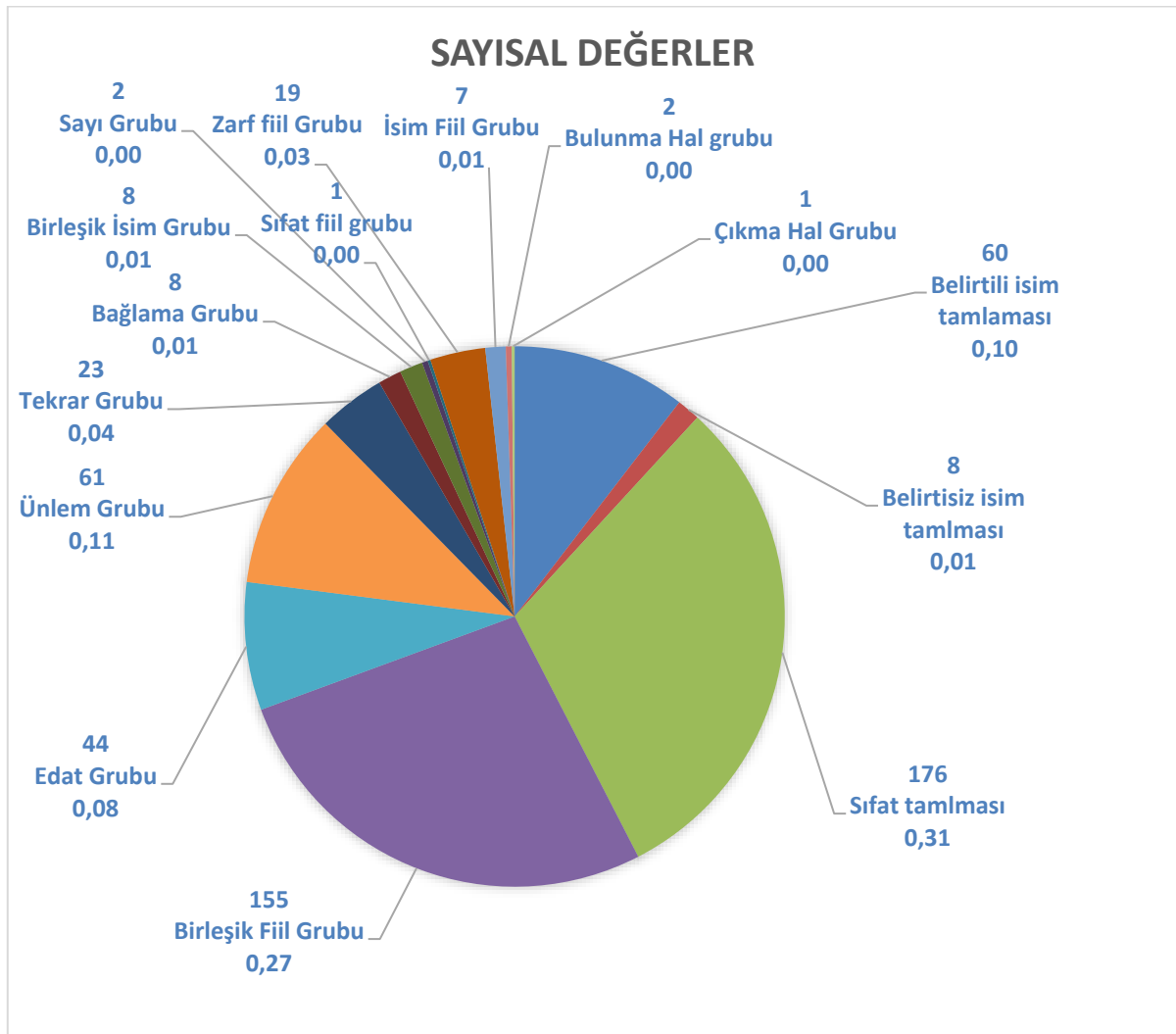
³⁶ Erkek ile kadının ellerini kesin (Maide:38)

³⁷ Derileri kavrulur üzerinde on dokuz (görevli melek) vardır (Müddessir: 29-30)

1 doz kabül kıldı alğan mällarnı qolıǵa yandurup berip ayttı kim (2) ey kâzî ma'zur tutuǵ men bu işni ezmâyiş üçün kılıp (3) irdim dip hayır bar kılıp çıkıp ketti dip durlar (4) "va'l-lahu a'lem bi's-şavâbi biraḥmetike (5) yâ erḥame'r-râḥîmin"³⁸ (5) temmet tamâm

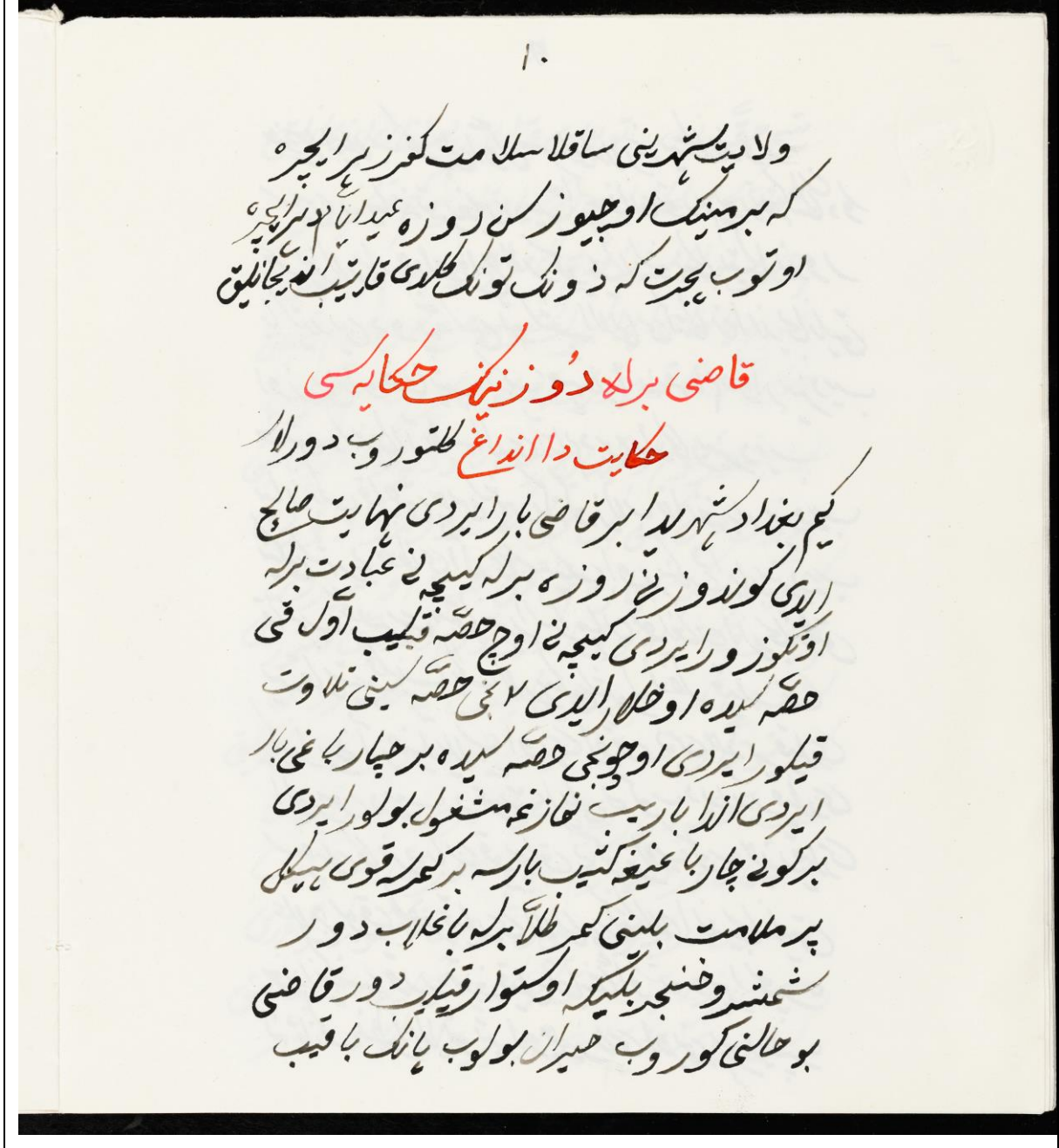
3. Sonuç

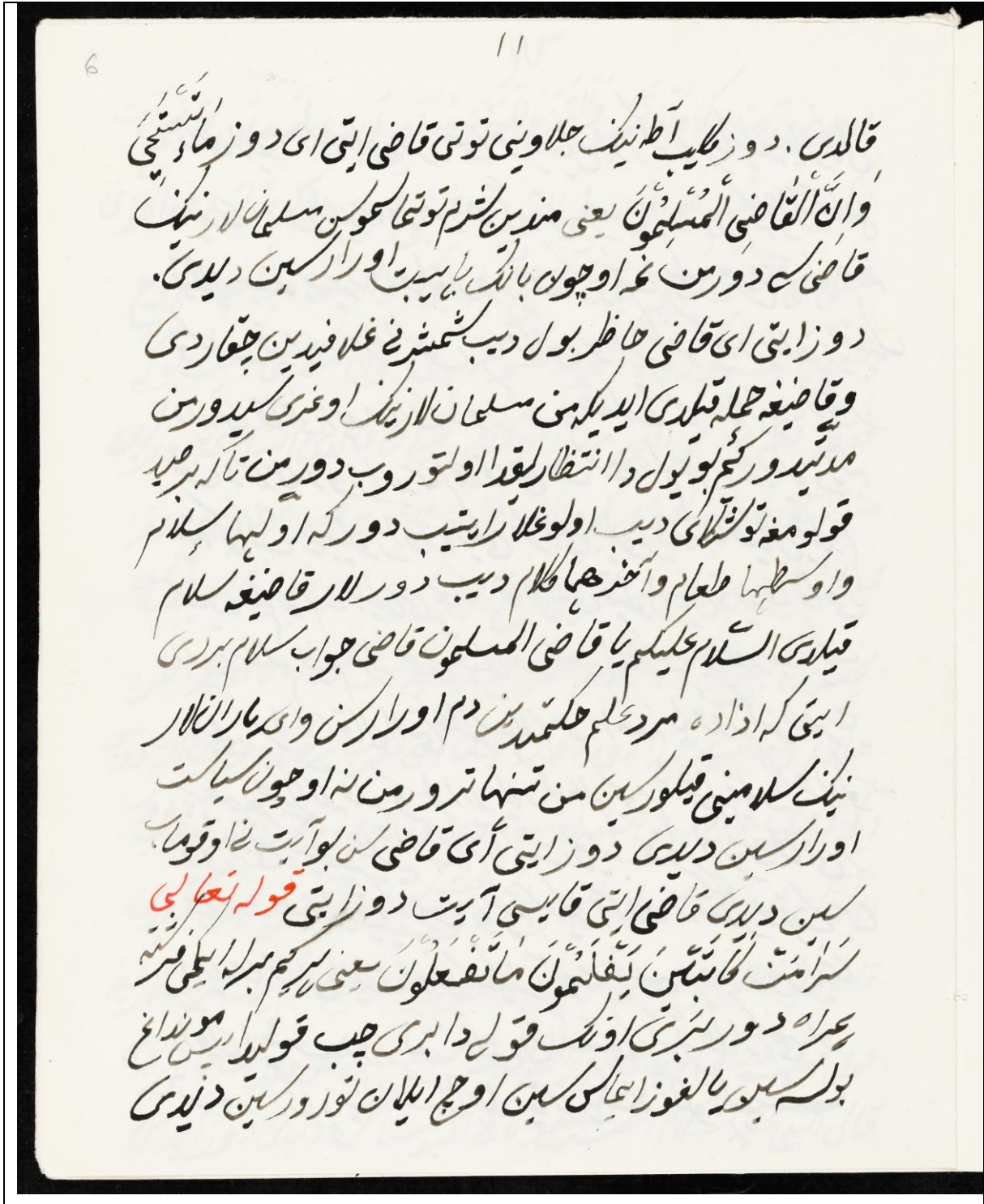
"Kâzî birle Doznıǵ Hikayesi" adlı metinde 13 farklı kelime grubu tespit edilmiştir. Toplam tespit edilen kelime grubu sayısı ise 575'tir. Bu da Çağataycının gücünü ortaya koyması açısından önemlidir. Metinde en çok sıfat tamlaması (175 adet) tespit edilmiştir. Sıfat tamlamasını birleşik fiil grubu, belirtili isim tamlaması, ünlem grubu, edat grubu, zarf-fiil grubu ve diğerleri izlemiştir. Sıfat tamlamasının bu kadar çok kullanılması isimlerin daha ayrıntılı olarak vasıflandırılmasını sağlamıştır. Metinde uzun cümlelerin oluşu da kelime gruplarının sık kullanılmasına bağlanabilir. Kelime gruplarıyla ilgili istatistik aşağıda yer almaktadır.

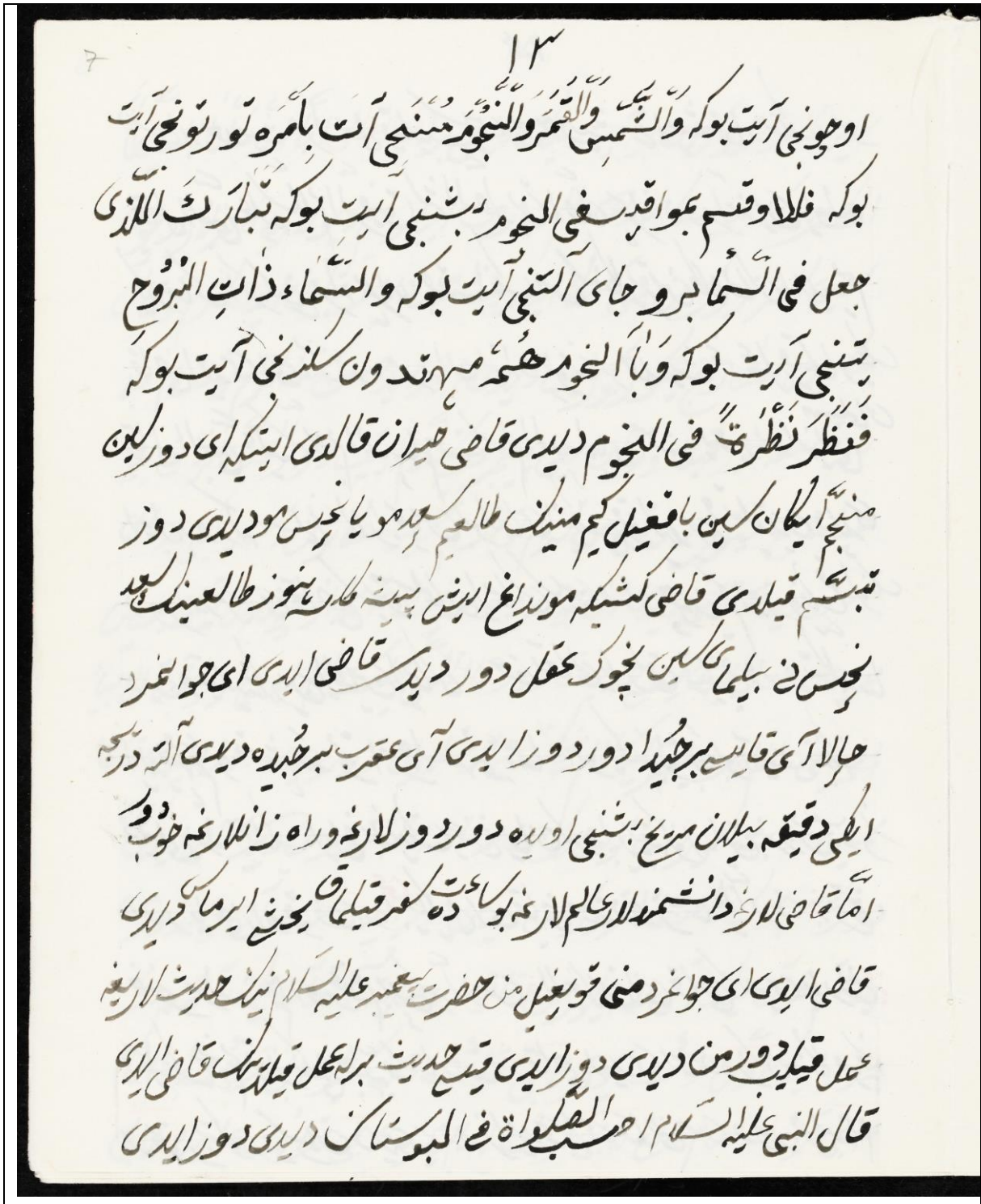
³⁸ Doğrusunu en iyi Allah bilir. Merhametlilerin en merhametlisi senin rahmetin sayesinde

4. TIPKIBASIM

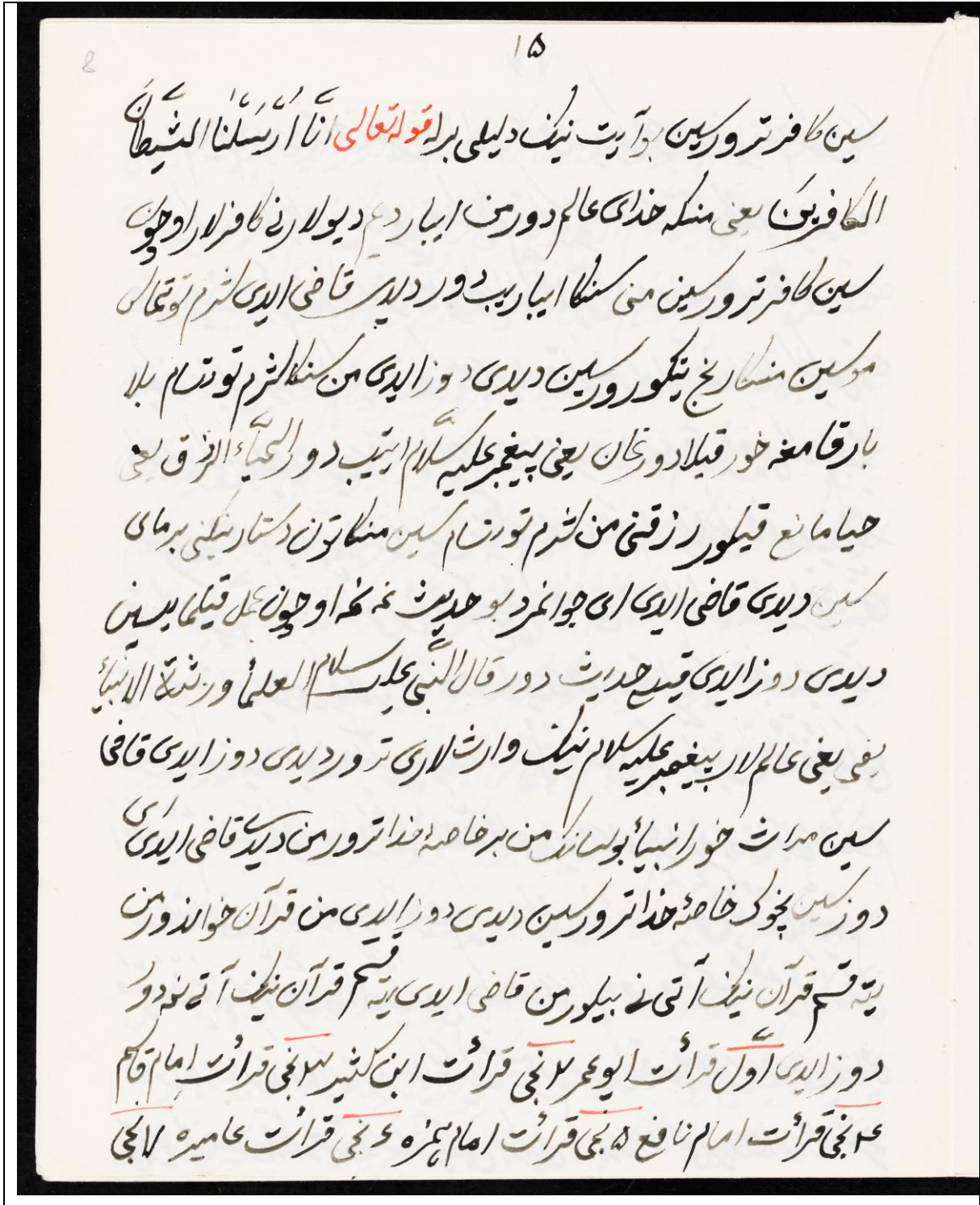

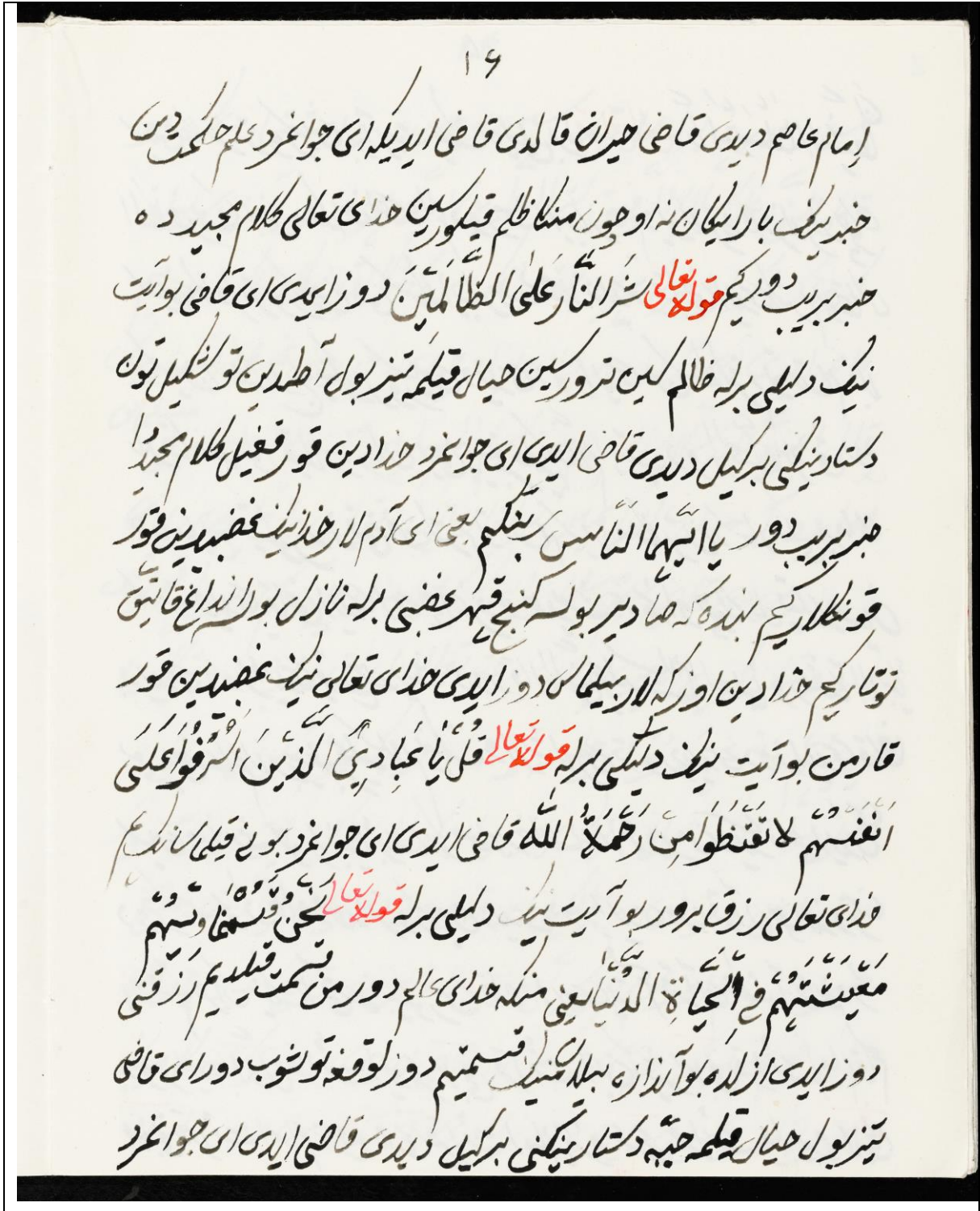

قاضي ایدی ای جان مرد منی قویغیل اوز که لار قالیغنه بارغیل
 دیدی دوز ایدی من مرد هیا د ترور من اوز دم که قوت حاصل
 قیلایدیب بربرده اولتورور من کیتیک دیک مرغ قولو مغنه
 توکشنه قویوب برمالکن ای قاضي بو قیرانگو کچه دایالغوز چقینیک
 دیدی قاضي ایدی ای دوز کچه ن غفلت قیلیب چویب دور
 من دیدی دوز ایدی ای قاضي من کسن علم نجوم ن بیلورینه
 یته کواکب ن بیلور اون ایکی نر جنی بیلور دیب خیال قیلدم
 کسن علم نجوم ن بیلمای نچو که قاضي ایتی قیلور کسن دیدی قاضي
 ایدی علم نجوم برله محل قیلماق یخشج ایچاس بو حدیث نیک
 دلیلی برلان قال النبی علیه السلام من آمنه با فقد کبر حضرت
 پیغمبر صلی الله علیه وسلم ایدیلار که علم نجوم ن محل قیلماق فرجولو
 دوز ایتی پیغمبر علیه السلام راست ایتیب دور لاری قاضي بر
 حدیث ن محل قیلک کسن عینه کیند آیت نمنه منکر بولوب کسن
 دیدی قاضي ایدی اول کیند آیت قیس دور دوز ایدی
 اول ایتیب دور لوقد خلق ان السماء برد حار کسبی بو
 ترور انا ذینا السماء الدنیا نینتلا الکواکب

سن بر حدیث برله عمل قیلایسین بو حدیث ن ایشتمادینک مو
 قال النبی علیه السلام الرفیق لشر الطرق اول همراه دور آذین یولغه
 کیرماک اگر کیش برله همراه بقیانک من کنگا یقین کلامن ایدیم
 قاضی ایدی ای آذاده مردان نه او چون بو حدیث ن عمل قیلما دینک
 قال النبی علیه السلام المسلم من سلم المسلمین من ید ولسانه یعنی مسلمان
 اول دور که مسلمان لارا ایمان بولغای اینک قولیدین و بیلیدین دلدی
 روز ایدین ای قاضی کین مسلمان ایمان کین نه او چون کیم اوز ویز قولاوند
 دین و بیلینک دین ایمان ایمان کن حق تعالی یارلقی قیلدی و رو تکلمنا
 ایدیهم و تشهد تو امر جلسهم بما کانوا یکتبون بو آیت نیک
 دلیل برله ایلیک ایلاغ بد نیک نجه ایمان کردار نجه گواهیق برور دوز
 بر باعنی او قوری **دعا** بیلگیل ای قاضی من دوز به طیار من **بیتغ**
 خنجو برله زخم او غوم بیه کیم من **ب** العارمنی ای قاضی کندین بارینی **ب**
 اکلنک نیم تونونکنی جبه دستار من **ب** قاضی ایدی ای دوز کن منکا موچه
 رنجور بیلور کسین دیدی دوز ایدی ای قاضی من دوز بولسام

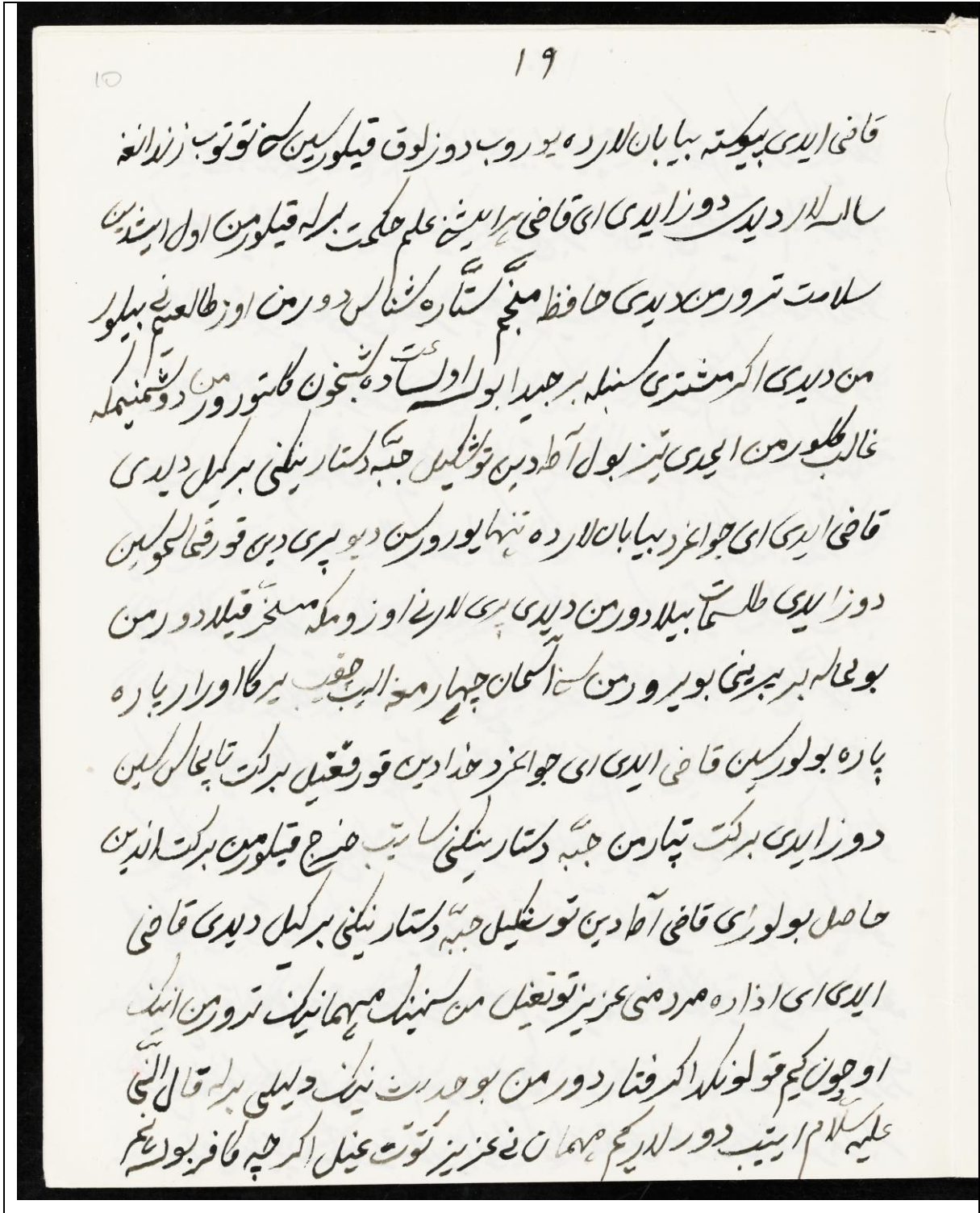

۱۷

نه او چون حدیث پیغمبر له عمل قیلماک کین دوز ایدی حدیث قایسی
 ترور قال البنی یلمه کلام ارجم یعنی رحم قیلماک رحم تیار کین دوز ایدی
 آری من کینلارم قیلماک خدای تعالی منلارم قیلماک ایچدی هر نه بار صلاحت
 ذالغاین تا نوب مندی هشتون بولور لار نه او چون کیم من محتاج ترور من
 غیب هشتون قیلماک خدای تعالی مندی هشتون بولور و رحم قیلور دیری قاضی
 ایدی ای دوز منیف لثرافتم بار ایل لثرفله آزار قیلیم دیری دوز ایدی کلام
 مجید اجهد بریب دور که قل هل یتسئوال الذین یعلمون والذین لا یعلمون
 یعنی نادان دانا برله بر کین برابر کمالی دوز ایدی ای قاضی اجهت ترور کین
 دانا بولسا نیک یار میده لثرافتم ایچدی ایبر دینک امانن دانا دور ترور من
 منغا که چچاق یئریم ترور یئر بر جا کلتور مار او چون چوب دور من
 سین جا اهل ترور کین من دانا ترور من الکین جا بیل بولماک
 نطق کتب داچه کمال ایبر دینک دیب بو بیت نه او قودی **بیت** جا اهل
 یقیدین آتینکنی قیوب دور قاضی **بیت** حکمو کین ایچدی خدای قاضی **بیت** اوست
 یا قغوسیدور خدیج باشینکین هر **بیت** اول شریکیم بولسا نیک الکین قاضی **بیت**

دیب ایردی دورا بیتکه اکر سنینک علمیت بو حدیث برله عمل قیلور ایسین
 قافی ایدی حدیث قایس نرور قال الربی علیه السلام یوم العالمی افضل من عبادة
 التاجی یعنی عالم نیک او یقول جهان نیک نیک عبادتدین افضل دور
 اکر سن عالم بولسا نیک بو عمل حدیث برله عمل قیلور ایسین نیت المؤمنین
 هنرمین عملها یعنی مؤمنین یخن نیت عمل قیلغاندن براق دور دیب بو
 قطع ن او قودی **قطع** یخن نیت کشک ای مؤمنین **ب** بلکه طاعت ایرو
 یس بکر **ب** یخن نیت عمل دین آرتوق دور **ب** در یلا راوشکوز ن ب **ب**
 اکر بو حدیث ن بیکر از او ید طاعت قیلور ایسین منثالین کرفتمار
 بولماکی ایردینک ایس بو جایی یقینکدن بولدی ایس تیز بول قیلمک
 یکنی بیکل ایس قافی ایس ای آذاره مرعی مقرب ایس ایس دیدی
 دور ایس منی مؤرد برانک ایس لازیم بولدی بار یوقونکی الغایمن
 بو آیت نیک دلیلی برله **قولاً** لا یصلح عمل المقصدین یعنی صالح لیت مؤرد
 دین کللیس تیز بول آقاردین توشکیل عیب دستارینکی بیکل ایس قافی ایس
 ای جو انرد برمشکلیم بار سنن کورایدور من دور ایس کور عمل

۲۰

دوز ایدی پیغمبر علیه السلام راست ایتیب ایتیب دورلار کیم و لیکن سنیله صدقه
برماز واجیب دور بودیت نیک دلیلی برله قال النبی علیه السلام الصدقة
رد البلاء و تزیید العمر یعنی حضرت پیغمبر علیه السلام ایتیب دور صدقه رد قیلور
بلایه ایجدی بولارن برکلی صدقه بولسون اینک او چونیم بلاغه کرفتار بولوب
سین دیب بوقطعه ن او قودی **نظم** صدقه رد قیلور بلا لار **بیت** کلک بولور
کم کتاده بولور **بیت** اگر چه مالینلغه طائر کراک **بیت** عمر و نکل کوب زیاده بولور
جمله مشکل لار نیک روالیلاب **بیت** چاره دشمن لار نیک پیاده بولور **بیت**
ایدی قافی هیران قالدی دوز سیاست اوردی قافی ایدی ای جواغردن
مینک سر ایمنه کلکین آذین آچیم نجه دستار عم ن برای دوز ایدی ای قافی
من سنکا اوغلت احق موکرا بیلغه بار سام قل لار نینگ بویروب قولوم زکستو
کلای سین بو آیت نیک دلیلی برله **حواله** **عالی** **الس** **مرف** **والس** **رود** **فا** **قطعو**
ایدیها قافی ایدی ای جواغردن **قسم** یاد قیلدی تا نکلا سین مینک سر ایمنه
کلکانده سنکا دخل قیلما کسرو پایم ن برما س ایدی دوز ایدی ضرورت
ده آنت ایچبه لغارت لازم ایجاس ای قافی نیز بول **شعر** برله بر

اورارمن اریک پارہ بو لورسین دیب قاضیغوشندہ حوالہ قیلری قافی بیچارہ
 بولوب آطردین توشتی جبہ دستارینی بردی کونکلامی برله قالدی دوزایدی
 ای قاضی او یونکدانیمه کونکلامنیق بار مو قاضی ایدی بار: دوزایدی ای قاضی
 بو کونکلامنیق برکیل او یونکدانیمه کیکیلدی بولدی بو حدیث نین مضمون برله
 قال النبی علیہ السلام عدا حید القم صین لاثولاً و افة من الایمان یعنی ایلی
 کونکلامی بار کیش ده ایمان بوقور قاضی ایدی آی آذاده نماز وقتی بولور دور
 برینه قایدغ نماز قیللا دور من دوزایدی من سنطها بر روایت کور سائای
 قال النبی علیہ السلام صلواته القربان یعنی نماز برینه جاپوزدور ضرورت دلدی
 بیچاره قاضی کونکلامنیق ناعلاج سالیب بردی نینه ایدی ایدری پایه جامینکنی عم
 سالیب برکیل دیدی قاضی ایدی ای نالانصاف بدم نماز وقتی بولور دور بچورد
 برینه نماز اوتای دوز بور باغنی او قورس **رباعی** ای قاضی بے عقل عجز عنای
 مددیک کنغ دین تیلاله حمی باری: قایه جامینکنی منک سالیب لکایرین: بشکنغه
 سیکلایرین زخمه های: قاضی لاعلاج سالیب بردی اندین قاضی بو نظم ن او قورس
نظم یوز چغانی جافم ای دوز عیار ایلاد بیلک: تون دستار انغالی منیک عیله

طیار ایلا دینک: مرکب پراسپین جبهه و کتاریم فی الیب: ایچدی ظالم جدم
 نقدینک اظههار ایلا دینک: ذریب بو رباعنی او قوی بیچاره قایه جامه سینی
 سالیب بردی وینه دوز کذاب کوردی کیم قولید ابر نکت شیری باران کورد
 دوز ایتی کیم ای قافی لکن قایه مذیب ده دور سین قافی ایتی کیم امام شافع
 نینک مذیبیده دور من دیدی دوز ایتی ای قافی امام شافع نینک مذیبی
 ده اوز وک سالحاق بدور دور موخ منکابر کلیل دیدی وینه من حضرت
 امام اعظم نینک مذیبیده دور من اوز وک سالحاق منکالکت دور
 قافی بیچاره ناعلاج قول لاری لالی اوز وک نه موع بردی دوز ایتی ای
 قافی ایچدی بار نینک مذیبین منت دار بولونک من اوز وک سینه که آزار
 یتکو مادیم آیت حدیث نینک معنی له برله اوز وک بر دینک دیدی
 قافی ایتی ای دوزیم منجم عالم غلام شاعریم عیاریم مکاره طیار
 ایلان کین دینچار قافی بر قول دال دینی بر قول دالینی منجو قلوب حکم
 تو توب بولغنه روان بولوب نینک نچالت برله همین قالدی اولدور
 قافی نینک حلا جینی کیرب آطفه مینیب بولغنه روان بولدی ایلیکینکه اوز وک

فې سايب بوربا عيني او قودي **رباعي** يوز هيله بالدين اليم دستار :
 تون جبهه كوناك ايدار : سن خواجه شهزاد اور ورين قاضي : مندوز من
 ايشيكنده سناخذ منكار : درب جيز باد قيدي بولغ روان بولدى قاضي
 چاره هم مندا عجلت ده اوليكه كلدى قاضي نيك بلا بارقه نغذ منكار لارى
 مون كوروب حيران قالدى قاضي دين كورديكه چوك واقع بولدى ديب الدين
 اول قاضي اوتكان واقع لارن بربر بيان قىلدى رنوز كوز نعام بولجا ايرى
 اول قاضي كروپاي كيدوردى قاضي دوز نيك باره كيدىن بولشورن
 او قودي **شعر** اوچيردى منكا كچه عجايب فلالم : هم دوز ايرور قراقچه
 غالم : اغز عيدا عندا كلام ايلكيد اقليچ : بولوقتى منكا قلادى الذاغ :
 ايتور لار كه قاضي كوزن نعام قيلماب ايردى قاضي نيك خدمت كارى
 كيريب كلدى ايتى كه اى خوجام ايشيك دابركم سه ماك قايلا توراد اول
 كنج ايلنكيد ميبير دور كوردو پايىنكيزن كيريب قوشنيد الكنا ب توراد وران
 مطالغ قيب تورادور قاضي ايتى كوشل يانلقا قيب تورغان دوز دور
 ايشيك محكم تا قاب اويك كير كوزها نكار مباد اهدىن بخدار نيك قاضي

یعنی نه الیمانغای دیب اولتوروب ایردی شول زمان دوز کرب کلدی
 سلام قیلماي به اربانه قافی نیک اوزن قولینی بالکیر اولتوردی قاضیدین
 یوشن کئی اینی که ای شیخ زمانه قایدین کلورسن دیدی دوز ایلی کچه کتاب
 مطالع قیلدیم قاشینکله مکه د دیدی قافی ایلی ای دوز یجه آلمی کورو
 پایم نه آلدینک او چون سلام قیلماي لکین دوز ایلی ای قافی سلام ایلی نغم
 دور بری قور قونجیدین بری طبع دین منین کلدین قور قونجودیم طبعیم
 دیدی قافی ایلی ای جو انزد کین نه نیردین دور کین دوز ایلیک من
 اسنهالذین ترور من قافی ایلی ای دوز یجه ساعت یوسام دارم
 آلسه لار قولونکنی کت لار بو آیت نیک مضمون **برقعه تعالی السارق**
 والسارق قتل فاقطعو ایله یلها دوز ایلی من بش آیت کلتوروب
 دور من بو آیت نیک مضمون لیر بسورای مینکدور من منین قلم کین
 خاتونک منین ترور اوغلانلار نیک منین بنده ذادم تروردی
 بولوزنه قافی ایشیدیب قورقی شول زمان بش یوز دینار کلتوروب
 قویدی آی آذاره دوز بودینار نه الغیل خاتون نه منک قویغیل

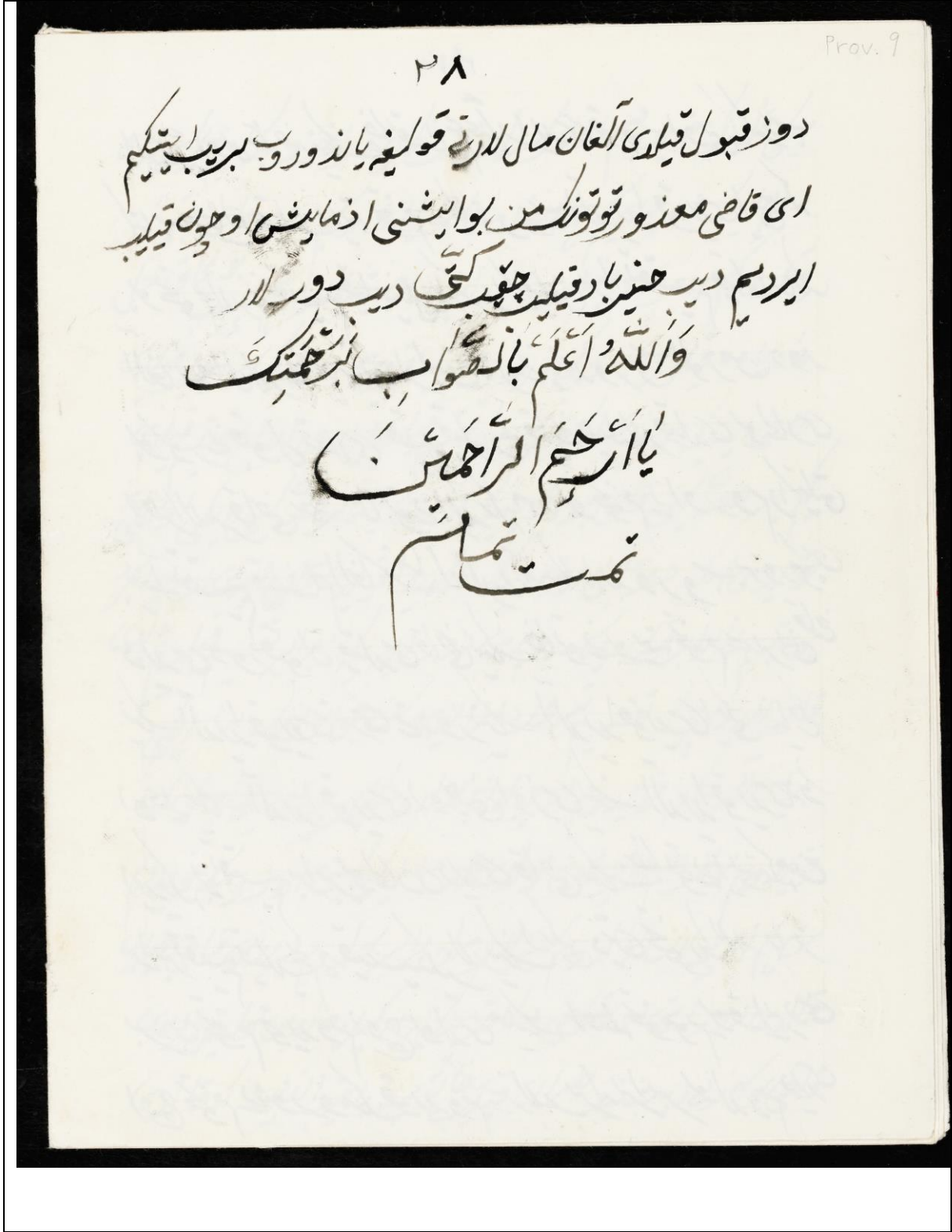
اذا ده ترو و حکیم ده الی بیدیم بو ملید لرای منینک و دوزایتی
 دینک نه ترو قاضی ای تی اطم لواجه ترو و دیدی دوزایتی منینک
 ایسم ابوالبشر ترو **قوله تعالی** لولا الذین علیهم نزلت العشره
 بو آیت نینک دلیل برله نینه اون تو قوز دینار بریدی اول وقت ده
 قاضی الذینم قبلدیکیم بودا شمشد ظاهر بو لادور دوزیت ده
 قیلادور یب ای تی ای جو اعز بو کچه بهان بولغیل دیدی دوزیت او
 بولغا یدیب بو کچه توری قاضی بر مرغنی بریان نه دوزیت لیدی
 دا قویدی بو مرغنی زالسیت برله توت قیلغیل دیدی دوزیت ای دی فرمان
 بر دار دور من دیب کوری کیم قاضی نینک کو چه ایلی او غلی ایلی
 قلی بار اییدی بودوز بو مرغنی باره باره قیلدی باشی قاضیغه
 قویدی بوینی نه کو چیلک ایلی قنانه ایلی او غلیغه و ایلی بوینی ایلی قلیغه
 قویدی او زک سینی او زکیم قویدی قاضی ای تی بو نه تقسم بلر بو لادی
 دوزایتی من انداخ تقسم قلدیم که الترس با الترس دیب دور لار توی کسب
 دین کسکا باشی بو یون نه خاتونونلغه ایلی قناتینی فرزندینلغ ایلی بوینی

ایلی قلوئلکه قویدوم اولار سنلما خدمت کار دور اوز و مکله او چالینی قوی
 دوم انیک او چوون کیم مهمانغا او چاقویاق رسم دور قاضی قبول
 قیلدی کیم بومرد دافشخندتر و رایل دانستمد برله عم صحبت بو لحاق عقل
 نه ذیاده قیلور دیب بو کیم تورخوزدی سینه تورت غازنه کباب قیای قویدی
 قاضی اینیکه مون عم راستلیق برله تقدیم قیلغیل: دوز انداخ تقدیم قیلدی
 کیم برهقه کینی قاضی برله کوجیکه قویدی سینه برهقه کینی ایلی اوغلی
 قویدی ایلی هقه کینی اوزی نیک آلدید قویری قاضی ایلی ای جواغز
 بو تقدیم نه برابر قیلدی دیک دیدی دوز ایلیک: برابر تقدیم قیلدی
 قاضی ایلی کچو تقدیم توردوز ایلی کین حواتوتیک برله ایلی
 برینی آلدینگ قویدوم او چولان بولدوشکلار برینی ایلی اوغلوئلکه
 قویدوم بولار هم او چولان بولای لارینه ایلی کینی اوز و مکله قویدوم
 من عم او چولان بولدوم کینلار برله برابر بولدوم دیدی قاضی همین
 قالدی دوز ایلی ای قاضی مشاقق کینی برکیل مندیین بولغیل دیدی
 قاضی بو کوزنه ریشید همین قیدیب خاٹونینغا باقیدالدیش که قالدی

۱۴

۲۷

الوقفة اول قاضي نيك خاتون هم عيار ايدى قوپوب اوسى ككريب
 كتاب مطالع قيب بته تخوم ن كلتور وب آلدردا قويدى ايتى كه
 بو تخوم لار ن تقسيم قىلغىل اكر راسلىق بىر له تقسيم قىلما ساد
 الغان مال لار ن مهمان دارلىق لار ن ياندور وب الور من دوز
 بوز ن قبول قىلدى تقسيم قىلور غه قانچى حيله لار قىلدى بولما رى
 اهلدار قاضي نيك خاتون ايدى كه من بو تخوم ن اوزوم راسلىق
 بىر له تقسيم قىلما الغان مال لار ن منكا ياندور وب برور موين
 دى دوز قبول قىلدى قاضي نيك خاتون بو بته تخوم ن برىنى قانچى
 نيك آلدردا قويدى برى ن دوز نيك آلدردا قويدى ايتى ن ايتى
 اوغلى نيك آلدردا قويدى اوچنى اوزى نيك آلدردا قويدى دو
 ايدى كه بو تقسيم برابر بولما رى دى دى قاضي نيك خاتون ايتى كه من
 برابر تقسيم قىلدىم قىلدىم لار ن نيك ايتى دى ن تخوم ن لار بار
 برى ن تخوم قويدوم اوچ بولدى منىك اصله تخوموم بوقا ايدى
 اوچ تخوم ن اوزومك قويدوم سىر لار بىر له برابر بولدىم دى

Topal, Erol (2021). “The Syntax Characteristics of The Work Called “The Story of The Judge and The Thief” Written in Chagatai Turkish (The Analysis of Word Groups-Transcription-Facsimile)”. *International Journal of Interdisciplinary Language [JILS] Studies*, Number: 2021/2, June, p. 89-121.

www.dadaakademi.com

KAYNAKÇA

Delice, H. İbrahim (2007), *Türkçe Sözdizimi*, İstanbul: Kitabevi Yayınları

Ercilasun, Ahmet Bican (2004), *Başlangıcından Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara, Akçağ Yayınları

Ergin, Muharrem (1997), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Basım / Yayım / Tanıtım.

Karaağaç, Günay (2009), *Türkçenin Söz Dizimi*, İstanbul: Kesit Yayınları.

Karahan, Leyla (2013), *Türkçede Söz Dizimi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Özmen, Mehmet (2013), *Türkçenin Sözdizimi*, Adana: Karahan Kitabevi.

Yazır, Muhammet Hamdi (Elmalılı) (2009), *Kur'an-ı Kerim ve Satır Arası Meali*, (sad. Mustafa Özel), Konya, Kervan Yayın-Dağıtım.

EXTENDED SUMMARY

Chagatay Turkish XV.-XX. It is the name of the literary language used as North-East Turkish between centuries. While Chagatai was used only among the nomadic Turkish tribes in the beginning, it spread to the whole region during the Timurid period. Many works have been given in Chaghatay. many studies have also been done on these works. In this study, word groups in the work named “The Story of the Judge and the Thief” written in Chagatai Turkish were examined. This text is in a magazine that contains three stories. The names and page numbers of the other two stories are indicated. It is stated whether these two stories are prose or not. The number of lines on the pages of the work is irregular. In the studied text, the number of lines is usually 14. The text studied is the third text in the work. Looking at the language features of the text, it can be said that the Chagatai Turkish belongs to the post-classical period. The work does not have a cover. The work is in Arabic letters. The subject of the text is that a judge living in baghdad and a thief try to overcome each other with verses and hadiths. The work is a didactic text with an amusing story and a religious debate.

During the translation of the work, the text was adhered to, and the text was not repaired since there was no damage to the text. Since there is a page number in the text, no additional numbers are given, but the lines are numbered. Arabic phrases, hadiths and verses are given meaning in footnotes. While the verses and hadiths are being made meaningful, the Quran and hadith books have been used. The text has not been translated into Turkey Turkish. Unreadable places are shown in the format ... Language analysis of the text is limited to only groups of words. Word groups in the text were identified and enough examples were given for each group. Arabic and Persian phrases are excluded from the analysis. Elements obtained with the unadjusted verb "tur-" in Chagatay Turkish are not accepted as compound verbs. If a group of words has passed twice on the same line, it is shown exponentially.

The study consists of three main parts. In the first part, word groups in the text were examined. All word groups in the text were evaluated, statistics were drawn and examples were given. In the second part, the transcription of the text was made, and in the last part, facsimile was given. 13 different word groups have been identified in the text. In the text, noun phrases, adjective clause, possessive construction, compound noun group, compound verb group, exclamation group, adverb group, adjective verb group, number group, preposition group, binding group were determined. In addition, two abbreviation groups were identified. Examples of word groups are given enough. All of the less common word groups are shown. The page and line numbers of the word groups are also given in parentheses next to the examples. The total number of detected word groups is 589. Of these, the highest in terms of number is the adjective clause. The most common word group after adjective clause is the compound verb group. The number of adjective clauses in the text is 176. It is noteworthy that adjectives of different types (qualification-number-ambiguity-question-mark) are used in adjective clause constructions. The compound verb group is the most used after the adjective clause. After these, comes the noun phrase, exclamation group, preposition group, adverb-verb group. In the text, the leaving state group passes once. This is the least common word group. It is followed by the presence state group and the adjective verb group, which passes the exiting state group twice. In the conclusion part, a general evaluation about the study has been made. The bibliography of the study is also shown in terms of showing the injured works. In addition, a facsimile of the work has been added to the end of the work so that the text can be seen for the original. This study and the processing of such works in terms of linguistics in terms of various aspects are important in terms of revealing the depths of Chagatai Turkish.

Keywords

Chagatai Turkish, Chagatai, transcription, word groups, syntax.

ARAPÇADA KULLANIM VE DİL KURALI AÇISINDAN ŞĀZ KAVRAMINA YAKLAŞIM

Abdurrahman BAŞÇI*

Makale Bilgisi

Geliş Tarihi 10.05.2021

Kabul Tarihi 24.05.2021

Yayın Tarihi 15.06.2021

DOI: 10.48147/dada.29

Yazar Bilgisi

* Dr.

<https://orcid.org/0000-0003-2964-5761>

Anahtar Kelimeler

ÖZ

Arap dili ve gramerine temel teşkil etmesi noktasında; yaygın kullanım, kıyası kaideler, ideal uygulamalar “muttarid” olarak isimlendirilir ki bu kurala dayandırılan Arap kelamı, Arapçanın temel yapı malzemesidir. Arap dili gramerinin merkezinde yerini alan “muttarid” terimi, dil kurallarına uygunluğu ifade eder. Bundan dolayı yaygın kullanımlara aykırı olan, kıyas dışındaki lafızlar “şāz” ile isimlendirilir. Diğer bir ifadeyle gramerin esası konumundaki nahiv ve sarf kurallarına ters düşen “şāz” kıyas haricidir, istisnadır, yaygın ve genel kullanımların dışındadır.

Şāz kelimeler, Kur’an kıraatlerinden nesir ve şiire kadar Arap kelamının gayet geniş bir sahasında kullanılmaktadır. Nahiv kaidelerine ters olmasına rağmen başta Kur’an ayetleri olmak üzere şāz yapıların pek çok alanda kullanımı konusunda dilciler farklı yorumlarda bulunmuşlardır.

Şāz konusundaki ilk yorumu yapan dilciler veya nahivciler (nahiv ekolü âlimleri) Basra ve Küfe dil ekollerine mensupturlar. Ondan sonra Bağdat ve Mısır nahiv ekolünün temsilcileri de bu meseleye dair kayda değer görüşler ileri sürmüştür. Bu makalede dilcilerin bakış açısı ışığında fasihlik şartlarına muhalefeti, dil kurallarını şahitlendirmek bağlamında lisan ilimlerine delil olarak kullanılması ya da kullanılmaması yönünden dilcilerin şāz konusuna yaklaşımı, ele alınacaktır.

Şāz, fasih, nahiv, sema, kıyas, muttarid

Atıf Bilgisi

Başçı Abdurrahman (2021). “Arapçada Kullanım ve Dil Kuralı Açısından Şāz Kavramına Yaklaşım”. *Uluslararası Disiplinler Arası Dil Araştırmaları (DADA) Dergisi*, Sayı: 2021/2, Haziran, s. 123-145.

A SUMMARY OF THE APPROACHES TO SHĀZ IN TERMS OF LANGUAGE RULES AND LANGUAGE USAGE IN ARABIC

Abdurrahman BAŞÇI*

Article info

Submitted 10.05.2021
Accepted 24.05.2021
Published 15.06.2021

DOI: 10.48147/dada.29

Authors info

* Dr.

<https://orcid.org/0000-0003-2964-5761>

ABSTRACT

Given that they form the basis of Arabic language and grammar, common usage, and comparative rules, ideal applications are called "muttarid", upon which Arabic words, the basic building material of Arabic language, is based. The term "muttarid", an essential part of Arabic grammar, refers to compliance with language rules. For this reason, words that do not comply with common usage apart except for those serving as *qiyas*, which focuses on deduction after having determined the cause of a ruling, are called *shāz* (rare/irregular) in Arabic grammar. This is to say that words that do not comply with the rules of *nahw* (syntax), namely the sentence structure rules applied in Arabic, and *sarf* (morphology), both of which form the core of Arabic grammar, are regarded as exceptions that are not subjected to *qiyas*.

Shāz is used in a wide range of Arabic theology, from Quran recitations to prose and poetry. Given that such words are incompatible with *nahw* rules, linguists have made different comments about their various uses, especially in the Quran.

The first linguists and scholars of *nahw* to make remarks on *shāz* were those belonging to the schools of Basra and Kufa. Later on, the representatives of the Baghdad and Egyptian *nahw* schools are known to have made significant remarks on this very issue. This study aims to deal with the approach taken by linguists in regards to whether *shāz* can be used in attesting or proving language rules or not apart from its incompatibility with the rules of eloquent Arabic (*fusha*) in light of the viewpoints presented by linguists.

Keywords

Shāz (rare/irregular), *faseeh* (eloquent), *nahw* (syntax), *sema* (hearing), *qiyās* (comparison), *muttarid* (regular)

Cite this article as

Başçı Abdurrahman (2021). "A Summary of The Approaches to Shāz in Terms of Language Rules and Language Usage in Arabic". *International Journal of Interdisciplinary Language [JILS] Studies*, Number: 2021/2, June, p. 123-145.

GİRİŞ

Milattan önceki eski devirlere kadar uzanan Arap milletinin dili olan Arapça, Sāmī dillerindedir (Muştak, 1422/2001: 117). Eski Arap dili tarihi kaynakları incelendiğinde Arapların İslam Dini’ne girmeden önce, dillerinde ciddi bir değişiklik olmadığı kaydedilmektedir. Çünkü onlar, İslamiyet öncesi Cahiliye döneminde başka milletlerle karışmamış olduğundan dolayı safi Arapçayı bünyelerinde barındırmıştır. Diğer bir ifadeyle bu devrin Arapları, “selīka” olarak isimlendirilen ve doğuştan getirdikleri fitri bir melekeye sahiptiler ki bu sayede Arap dilini halis ve fasih şekliyle hiç zorlanmadan rahatlıkla konuşabiliyorlardı.

Arapçanın fasihliği, bu milletin yeni dine girişine kadar devam etmiştir. Bilhassa dört halife devrindeki fetihlerle genişleyen İslami coğrafyada Arap dili, farklı medeniyetlerin dilleriyle karşılaşmıştır. İşte bu karışıklık, eski dönemlerde konuşulan katıksız Arapçanın değişimini sağlayan en önemli etkenlerdendir.

Dilin saflığını kaybettiği ve bozulmaya başladığı zaman diliminde tehlikenin farkında olan bir takım dilciler, Arap dilini koruyabilmek maksadıyla bir takım gramer kaideleri koyma teşebbüsünde bulunmuşlardır. Bu bağlamda ilk olarak Basra şehrinde başlayan çalışmalarla Arap dili gramerinin esasları ve kaideleri vaz’ edilmiştir. Çünkü Basra, Arap ve diğer milletlerin kültür bakımından en çok karıştığı bir şehir görünümündeydi. Yaklaşık bir yüzyıl sonra bu gramer faaliyeti Kūfe’de devam etmiştir.

Basra ile Kūfe’deki çalışmalarla orijinal Arap dili korumaya alınsa da dilcilerin tespit ettiği gramer kurallarına muhalefet eden çok sayıda şâz lafız Arapçaya yerleşmiştir. Fesahatin zıddı olan şâz yapıların Arap kelamındaki örnekleri ve nahiv ilmi açısından dilcilerin yaklaşımları bu çalışmanın asıl konusunu teşkil etmektedir.

1. Nahiv Usulü Yönünden Sema, Kıyas, Nakil ve Şâz

1.1. Nahiv, Sarf ve Nahiv Usulü Terimleri

Arap dili gramerinin nahiv ile sarf olarak isimlendirilen iki ana bölümü vardır. Diğer bir ifadeyle Arapça dil kuralları nahiv ile sarfa dayanmaktadır. Nahiv; lügat açısından نَحْوٌ وَيُنْحَاهُ نَحْوٌ fiilinden master olup “القصد : kast” anlamında bir tarafa veya istikamete yönelmeyi ifade eder (İbn Manzūr, ts.: 4371). Genellikle dilin kurallarını (gramer ve dilbilgisi) içine alan nahiv (Zebīdī, 1422/2001: 40/42), istılahta ise Arap kelamının i’rābı (Zebīdī, 1422/2001: 40/41; İbn Manzūr, ts.: 4371; Cevherī, 1990: 6/2504) veya bu kelimelerin fesadı ya da sıhhatinin bilinmesine imkân sağlayan usul ilmi olarak zikredilmektedir (Curcānī, ts.: 202).

Sarf: صَرَفٌ يَصْرِفُ صَرْفًا babına göre sarf kelimesi sözlükte, defetmek (Curcānī, ts.: 113), reddetmek (Āyid, vd., 2003: 731-732; Fīrūzābādī, 1429/2008: 925), engellemek, ihmal etmek, terk etmek, vaz’ geçmek (Āyid, vd., 2003: 731-732), para harcamak, kelam sarf etmek/söylemek (Fīrūzābādī, 1429/2008: 925), anlamlarına gelir. Sarf; terim/istilah yönünden, i’lāl yönünden kelimenin hallerini gösteren ilim veya bu hallerin onunla (sarfla) bilindiği ilme, sarf denir (Curcānī, ts.: 113).

Burada görüldüğü üzere fıkıh ve hadis usulleri gibi nahvin de bir usulü vardır. Bundan dolayı “delilleri açısından, nahvin muhtasar delillerini inceleyen ilim, nahiv usulü olarak isimlendirilmektedir (Suyūṭī, 1427/2006: 21). Nahiv ilmi ancak nahivciler tarafından sistematik olarak tasnif edilen metotlar ışığında nahve ait kurallar tespit edilmiştir. Nahivcilerin tayin ettikleri metotlar çerçevesinde bu ilim için esas teşkil eden iki temel yöntem, sema ve kıyastır (Enbārī, 1391/1971: 81; Suyūṭī, 1427/2006: 21, 70).

1.2. Sema ve Kıyas

Sema; fesahatine itimat edilenlerden nakledilen kelimedir. Allah’ın kelamı Kur’an, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) hadisleri, onun peygamberlik görevinden önceki, nübüvvet dönemi ve sonrasında müvelledinin (Arap olmayanların) çoğaldığı ve Arapların dillerinin bozulduğu zamana kadar nazım (şair), nesir, Müslim veya gayr-i Müslim Arapların kelamı, bu tariftten kastedilen sema kapsamına girer.¹ Bu tarife göre sema, sırasıyla Kur’an, Hadis ve Arap kelamını ihtiva eden zengin ve geniş bir dil varlığına sahiptir (Suyūṭī, 1427/2006: 39).

Müvelled terimi, Arap dili ve edebiyatında nahiv kurallarını delillendirmek yönünden temel ölçü kabul edilen önemli terimlerden biridir. Cāhiliyyūn ve muḥāḍramūn² tabakasından sonra gelen veya dördüncü tabakayı teşkil eden şairleri³ ifade etmek (Ya’kūb, & Āsī, 1987: 2/1221; Āyid, vd., 2003: 1332) veya Arap olmayanlar için “müvelled” terimi kullanılır (Āyid, vd., 2003: 1332). Sadru’l-İslām’dan sonra gelen dönem ise “müvelledūn” veya “muḥdesūn” (Suyūṭī, ts.: *el-Muzhir*, 2/489; Bağdādī, 1418/1997: 1/6-7) olarak isimlendirilir.⁴

Müvelled; ihticāc asrından sonra Arapça’ya giren bir terimdir (Ya’kūb, & Āsī, 1987: 2/1221). Dilocilerin Arap dili ve edebiyatına şahit getirmek maksadıyla tayin ettikleri zaman, ihticāc asrı olarak isimlendirilir. Yani dilciler, istişhāt konusuna asıl teşkil etmesi için, bir zaman sınırı belirlemişlerdir. Bu müddet, hicri ikinci asrın yarısından önceki bir süreyi kapsamaktadır (Ya’kūb, & Āsī, 1987: 2/1221; Esmer, 1413/1993: 280).

Diğer bir görüşe göre de şehirli için hicri ikinci asrın sonu ve bedevi Araplara nispeten de hicri dördüncü yüzyılın sonu nahve delil getirmek için sınır kabul edilmiştir (Ya’kūb, & Āsī, 1987: 2/1221).

Fasihlik şartlarını haiz olan Cahiliye Dönemi Araplarından Kureyş, Kays, Temīm, Esed, Benī Kināne ve Ṭāī (Ṭay) kabilelerinin lügatleri (şair ve kelamı) yaklaşık hicri ikinci asrın ortasına kadar nahiv ilmine delil teşkil etmiştir (Esmer, 1413/1993: 280). Mısır nahiv ekolünün sembol isimlerinden Suyūṭī’ye (ö. 911/1505) göre nahivciler, müvelledlerin kelamıyla hüccet getirilmeyeceğinde icmā etmiştir (Suyūṭī, 1427/2006: 58).

Kıyas; bir illetten dolayı fer’i asla hamledip aslın hükmünü fer’e icra etmektir (Enbārī, 1391/1971: 95). Diğer bir ifadeyle Araplardan işitilmeyeni, Araplardan gelene uygulamaktır.

(İbnu’l-Hācib, ts.: 313). Suyūṭī’nin, tanınmış Arap dili âlimlerinden Enbārī’den (ö. 577/1181)’den naklettiği kıyas usulü tarifi; illet birliği kapsamında, fer’i asla hamletmektir ve asıldaki hükmün de fer’e tatbididir (Enbārī, 1391/1971: 93; Suyūṭī, 1427/2006: 79). Diğer bir tanıma göre kıyas (ıstılahta) birbiriyle müşterek illetten/benzerlikten dolayı eski Arap lügatindeki bir hükmün yeni kelama uygulanmasıdır. Mesela: Māzi (فَعَلَ) vezninden nakil usulü öğrenildiğinde, muzārisi (يُعْظَمُ) olur. Bu bağlamda kıyas ile (عَظَمَ) fiili, muzāride (يُعْظَمُ) kalıbında gelir (Esmer, 1413/1993: 340).

Kıyastan maksat, yalnızca fasih dilli Araplardan yaygın hale gelenlerle kıyastır. Bunun zıddı olan yani kullanım yönünden az olan veya fasih olmayan Araplardan nakledilenle kıyasa gidilmez. Eğer gidilirse bu “şāz” olarak isimlendirilir. Nahiv usulü çerçevesinde sema metodu, kıyastan önceliklidir. Çünkü ancak işitilene kıyas edilir. Yani dil kuralında asıl ölçü sema yöntemidir. Bundan dolayı kıyası

¹ Semā usulü konusunda daha geniş bilgi için bk. Esmer, 1413/1993: 279, 280.

² Muḥāḍram: Cahiliye devrinden sonra gelen ilk İslami dönemi yaşayanlar.

³ Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Suyūṭī, ts.: *el-Muzhir*, 2/489; Bağdādī, 1418/1997: 1/6-7.

⁴ Sadru’l İslam devri veya ilk İslami dönem; Hz. Muhammed’in (s.a.v.) Peygamberliğinin başlangıcı olan miladi (610) tarihinden başlayıp Raşid Halifeler (40/661) dönemini de kapsayan yaklaşık elli (50) yıllık bir zaman dilimini teşkil etmektedir (Ya’kūb, & Āsī, 1987: 2/825; Āyid, vd., 2003: 1332).

gerektiren bir şeyde sema; onun muhalifi olsa bile, kıyasa iltifat edilmez, semaya itibar edilir (İbnu'l-Hācib, ts.: 313, 167).

1.2.1. Muttarid

Sema usulüyle alınan (işitilen) dil malzemesi, muttarid ve şāz olarak ikiye ayrılır (Suyūfī, 1427/2006: 49-50).⁵ Muttarid terimini beyan sadedinde; “مُطَارِدَةُ الْفُرْسَانِ بَعْضُهُمْ بَعْضًا : süvari birlikleri, peşi sıra giderler” ve “إِطْرَدَ الْجَدْوُلُ إِذَا تَبَاعَ مَأْوُهُ : dere, kesintisiz aktı” cümlelerinde görüldüğü üzere Arapların keliminde “طَرَدَ” fiilinin aslı, birbirini takip ve istimrar/devamlılık, manasına kullanılmaktadır (Suyūfī, 1427/2006: 49).

Muttarid, bir kelam ya da kaidenin Arapçada yaygın olması, onun kapsamında “şāz” bulunmaması, demektir (Āyid, vd., 2003: 790). Böyle bir kelime kesintisiz, sabit, genel, istisnasız, değişmeyen, istikrarlı olma özelliğine sahiptir. Yani muttarid, Arap dili ve gramerinde dil kurallarına ve kıyasa uyan, ihtilaftan uzak, nizāmî kelimeleri beyan etmek amacıyla kullanılır.

1.2.2. Şāz ve Şuzūz

Sözlükte “şāz” lafzı (شَذَّ يَشُدُّ و يَشُدُّ شُدُودًا عَنْهُ) “Cumhurdan (topluluk, ahaliden) uzak olmak, münferit/yalnız kalmak ve nadir olmak (az, seyrek bulunmak)” manasına kullanılan fiilin ism-i failidir. Bu tarife göre “şāz” kelime açısından “münferit tek başına kalan” demektir (İbn Manzūr, ts.: 2219). Suyūfīye göre bu fiil “التَّفَرُّقُ : teferruk” birliğin dağılması, ayrılması ve “التَّفَرُّدُ : teferrud” yalnız başına kalmak ve tek olmak manasındadır (Suyūfī, 1427/2006: 49). Terim yönünden şāz; bir şeyin istisnası olmak, kuraldan ayrılmak, kıyasa muhalefet etmek manasındadır. Mesela: “كَلِمَةٌ شَادَّةٌ” “şāz bir kelime” denildiğinde gramer kaidesinin alanı veya kapsamına girmeyen kelime kastedilmektedir (Āyid, vd., 2003: 677).

Nahivciler, babından/bölümünden ayrılanı veya genel yönde konusundan çıkanı “şāz” ile isimlendirir. Yani konumundan çıkmakla başka bir şeye geçen lafız, istisnai bir durum teşkil etmesinden dolayı bir kelam veya kelimeye vb. gibi başka bir hükme hamledilmesi açısından şāzdır (İbn Manzūr, ts.: 2219). Diğer bir ifadeyle bu gibi lafızların “şāz” unvanıyla isimlendirilmesi, kaidesiz olmalarına bağlıdır. Bu tarife dayandırılarak Arapçada bir kısım lafızlar “الألفاظُ الشَادَّةُ : şāz/kural dışı lafızlar” olarak nitelendirilmiştir. Zira şāz kapsamına girenler, lafzen ya da işaret ettiği manaya delaleti veya her ikisi yönünden Arap dilindeki kaidelere muhaliftir (Muştaq, 1422/2001: 104).

Bağdat nahiv ekolü temsilcilerinden Zemaḥşerī'nin (ö. 538/1143-1144) belirttiğine göre de bir kelimenin Arapların keliminde bir naziri yoksa bu kullanım şāzdır (Zemaḥşerī, 1425/2004: 35). Mısır nahiv ekolünün temsilcilerinden İbnu'l-Hācib'in (ö. 646/1249) beyanı ışığında, kullanım yönünden az olan veya fuşḥā dışındaki Araplardan nakledilen rivayetlerle kıyasa gidilmez. Şayet bu tür rivayetlerde kıyas yapılırsa bunlar, şāz kabul edilmektedir (İbnu'l-Hācib, ts.: 774-775). Onun uygulaması kapsamında Arap dili için esas teşkil eden kriter, fasih Arap kelimidir. Yalnızca fesahati olan kelama itibar ettiğinden dolayı, fesahatten uzak kelamı, şāz sınıfında değerlendirmiş ve fasihlerin dillerinde yaygın olanı ve çokça kullanılanlara değer vermiştir (Hāşim, 1388/1969: 266).

Lügatçiler ve Arap diltçileri nazarında varlığının azlık ve çokluğuna bakılmadan kullanımda olan veya az ve çok kullanımına itibar edilmeksizin kıyasa muhalefet edene şāz denir (Tehānevī, 1996: 1000; Curcānī, ts.: 106).

Eski diltçiler/nahivciler bapların tasnif edilmesini, sistematiğe bağlı olarak nahiv usulü çerçevesinde ele almış ve şāzı iki gruba ayırarak sınıflandırmışlardır.

⁵ Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Suyūfī, ts.: *el-Muzhir*, 226-230.

1. Makbul şāzlar: Kıyasa muhalefet ile kural dışına çıksa bile fasihlerin reddetmediği, insanlar arasındaki karşılıklı konuşmalarda kullanılan ve yürürlükte olan şāzdır.

2. Merfud şāzlar: Genel kıyas kurallarına muhalefet ederek kaide dışına çıkan lakin fasihlerin kabul etmeyerek reddettiği ve karşılıklı konuşmalarda terk ettiği şāzdır (Muştağ, 1422/2001: 104).

Yukarıdaki belirtilen tarifler kapsamında şāz kavramına benzerliği yönünden ve onunla ilişkilendirilen kavramlar ise mastar sıygasındaki "الشُدُودُ" ile "şāz"ın çoğulu olan "شَوَادٌ وشُدَادٌ" terimleridir (Āyid, vd., 2003: 677).

Şüzüz; nahiv, sarf, kıyas veya alışılmış yaygın kullanım kaidelerinin dışına çıkan lafızları ifade için kullanılır (Ya'kūb & Āşī, 1987: 2/732). Şāz ile aynı anlama gelen şüzüz, lügat ölçülerinde alışılan standart kullanımın haricine yönelmekle sınırı geçmek, demektir (Muştağ, 1422/2001: 103). Diğer bir ifadeyle nahiv veya sarfa ait kurallar, kıyas kaideleri ya da yaygın olanın dışına çıkan kelimeler "şüzuz" ve "şāz", olarak isimlendirilir. Mesela: "خَيْرٌ وَ شَرٌّ" kelimeleri, şāz ve şüzüz terimlerini beyan için ism-i tafidil sıygasında kullanılan en meşhur örneklerdendir. İkisinin de kıyasileri أَشَرُّ وَأَخْيَرُ sıygalardır (Ya'kūb & Āşī, 1987: 2/732).

Bu konuda şāz ile ilişkilendirilen "شُدَادٌ" terimi de "جَاءُوا شُدَادًا أَيُّ قِلَالًا" *az geldiler* cümlesinde görüldüğü üzere, azlık manasında kullanılmıştır. Yani bu kavramla şāz yapıların azlığı kastedilmektedir. Yine: "قَوْمٌ شُدَادٌ" *kendi evlerinde bulunmayan, kabilesinden ayrılmış topluluk/halk* (İbn Manzūr, ts.: 2219) cümlesinde de kelime ve ıstılahî anlamıyla uygun olarak "grubu terk etmiş/yalnız kalmış" manasına kullanılmıştır.

Şāz Terimiyle İlgili Örnekler:

Nahiv usulü, Arap dili gramer eserleri ve Arapça lügatlerde şāz kavramına işaret eden örneklerin bazıları şöyle sıralanabilir:

1. "الحَمَى" lafzından "أَحَمَّهُ اللهُ" Allah onu, hummālandırsın/humma ile hasta etsin cümlesinde hummalanan kişi "مَحْمُومٌ" olarak söylenmiştir ki bu kullanım şāzdır. Onun kıyasisi "مَحْمٌ" lafzıdır.

2. "جُنُونٌ" vasfı ile "Allah, seni deli etsin" manasına işaret eden "أَجْرَى اللهُ" kelamı söylenebilir. Burada cünuna maruz kalanı beyan eden "مَجْرَىٌ" kelimesi şāzdır. Arap lisanına göre bu manaya işaret için gayr-i kıyas üzere "مَجْنُونٌ" lafzı kullanılır.

3. "وَرَثٌ" babı ki mâzi ve muzāride "أَمَّ اَيْن" in kesra harekesi şu örneklerdeki gibi şāzdır: "وَرَثٌ : Miras kalmak", "وَرَعَ : takva sahibi olmak", "وَبَقَّ (هَلَكٌ) : ölmek/helak olmak", "وَوَقَّفَ : güvenmek/dayanmak", "وَوَفَّقَ : istenilene uygun olmak/münasip olmak", "وَوَمَّقَ : şefkat /merhamet duymak", "وَوَرَمٌ : hastalık yüzünden şişmek, kabarmak", "وَوَرِيَ الرَّئْدَ : ateş/çakmak tutuşmak/yanmak", "وَوَلِيَ وَلايَةَ : sahip olmak/idare etmek", "وَوَيْسٌ : kuru olmak." Burada görüldüğü üzere "وَوَيْسٌ" vezni ise "وَوَيْسٌ" vezninin farklı bir lügatidir.

4. Yaprakları sarardığında ağaca "أَوْرَثَ الشَّجَرُ" denir. Yaprakları sararan ağacı ifade etmek için "وَأَرَسٌ" şeklinde ism-i fail vezni getirilir. Yani ziyadeli "مُؤَرِسٌ" vezni ile gelmez. Kıyası olan "muris" gelmesidir. Yani "مُؤَرِسٌ" yerine "وَأَرَسٌ" vezni ile söylenilmesi şāzdır (Suyūfī, ts.: *el-Muzhīr*, 1/230).

5. "ال" takılı isimden önce gelen "مِنْ" harf-i cerrinde mesela, مِنْ الْعُلَامِ gibi "نُونٌ" harfinin esre hareke alması, şāzdır. Diğer bir örnek ise عَنِ الرَّجُلِ عَنِ harfindeki "نُونٌ" harfinin damme ile harekesi şāzdır.

6. Yine fiilde, mesela: “رَدَدْنَ” gibi kelimelerin رَدَدْنَ “o bayanlar, reddettiler” ve “لام التعريف : el” takısından sonra gelen şemsî harflerin şeddelenmemesi, (الْتَفَاحُ) örneğinde görüldüğü gibi, harfi tariften sonra şeddenin terkedilmesi şāzdır.⁶

1.3. Nakil

Nakl; sema usulüyle müteradif bir kelime olan “النَّكْل : nakl”, azlık sınırından çokluk sınırına geçen (rivayeti sahih nakil ile nakledilen şekliyle) fasih Arap kelimedir. Yani pek çok Arap kabilesi tarafından kullanılan ve kabul gören rivayetlerle gelendir. Diğer bir ifadeyle az sayıdaki kabilenin konuştuğu lügatler, kastedilmemektedir. Müvelled (Arap olmayanların) kelimelerinden aktarılanlarla “لَنْ” edatıyla muzāri fiilin cezmi edilmesi ve “م” edatıyla da naspedilmesi, “لَعْلَ” nin cerri ve “لَيْتَ” nin iki kısmının da nasbedilmesi gibi, Arapların kelimelerinden şāz olarak aktarılanlar, nakilden hariçtir (Suyūfī, 1427/2006: 71; Enbārī, 1391/1971: 81-82).

Nesep veya köken yönünden hakiki Arap olmayanlar “müvelled” olarak isimlendirilir ki onlardan nakledilen lügat ile ilgili rivayetler, fasihlik şartlarını taşımadığı ve Arap dili sahasında genel kabul görmediği için fasih değil, şāzdır (Enbārī, 1391/1971: 82).

1.3.1. Mütevātir ve Tevatürün Şartları

“Nakil” iki kısımdır: Tevatür/mütevātir ve āhād. Tevatürden maksat Kur’an, sünnet ve Arap kelamının sağlam ölçülere göre günümüze kadar gelen naklidir. Mütevātirlik, nahiv delilleri noktasında kati delil olarak ilim ifade eder.⁷

Âlimlerin çoğunluğu, nakledenlerin sayısının yalan üzere ittifakı imkânsız hale gelenlerin sayısına ulaşılmasını, tevatürün şartı olduğu görüşündedir. Mesela; Kur’an, sünnet ve Arap kelamının tevatürü bu konuda değerlendirilmelidir. Çünkü onlar, bu nakillerde yalan üzere ittifakı imkânsız olan sayıya ulaşmıştır (Suyūfī, ts.: *el-Muzhir*, 113-114; Enbārī, 1391/1971: 83-84). Başta Kur’an ve sünnet olmak üzere Arap dili, mütevātirlik veya doğruluk şartlarını haiz olan güvenilir bir topluluk tarafından günümüze kadar tevatürle nakledilmiştir.

Arapların dillerinde dolaştığı zamandan günümüze kadar devam eden nakiller -Kur’an-ı Kerim’de yer almasa da- tevatürün örneklerini teşkil etmektedir.⁸ Mesela: “أَسْمَاءُ الْأَيَّامِ : günlerin isimleri”, “الشُّهُور : şuhūr/aylar”, “الرَّبِيع : ilkbahar”, “الْحَرِيف : sonbahar”, “الْعَمْح : buğday”, “الشَّعِير : arpa”, “الأُرْز : pilav, pirinç”, “الْحَمَص : nohut, leblebi”, “السَّمْسِم : susam”, “السَّمَّاق : sumak” (Suyūfī, ts.: *el-Muzhir*, 120-121)⁹ vb. lafızlar, bu örneklerdendir.

1.3.2. Āhād ve Āhādın Nakil Şartı

Āhād; mufret “أَحَد” in çoğulu olup ‘birler’ manasındadır. İstilahta ise bazı lügatçilerin görüşüne göre naklinde tek kalan ve tevatür şartı taşımayan (Esmer, 1413/1993: 9). Āhād; lügatçilerin görüşü ışığında naklinde tek kalan rivayettir ki tevatürün şartı bulunmayan ve yürürlükte olan makbul delildir. Onun kullanımında (lügatçiler) ihtilafa düşmüşlerdir. Bazıları “āhād”ın ilim ifade ettiğini ileri sürmesine rağmen çoğunluk, onun zan ifade ettiği görüşündedir (Suyūfī, 1427/2006: 71). Bu bağlamda naklinde ihtimali barındırdığı noktasında sahih görülmemiştir (Suyūfī, ts.: *el-Muzhir*, 1/114).

Yukarıda zikredildiği gibi tevatürün şartı, nakledenlerin sayısının benzer kimselerin yalan üzere bir araya gelmelerinin mümkün olmayacağı sayıya varmalarındadır. “Āhād”ın şartı ise nakledenin ister

⁶ Şemsî harfler “ت، ث، د، ذ، ر، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ل، ن” (Enbārī, 1391/1971: 83).

⁷ Buradaki ilimde ulema ihtilaf etmiştir. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Suyūfī, ts.: *el-Muzhir*, 113; Enbārī, 1391/1971: 83-84; Suyūfī, 1427/2006: 71.

⁸ Tevatürlü kelimeler hakkında daha geniş bilgi ve örnekler için bk. Suyūfī, ts.: *el-Muzhir*, 120-122.

⁹ Tevatürlü kelimeler hakkında daha geniş bilgi ve örnekler için bk. Suyūfī, ts.: *el-Muzhir*, 120-122.

erkek, ister kadın, ister hür, ister köle olsun, hadis naklinin şartı gibi adalet üzere olmasıdır. Zira hadislerin açıklaması ve tevili lügat ile olur. Öyleyse lügat naklinin de, aynen hadis naklindeki şartlara hamledilmesi gereklidir. Eğer lügati nakleden günahkâr/fasık ise, onun rivayeti kabul edilmez. Adil olan bir tek kişi de olsa nakli kabul edilir. Yalanı benimseyen veya adet haline getirenler hariç tutulmak üzere, heva ehli (nefsinin kötü arzularına ve eğlenceye çok düşkün) kimselerin rivayetine de itibar edilir (Suyūfī, 1427/2006: 71).

Burada belirtilen şartlarını taşıması çerçevesinde, naklinde yalnız ve tek başına kalan, tevatürlük şartları bulunmayan, zan ve şüphe gibi sebeplerle diltelerin ihtilafa düştükleri “āhād”, naḥve delil olarak kullanılmıştır (Suyūfī, ts.: *el-Muzhir*, 1/114).

1.4. Kullanım Benzerliği Yönünden Şāz Terimiyle İlişkilendirilen İstihlaklar

1.4.1. Nevādir

Sözlükte: “نَدَرَ يَنْدُرُ نَدْرًا : düşmek ve şāz olmak” fiilinden türetilen (Cevherî, 1990: 3/825) “nevādir” lafzı “النَّادِرُ” ve “النَّادِرَةُ” kelimesinin çoğuludur.¹⁰ Bu ise “az” ve “şāz” manasındadır. Mesela: “أَمْثِلَةُ نَادِرَةٍ” denildiğinde emsali az ve her zaman bulunmayan nadir örneklerle işaret eder (Āyid, vd., 2003: 1182). Yine “نَوَادِرُ الْكَلَامِ” denildiğinde cumhurdan çıkmış şāz kelimeler, kastedilmektedir (Fīrūzābādī, 1429/2008: 1595).

Kıyasa muhalefetine bakılmadan, kıyasa muhalif olsun veya uygun olsun kullanımı az olan kelimeler nadir adını alır (Tehānevī, 1996: 1000). Nadir isimler ve fiillerden bazıları şöyle sıralanabilir:

İsim:

“خِرْعَال : aksaklık” (Ahterī, 1292/1874: 217).

(الْبَرْت) Delil, yol gösteren adam.

(الْحَرَش) Eser.

(العَيْقَةُ) Deniz kenarı, (شَيْئٌ عَبَائِيَّة) Kalıcı eseri bulunan (Suyūfī, ts.: *el-Muzhir*, 1/236).

(الْوَيْج) Her şeyin yoğun olanı.

Fiil:

(مَتَعْتُ بِالشَّيْءِ) Gittim.

(تَشَاوَلَ الْقَوْمُ) Çarpışmada/harpte ikisi birbirini yedi.

(خَرَجَ يَسْتَمِي الْوَحْشَ) Vahşi hayvan avına çıktı.

(أَزَلْتُ الْبَابَ إِزْلَاجًا) Kapattım (Suyūfī, ts.: *el-Muzhir*, 1/237).

1.4.2. Zayıf

Zayıf, fasihlik şartlarını taşımayan ve ondan daha aşağı seviyeye işaret eden terimdir (Suyūfī, ts.: *el-Muzhir*, 1/214; Tehānevī, 1996: 1119). Mesela: Kâğıt, Mısır papirüsü veya kâğıt yaprağı anlamlarındaki “القِرْطَاسُ” lafzının kıyasi veya nizamisi kesra harekelidir. Esasen “القاف” harfinin kesra, damme ve fethasıyla bu kelime üç harekeyi de alabilmesine rağmen “القِرْطَاسُ” en yaygın ve meşhur

¹⁰ Nadire, edebiyatla ilgili nükteleri de içine alır. Bu konu hakkında daha geniş bilgi için bk. Ya‘küb, & Āsī, 1987: 1231.

şekliyle kesra ile sabittir (Fîrûzâbâdî, 1429/2008: 1308; İbn Manzûr, ts.: 1/3592). Eğer bu kelime “الْقُرْطَاسُ” şeklinde damme ile sabit olduğunda bu, onun zayıflığına işaretler.

Bu lafzın üç harekeli okunması meselesi ihtilafıdır. Her ne kadar üç harkenin de fasih olduğu söylenirse de “القاف” in kesresinin daha meşhur olduğu belirtilir. Kelamının sübutu zayıflığı noktasında “الْقُرْطَاسُ” şeklinde damme ile harekesi zayıftır. Lügatçilerin çoğu bu kelimeyi fetha harekesiyle zikretmemiştir. Burada görüldüğü üzere “القاف” harfi, kesre harekeli olarak daha yaygın haldedir (Zebîdî, 1422/2001: 16/365-366; Fîrûzâbâdî, 1429/2008: 1308; İbn Manzûr, ts.: 1/3592).

Kur’an ise bu lafzın müfret ve cemi sıygasıyla fasihini almıştır.

وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا فِي قُرْطَاسٍ فَلَمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ لَقَالُوا الَّذِيْنَ كَفَرُوا إِنَّ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ

“(Ey Muhammed!) Eğer sana kâğıda yazılı bir kitap indirseydik, onlar da elleriyle ona dokunsalardı, yine o inkâr edenler, “Bu apaçık büyüden başka bir şey değildir” diyeceklerdi.” ayetinde (Diyanet İşleri Başkanlığı-Kur’an-ı Kerim [Erişim 23 Nisan 2021], En‘âm 6/7) müfret ve “...قُرْطَاسٍ...parça parça kağıtlar...” (En‘âm 6/91) ayetinde de cemi şekli gelmiştir. Ayette müfret “الْقُرْطَاسُ” ve cemisi “قُرْطَاسٍ” (Āyid, vd., 2003: 980), kitap sayfası manasındadır (İbn Manzûr, ts. 1/3592).

Sözlük, lügat/dil kitaplarında zayıf kavramına dair misaller çoktur. Onlardan bazıları şöyledir: “اللَّهْجَةُ : lehçe” lafzı, “اللَّهْجَةُ” manasında bir lügattir. Bu kelime bazı lehçeler ya da bölgelerin telaffuzu ile zayıftır.

“أُنْبَدَ نَبِيذًا” : şıra, bira yaptı” fiili “نَبَذَ” manasına; “أَنْتَبَعَ لَوْنُهُ” kelimesi de “أَنْتَبَعُ : rengi uçmak/benzi atmak” manasına; “تَمَدَّلَ بِالْمُنْدِيلِ” de, “تَمَدَّلَ : mendille silinmek, kurulanmak” manasına; “آحَاءَ”, kelamı da “آحَاءَ : onu kendisine kardeş edindi” manasına; “الْإِنْتِحَاءَ” kelimesi de “إِنْحَاءَ : imha, silmek” manasına kullanılan zayıf bir lügattir (Suyûfî, ts.: *el-Muzhir*, 1/214).

Yukarıda örneklerin tamamı da fasihlik şartlarını taşımadığı noktasında zayıf kategorisinde zikredilen lügatlerdendir.

Şâz, nadir ve zayıf terimleri arasındaki farklıklar vardır. Şâz kelimeler, kıyas hilafıdır lakin Arap kelamında çokça bulunmaktadır. Nadir, az olmasına rağmen kıyas üzerinedir. Zayıf ise; hükmü sübut derecesine ulaşamaz, sübutunda hilaf vardır (Curecânî, ts.: 106-107).

2. Şâz Yapıların Fasih Arap Kelamındaki Konumu

Arap dili ve belagati alanında “fasih” ve “fesahat” terimleri çokça kullanılmaktadır. Fesahat lafzı “فَصَحَّ يَفْصَحُ” fiilinin mastarıdır. Bu fiil “fasih olmak, kelamı anlaşılır ifadeyle sahil ve vazih/açık olmak” demektir (Āyid, vd., 2003: 936; Râğıb, 1430/2009: 2/637). Mesela: “جَادَتْ لُغَتُهُ” *dili iyi/güzel oldu*”, yine: “فَصَحَّتْ لُغَتُهُ” : *dili açık, akıcı ve anlaşılır oldu*” manasındadır (Āyid vd., 2003: 936). Bu fiilin ziyadeli/sülasî mezidi “أَفْصَحَ : Arapça konuşmak demektir ki buna göre “fasih” ise, Arap olmayanların konuşmadığı Arapçayı gayet anlaşılır telaffuzla söylemek, meramını net, akıcı ve fasih bir dille ifade etmektir (Râğıb, 1430/2009: 2/637). Yine: “وَإِنِّي هُرُونَ هُوَ أَفْصَحُ مِنِّي لِسَانًا” *“Kardeşim Hârûn’un dili benimkinden daha düzgündür”* (Kasas 28/34) ayetinde “fasih dilli ve akıcı ifade kullanan” manasındadır.

Telaffuzda veya hitabette fesahatli konuşana “fasih” denir, “fusahâ” çoğuldur. “كَلَامٌ فَصِيحٌ”, kusursuz ve apaçık kelamdır. Yani bir sözün yanlış anlaşılma ve kapalıktan uzak bulunmasıdır. “لِسَانٌ فَصِيحٌ” terkihiyle de kelamı iyi, güzel, açık ve şeffaf olan dil, anlaşılır (Āyid vd., 2003: 936). Diğer bir ifadeyle Arapçada edebi kurallara dikkat ederek konuşanlar fusahâdandır. Bu bağlamdaki fasih ise,

fesahate uygunluğu ifade etmektedir. Lafzı kolay, kıyas üzere sarfa uygun, akıcılığı tatlı, manası apaçık ve anlaşılır olan bir kelam fasihlik şartlarını taşıdığı için fesahatlidir (Cārim & Emin, 2010: 5).

Arap âleminde genellikle fasih lügati ifade maksadıyla “الْفُصْحَى : fushā” lafzı kullanılır. Fushā ile Arap dünyasında müşterek kullanılan lügat ile sembol haline gelmiş olan fasih Arapların konuştuğu dil, Kur’an’ın nazil olduğu fesahati ve kayda alınan Arap şiiri kastedilir (Muştak, 1422/2001: 126-127).

2.1. Arap Dili Alanında Şāz’ın Kullanımı

Nahiv usulünün en önemli esaslarından olan sema, nahivciler tarafından üç temel esasa dayandırılmaktadır. Bunlar: Kur’an-ı Kerim, Hadis ve Arap kelamını içine alan nazım ve nesirdir (Suyūtī, 1427/2006: 39).

2.1.1. Kur’an-ı Kerim, Mütevatir ve Şāz Kıraatler

Kur’an istişhādı, Arap dili ilimlerinden nahiv ilmi hususunda şahitlik yönünden şüphesiz en güçlü delil konumundadır (Rađī, 1996: 1/7). Bu bağlamda sema usulünün en sıhhatli ve kapsamlı delili, Kur’an-ı Kerim’dir (Esmer, 1413/1993: 280). Dilcilerin ihtilafsız kabul ettikleri bu görüşe göre bir lügat veya dil kullanımı, Kur’an kıraatinde gelmişse, Kur’an dışındaki lügatten daha fasih olduğunda, başta dil âlimleri olmak üzere bütün ulema, icmā etmiştir (Suyūtī, 1427/2006: 39).¹¹

Kur’an-ı Kerim ve kıraatleri arasında, farklılık söz konusudur. Kur’an, İlahî mucize olarak Hz. Muhammed’e (s.a.v.) indirilen vahye işaret eder. Kıraat, vahiy lafızlarının telaffuzu ve okunuşunun keyfiyetidir. Bu lafızların harfleri, keyfiyet ve mahiyeti üzerindeki ihtilaflar olarak da dikkat çeken kıraatler, mütevatir ve şāz kıraat olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Rađī, 1417/1996: 57). Diğer bir rivayete göre de mütevatir, āhād ve şāz olmak üzere üç kısımdır (Suyūtī, ts.: *el-İtkān*, 491).

Mütevatir veya makbul kıraat, sahih olarak nakledilen meşhur yedi kurrânın kıraatidir (Ya’küb & Āsī, 1987: 976; Suyūtī, ts.: *el-İtkān*, 491). Bunlar; Ebū Amr b. Alā (ö. 154-157/771-774), Hamza b. Hābīb (ö. 156/773), Āsım b. Ebi’n-Necūd Behdele (ö. 127/745), İbn Āmir (ö. 118/736), İbn Keşir (ö. 120/738), Nāfi’ b. Abdurrahmān (ö. 169/785) ve Kisā’r’dir (ö. 189-193/805-809) [Ya’küb & Āsī, 1987: 976].

Yukarıda geçen kıraatler, üç ilaveyle on sayısına kadar çıkarılır ki bunlar āhād olarak isimlendirilen şu kıraatlerdir (Suyūtī, ts.: *el-İtkān*, 491): Ya’küb b. İshāq (ö. 205/821), Hālef b. Hişām (ö. 229/844) [Ya’küb & Āsī, 1987: 976] ve Ebū Ca’fer el-Kāri (ö. 132/750) [Ziriklī, 2002: 8/186]. Burada belirtilen on kıraat, meşhur kıraatlerdir (Suyūtī, ts.: *el-İtkān*, 599). Bu kategoriye sahabenin kıraatleri de ilave edilmektedir (Suyūtī, ts.: *el-İtkān*, 491).

A’mēş,¹² Yahya b. Vessāb¹³ ve İbn-i Cübeyr¹⁴ gibi tabiinin kıraatlerini teşkil eden şāz kıraatler (Suyūtī, ts.: *el-İtkān*, 491),¹⁵ yukarıda belirtilen mütevatirlik veya sahihlik şartının tahakkuk etmediği kıraatlerdir (Ya’küb & Āsī, 1987: 976). Kıraat âlimlerine göre yedi veya on kıraat mütevatir iken, onun dışındakiler şāz kabul edilmiştir. Şāz kıraat, mütevatir değildir ve âlim sahabilerden nakledilmeyendir (Rađī, 1417/1996: 57).

Şāz kıraatler için aşağıdaki şu örnekler verilebilir:

1- Mütevatir ve şāz kıraatin mahiyeti ve keyfiyeti hususunda “أَمْ نَشْرَحُ لَكَ صَدْرَكَ” (Ey Muhammed!) *Senin göğsünü açıp genişletmedik mi?*” ayeti örnek olarak gösterilebilir. Ayetin bu şekliyle kıraat

¹¹ Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Suyūtī, ts.: *el-Muzhir*, 113-124.

¹² el-A’mēş (ö. 148/765) Ebū Muhammed el-Esedī, Süleyman b. Mihrān: Muhaddis, on dört kurradan biri olup mukridir (Suyūtī, ts.: *el-İtkān*, 477).

¹³ Yahyā b. Vessāb, el-Esedī el-Kūfī (ö. 103/721) Mukri ve fakih (Suyūtī, ts.: *el-İtkān*, 477).

¹⁴ Said b. Cübeyr, Ebū Abdullah el-Esedī el-Kūfī (ö. 95/714) Tabiinin âlimlerinden olup Abdullah b. Abbas ve İbni Ömer’den ders almıştır (Ziriklī, 2002: 3/93).

¹⁵ Şāz kıraatlerin örnek okumaları için bk. Suyūtī, ts.: *el-İtkān*, 505.

edilmesi mütevâtirdir. Eğer (أَمْ نَشْرَحُ) şeklinde (ع) harfi, fetha harekesi alırsa bu okuyuş şâzdır (Enbārī, 1391/1971: 82; Cevherī, 1990: 2/21). Bir rivayette (أَمْ نَشْرَحُ) ayetindeki fiilin nasb edilmesi mahallidir. Yani böyle şâz okunması genel bir kural değil, bazı Araplara mahsus bir okuyuştur (Suyuti, 1413/1992: 4/313; İbn Hişâm, 1421/2000: 3/468-469).

2- Yasin suresinin 76. “فَلَا يَخْزُنْكَ قَوْلُهُمْ إِنَّا نَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ” (*Ey Muhammed!*) *Artık onların sözü seni üzmesin*” ayetindeki “فَلَا يَخْزُنْكَ” ve Yunus suresinin 65. “وَلَا يَخْزُنْكَ قَوْلُهُمْ إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ” *Onların (inkârcıların) sözleri seni üzmesin*” ayetindeki وَلَا يَخْزُنْكَ ziyadeli fiilleri, şâz kullanıma örnektir. Bu fiilin kıyası “يَخْزُنْ” olmalıyken her iki ayette de “يَخْزُنْ” şekli şâz olarak kullanılmıştır (Fārābī, 2003: 2/332).

3- Hitaba işaret eden “ت” harfidir. Çünkü “ت” ile başlayan muzâri bir fiile ‘emir lām’ı getirilmesinin caiz olduğunu ileri sürenlere göre “فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا... yalnız bunlarla sevinsinler...” ayetinin (Yūnus 10/58) “فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا” şeklinde kıraat edilmesi, bu görüşe bir delil olarak gösterilmektedir. Ayette görüldüğü üzere ‘emir lām’ı normalde üçüncü şahsı ifade eden emr-i gaip “يَفْرَحُوا” sıygasına getirilir. Burada “فَلْيَفْرَحُوا”, muzâri muhataba şâz olarak gelmiştir. Mütevâtir bir kıraatte “وَلْنَحْمِلْ خَطَايَاكُمْ” : *...günahlarınızı yüklenelim...* ayetinin (Ankebūt 29/12) örneği gibi “نون” harfiyle başlayan mütekellim ma‘a’l-ğayr sıygasının başına “ل : emir lām’ı” gelmişse, şâz olarak da muhataba getirilebileceği görüşü benimsenmiştir.

4- “الله” lafzının aslının “لاه” lafzı olduğunu savunanlar, Kur’an’daki mütevâtir kıraatle nakledilen: “O، gökte de ilâh olandır, yerde de ilah olandır...” ayetindeki (Zuhuf 43/84) “وَهُوَ الَّذِي فِي السَّمَاءِ لَاهٌ وَفِي الْأَرْضِ إِلَهٌ” lafzının şâz “وَهُوَ الَّذِي فِي السَّمَاءِ لَاهٌ وَفِي الْأَرْضِ إِلَهٌ” kıraatini, iddialarının doğruluğunu ispat için bir şahit olarak sunmuşlardır.¹⁶ Bu kıraat şâz da olsa kabul edilir ki لاه lafzının esasında “لاه” olabileceği yaklaşımına karşı çıkılmamıştır (Suyūfī, 1427/2006: 40).

Mısır nahiv ekolünün sembol isimlerinden biri olan Suyūfī; şâz kıraatle delil getirileceğine dair fakihlerin ihtilafı olsa da nahivciler arasında böyle bir ihtilafı işitmediğini nakletmektedir. Dileler, maruf bir kıyasa muhalefeti olup olmamasına bakmadan, şâz kıraatle delil getirilmesinde ittifaka varmışlardır. Suyūfī’ye göre mütevâtir kıraatlerin, dil konusunda kesin bir delil teşkil ettiğinde tereddüt yoktur. Onun görüşü ışığında tevatürün şartlarını taşıması açısından her üç kısım (mütevâtir, âhād ve şâz), nahiv ilmi için kesin delil teşkil eder (Suyūfī, 1427/2006: 39).

2.1.2. Arap Kelamı: Nesir ve Nazım/Şiir

Yedi mütevâtir kıraat imamı ya da kurrâdan biri olan Ebū Amr b. el-Alā’dan (ö. 154-157/771-774), ilim tahsil eden (Tanṭāvī, ts.: 77) ve kārī¹⁷ olan Başra nahivcisi Ḥalīl b. Aḥmed’e (ö. 175/791) göre sema usulünün alındığı iki büyük kaynak vardır. Bunlar kurrâdan¹⁸ gelen nakil ve yalnızca fasih Arapların ağzından alınan şiir ve “اللَّهُ : luğa” olarak da isimlendirilen kelimedir (Ḍayf, ts.: 46). Sema usulü açısından onun belirttiği nakiller, yukarıda belirtilen muttarid Arap kelimelerini, muttaridin dışındakiler de şâz grubu teşkil eder. Şâz bölümündeki bazı örnekler şöyle sıralanabilir:

¹⁶ Ali b. Mes‘ūd ve Yahyā b. Ya‘mer el-Yemānī (şâz) veçhi üzere okumuştur (Suyūfī, 1427/2006: 40; Ālūsī, ts., 2008: 1/56).

¹⁷ “Kārī” veya “mukrī”; Kur’an-ı Kerim’i okuyan anlamında kıraatle ilgili terimlerden (Fīrūzābādī, 1429/2008: 1298; Āyid, vd., 2003: 975).

¹⁸ Kurrā, “kārī” kelimesinin çoğulu olup özellikle yedi karaat imamı için kullanılan bir terim (Āyid, vd., 2003: 975).

1. Meseller (أمثال)

- Mesel, nesir türü örneklerdendir. Mesela: “شَرُّ أَهْرَ دَا نَابٍ : köpeği bir şer havlattı /hırlattı.” İbnu'l-Hācib'in görüşüne göre böyle bir kullanım şāz'dır. Zira buradaki mesel ile onun fasih olmadığı değil, kıyas haricinde olduğu ve az kullanıldığı kastedilir (İbnu'l-Hācib, ts.: 774-775). Bu darb-ı mesel, bir şer ve kötülükler ortaya çıktığında yaygın olarak kullanılmıştır (Meydānī, 1408/1988: 1/370).

- Meseller, bazen nahiv kaidesinin şāz olarak geldiğini beyan etmek maksadıyla kullanılır. Mısır nahiv ekolünün sembol isimlerinden biri olan İbnu'l-Hācib'in görüşüne göre normalde cins isimlerden nida harfi hazf yapılmaz. Ancak şāz olarak hazfedilebilir. Buna bir örnek: “أَصْبَحَ لَيْلٍ : *Ey gece, (hemen) sabah ol*” darb-ı meselidir. Çünkü burada cümle: “أَصْبَحْ يَا لَيْلٍ” şeklinde takdir edilmiştir (İbnu'l-Hācib, 1431/2010: 21; Sūdī, r. 1309/h. 1311/m. 1893: 56).

Cahiliye Arapları döneminin önde gelen şairlerinden İmruulkays'ın (ö.m. 545) eşine ait olan bu darb-ı mesel, gece uzunluğundan şikâyetlidir. Zira o, kocasının ağız kokusundan rahatsız olduğundan dolayı boşanmak için sabahı güçlükle beklemiş ve “أَصْبَحَ لَيْلٍ : *ey gece hemen sabah ol*” kelamını sarf ederek sabretmiştir. Onun bu sözü, gece uzunluğundan şikâyetçi olunması hususunda Arap edebiyatında darb-ı mesel olmuştur (Ziriklī, 2002: 2/11; Sūdī, r. 1309/h. 1311/m. 1893: 56; Meydānī, h. 1408/m. 1988: 1/416).

2. Kabilelerin Lehçeleri (لهجات القبائل)

Lehçeler; nahiv kurallarına muhalefet eden şāz örneklerdendir (Rīh Huseyn, 1426/2005: 69). Bunun bir örneği “ليس” ye benzeyen “ما” ve “لا” harfinin haberi meselesindedir. İbnu'l-Hācib'in *el-Kāfiye* isimli eserindeki beyanına göre “ما” ve “لا” harfinin “ليس” gibi amel etmesi yalnızca Hicazlıların dilindedir. Öteki Arap kabilelerinin dillerinde böyle bir uygulama görülmez. Çünkü Kur'an, Hicaz dili üzerine inmiştir ki “ما” harfinin “ليس” gibi amelinin aşağıdaki ayetlerde görüldüğü üzere Kur'an'dan delili vardır (İbnu'l-Hācib, 1431/2010: 85) “... ما هَذَا بَشَرًا... bu, bir insan değil...” (Yüsuf 12/31); “... ما هُنَّ أَهْمَانِيْمٌ... o kadınlar onların anaları değildir...” (Mücādele 58/2).

Buradaki örneklerde de görüldüğü üzere Hicaz kabilesine ait nahiv kuralı yalnızca bu kabileyeye mahsus olduğundan dolayı şāz'dır. Şāz ile kastedilen, burada zikredilen nahiv kuralının yalnızca bir kabilenin uygulamasına hasredilmesi, diğerlerinin bu kurala katılmamasıdır. Zira kabile lehçelerinin kullanımları, umumiyetle dilcilerin icmā ettiği nahiv kurallarına muhaliftir. Bundan dolayı da şāz kabul edilir. Bu bağlamda kabilelerine nispet edilen lehçeler, muhafaza edilse bile, teamülde genelleştirilmiş nahvi kural olarak kıyas yapılamaz (Rīh Huseyn, 1426/2005: 69).

3. ŞİİR

Arap kelamının temel esaslarından biri olan şiir, bazen şāz konumunda gelebilir. Bu konudaki bazı örnekler şöyledir:

- “لَنْ” Edatıyla Muzāri Fiilin Cezm Edilmesi

Çoğu nahivcilerin görüşüne göre “لَنْ” muzāriyi naspeder. Muttarid olarak da isimlendirilen bu nahiv kuralının, şāz ile bazen istisnası da olabilir. Mesela: “لَنْ” edatıyla muzāri fiilin cezmedilmesi, bunlardandır. Birtakım dilcilerin iddia ettiklerine göre “لَنْ” ile muzārinin cezmedilmesi, bazı Arapların lügatidir. Yani nahivciler arasında bu konuda müşterek bir muvafakat olmadığından dolayı, böyle bir kaidenin ileri sürülmesi şāz statüsündedir. Bu meselede zikredilen şahit ise, meçhul bir bedevinin, Hz. Hüseyin'i metheden şu şiiridir: حَزَّكَ مِنْ دُونَ بَابِكَ الْحَلَقَةُ لَنْ يَحْتَبِ الْأَةَ مِنْ رَجَائِكَ مَنْ

“Senden ümitli olarak kapının tokmağını önünde hareket ettiren,

Kapıyı çalan kişi, şimdi eli boş dönmeyecek.” (Suyūṭī, 1427/2006: 71; Enbārī, 1391/1971: 82).

Buradaki “*kaybetmek, ümidi boşa çıkmak*” manasında gelen, حَابٌ يَحْبُ muzārī fiilidir. Başına “لَنْ” gelmesiyle nasb halī لَنْ يَحْبُ olmalıyken, cezm edilerek يَحْبُ diye söylenmiştir. Suyūṭī’ye göre bir kısım rivayetlerde bu şiirin başı (لَنْ يَحْبُ الأَمْن) şeklinde zikredilmiştir (Suyūṭī, 1427/2006: 71; İbn Hişām, 1421/2000: 2/916). Ayrıca muzārī fiil, “ال” takılı kelimeye geçerken de يَحْبُ olarak telaffuz edilmiştir. Enbārī, burada şahit olarak getirilen şiirin kıssasının uydurmadan ibaret olduğunu ve içinde şiir zaruretinin bulunduğunu belirtmiştir.

- “م” Edatıyla Muzārī Fiilin Nasb Edilmesi

- Bu meseleye şahit ise, el-Hāris b. Munzir el-Cermī’ nin şu şiiridir:

فِي أَيِّ يَوْمِي مِنَ الْمَوْتِ أَفْرُ يَوْمَ لَمْ يُقَدَّرْ أَمْ يَوْمَ قُدِرَ

“İki günümden hangisinde ölümden kaçayım?

(Ölümün) takdir edilmediği günde mi yoksa takdir edildiği günde mi?” (Enbārī, 1391/1971: 82).

Burada muzārī لَمْ يُقَدَّرْ olması gerekirken لَمْ قُدِرَ olmuştur. Ayrıca yukarıdaki şiirde

لَمْ يُقَدَّرْ أَمْ يَوْمَ قُدِرَ şeklindeki bölüm ise, Suyūṭī’ nin kitabında لَمْ يُقَدَّرْ أَمْ يَوْمَ قُدِرَ olarak kaydedilmiştir. (Suyūṭī, 1427/2006: 71).

- (لَعَلَّ) Edatının Mecrūr İsmi

Buna bir örnek teşkil eden (لَعَلَّ أَبِي الْمَعْوَارِ مِنْكَ فَرِيْبٌ) “*Umulur ki Ebu’l-Miğver, sana yakındır*” (Suyūṭī, 1427/2006: 71; Enbārī, 1391/1971: 82; İbn Hişām, ts.: 7/3) şiirinde “لَعَلَّ” edatının ismi أَبِي kelimesi, özel bir i’rābı olan “esmā-i hamse: beş isim” dendir. Normal i’rābı ise -beş isme dâhil olduğu için- mansüb “أَبِي” olması gerekirken sanki cer “أَبِي” şekliyle şāz konumunda mecrūr ile gelmiştir.

- “لَيْتَ” Edatının Nasb Haberi

- Bu konu için şahit getirilen bir örnek (يَا لَيْتَ أَيَّامَ الصِّبَا رَوَّاجِعَا) “*Keşke çocukluk günleri, geri dönse*” şiiridir (Enbārī, 1391/1971: 82; Sībeveyhi, 1408/1988: 2/142). Burada رَوَّاجِعَا kelimesi, رَاجِعَةٌ lafzının çoğulu olup sonuna şiir veya aruz gereği elif almıştır. Bu kelime رَوَّاجِعُ olması gerekirdi. Çünkü “لَيْتَ” nin haberidir. Ama şāz olarak nasb olmuştur.

Yukarıda (يَا لَيْتَ أَيَّامَ الصِّبَا رَوَّاجِعَا) şiirinde de görüldüğü üzere (لَيْتَ) edatında iki cüz’ün (أَيَّامَ...رَوَّاجِعَا), nasb edilmesi şazdır. Zira Kūfe nahiv ekolünün sembol isimlerinden Ferrā (ö. 207/822) gibi bazı nahivciler, her iki kısmın nasb edilmesini esas almıştır. Lakin ekser nahivciler, لَيْتَ ve لَعَلَّ deki cümlelerin iki parçasını da (ismi ve haberini) nasb etmezler (Enbārī, 1391/1971: 82-83).

2.2. Dilcilerin Şāz Konusuna Yaklaşımı

Yukarıda ayrıntısıyla belirtilen şāz konusunda dilcilerin, farklı görüşleri bulunmaktadır. Dilcilerin bu konudaki yaklaşımları nahivcilerin ve Ekollerin görüşleri olarak iki yönlü ele alınacaktır.

2.2.1. Nahivcilerin Yaklaşımları

Bir nahiv kuralını ispat etmek için “şāz” yapıların dil açısından bir delil teşkil edip etmemesi, dilciler arasında ihtilafıdır. Arap keliminde şāzın yeri ve konumu hakkında alanında isim yapmış bazı nahivcilerin savdukları görüşler, şöyle sıralanabilir:

Ebū Amr b. el-Alā (ö. 154-157/771-774)

Basra dil ekolünün ilk dönem temsilcilerinden Ebū Amr b. el-Alā, “عَرَبِيَّة” olarak isimlendirdiği ve tasnif ettiği Arap dil varlığına Arap kelamının tamamını değil, ekser Arapların kullandığı kelimeleri almıştır. Zira o, yalnızca Arapların yaygın olarak kullandığı kelimeleri Arapçaya asıl ölçü ve temel kabul etmiştir. Çünkü o, bu uygulamasına karşı çıkan ve çoğunluğun kullanmadığı kelimeleri “لُغَات : lügatler” olarak isimlendirmiştir.

Burada ki lügat ile Arap dili ve gramerinde genel kabul görmeyen, ancak bulunduğu kabileye nispet edilen şāz lügat kastedilmektedir (Suyūṭī, ts.: *el-Muzhir*, 1/234)¹⁹ Bu bağlamda belirtmek gerekirse Ebū Amr b. el-Alā, Arap dilindeki fasih, yaygın ve müşterek olarak kullanılan kelimeleri esas kabul etmiş, diğerlerini ise şāz konumunda saymış ve onlara itibar etmemiştir.

Kisāī (ö. 189-193/805-809)

Kūfe dil/nahiv ekolünün olgunlaşmasına büyük katkıları olan Kisāī ise şāz konusunda daha esnekler. Çünkü o, caiz görülmeyen şāzı iştir ve zaruri olmadığı müddetçe onu kullanmazdı. Zarurette ise onları temel ölçü kabul edip kıyaslamada bulunurdu (Hāşim, 1388/1969: 266; Suyūṭī, 1399/1979: 2/164). Buna göre Basra nahiv ekolünün genellikle reddettiği şāz lafızlara, Kisāī’nin asıl olarak itibar etmesi, Kūfe nahivcilerinin şāz ile amel noktasında Basra nahivcileri gibi hassasiyet göstermediğine işaret etmektedir.

Sa‘leb (ö. 291/904)

Kūfe nahiv ekolünün önde gelen isimlerinden biri olan Sa‘leb ise, Arap dili gramerinin temelini teşkil eden nahiv kuralında fasihlik ölçüsüne riayet etmiştir. Sa‘leb, fesahatin dairesini Arapların çok kullanımına bağlamış veya fasihlerin en fasihini tercih etmiştir. O, “*Fasih*” adlı kitabının girişinde şöyle diyor:

“*Bu (eser), insanların kelimelerinde ve kitaplarında geçen fasihleri seçme kitabıdır. Onda öyleleri vardır ki (bazen bir kelimedede) tek lügat vardır. Lakin insanlar, onun hilafınadır. Biz ise onda, doğru olanı haber vermişizdir. Bazısında iki, üç veya daha fazla lügat vardır. Biz onların en fasihini seçtik. Bazı kelimelerde ise iki lügat vardır ki her ikisi de çok kullanımlıdır ve biri diğerinden daha fazla fasih değildir. Biz onların ikisini de haber verdik. Hiç şüphesiz bu, fesahatin dairesidir.*”

Sa‘leb’e göre bir kelimenin fasihliğinin esası ise, Arapların onu kullanımının çokluğuyla ölçülmesidir (Suyūṭī, ts.: *el-Muzhir*, 1/185). Yani pek çok kabile tarafından kabul gören kullanım, fasihtir. Eğer bu kullanım birkaç kabileye bağlı ise, fasihlik şartlarına uymadığından dolayı adeta şāz, konumundadır.

Ferrā (ö. 207/822)

Kūfe ekolünün sembol isimlerinden biri olan Ferrā, çoğunlukla şāza itibar etmez. Nahiv kuralı açısından muttarid (nizamī) veya dilciler tarafından yaygın olarak kabul görenleri tercih ederdi. Mesela iki sakın harfin bir araya gelmesine örnek olan “...Artık ben sizi kurtaramam, siz de beni kurtaramazsınız...” (İbrahim 14/22) ayetindeki بِمُصْرِحِي lafzı ile ilgili görüşleri, bunun örneklerindedir.

¹⁹ Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Zubeydī, ts.: 39.

Ferrā'nın görüşüne ışığında mütekellim “ي : ye” sinden önceki harf sakin ise, kendisi de sakin kalmaz, fetha/üstün harekesini alır. Ayetteki مُصْرَجِيَّ terkinde ilk gelen “ي : ye” sakindir. Onu takip eden mütekellim “ي : ye” si de sakindir ki bu sebeple fetha almıştır. Arap dili kuralına uygun gelen böyle bir kullanım ve kelam ise “muttarid” olarak isimlendirilir.

Ferrā'nın rivayetine göre şāz kıraat imamı A'meş ve Yahya b. Vessāb, مُصْرَجِيَّ deki “ي : ye” yi esre harekesiyle okumuştur ki herhalde bu okuyuş, o karilerin vehimlerindedir. Onun görüşüne göre muhtemelen A'meş: مُصْرَجِيَّ deki “ي : bi” harfi cerrinin sanki bütün tamlamayı cer ettiğini düşünerek böyle okumuştur (Ferrā, 1403/1983: 2/75).

Ferrā, sarf-nahiv kuralında standart kurala tabi olarak şāzı terk etmesine rağmen bazı konumlarda istisnai olarak şāz kullanıma başvurmuştur. Mesela: (يا لَيْتَ أَيَّامَ الصَّبَا رَوَّاجِعَا) şiirinde de görüldüğü üzere (لَيْتَ) edatında iki cüz'ün (أَيَّامَ...رَوَّاجِعَا), nasb edilmesi şazdır. Çünkü Küfe nahiv ekolünün ileri gelen nahivcilerinden Ferrā gibi bazı dilciler, her iki kısmın nasb edilmesini esas almıştır. Lakin ekser nahivciler, لَيْتَ ve لَعَلَّ deki cümlelerin iki parçasını da (ismi ve haberini) nasb etmezler (Enbārī, 1391/1971: 82-83).

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi Ferrā, genellikle nahiv konularının kurallaştırılmasında kıyasa uygun muttarid kaideleri esas almasına rağmen bazı konumlarda bir nahiv kuralını istişhad (şahitlendirmek) için şāza müracaat etmiştir.

İbnu'l-Hācib (ö. 646/1249)

Nahiv kuralları yönünden şāz rivayetleri değerlendirmeyen İbnu'l-Hācib, bu minvaldeki nakilleri ise kayda değer görmez. O, fasih Arap kelamını kullandığı gibi, her önüne gelen rivayeti değerlendiren Kisāi gibi Küfe nahiv ekolünün ileri gelen âlimlerine karşı çıkmıştır (Suyūti, 1399/1979: 2/164). İbnu'l-Hācib, genellikle Kur'an'ı, Hadisi ve fasih Arap kelamını nahiv ilmi açısından başvurulacak kaynaklar olarak görmüştür. Bu sayılanların dışındakileri şāz kabul ettiğinden dolayı onlara itibar etmemiştir.

İbnu'l-Hācib, her ne kadar dil açısından fasih kullanımı esas alsada yukarıda zikredilen “أَصْبَحَ لَيْلٍ” meselinde görüldüğü gibi bir nahiv konusunu açıklama veya beyan etmek maksadıyla bazen şāz lügate de müracaat etmiştir (İbnu'l-Hācib, 1431/2010: 21).

Onun görüşü ışığında dil açısından esas ölçü, sema usulüdür. Kur'an ile fasihlerin kelamı olmadığı müddetçe semaya güvenmez, bunun dışındakileri de şāz olarak görür. Arabın fasih olmayan Araplardan rivayetine de güvenmeyen İbnu'l-Hācib, Arapların fasihlerinden nakledilen fasih dille nahve ait kaideleri vaz' etmiştir. Bundan dolayı da İbnu'l-Hācib, bazen şāz uygulamalara başvuran Küfeli nahivcilere muhalefet etmiştir (Hāşim, 1388/1969: 266).

Suyūti (ö. 911/1505)

Mısır nahiv ekolünün önde gelen dilcilerinden biri olan Suyūti, şāz lafızları kıyasa uygunluk ve kullanım yönünden derecelendirmiştir. Onun Arap filolojisi kapsamında sistematik olarak tasnif ettiği kategorizesi şöyle özetlenebilir:

1. Hem kıyasa hem de kullanıma uygun. Yani muttarid ile kullanımı aynı olan ki zaten dil açısından istenilen de “قَالَ زَيْدٌ : Zeyd dedi”, “صَرَخْتُ عَمْرًا : Amr'a vurdum”, “مَرَّزْتُ بِسَعِيدٍ : Said'e uğradım”, örneklerinde görüldüğü üzere böyledir.

2. Kıyas üzere muttarid, kullanımda ise şāz olan. Bu konudaki örnekler şöyledir:

* Mazisi “بَدَأَ” ve “بَدَعَ” gibi her iki fiilin mazisi kullanılır.

Her iki fiilin “terk etmek” manasına gelen mazisi kıyasî muttarid olsa bile muzāri ve emir sıygaları şāz olarak kullanılır. Yani yaygın kullanımda muzari fiil kalıbındadır.

* “بَاقِلٌ : مكانٌ مُبْقِلٌ” ki bu kıyastır. Çoğunluğun semadaki kullanımını ise “بَاقِلٌ” lafzı şāz olmasına rağmen “مُبْقِلٌ” de semaidir/işitilmiştir.

* “عَسَى” nin mefulünün sarîh isim olarak gelmesidir. “عَسَى زَيْدٌ قَائِمًا” : *Umururki Zeyd ayaktadır.* Kıyasî de isim sarîh gelir ancak ekser kullanım: “عَسَى زَيْدٌ يَمْشِي” : *Umarım Zeyd ayaktadır*” örneğinde görüldüğü üzere fiille gelir. Şāzı fiille, sema üzeredir ki “قَائِمًا” de işitilmiştir lakin kıyasîsi azdır.

3. Kullanımda muttarid, kıyasîde şāz olarak gelir. Arapların şu kavilleri gibi (Suyūfî, 1427/2006: 50). “إِسْتَحْوَذَ وَاسْتَنْوَقَ الْجَمَلُ وَاسْتَنْوَبَ الْأَمْرَ”

Burada “إِسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ فَأَنسَلِهِمْ ذِكْرَ اللَّهِ” : “Şeytan onları hâkimiyeti altına alıp kendilerine Allah'ı anmayı unutturmuştur” (Mücadele 58/19) ayetinde görüldüğü üzere “hâkimiyet altına almak” manasında gelen “إِسْتَحْوَذَ” ve “إِسْتَنْوَقَ الْجَمَلُ” “Erkek deve, dişileşmekle şerefi düştü” cümlesinde “şerefinden düşmek” manasına “إِسْتَنْوَقَ” yine “إِسْتَنْوَبَ الْأَمْرَ” “emri, işi doğru buldum” cümlesindeki “tasdik, doğrulamak” manasına “إِسْتَنْوَبَ” fiilleri, bu şekilleriyle muttarid, yaygın kullanımda ve kıyas haricinde gelmişlerdir. Yani kullanımda meşhur olan böyle fiillerin kıyasîleri şāzdır. Zira burada استحوذ ve aynı gruba dâhil olan mezid/ziyadeli fiillerin “إِسْتَقَامَ” de olduğu gibi “الواو” harfî, “elif”e kalbedilmesi gerekirken yukarıdaki örneklerde çevrilmemiştir. Aslı “إِسْتَقْوَمَ” olan fiildeki “الواو” harfî, fetha harekesi almıştır. Sarf kuralı gereği onun harekesi, bir önceki harfe “الف : kaf” a nakledildikten sonra “الف : elif”e kalbedilir. Lakin “إِسْتَحْوَذَ” fiili ile benzerleri sarf kuralına tabi olmamıştır. Bu bağlamda: “إِسْتَحْوَذَ” fiili i‘lâle göre استحوذ sıygasında gelecekken i‘lâl görmeden aslı şekliyle muhafaza edilmiştir (Suyūfî, *İktirāh*, 50).

Diğer bir örnek ise “أَبِي يَأْبِي” reddetti, kabul etmedi” fiilidir. Bu fiil muzāride “يَأْبِي” gelmiş ki bu kullanım şāzdır. Çünkü “أَبِي يَأْبِي” kalıbında gelmeliydi. İlal yönünden kıyasî, sūlasîde ayne’l-harfî kesra almalıdır. Buradaki “يَأْبِي” maksur elif, şāz olarak gelmiştir. Bazı lügat/sözlüklerde iki şekli (maksur ve kesra) ile kaydedilmiştir (Fîrūzābādî, 1429/2008: 34).

4. Kıyas ile kullanımın, beraberce şāz olarak gelmesidir ki Arapların şu kavilleri gibi:

“كُرْبٌ مَصُونٌ” : korunmuş elbise”, “فَرَسٌ مَقْوُودٌ” : sürülmüş at”, “رَجُلٌ مَعْوُودٌ مِنْ مَرَضِهِ” : hastalığından dolayı ziyaret edilen adam”

Burada “مَصُونٌ” ve benzerleri isimlerde iki “و : vāv” dan birisinin hazfedilmesi noktasında Basra ve Kūfe ekolü arasında icmā vardır. Yalnız her iki ekol, hangi “و : vāv” ın hazfedileceği konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Basra nahiv ekolünün önde gelen nahivcilerinden Halîl b. Ahmed (ö. 175/791) ve Sîbeveyhi (ö. 180/796), birincisinin, Kūfe ekolünün ileri gelen temsilcilerinden Ferrā ise ikincisinin hazfedileceği görüşündedir. Zira “و : vāv” ın harekesi ondan önce gelen sahih harfe nakledilir ki (مَصُونٌ) şeklinde iki sakin birleşir. Onlardan birisi hazfedilir ki kelime (مَصُونٌ) olur (Suyūfî, 1427/2006: 50).

Yukarıda görüldüğü üzere Suyūfî’nin bu taksimatı, şāzın kullanımı ve kıyas ile ilişkilendirilmesi noktasında nahiv açısından önemli ve temel bir ölçü niteliğindedir.

İbn Hişām (ö. 761/1359-1360)

Dilcilerin muttarid ve nadir lafızları kullandığını belirten İbn Hişām²⁰ nahiv usulü açısından az ve çok kullanımıyla ilişkilendirilen kavramları kategorize etmiştir. Onun tasnifinde belirttiğine göre dilciler aşağıdaki terimleri kullanır:

- * “التآدر : Muttarid”; kıyasa uygun, karşı çıkılmayan.
- * “الغالب : Gālib”; çoğunluğu elinde bulunduran, var olanların çoğu.
- * “الكثير : Kesir”; çok.
- * “الليل : Kalīl”; az.
- * “النادر : Nadir”; seyrek.

İbn Hişām’ın yukarıdaki tasnifinde görüldüğü üzere “muttarid” terimi dil kurallarına uygundur. Bundan dolayı da nahve ait kuralların oluşturulmasına asıl teşkil eden nahiv ıstılahıdır. Ondan bir derece aşağı ise “gālib” terimidir. Bu da aynen muttaride benzer ki kullanım yönünden karşı çıkılmayan bir üstünlüğe sahiptir. Üçüncü seviyede galipten bir derece aşağı olan “kesir” gelir. Dördüncü seviyede kesirden bir kademe aşağı olan “kalīl” gelir. En son ise kalīlden daha az olan ve seyrek olarak kullanılan “nadir” gelmiştir.

İbn Hişām, bu beş lafız için farazi ya da gerçek kullanımları nazara alarak kabile sayılarını örnek vermiştir. Buna göre 20 sayısı, 23 sayısına göre galiptir. Yine 15 sayısı 20 sayısına göre gālib değil, kesirdir. Ayrıca 3 kalīldir ve 1 nadirdir.

Onun lafızların kullanımları yönünden tasnif ettiği derecelendirmesi kabilelerin sayısıdır. Bu bağlamda eğer 23 civarında Arap kabilesi varsa ve bunların tamamı da aynı kelimeleri müştereken konuşuyorlarsa, adeta icmā kabul edilen bu kullanım, dil açısından sema ile kıyasa uygunluğu gösterir ve “muttarid” olarak isimlendirilir. Diğer sayıların ölçüleri de bu örneğe hamledilebilir. İbn Hişām, Arapçada dil varlığına gösteren lafızların mertebesini beyan için bu sayıları kullandığını belirtmiştir (Suyūṭī, ts.: *el-Muzhir*, 1/234).

Burada görüldüğü üzere daha önceki dilcilerin değinmediği bir hususa işaret eden İbn Hişām’ın, Arap filolojisi ışığında, nahiv sistematigi yönünden kaydettiği bu tasnif, Arap diline esas teşkil eden lafızların kullanımı açısından derecelendirilmesi noktasında kayda değer bir aşama olarak değerlendirilmelidir.

2.2.2. Nahiv Ekolleri Açısından Şāzın İstişadı

Arapçada şāzın kullanımı ve dilde delil olarak kullanılması veya istişat meselesi, Basra ve Kūfe nahiv ekolleri arasında ihtilaflıdır. Diğer bir ifadeyle şāz hususunda iki şehrin nahivcileri arasında her ne kadar ittifaka vardıkları kurallar olsa da umumiyet itibarıyla bir mutabakat sağlandığı söylenemez. Ekollerin bu konudaki görüşleri kiraatler ile Arap kelamı olarak ikiye ayrılmaktadır.

Kur’an, Mütevātir ve Şāz Kiraatler

Nahiv kaidelerini Kur’an’a bina eden ve onu asıl kabul eden Başra nahivcileri için Kur’an, nahvin güvenilirliğinin ölçüldüğü en önemli temel kaynaktır (Sāmerrāī, 1987: 21). Hālīl, Sībeveyhi ve Muberrred örneklerinde görüldüğü üzere Başralılar, kiraatler konusunda genellikle benzer uygulamalara gitmiş, birbirine muhalefet etmemiştir. Başra nahivcilerinden Hālīl b. Aḥmed, kurrādan²¹ gelen nakli, sema usulünün alındığı asıl kaynak olduğunu göstermiştir (Dayf, ts.: 46). Fesahatine itimat edilen

²⁰ İbn Hişām Abdullah b. Yusuf b. Ahmed b. Abdullah b. Hişām el-Ensari: Doğu Arap dünyasının ileri gelen nahiv âlimlerinden olan İbn Hişām Mısırlıdır (Suyūṭī, 1427/2006: 50).

²¹ Kurrā, “ḳārī” kelimesinin çoğulu olup özellikle yedi kiraat imamı için kullanılan bir terim (Āyid, vd., 2003: 975).

Araplardan, lügat ulemasından ve kurrādan sema nakli yapan Sībeveyhi, sünnet olması yönünden kıraatlara muhalefet edilemeyeceğini bildirmiştir (Ḍayf, ts.: 80). Müberred’in beş yüz ayet delil getirdiği *Mukteḏāb* isimli eserinde şahitlerinin çoğu Kur’an ve kıraatlerdendir (Ḥadīsī, 1422/2001: 104).

Başralılar, umumiyetle mütevātir kıraatle gelen Kur’an istiḫādına itimat etmesine rağmen, bazı konularda istisnai de olsa onun usullerini dar bir çerçeveye oturtmuşlardır. Pek çok kıraat, Arap diline dayandığı halde onları şahit olarak göstermekten çekinmişlerdir. Başra ekolü nahivcilerinin, Şamlıların kıraat âlimlerinden olan Abdullah b. Âmir’in (ö. 156/773)²² mütevātir kıraatini hatalı görmeleri bunun bir örneğidir. Muttasıl bir senede sahip olması ve yedi kıraatin kesin bir delil ile amelinin vücubiyetine rağmen Başra nahivcileri, nahiv konusunda mütevātir kıraatin delil olmasını kabul etmemişlerdir (Sāmerrāī, 1987: 22).

Başra ve Kūfe nahivcilerinin çoğunluğu, şāz kıraatlerin delil olarak kullanımında muvafakat etmiştir. Zira Kur’an, kelimelerin en beliği ve fasihidir. Bundan dolayı onun mütevātir ve şāz kıraatlerinin istiḫādı, nahivciler arasında kabul görmüştür (Bağdādī, 1418/1997: 1/9). Başralıların mütevātir Kur’an kıraatinde gösterdiği hassasiyet, Kūfeli nahivciler için de geçerlidir. Çünkü Kūfe nahiv ekolü temsilcisi Kisāī, mütevātir yedi kurrā imamından biri olarak kabul edilmektedir (Zeyyāt, ts.: 367).

Arap Kelamı: Nesir ve Nazım

Dilcilerin ekseriyetle mütevātir ve şāz kıraatler yönünden ittifakını, Arap kelamını kapsayan nesir ve şiir konusunda gösterdiği söylenemez. Basralılar makbul veya reddedilen olsa bile her türlü şāza karşı ihtiyatla yaklaşmıştır. Yani şāz ile doğrudan kıyasa gitmeyen Basra nahivcileri, şāza itibar etmemişler (Berāniq, ts.: 33), muttarid nahiv kurallarından hariç olanı ve ölçülerinden çıkan şāz sayıp reddetmişler, onları galat saymışlar ve “lahn”²³ olarak vasıflandırmışlardır (Ḍayf, ts.: 161).

Buna karşılık kabul gören veya reddedilen şāzın ayırımını yapmayan Kūfeli nahivciler, şāz üzere kıyasa gitmiş (Berāniq, ts.: 33), bunu nahivlerinde temel kaide olarak asıl yapmışlardır. Esasen bu konuda onlara rehberlik yapan Kūfe ekolü dilcilerinden Kisāī’dir. Çünkü o, fasihlerin yerine şāz olanı (fesahatine güvenilmeyenleri) dinlemiş ve bu işittiğini de asıl olarak ele almış, nahiv kurallarını onun üstüne kıyas ile bina etmiştir (Ṭaṇṭāvī, ts.: 141).

Kūfeli nahivciler, şehirlilerin şiirlerini kabul etmiş, şāz kavillerine de önem vermişlerdir. Bundan dolayı onlar, Basra nahiv ekolü kurallarının ve kıyaslarının dışına çıkmışlardır (Ḍayf, ts.: 161). Burada belirtilen kastedilen şehirlilerle, yukarıda belirtildiği gibi Arap kelamının delil veya hüccet olarak gösterildiği zaman dilimiyle ilişkilendirilmesi kastedilmektedir. Bu müddet, çöldekilerde hicri dördüncü asrın sonu, şehirdekiler için de hicri ikinci asrın sonu nahve delil gösterilen sınırdır (Ya’kūb & Āsī, 1987: 2/1221). Yani bu dönemleri içine alan dönemlerde ister çölde ister şehir hayatında ikamet eden olsun, Araplardan gramer kaidelerine delil teşkil eden dil malzemesi alınmıştır.

Yukarıda belirtilen tarihler arasında Araplardan kelime alınabileceği hususunda dilciler ittifaka varmışlardır. Ondandır badiyeye veya şehirdeki sakinlere dil konusunda müracaat edilmemiştir. Çünkü artık farklı milletler ve kültürlerle temas ile Arapça değişime uğramıştır ve eski safi özelliğini kaybetmiştir. Bundan dolayı Basralılar her kabileden dil malzemesi toplamamış yalnızca dillerinin yıpranmadığına güvendikleri kabilelere gitmişlerdir. Kūfeliler ise Basra nahivcileri gibi hassasiyet göstermemişler ve bu meselede biraz daha esnek bir durum sergilemişlerdir.

²² İbn Amir Abdullah Ebū İmran ed-Dımaşkī, yedi kıraat imamından birisidir ki Dımaşk’ın kâriidir/kıraat âlimidir (Suyūfī, 1427/2006: 40).

²³ Lahın: 1. Arapçada nahve uygun nizami kıraattteki doğru kuralı terk etmek, yanlış okumak (İbn Manzūr, ts.: 4013); 2. İ’râb hatası yapmak, demektir (Cevherī, 1990: 3/2193).

KAYNAKLAR

- Äyid, Aĥmed vd. (2003) *el-Mu‘cemu’l-Arabiyyu’l-esäsî*, Tunus: Lärüs.
- Ahterî, Mustafa b. Şemseddîn (1292/1874) *Kitabu’l- Ahterî*, İstanbul: Ali Bey Matbaası.
- Alūsî, Maĥmūd Şukrî el-Baġdādî Şehâbuddîn (2008) *Rûhu’l-maânî fi tefsiri’l-Kur’âni’l-Azîm ve’s-seb’i’l-mesânî*, Beyrut: İdâratu’t-Tıbbâti’l-Munîriyye, Dâru İhyâu i’t-Turâşî’l-Arabî.
- Baġdādî, Abdulkâdir Omer (1418/1997) *Hizânetu’l-Edeb*, Kahire: Mektebetu’l-Hıncı, 4. Basım.
- Berânik, Muĥammed Aĥmed (ts.) *en-Nahvu’l-Menhecî*, b.y.: Mektebetu Lisâni’l-Arab.
- Cârim, Ali & Emîn, Muştafa (2010) *el-Belâġatu’l-Vâdıha*, Beyrut: Dâru’l-Fikr.
- Cevherî, İsmail b. Ĥammâd (1990) *es-Sihâh Tâcu’l-luga ve Sihâhu’l-Arabiyye*, thk. Aĥmed Abdulgafür Atfâr, Beyrut: Dâru’l-İlmi’l-Melâyin, 4. Basım.
- Cureânî, Ali b. Muĥammed es-Seyyid eş-Şerif (ts.) *Mu‘cemu’t-ta’rifât*, thk. Muĥammed Şiddîk el-Minşevî, Kahire: Dâru’l-Fuğayla.
- Đayf, Şevkî (ts.) *el-Medârisu’n-nahviyye*, Kahire: Dâru’l-Maârif, 7. Basım.
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Kur’an-ı Kerim”. Erişim 23 Nisan 2021. <https://kuran.diyanet.gov.tr>.
- Enbârî, Ebû’l-Berekât Abdurrahmân Kemaleddîn b. Muĥammed (1391/1971) *el-İğrâb fi cedeli’l-i’râb ve Luma’u’l-edille fi uşûli’n-nahv*, Beyrut: Dâru’l-Fikr, 2. Basım.
- Esmer, Râcî (1413/1993) *el-Mu‘cemu’l-Mufasssal fi ilmi’s-sarf*, Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-ilmiyye, 1. Basım.
- Fârâbî, Ebu İbrâhîm, İshâk b. İbrâhîm (2003) *Divânü’l-edeb*, thk. Aĥmed Muĥtar Omer, Kahire: Mecmau’l-Luġati’l-Arabiyye.
- Ferrâ, Ebu Zekerıyyâ Yahyâ b. Ziyâd (1403/1983) *Maânî’l-Kur’ân*, Beyrut: Ālemu’l-kutub, 2. Basım.
- Fîruzâbâdî, Mecduddîn Muĥammed b. Ya’kûb (1429/2008) *el-Ķâmûsu’l-Muĥît*, Kahire: Dâru’l-Hadis, 8. Basım.
- Ĥadîsî, Ĥatice (1422/2001) *el-Medârisu’n-nahviyye*, Ürdün: Dâru’l-Emel, 3. Basım.
- Hâşim, Abdu’d-dâyim Muĥammed (1388/1969) *İbnu’l-Ĥâcib fi Kitâbihi’l-Emali’n-nahviyyeti ârâuhü fi’l-ayati’l-Ķur’aniyyeti ve’l-Mufaşşal*, Doktora Tezi, Mısır, Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap Dili Bölümü.
- İbn Hişâm, Ebû Muĥammed Abdullah Cemâluddîn b. Yûsuf İbn Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî (ts.) *Evdâhu’l-mesâlik ilâ Elfıyyeti İbn Mâlik*, Beyrut: el-Mektebetul Aşriyye.
- İbn Hişâm, el-Ensârî (1421/2000) *Muġni’l-lebîb an kutubi’l-eârîb*, thk. Abdullatîf Muhammed el-Hatîb, Kuveyt: es-Silsiletu’t-Turâsiyye, 1. Basım.
- İbn Manzûr, Muĥammed b. Mukrim b. Manzûr el-İfrikî el-Mışrî Cemaluddîn Ebû’l-Fağl (ts.) *Lisânu’l-Arab*, Kahire: Dâru’l-Ma’ârif.
- İbnu’l-Ĥâcib, Ebû Amr Osman b. Omer (1431/2010) *el-Kâfiye fi ilmi’n-nahv eş-Şâfiye fi ilmi’t-tasrîf ve’l-ĥat*, thk. Sâlih Abdulazîm eş-Şâir, Kahire: Mektebetu’l-Edeb.
- İbnu’l-Ĥâcib, Ebû Amr Osman b. Omer (ts.) *Kitâbu Emâlî İbni’l-Ĥâcib*, thk. Faĥr Sâlih Süleyman Ķadâre, Beyrut: Dâru’l-Cil.

- Meydānī (ö. 518/1124), Ebû'l-Faḍl Aḥmed b. Muḥammed en-Nisābūrī (1366-İran: Hicri-Şemsi, h. 1408/m. 1988) *Mecmau'l-emsāl*, thk. Muḥammed Muḥyiddīn Abulḥamid, b.y.: el-Mu'aveniyyetu's-Sekāfiyye li'l-Āsitāneti'r-Raḍaviyyeti'l-Muḳaddese.
- Muştaḳ, Abbas Ma'an (1422/2001) *el-Mu'cemu'l-Mufasssal fī fikhu'l-luga*, Beyrut: Dāru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım.
- Raḍī, Muḥammed b. el-Ḥasen (1996) *Şerḥu'r-Raḍī 'ale'l-Kāfiyye*, tsh. Yusuf Ḥasen Omer, Bingāzī-Libya: Dāru'l-Kutubi'l-Vataniyye, Kāryūnus Üniversitesi Yayınları, 2. Basım.
- Raḍī, Muḥammed b. el-Ḥasen (1414/1993.) *Şerḥu'r-Raḍī li-Kāfiyyeti İbni'l-Ḥācib*, thk. Ḥasen b. Muḥammed İbrāhim el-Ḥifzī, Suūdi Arabistan: İmām Muḥammed b. Suūd el-İslāmiyye Yayınları, 1. Basım.
- Raḍī, Muḥammed b. el-Ḥasen (1417/1996) *Şerḥu'r-Raḍī li-Kāfiyyeti İbni'l-Ḥācib*, thk. Yahyā Beşir Mısrī, Riyad: İmām Muḥammed b. Suūd İslām Üniversitesi Yayınları, 1. Basım.
- Rāḡib el-İşfehānī, Ḥuseyn b. Muḥammed b. el-Mufaḍḍal (1430/2009) *Mufretāt elfāzu'l-Kur'an*, thk. Şafvān Adnān Dāvudī, Dımaşq: Dāru'l-Ḳalem, 4. Basım.
- Rīḥ Ḥuseyn, İhlās Naşr (1426/2005) *Menhec İbni'l-Ḥācib ve mezhebuhū en-naḥvī min ḥilāl kitābihī el-Kāfiyyeti dirāse ve taḥlil*, Yüksek Lisans Tezi, Sudan, Ummu Dermāni'l-İslāmiyye Üniversitesi Arap Dili Fakültesi Nahiv ve Lügat Bölümü.
- Sāmerrāī, İbrāhim (1987) *el-Medārisu'n-naḥviyye*, Ammān: Dāru'l-Fikr, 1. Basım.
- Sībeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osman b. Ḳanber (1408/1988) *el-Kitāb (Kitābu Sībeveyhi)*, thk. Abdusselam Muḥammed Harun, Kahire: Mektebetu'l-Ḥancı, 3. Basım.
- Sūdī, Mevlānā (Molla) (r. 1309/h. 1311/m. 1893) *Şurūḥu'l-Kāfiyye se zebānī: Arabī, Fārisī, Türkī*, nşr. Osman Ḥilmi Ḳaraḥisārī, İstanbul: Maḥbaa-i Āmire.
- Suyūṫī, Celālaeddīn Abdurrahmān (ts.) *el-Muzhir fī ulūmi'l-luga ve envāi'he*, Kahire: Dāru't-Turās, 3. Basım.
- Suyūṫī, Celāleddīn Abdurrahmān (1399/1979) *Buḡyetu'l-vuāt fī Ṭabakāti'l-luḡaviyyīn ve'n-nuḥāt*, thk. Muḥammed Ebû'l-Faḍl İbrāhim, b.y.: Dāru'l-Fikr, 2. Basım.
- Suyūṫī, Celāleddīn Abdurrahmān (1427/2006) *İktirāḥ fī usuli'n-naḥv*, thk. Abdulḥakīm Atıyye, Beyrut: Dāru'l-Beyrutī, 2. Basım.
- Suyuti, Celāluddīn (1413/1992.) *Hem'u'l-Hevāmi' fī Şerḥi Cem'i'l-Cevāmi'*, thk. Abdu'l-Al Sālīm Mekram, Beyrut: Müessetü'r-Risāle.
- Suyutī, Ebu'l-Faḍl Celāluddīn Abdurrahman b. Ebī Bekr (ts.) *el-İtkān fī ulūmi'l-Kur'an*, Suūdi Arabistan: Merkezu'd-Dirāsēti'l-Kur'āniyye.
- Ṭaṇṭāvī, Muḥammed (ts.) *Neş'etu'n-naḥv ve tāriḥu eşheri'n-nuḥāt*, Kahire: Dāru'l-mārif, 2. Basım.
- Tehānevī, Muḥammed Alī (1996) *etMevsūatu Keşşāfi'l-istilāhāti'l-funūni ve'l-ulūmi*, thk. Alī Daḥrūc, Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1. Basım.
- Ya'kūb, İmīl Bedī & Āsī, Mīşel (1987) *el-Mu'cemu'l-Mufasssal fī'l-luga ve'l-edeb*, Beyrut: Dāru'l-İlmi'l-Melāyīn, 1. Basım.
- Zebīdī, Muḥammed Murtaḍā el-Ḥuseynī (1422/2001) *Tācu'l-'arūs min cevāhiri'l-kāmūs*, Kuveyt: el-Vatānī li's-Sekāfeti ve'l-Funūn ve'l-Ādāb Serisi.
- Zemaḥşerī, Ebû'l-Kāsim Cārullāh Maḥmūd b. Omer el-Ḥaverizmī (1425/2004) *el-Mufaşşal fī ilmi'l-Arabiyye*, thk. Faḥr Sālīḥ Ḳadāre, Ammān: Dār-u Ammār, 1. Basım.

dada

Başçı Abdurrahman (2021). “Arapçada Kullanım ve Dil Kuralı Açısından Şâz Kavramına Yaklaşım”. *Uluslararası Disiplinler Arası Dil Araştırmaları (DADA) Dergisi*, Sayı: 2021/2, Haziran, s. 123-145.

www.dadaakademi.com

Zeyyât, Aḥmed Ḥasan (ts.) *Tārīḫü'l-edebi'l-Arabî*, Kahire: Dāru Nahḍā.

Zirikî, Ḥayreddîn (2002) *el-A'lām Kāmūs-u Terācim*, Beyrut: Dāru'l-İlmi'l-Melāyîn, 15. Basım.

Zubeydî, Ebū Bekr Muḥammed b. el-Ḥasen Endelusî (ts.) *Ṭabaḳātu'n-naḥviyyîn ve'l-luġaviyyîn*, Kahire: Dāru'l-Maārif, 1. Basım.

EXTENDED SUMMARY

Given that they form the basis of Arabic language and grammar, common usage, and comparative rules, ideal applications are called "muttarid", upon which Arabic words, the basic building material of Arabic language, is based. The term "muttarid", an essential part of Arabic grammar, refers to compliance with language rules. For this reason, words that do not comply with common usage apart except for those serving as *qiyas*, which focuses on deduction after having determined the cause of a ruling, are called *shāz* (rare/irregular) in Arabic grammar. This is to say that words that do not comply with the rules of *nahw* (syntax), namely the sentence structure rules applied in Arabic, and *sarf* (morphology), both of which form the core of Arabic grammar, are regarded as exceptions that are not subjected to *qiyas*.

Shāz is used in a wide range of Arabic theology, from Quran recitations to prose and poetry. Given that such words are incompatible with *nahw* rules, linguists have made different comments about their various uses, especially in the Quran.

The first linguists and scholars of *nahw* to make remarks on *shāz* were those belonging to the schools of Basra and Kufa. Later on, the representatives of the Baghdad and Egyptian *nahw* schools are known to have made significant remarks on this very issue. This study aims to deal with the approach taken by linguists in regards to whether *shāz* can be used in attesting or proving language rules or not apart from its incompatibility with the rules of eloquent Arabic (*fusha*) in light of the viewpoints presented by linguists.

When evaluated within the scope of Arabic language philology, the remarks about *Shāz* are generally divided into two: (a) the Quran and its various recitations (b) the poetry and prose of the Arabic language. As far as *qiraat*, the science of reciting the Quran, is concerned, it also has two forms: (a) *mutawātir* (successive) and (b) *shāz* (rare/irregular). *Mutawātir* refers to authentic recitations that are traced back to Prophet Muhammad (PBUH) without any interruptions thanks to numerous trustworthy persons. It is the recitations that fail to meet this condition that we call *shāz*.

The seven *qiraat* (recitations) of the Quran, all of them authenticated by *tawatir* (continuous reports), can be referred to in proving the grammatical rules of the Arabic language, which is known as *istishhād* (attestation). Linguists are known to mostly agree with one another on this issue. In particular, the majority of scholars of *nahw* of Basra and Kufa Schools have reached a consensus on the fact that *shāz* recitations can be used as evidence for the rules of Arabic language, albeit not through *mutawātir* recitations.

Al-Suyūfī, one of the representatives of the Egyptian school, says that there is no hesitation about the fact that *mutawātir* recitations can be used as an attestation for language rules, and that there is no disagreement among scholars of *nahw* as to whether *shāz* recitations can be used as evidence for *nahw* irrespective of whether they comply with *qiyas* (deductive analogy) or not. Given this viewpoint of al-Suyūfī, *mutawātir*, *āḥād*, narrated by only one author), and *shāz* can be used as an attestation for the grammar of Arabic.²⁴

However, it would not be strictly true to claim that the same level of consensus that has been reached on the issue of recitations has been reached also for Arabic kalam, which includes prose and poetry. *Shāz*², or *shuzuz*, which is acknowledged to be a common concept of hadiths and *nahw*, has not always been used for *istishhād* by scholars of *nahw*. Furthermore, this is one of the top issues that caused the discrepancy between Basra and Kufa grammar schools in that scholar of *nahw* of the Basra school do not use *shāz* for the attestation of grammar rules due to their tentativeness about the issue, those of the Kufa are flexible with this issue because they refer to *qiyas* with *shāz* in some contexts, which they consider as a method of *nahw*.

²⁴ Suyūfī, *İktirāh*, 39.

Whether *shāz* affects eloquence or puts it at risk has been an issue of controversy among scholars of *nahw*. Abu Amr b. al-Alā, one of the pioneering scholars of *nahw* in the Basra school, regarded the *faseeh* (eloquent) words in Arabic as “real” words and categorized those he did not trust as “*shāz*”. According to Sa’leb, an eminent scholar of *nahw* in the Kufa school, grammar usages used by the majority of Arab tribes are regarded as *faseeh* while those used by the minority are regarded as *shāz*².

Ibnu'l-Hājib, who generally bases the Qur'an and the fiqh Arabic word on the science of *nahw* and does not trust others, does not consider *shāz* narrations as far as the rules of *nahw* are concerned, thus regarding such narrations as insignificant². In his terms, “*shāz*” refers to concepts that are not commonly used, irregular, and not eloquent². Therefore, any Arabic word that corresponds to any or all of these meanings are to be considered as a usage of *shāz*.

One of the most significant Sami languages with an ancient history, Arabic is the language in which Quran was revealed. Its various recitations are unanimously used as evidence for the Arabic language thanks to their being handed down in history through *tawatur*. Abu ‘Amr ibn al-‘Alā, a representative of the *nahw* in the Basra School, and Qisai, a representative of the *nahw* in Kufa School, are acknowledged to be among the seven famous imams of *qiraat* of the Quran. Neither of the schools has been against using *shāz* as an attestation for the rules of Arabic grammar. However, they have not reached a consensus on the attestation of *shāz* as far as the *shāz* appearing in Arabic poetry and prose are concerned. That is, linguists of Basra refrained from using *shāz* words as evidence while those of Kufa used *shāz* as evidence for the rules of *nahw* due to considering it as a method of *qiyas*.

In conclusion, *shāz* words, which constitute a significant part of the Arabic language, are generally in colloquial Arabic rather than in classical Arabic, or the *faseeh* version, regardless of whether they make exceptional cases or not. The reason is that the concept of *shāz* cannot be considered outside Arabic given that it is embedded in this language. In particular, the Quran, which is acknowledged to have formed the basis of Arabic language and grammar, uses *shāz*. As was stated by Al-Suyūṭī, application of *qiyas* and *shāz* within the same context in the Arabic language is not uncommon.² If a *shāz* word is disregarded because it is against either eloquence or conventional regular forms, this approach will mean impoverishing Arabic, which is a rich language with thousands of years of history. Despite being against the *nahw* and *qiyas* rules, *shāz* will continue to be used in the future just as it was used in the past.

Keywords

Shāz (rare/irregular), *faseeh* (eloquent), *nahw* (syntax), *sema* (hearing), *qiyās* (comparison), *muttarid* (regular)

ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN “TÜRKÇE DERSİ” KAVRAMINA İLİŞKİN
ALGILARININ METAFORLAR ARACILIĞIYLA BELİRLENMESİ*

Aliye İlkay YEMENİCİ**

Makale Bilgisi

Geliş Tarihi 06.05.2021
Kabul Tarihi 18.05.2021
Yayın Tarihi 15.06.2021

* Bu çalışma 7-9 Kasım 2018 tarihlerinde Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesinde düzenlenmiş olan “I. Karaman Uluslararası Dil ve Edebiyat Kongresi”nde sunulmuş olan sözlü bildirinin genişletilmiş halidir.

DOI: 10.48147/dada.25

Yazar Bilgisi

**Arş. Gör. Dr.

<https://orcid.org/0000-0003-2460-5998>

aliye_ilkay@hotmail.com

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim
Fakültesi, Türkçe Öğretmenliği,
Afyonkarahisar / TÜRKİYE

Anahtar Kelimeler

Türkçe dersi, ortaokul öğrencisi, kavram, metafor, algı.

Atıf Bilgisi

Yemenici, Aliye İlkay (2021). “Ortaokul Öğrencilerinin ‘Türkçe Dersi’ Kavramına İlişkin Algılarının Metaforlar Aracılığıyla Belirlenmesi”. *Uluslararası Disiplinler Arası Dil Araştırmaları (DADA) Dergisi*, Sayı: 2021/2, Haziran, s. 147-160.

**DETERMINING THE PERCEPTIONS OF SECONDARY SCHOOL STUDENTS ABOUT
THE “TURKISH LESSON” CONCEPT THROUGH METAPHORS***

Aliye İlkay YEMENİCİ**

Article info

Submitted 06.05.2021
Accepted 18.05.2021
Published 15.06.2021

DOI: 10.48147/dada.25

Authors info

** Dr., Research Assistant

<https://orcid.org/0000-0003-2460-5998>aliye_ilkay@hotmail.com

Afyon Kocatepe University, Faculty of
Education, Teacher Training In Turkish,
Afyonkarahisar / TURKEY

Keywords**ABSTRACT**

Metaphor is a figure of speech explaining something by likening it to another. Metaphor is one of the qualitative data collection techniques that has been used frequently in social sciences recently. The aim of this study is to collect the metaphors formed by secondary school students regarding the concept of “Turkish lesson” and to examine and classify the collected metaphors, thus, to reveal the perception styles of secondary school students towards Turkish lessons. For this purpose, the following questions were sought in the study: 1- What are the metaphors that secondary school students have produced for the concept of “Turkish lesson”? 2- In which conceptual categories can these metaphors be compiled in terms of their common features? The research was conducted using phenomenology design, which is one of the qualitative research methods. Qualitative research methods were used in the collection, analysis and interpretation of the data obtained in the study. The study group of the research consists of 5th, 6th, 7th and 8th grade students studying in secondary school in the center of Afyonkarahisar province in the 2018-2019 academic year. The data in the study were obtained with a form containing 1 open-ended question. The data were collected with the completion of the statement “Turkish lesson is like because”. Content analysis technique was used in the analysis of the collected data. The following phases were pursued in the process of analyzing and interpreting the produced metaphors: 1- Naming phase, 2- Classification (elimination and refinement phase), 3- Category development phase, 4- Ensuring validity and reliability phase, 5- Transferring data to computer for quantitative data.

Turkish lesson, secondary school students, concept, metaphor, perception.

Cite this article as

Yemenici, Aliye İlkay (2021). “Determining The Perceptions of Secondary School Students About The “Turkish Lesson” Concept Through Metaphors”. *International Journal of Interdisciplinary Language [JILS] Studies*, Number: 2021/2, June, p. 147-160.

1. GİRİŞ

Kişilerin bir kavram, bir nesne, bir konu hakkında sahip oldukları algıları ortaya çıkarabilmenin yollarından birisi de metaforlardır. Simgesel bir anlatımı ifade eden metafor, en basit haliyle bir şeyi başka bir şeye benzeterek anlatma yolu olarak tanımlanabilir. Türkçe Sözlük’te metafor kelimesinin anlamı istiare olarak verilmiştir (TDK, 2005:1380). İstiare kelimesinin anlamı Türkçe Sözlük’te verilirken ikinci madde başında, “Bir şeyi anlatmak için ona benzetilen başka bir şeyin adını eğreti olarak kullanma, eğretileme” şeklinde açıklanmıştır (TDK, 2005:988). Güncel Türkçe Sözlük’te ise metafor kelimesinin anlamına karşılık mecaz kelimesi verilmiştir. Mecazın kelime anlamı “Bir ilgi veya benzetme sonucu gerçek anlamından başka anlamda kullanılan söz.” şeklinde verilmiştir.

Kavram olarak ele alındığında, eski Yunancadaki méta (üzerine) ve phrein (taşımak, aktarmak, nakletmek) kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşmuş métaphore, bir “şey”in sahip olduğu birtakım özelliklerinin başka bir “şey”e aktarıldığı zihinsel/dilbilimsel süreçleri ifade eder (Cebeci, 2013). Metafor üzerinde geniş çaplı araştırmalar yapan ve çağdaş metafor teorisini ortaya koyan Lakoff ve Johnson (2010)’a göre metaforun özü, bir şeyi anlarken ve tecrübe ederken başka bir şeyin özelliklerini temel alarak anlamak ve tecrübe etmektir.

İnsanlar metaforlar yoluyla daha önceden vakıf oldukları, tanıdıkları bir durum ya da nesneyi kullanarak daha iyi tarif etme daha iyi anlatma yoluna giderler. Böylece tarif etmeye, anlatmaya çalıştıkları durum ya da kavrama yönelik zihinsel imgeleri ve algıları ile ilgili ipuçları verirler (Gömleksiz ve Kan, 2012).

Forceville (2002)’ye göre, bir şeyi metafor olarak adlandırabilmek için o şeyin içerisinde birtakım soruların cevaplarını barındırması gerekir. Bu sorular şunlardır: Metaforun konusu nedir? Metaforun kaynağı nedir? Metaforun konusundan kaynağına aktarılan özellikler nelerdir? Bu durumu Saban (2004), benzeyen, benzetilen ve benzetilene ait özellikler olarak ifade eder. Örneğin Türkçe dersi hayat gibidir cümlesi ele alındığında, Türkçe dersi metaforun konusu yani benzeyen, hayat, metaforun kaynağı yani benzetilendir. Ortaokul öğrencisi kaynaktan konuya şu düşünceleri aktarmak istiyor olabilir: Türkçe dersinin içeriğinde hayatın her alanını kapsayan bilgi ve beceriler yer alır bu yönüyle Türkçe dersi hayatın her alanına yöneliktir ya da Türkçe dersi hayat kadar önemlidir. Bir kavramın kolaylıkla anlaşılması, anlatılması ve açıklanmasında yararlı olduğu ifade edilen metaforlardan bu araştırmada ortaokul öğrencilerinin Türkçe dersi algılarını ortaya çıkarmak için yararlanılmıştır.

Kişinin kendisini, dünyayı algılaması ve anlamlandırması dil sayesinde gerçekleşmektedir. İnsanoğlunun kendisini, yaşamı, çevresinde vuku bulan olayları anlamlandırmaya çalışırken kurduğu düşünce dünyası, kavramlar ve kavramlar arasındaki ilişkilerle biçimlenir. İnsanın sosyalleşmesi bir dil bütünlüğü içerisinde kavramların kazandıkları değerlerle birlikte gerçekleşir ve dil sayesinde öğrenme, öğrendiklerini hayata geçirme, yorumlama gibi birtakım düşünme ve ifade etme faaliyetlerinde bulunur. (MEB, 2006: 2). “Anlama” ve “anlatmayı” sağlayan dil, insanın ailesinde ve çevresinde model alma yoluyla edindiği bir iletişim aracıdır. Örgün öğretime başlayana kadar kişi ana dilini içine doğduğu çevrede kendiliğinden edinir. Örgün öğretim başladığında ana dili öğretimi Türkçe dersleri ile gerçekleştirilir. Türkçe derslerinde öğrencinin anlama (dinleme ve okuma) ve anlatma (konuşma ve yazma) becerilerinin geliştirilmesi hedeflenir. Ana dili öğretiminin amacı “Okul öncesinden başlayarak yüksek öğretimin sonuna kadar Türk insanının konuşma ve yazı dili olarak Türkçeyi doğru ve güzel kullanabilecek, duyu ve düşüncelerinin ifadesinde yaratıcılığını geliştirebilecek bir formasyon ve kişilik yapısına sahip kılmaktır.” (MEB, 1991: 413).

Günlük yaşam içerisindeki konuşmalarda, eğitim-öğretim faaliyetlerinde, bir şeyleri anlatma ve adlandırmada iletişim, genel itibarıyla metaforlar üzerinden sağlanmaktadır (Demir ve Karakaş-Yıldırım, 2019:1087). Öğretimde somuttan soyuta, bilinenden bilinmeyene, yakından uzağa ilkeleri vardır. Bu ilkeler, öğrenilecek yeni bir kavramı, yeni bir konuyu kişinin tanıdığı, vakıf olduğu, günlük yaşamında yer alan bildiği bir şeyden hareketle öğrenmesi ve anlaması esasına dayanır. Bu bağlamda

metafor, eğitim öğretim ile ilgili sorunların anlaşılması ve farklı bakış açılarının ortaya çıkarılmasında önemi yadsınamaz bir vasıta (Yılar ve Tağrikulu, 2021:74). Belirlenen kavram hakkında ilgili kişilerin algısını ve zihinsel imgelerini ortaya çıkarmak maksadıyla kullanılan metaforlar, kavram hakkında ortaya çıkan zihinsel imgeye ve algıya yönelik nasıl bir eğitim öğretim etkinliğinin gerçekleştirileceği hususunda ipucu verirler (Kılcan, 2017). Nitekim insan, bir konuya ya da bir derse karşı olumlu algılara sahipse, olumlu tepkide bulunma ve bu durumdan keyif alma, olumlu bir değeri var olduğu haliyle kabul etme ve değerli görme gibi davranışlarda bulunmaktadır (Özçelik, 1992). Bu bağlamda Türkçe dersine ilişkin öğrencilerin algılarının ortaya çıkarılması, bu ders kapsamında gerçekleştirilecek öğretme faaliyetleri açısından önem arz etmektedir.

İlgili literatür incelendiğinde çeşitli derslere yönelik algıların metaforlar aracılığıyla tespit edildiğine rastlanmıştır. Örneğin ortaokul 8. sınıf öğrencilerinin fen ve teknoloji dersine yönelik algıları (Toplu, 2015), ilköğretim öğrencilerinin “fen ve teknoloji dersi” ve “fen ve teknoloji öğretmeni” kavramlarına yönelik algıları (Sosyal ve Afacan, 2013), ilkökull öğrencilerinin “bilim” ve “fen bilimleri dersi” kavramlarına yönelik algıları (Kalaycı, 2018), ortaokul öğrencilerinin matematik öğretmeni ve matematik dersine yönelik algıları (Akbaşlı, Üredi, Yolcu ve Loğoğlu, 2017; Yetim-Karaca ve Ada, 2018), ortaokul öğrencilerinin beden eğitimi dersine yönelik algıları (Namlı, Temel ve Güllü, 2017), ortaokul öğrencilerinin görsel sanatlar dersine ilişkin algıları (Fidan ve Fidan, 2016), ilköğretim öğrencilerinin sosyal bilgiler dersine ilişkin algıları (Gömleksiz, Kan ve Öner, 2012), Anadolu Lisesi öğrencilerinin müzik dersine ilişkin algıları (Düzgören ve Gerekten, 2017), ilköğretim öğrencilerinin İngilizce dersine ve İngilizce öğretmenine yönelik algıları (Gürel, 2018). Literatürde Türkçe dersi ve Türkçe öğretmeni kavramlarını birlikte ele alan dört araştırma olduğu da tespit edilmiştir. Taşgın, İleritürk ve Köse (2018), ortaokul 8. sınıf öğrencilerinin, Keray-Dinçel ve Yılmaz (2018) ortaokul öğrencilerinin ve Türkçe öğretmeni adaylarının, Oğuz (2020) da üstün yetenekli öğrencilerin “Türkçe dersi” ve “Türkçe öğretmenine” yönelik algılarını, Akkaya ve Karadağ (2012) de 5. sınıf öğrencilerinin Türkçe dersine yönelik algılarını metaforlar aracılığıyla tespit etmişlerdir.

“Türkçe Dersi” ne yönelik algılarla ilgili benzer araştırmalar incelendiğinde çalışma grubuna sadece bir sınıf düzeyinin dahil edildiği ve bu konunun “Türkçe Öğretmeni” kavramı ile birlikte ele alındığı görülmüştür. Türkçe dersi ortaokul kademesinin tüm sınıf düzeylerinde haftalık ders programlarında yer almaktadır. Bu bağlamda tüm sınıf düzeylerinin sadece Türkçe dersine ilişkin algılarının ortaya çıkarılması konuya daha geniş bir perspektiften bakmayı sağlayacaktır. Bu bakımdan araştırmanın önem arz ettiği ve alandaki boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

1.1. Amaç

Bu araştırmanın temel amacı, ortaokul öğrencilerinin “Türkçe Dersi” kavramına yönelik oluşturdukları metaforları toplamak ve toplanan bu metaforları inceleyip sınıflandırmak böylece ortaokul öğrencilerinin Türkçe dersine yönelik algılama biçimlerini ortaya koymaktır. Bu amaç çerçevesinde şu sorulara cevap aranacaktır:

1- Ortaokul öğrencilerinin “Türkçe Dersi” kavramına yönelik üretmiş oldukları metaforlar nelerdir?

2- Bu metaforlar ortak özellikleri bakımından hangi kavramsal kategorilerde toplanabilir?

2. YÖNTEM

Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden fenomenoloji (olgubilim) deseni kullanılarak yürütülmüştür. Olgubilim, derinlemesine ve ayrıntılı bir anlayışa sahip olunmayan fakat farkında olunan olgulara yoğunlaşmaktadır. Olgular yaşadığımız dünyada olaylar, deneyimler, algılar, yönelimler, kavramlar ve durumlar gibi çeşitli biçimlerde karşımıza çıkabilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2005). Bu araştırmada ortaokul öğrencilerinin Türkçe dersini nasıl algıladıklarını, nasıl yorumladıklarını, bununla ilgili zihinsel imgelerinin ve bakış açılarının ne olduğunu ortaya koymak amaçlandığı için fenomenoloji (olgubilim) deseni kullanılmıştır.

2.1. Çalışma Grubu

Araştırmanın verileri 2018-2019 eğitim öğretim yılında Afyonkarahisar il merkezinde bulunan bir ortaokulda 5,6,7 ve 8. sınıfta öğrenim görmekte olan 138 ortaokul öğrencisinden toplanmıştır.

Tablo 1. Sınıf Düzeylerine Göre Katılımcı Sayısı

Sınıf Düzeyi	f	%
5. sınıf	42	30,43
6. sınıf	28	20,28
7. sınıf	30	21,73
8. sınıf	38	27,53
Toplam	138	99,98

Tablo 1 incelendiğinde katılımcıların % 30,43’nü 5. sınıflar, % 20,28’ni 6. sınıflar, %21,73’nü 7. sınıflar, %27,53’nü 8. sınıfların oluşturduğu görülmektedir.

2.2. Verilerin Toplanması

Ortaokul öğrencilerinin “Türkçe dersi” kavramına yönelik sahip oldukları metaforları ortaya çıkarmak amacıyla kendilerinden “Türkçe dersi..... gibidir, çünkü” ifadesini tamamlamaları istenmiştir. Bu tür çalışmalarda metafor konusu ve metafor kaynağı arasındaki ilişkiyi ve benzerliği açıkça ortaya koyabilmek adına “gibi” ifadesi kullanılır. Metaforu üreten kişilerin kendi benzetmelerine mantıksal dayanak oluşturmaları ve sebep üretmeleri için de “çünkü” ifadesine yer verilir (Saban, 2009).

Bunun öncesinde katılımcılara metaforla ilgili gerekli açıklamalar yapıp örnekler verilmiştir. Katılımcılara metafor üretmeleri için yaklaşık 15 dakika süre verilmiştir. Katılımcıların akıllarına ilk gelen metaforlardan istifade edilmek istendiği için bu süre yeterli görülmüştür.

2.3. Verilerin Analizi

Veriler analiz edilirken nitel araştırma yöntemleri içerisinde bulunan içerik analizi tekniğinden yararlanılmıştır. Elde edilen verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmak, içerik analizinde temel amaçtır. İçerik analizi yapılırken, birbiriyle arasında benzerlik bulunan veriler, belirli temalar ve kategoriler çerçevesinde bir araya getirilir ve okuyucunun rahatlıkla anlayabileceği bir şekilde organize edilerek yorumlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2005). Metaforların analizi ve yorumlanması şu aşamalara göre yapılmıştır: 1- Adlandırma, 2- Sınıflama (eleme ve arıtma aşaması), 3- Kategori geliştirme, 4- Geçerlik ve güvenilirliği sağlama 5-Nicel veri için verilerin bilgisayara aktarılması.

2.4. Geçerlik ve Güvenirlik

Araştırmada iç geçerliliği sağlamak adına konuyla ilgili geniş çaplı literatür taraması yapılmış, bu doğrultuda kavramsal bir çerçeve oluşturulmuştur. Veri toplama işlemi katılımcıların gönüllük esasına dayalı olarak gerçekleştirilmiş, veri toplamada kullanılan formlara özellikle isim yazmamaları belirtilmiştir. Araştırmanın dış geçerliliğini sağlamak adına araştırma süresince takip edilen tüm işlem basamakları açık ve anlaşılır bir şekilde açıklanmaya çalışılmış, çalışma grubu, verilerin toplanması, verilerin analizi ve yorumlanması okuyucuların anlayabileceği şekilde tanımlanmıştır. Tutarlılığı artırmak adına katılımcılardan elde edilen ifadeler, müdahale edilmeden doğrudan verilmiştir. Araştırmada güvenilirliği artırmak için veriler analiz edilirken kategori geliştirme aşamasında iki alan uzmanının görüşlerine başvurulmuştur. Geliştirilen kategori başlıkları altında yer alan metaforların, söz konusu kategoriye temsil edip etmeme durumlarında alan uzmanlarına danışılmıştır. Uzmanların verdiği dönütler doğrultusunda kategorilere son şekilleri verilmiştir.

3. BULGULAR

Bu bölümde araştırmaya katılan öğrencilerin Türkçe dersine yönelik olarak ürettikleri metaforlar, bu metaforların oluşturduğu kategoriler ve her kategoriye ait öğrenci cümleleri örnekler halinde sunulmuştur.

Araştırmanın birinci problemi olan "Ortaokul öğrencilerinin "Türkçe Dersi" kavramına yönelik ürettiği metaforlar nelerdir?" sorusuna ait bulgular Tablo 2' de verilmiştir.

Tablo 2. Türkçe Öğretmeni Kavramına Yönelik Üretilen Metaforlar

NU	METAFOR	f	%	NU	METAFOR	f	%
1	hayat	12	8,69	46	heyecanlı bir kitap	1	0,72
2	eğlence	8	5,79	47	hikaye kitabı	1	0,72
3	lunapark	8	5,79	48	huzur	1	0,72
4	kitap	6	4,37	49	ilaç	1	0,72
5	su	4	2,89	50	kalem	1	0,72
6	şiir	3	2,17	51	kelebek	1	0,72
7	oyun	3	2,17	52	kitap okumak	1	0,72
8	can	3	2,17	53	konuşma balonu	1	0,72
9	kedi	2	1,44	54	kraliyet sofrası	1	0,72
10	bulmaca	2	1,44	55	kuş	1	0,72
11	bal	2	1,44	56	kütüphane	1	0,72
12	çikolata	2	1,44	57	maden	1	0,72
13	hayal	2	1,44	58	masal	1	0,72
14	komedi	2	1,44	59	matematik	1	0,72
15	tiyatro	2	1,44	60	medeniyete uymak	1	0,72
16	sözlük	2	1,44	61	melek	1	0,72
17	konuşmak	2	1,44	62	mevsimler	1	0,72
18	ablam	1	0,72	63	müzik	1	0,72
19	ağaç	1	0,72	64	not alma dersi	1	0,72
20	ağır bir altın	1	0,72	65	okumak	1	0,72
21	anlamak	1	0,72	66	okumayı öğreten şey	1	0,72
22	annenin daha az şey öğreten hali	1	0,72	67	okyanus	1	0,72
23	babam eve geldiğinde çok mutlu olduğum an	1	0,72	68	oyun parkı	1	0,72
24	basketbol	1	0,72	69	ölüm	1	0,72
25	bayrak	1	0,72	70	özümüz	1	0,72
26	bilgi topu	1	0,72	71	parti	1	0,72
27	buğday	1	0,72	72	peçete	1	0,72
28	bulunmaz Hint kumaşı	1	0,72	73	renkli bir dönme dolap	1	0,72
29	bulut	1	0,72	74	roket	1	0,72
30	çekirdek	1	0,72	75	saklambaç	1	0,72
31	çikolatalı süt	1	0,72	76	spor	1	0,72
32	çürük elma	1	0,72	77	süper kahraman	1	0,72
33	deniz suyu	1	0,72	78	şimşek	1	0,72
34	dünya	1	0,72	79	tatlı	1	0,72
35	evimizdeki menekşeler	1	0,72	80	teknolojik alet	1	0,72
36	ezber işi	1	0,72	81	telefon	1	0,72
37	futbol	1	0,72	82	uzay	1	0,72
38	gül	1	0,72	83	vatan	1	0,72
39	güneş	1	0,72	84	yapboz	1	0,72
40	günler	1	0,72	85	yastık ve taş	1	0,72
41	güzel bir koku	1	0,72	86	yaşam	1	0,72
42	güzel örülmüş bir saç	1	0,72	87	yazı yazma dersi	1	0,72
43	güzel yazma	1	0,72	88	yol	1	0,72
44	hayvanat bahçesi	1	0,72	89	zor bir oyun	1	0,72
45	her şeyi öğreten	1	0,72	90	zor bir problem	1	0,72
				90		138	100

Tablo 2 incelendiğinde 138 öğrencinin toplam 90 metafor ürettiği, üretilen metaforlar içerisinde en sık tekrar edilen metaforun "hayat" (f=12, % 8,69) olduğu görülmektedir. Ayrıca "eğlence" ve "lunapark" metaforlarının 8'er kez (%5,79), "kitap" metaforunun 6 (%4,37), "su" metaforunun 4 (%2,89), "şiir", "oyun" ve "can" metaforlarının 3'er kez (%2,17) tekrar ettiği görülmektedir. Geri kalan metaforların ise 2 ya da 1 kez üretildiği görülmektedir.

Araştırmanın ikinci problemi olan "Bu metaforlar ortak özellikleri bakımından hangi kavramsal kategorilerde toplanabilir?" sorusuna ait bulgular aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3. Türkçe Dersine İlişkin Oluşturulan Kategoriler ve Metaforlar

Nu	Kategoriler	f (%)	Metaforlar	f
1	Eğlence kaynağı	30 (21,73)	ablak(1), eğlence(8), tiyatro(2), komedi(2), parti(1), lunapark(7) , oyun(3), oyun parkı(1), renkli dönme dolap(1), basketbol(1), saklambaç(1), yapboz(1), bulmaca(1)	14
2	Bilgi kaynağı /öğretici	19 (13,76)	kitap(4) , bulut(1), sözlük(2) masal(1), hayat(5) , telefon (1), kitap okumak(1), medeniyete uymak(1), annenin daha az şey öğreten hali(1), okumayı öğreten şey (1), bilgi topu(1)	11
3	Zengin içerik/hayata dair her şey	15 (10,86)	hayat(3) uzay(1), ağaç(1), teknolojik alet(1), okyanus(1), mevsimler(1), hayvanat bahçesi(1), hikâye kitabı(1), dünya(1), kelebek(1), zor bir problem(1) şiir(2)	12
4	Anlama ve anlatmayı sağlayan	12 (8,69)	okumak(1), anlamak(1), konuşma balonu(1), konuşmak(2), güzel yazma(1), yazı yazma dersi(1), kalem(1), her şeyi öğreten(1), kütüphane(1), hayal(1), şiir(1)	11
5	Güzel/faydalı	9 (6,52)	bal(2), keci(1) , evimizdeki menekşeler(1), spor(1), kitap(1), hayal(1) , not alma dersi(1), peçete(1)	8
6	Vazgeçilmez/bağımlılık yapan/ çok sevilen	9 (6,52)	çikolatalı süt(1), çekirdek(1), çikolata(2), güzel bir koku(1), müzik(1), keci(1) , futbol(1), tatlı(1)	8
7	Hayati gereklilik/ önemli	8 (5,79)	su(2) , can(3), hayat(2) , yaşam(1)	4
8	Akıcı/hızlı	7 (5,07)	su(2) , roket(1), heyecanlı bir kitap(1), şimşek(1), kuş(1), lunapark(1)	6
9	Zıtlıkları bünyesinde barındıran	5 (3,62)	hayat(2) , yastık ve taş(1), gül(1), kitap(1)	4
10	Sıkıcı/zor	5 (3,62)	çürük elma(1), zor bir oyun(1), deniz suyu(1), ölüm(1), ezber işi(1)	5
11	Rahatlatan, huzur, mutluluk kaynağı	4 (2,89)	huzur(1), melek(1), ilaç(1), babam eve geldiğinde mutlu olduğum an(1)	4
12	Değerli/eşsiz	4 (2,89)	maden(1), kraliyet sofrası(1), bulunmaz hint kumaşı (1), ağır bir altın(1)	4
13	Milli unsurları bünyesinde barındıran	3 (2,17)	vatan(1), bayrak(1), özümüz(1)	3
14	Emek isteyen/çalışma gerektiren	3 (2,17)	matematik dersi(1), güzel örülmüş bir saç(1), bulmaca(1)	3
15	Ana unsur	2 (1,44)	güneş(1), buğday(1)	2
16	Yenilikçi	2 (1,44)	günler(1), yol(1)	2
17	Kurtarıcı	1 (0,72)	süper kahraman(1)	1
		138 (100)		102

Tablo 2'de toplam metafor sayısı 90 iken tablo 3'te metafor sayısının 102 olduğu görülmüştür. Bunun sebebi koyu renkli yazılan metaforların birden fazla kategori altında yer almasıdır.

Tablo 3 incelendiğinde ortaokul öğrencileri tarafından Türkçe dersine yönelik üretilen metaforların 17 kategori altında toplandığı görülmektedir. Oluşturulan bu kategorilerden 16'sı Türkçe dersine yönelik olumlu algılar içerirken sadece 1 tanesinin olumsuz algılar içeren kategori olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle Türkçe dersine yönelik 133 (%96,38) olumlu metafor, 5 (%3,62) olumsuz metafor üretildiği görülmektedir. Tablo 3'e göre en fazla frekansa sahip kategorinin "Eğlence

kaynağı" (f=30, %21,73) olduğu görülmektedir. Oluşturulan kategorilere ilişkin örnek metaforlar aşağıda yer almaktadır:

1-Eğlence kaynağı: *Türkçe dersi lunaparkta ders işlemek gibidir çünkü derste herkes eğlenir. Robot gibi geçmez. Hem eğleniriz hem ders işleriz. (Ö.91)*

2-Bilgi kaynağı/öğretici: *Türkçe dersi sözlük gibidir çünkü bir sürü söz öğreniyoruz. (Ö.7)*

3- Zengin içerik/hayata dair her şey: *Türkçe dersi dünya gibidir çünkü içinde her şey var. (Ö.46)*

4-Anlama ve anlatmayı sağlayan: *Türkçe dersi okumak gibidir çünkü okuyunca her şeyi anlarsın. (Ö.78)*

5-Güzel/faydalı: *Türkçe dersi bal gibidir çünkü hem yararlıdır hem de tatlıdır. (Ö.114)*

6-Vazgeçilmez/bağımlılık yapan/ çok sevilen: *Türkçe dersi çekirdek gibidir çünkü bağımlılık yapar, bitmesi hiç istenmez ama çabuk biter. (Ö.23)*

7-Hayati gereklilik/ önemli: *Türkçe dersi can gibidir çünkü Türkçemiz olmasaydı biz ne yapabiliirdik. (Ö.57)*

8-Akıcı/hızlı: *Türkçe dersi su gibidir çünkü bu derste zamanın nasıl geçtiğini anlamıyorum. (Ö.82)*

9-Zıtlıkları bünyesinde barındıran: *Türkçe dersi hayat gibidir çünkü hayat nasıl iyi veya kötü, kolay veya zorsa Türkçe dersini anlayınca kolay, anlamayınca zor. (Ö.109)*

10-Sıkıcı/zor: *Türkçe dersi çürük elma gibidir çünkü çok sıkıcı geçiyor, sürekli yazı yazıyoruz. (Ö.35)*

11-Rahatlatan, huzur, mutluluk kaynağı: *Türkçe dersi babamın eve geldiği an gibidir çünkü babam eve geldiğinde nasıl mutlu oluyorsam, Türkçe dersinde de aynen öyle mutlu oluyorum. (Ö.66)*

12-Değerli/eşsiz: *Türkçe dersi bulunmaz Hint kumaşı gibidir çünkü benim için çok değerlidir benim işlemeyi sevdiğim en eğlenceli derstir. (Ö.18)*

13-Millî unsurları bünyesinde barındıran: *Türkçe dersi vatan gibidir çünkü hep Türkiye ile ilgili konular var. (Ö.123)*

14-Emek isteyen/çalışma gerektiren: *Türkçe dersi güzel örülmüş bir saç gibidir çünkü emek ister. (Ö.130)*

15-Ana unsur: *Türkçe dersi güneş gibidir çünkü diğer dersleri o kontrol eder. (Ö.4)*

16- Yenilikçi: *Türkçe dersi günler gibidir çünkü hep yenilenir, güncellenir. (Ö.28)*

17- Kurtarıcı: *Türkçe dersi süper kahraman gibidir çünkü hayatımızı kurtarır. (Ö.40)*

4. TARTIŞMA ve SONUÇ

Bu araştırma, ortaokul öğrencilerinin Türkçe dersine yönelik algılarını metaforlar aracılığıyla tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Elde edilen bulgulara göre 138 öğrenci Türkçe dersine yönelik 90 farklı metafor üretmiştir. Bu metaforlar ortak özellikleri bakımından 17 kategoride toplanmıştır. Araştırma sonucunda, ortaokul öğrencilerinin Türkçe dersine yönelik olumlu anlamda bir algılayış biçimine sahip oldukları tespit edilmiştir. Bu sonuç Taşgın, İleritürk ve Köse (2018)' nin yapmış oldukları ve ortaokullarda öğrenim gören öğrencilerin katıldığı çalışmanın sonuçlarıyla ve Keray-Dinçel ve Yılmaz (2018)'in ve Akkaya ve Karadağ (2012)'in yapmış oldukları benzer araştırmaların sonuçlarıyla da örtüşmektedir. Bu sonuç, öğrencilerin farklı derslere yönelik algılarını metaforlar aracılığıyla belirlemeye çalışan araştırmaların sonuçlarıyla örtüşmektedir (Kebab ve Çenberci, 2020; Gürel, 2018; Fidan ve Fidan, 2016; Gömleksiz, Kan ve Öner, 2012). Araştırmaya katılan 138 öğrenciden

133'ünün olumlu, 5'inin olumsuz metafor ürettiği tespit edilmiştir. Öğrenciler Türkçe dersine yönelik 90 farklı metafor üretmişlerdir ve bu metaforlardan 85'i olumlu, 5'i ise olumsuzdur.

Ortaya çıkan bu sonuç ekseninde öğrencilerin Türkçe dersine yönelik olumlu izlenimlere sahip olduğu rahatlıkla söylenebilir. Öğrencilerin ilgi ve tutumları, yüksek motivasyon ve başarı durumları, öğretmen nitelikleri, ders içerisindeki olumlu sınıf atmosferi, bu durumu etkileyen unsurlar olabilir. Öğretmen, olumlu sınıf atmosferinin oluşumunda çok önemli bir etkiye sahiptir. Konu alanında yetkinlik, canlılık ve hareketlilik, ders esnasında sahip olunan coşku, öğrenciyi değerli görme, onlara dostça yaklaşma, vb. özellikler ve davranışlar olumlu sınıf atmosferi oluşturmada öğretmenlere katkı sağlayacaktır (Açıkgöz-Ün, 1996). Ayrıca öğrencilerin Türkçe dersine karşı ilgi duymalarında, olumlu algılara sahip olmalarında, Türkçe dersinden keyif almalarında, dersin konularını algılamalarında, öğrenme öğretme sürecinin verimli ve zevkli geçmesinde öğretmen niteliklerinin önemli bir payı olduğu düşünülmektedir.

Araştırmanın birinci sorusuna yönelik yapılan analizlerde en sık tekrarlanan metaforun, "hayat" (f=12) olduğu görülmüştür. Keray-Dinçel ve Yılmaz (2018), Akkaya ve Karadağ (2012) da araştırmalarında Türkçe dersine yönelik olarak en fazla üretilen metaforlardan bir tanesinin hayat (f=26) olduğunu belirtmişlerdir. Taşgın, İleritürk ve Köse'nin (2018) yapmış oldukları araştırmada Türkçe dersine yönelik olarak hayat metaforunun 6 kez tekrarlandığı saptanmıştır. Ayrıca Gömleksiz, Kan ve Öner (2012) de yapmış oldukları araştırmada sosyal bilgiler dersine yönelik, Kebap ve Çenberci (2020) matematik dersine yönelik, Toplu (2015) ve Kalaycı (2018) fen ve teknoloji dersine yönelik, Fidan ve Fidan (2016) ise görsel sanatlar dersine yönelik en sık tekrarlanan metaforlardan bir tanesinin "hayat" olduğunu belirtmişlerdir. Bu araştırmada ise 12 öğrenci Türkçe dersini "hayat" a benzetmiştir. Benzetme gerekçelerine bakıldığında, ortak noktanın, Türkçe dersinin içeriğinde hayata dair konular olması, hayatla ilgili akla gelebilecek her konuyu barındırması, hayatta olduğu gibi üzüntü ve sevinçlerin bir arada olması gibi gerekçeler sundukları görülmüştür. Dil, istisna gözetmeksizin hayatın her alanında var olan önemli bir unsurdur. İnsanların hayatta ortaya koydukları, ürettikleri maddi manevi her şey kültür olarak tanımlanır. Dil ve kültür oluşumu ve gelişimi birbirine bağlı olan, birbirinden etkilenen iki önemli unsurdur. Bu bağlamda kültürün aktarıldığı Türkçe dersi için, içeriğinde hayata dair her şeyi barındırdığını ifade etmek yanlış olmaz. Nitekim ortaokul öğrencilerinin bu yöndeki algılayışlarının bir göstergesi olarak Türkçe dersine yönelik en sık tekrarlanan metaforun "hayat" olması bunun bir göstergesidir.

Türkçe dersine yönelik olarak "hayat" metaforunun ardından en sık tekrarlanan metaforlar, "eğlence (f=8), lunapark (f=8), kitap (f=6) ve su (f=4)" dur. Taşgın, İleritürk ve Köse'nin (2018) yapmış oldukları araştırmada da Türkçe dersine yönelik "hayat" metaforundan sonra en sık tekrar eden metaforlardan ikisinin kitap (f=4) ve su (f=4) olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

Araştırmanın ikinci sorusuna yönelik yapılan analizlerde üretilen 138 metafor ortak özellikleri bakımından 17 kategoride toplanmıştır. Bu kategoriler şunlardır: Eğlence kaynağı (f=30, % 21,73), bilgi kaynağı / öğretici (f=19, %13,76), zengin içerik/hayata dair her şey (f=15, %10,86), anlama ve anlatmayı sağlayan (f=12 %8,69), güzel/faydalı (f=9, % 6,52), vazgeçilmez/bağımlılık yapan/ çok sevilen (f=9, % 6,52) hayati gereklilik/ önemli (f=8, % 5,79), akıcı/hızlı (f=7, % 5,07), zıtlıkları bünyesinde barındıran (f=5, % 3,62), sıkıcı/zor (f=5, %3,62), rahatlatan, huzur, mutluluk kaynağı (f=4, %2,89), değerli/eşsiz (f=4, %2,89), milli unsurları bünyesinde barındıran (f=3, %2,17), emek isteyen/çalışma gerektiren (f=3, % 2,17), ana unsur (f=2, %1,44), yenilikçi (f=2, %1,44), kurtarıcı (f=1, %0,72).

Oluşturulan kategorilerin frekans ve yüzdeleri değerlendirildiğinde öğrencilerin Türkçe dersini en çok eğlendiren, keyif veren bir ders olarak algıladıkları görülmüştür. Çünkü en fazla metafor bu kategori altında üretilmiştir (f=30, %21,73). Elde edilen bu bulguyla bağlantılı olarak Keray-Dinçel ve Yılmaz (2018)'in araştırmalarında da en fazla metaforun "zevk alma" kategorisi (f=78) altında toplandığı sonucu ortaya çıkmıştır. Ayrıca Oğuz (2020)' un araştırmasında da "eğlendirici bir unsur

olarak Türkçe dersi" kategorisi içeriğinde en fazla metafor barındıran üçüncü kategoridir (f=12). Bununla bağlantılı olarak diğer kategori başlıklarının ve bu başlıklar altında üretilen metaforların sayısı dikkate alındığında; Türkçe dersi, öğrenciler tarafından, rahatlatan, huzur veren, güzel, faydalı, vazgeçilmez, bağımlılık yapan, çok sevilen, değerli, eşsiz, akıcı, hızlı, bilgi verici, öğretici, zengin içeriğe sahip, bir ders olarak algılanmaktadır. Bu durum Türkçe dersi açısından sevindirici ve umut vericidir. Nitekim dil öğretiminin temel amacı, öğrencilerin, dilin farklı kullanım alanlarında aldığı görünümleri idrak etmeleri, dil vasıtasıyla kendilerini ifade edebilmeleri, farklı bilgi kaynaklarına ulaşarak duygu, düşünce ve hayal dünyalarını zenginleştirmektir. Öğrencilerin, Türkçe Dersi aracılığıyla dil becerilerini geliştirmeleri, dilin imkân ve zenginliklerinin farkına vararak Türkçeyi doğru, güzel ve etkili kullanmaları hedeflenmektedir (MEB, 2006).

Araştırmanın ikinci sorusuna yönelik yapılan analizlerde, metaforlar ortak özellikleri bakımından 17 kategoride toplanmıştır. Bu kategoriler içerisinde 16 tanesi olumlu sadece 1 tanesi olumsuzdur Sıkıcı/zor adlı kategoride öğrenciler Türkçe dersine yönelik 5 metafor üretmişlerdir. Bu metaforlar, çürük elma (1), zor bir oyun (1), deniz suyu (1), ölüm (1), ezber işi (1)'dir. Bu kategori her ne kadar toplam değer %3,62' sini oluştursa da öğrencilerin Türkçe dersine yönelik olumsuz algıları kesinlikle göz ardı edilmemelidir. Araştırmanın bu bulgusu eğitim öğretim açısından son derece önemli çıkarımlar sağlamaktadır. Öğrencilerin bir derse ilişkin sahip olduğu olumsuz algıları ve tutumları başarıyı olumsuz etkilemektedir (Schutz ve Pekrun, 2007). Bu bulguya paralel olarak benzer araştırmalarda da Türkçe dersine yönelik olumsuz metaforlar üretildiği ve bunların olumsuz bir algıyı ifade eden kategorilerde toplandığı görülmektedir (Oğuz, 2020; Taşgın, İleritürk ve Köse, 2018; Keray-Dinçel ve Yılmaz, 2018; Akkaya ve Karadağ, 2012). Üretilen bu olumsuz metaforlar, öğrencilerin Türkçe dersine karşı sahip oldukları olumsuz tutumlardan kaynaklanıyor olabilir. Bireyin eğitim öğretim hayatında tutumlar çok önemli bir konuma sahiptir nitekim eğitim-öğretim sürecinin etkililiğinin yükselmesi, öğrencilerin derslerine, öğretmenlerine, okullarına ve diğer eğitim-öğretim unsurlarının tamamına yönelik olumlu eğilim göstermesine bağlıdır (Sallabaş, 2008: 147). Bu bağlamda öğrencilerin tutumlarını etkilemek adına ders ilgi çekici ve keyifli hale getirilebilir, ders içerisinde öğrenciyi daha çok aktif kılmak için etkinlikler çeşitlendirilebilir ve sayısı artırılabilir.

Sonuç itibarıyla ortaokul öğrencilerinin Türkçe dersi kavramına yönelik kişisel algılarını ortaya çıkarmak metaforlar aracılığıyla mümkün olmuştur. Araştırmada Türkçe dersi ile ilgili öğrencilerin sahip olduğu algıların tespit edilmesinin bu derse yönelik programların hazırlanmasında, ders içeriğinin planlanmasında, dersin işlenişinde, ölçme ve değerlendirilmesinde ilgililere yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Açıkgöz-Ün, Kamile (1996) *Etkili Öğrenme ve Öğretme*, İzmir: Kanyılmaz Matbaası.
- Akbaşlı, Sait-Üredi, Lütfi-Yolcu, Hüseyin- Loğoğlu, Pelin (2017) "Analyzing The Metaphorical Perception of Secondary Education Students Related to Mathematics Teacher and Mathematics Course" *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 25 (6), s. 2283-2294.
- Akkaya, Ahmet ve Karadağ, Ruhan (2012) "Türkçe Dersine İlişkin İlköğretim 5. Sınıf Öğrencilerinin Geliştirdikleri Metaforlar" *11. Ulusal Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Sempozyumu*, Recep Tayyip Üniversitesi, Rize.
- Cebeci, Oğuz (2013) *Metafor ve Şiir Dilinin Yapısal Özellikleri*, İstanbul: İthaki Yayınları.
- Demir, Celal ve Karakaş-Yıldırım, Özge (2019) "Türkçede Metaforlar ve Metaforik Anlatımlar" *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(4), s. 1085-1096.
- Düzgören, Haydar ve Gerekten, Sami E. (2017) "Anadolu Lisesi Öğrencilerinin 'Müzik Dersi' Kavramına İlişkin Algıları: Metafor Analizi" *Online Journal of Music Sciences* 2 (3) (Special Issue), p.86-117.
- Fidan, Başak ve Fidan, Mustafa (2016) "Ortaokul Öğrencilerinin Görsel Sanatlar Dersi Kavramına İlişkin Metaforik Algıları" *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6 (2), s.159-166.
- Forceville, Charles. (2002) "The Identification of Target and Source in Pictorial Metaphors" *Journal of Pragmatics*, 1.34, p.1-14.
- Gömlüksiz, Mehmet N.-Kan Ayşe Ü.-Öner, Ümmühan (2012) "Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Bir Değer Olarak Demokrasi Kavramına İlişkin Metaforik Algıları" *Değerler Eğitimi Dergisi*, 10 (24), s. 79-100.
- Gömlüksiz, Mehmet N.-Kan Ayşe Ü.-Öner, Ümmühan (2012) "İlköğretim Öğrencilerinin Sosyal Bilgiler Dersine İlişkin Metaforik Algıları" *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14 (2), s. 419-436.
- Gürel, Ezgi (2018) İlköğretim Öğrencilerinin İngilizce Dersine ve İngilizce Öğretmenine Yönelik Metaforik Algılarının Belirlenmesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı.
- Kalaycı, Serpil (2018) "İlkokul Öğrencilerinin 'Bilim' ve 'Fen Bilimleri Dersi' Kavramlarına Yönelik Algılarının Metafor Yoluyla Belirlenmesi" *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5 (9), s. 1-21. DOI: 10.20860/ijoses.351611
- Kebap, Murat- Çenberci, Selin (2020) "Ortaokul Öğrencilerinin Matematik Dersi ve Matematik Öğretmeni Kavramlarına İlişkin Metaforik Algılarının Farklı Değişkenlere Göre Karşılaştırılması" *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(3), s.1565-1589.
- Keray-Dinçel, Betül ve Yılmaz, Ahmet (2018) "Ortaokul Öğrencilerinin ve Türkçe Öğretmeni Adaylarının 'Türkçe Dersi' ve 'Türkçe Öğretmeni' Kavramlarına İlişkin Metaforları" *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 22(1), s. 243-276.
- Kılcan, Bahadır (2017) *Metafor ve Eğitimde Metaforik Çalışmalar İçin Bir Uygulama Rehberi* (Edit. Bahadır Kılcan), Ankara: Pegem Akademi.
- Lakoff, George ve Johnson, Mark (2010) *Metaforlar Hayat, Anlam ve Dil* (Çev.: Gökhan Yavuz Demir), İstanbul: Paradigma Yayınları.

- Millî Eğitim Bakanlığı (1991) *On İkinci Millî Eğitim Şûrası: 18-22 Temmuz 1988: Öneriler, Konuşmalar, Kararlar* İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Millî Eğitim Bakanlığı (2006) *İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu (6,7,8. Sınıflar)*, Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü.
- Namlı, Aysel-Temel, Cenk-Güllü, Mehmet (2017) “Ortaokul Öğrencilerinin Beden Eğitimi Dersine İlişkin Ürettikleri Metaforlar” *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 25 (2), s. 479-496.
- Oğuz, Bahadır (2020) “Üstün Yetenekli Öğrencilerin Türkçe Öğretmeni ve Türkçe Dersine Yönelik Metaforik Algıları” *Uluslararası Bilim ve Eğitim Dergisi*, 3 (2), s. 80-91. DOI: 10.47477/ubed.777973
- Özçelik, Durmuş A. (1992) *Eğitim Programları ve Öğretim*, Ankara: ÖSYM Yayınları.
- Saban, Ahmet (2004) “Giriş Düzeyindeki Sınıf Öğretmeni Adaylarının ‘Öğretmen’ Kavramına İlişkin İleri Sürdükleri Metaforlar” *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(2), s.131-155.
- Saban, Ahmet (2009) “Öğretmen Adaylarının Öğrenci Kavramına İlişkin Sahip Oldukları Zihinsel İmgeler” *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7 (2), s. 281-326.
- Sallabaş, Muhammed E. (2008) “Relationship Between 8th Grade Secondary School Students’ Reading Attitudes and Reading Comprehension Skills”, *İnönü University Journal of the Faculty of Education*, 9 (16) p. 141–155.
- Schutz, Paul & Pekrun, Reinhard (2007) “Introduction to Emotion in Education” (Eds. P. Schutz and R. Pekrun), *Emotion in Education*, San Diego, CA: Academic Press.
- Sosyal, Davut ve Afacan, Özlem (2013) “İlköğretim Öğrencilerinin ‘Fen ve Teknoloji Dersi’ ve ‘Fen ve Teknoloji Öğretmeni’ Kavramlarına Yönelik Metafor Durumları” *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (19), s. 287-306.
- Taşgın, Adnan-İleritürk, Duygu-Köse, Erdoğan (2018) “Ortaokul Öğrencilerinin ‘Türkçe Dersi’ ve ‘Türkçe Öğretmeni’ne İlişkin Metaforları” *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 7 (1), s. 397-410.
- Toplu, Hasan (2015) 8. Sınıf Öğrencilerinin Fen ve Teknoloji Dersine Yönelik Metaforik Algıları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İlköğretim Anabilim Dalı.
- Türk Dil Kurumu (2005), *Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK Yayınları.
- Türk Dil Kurumu, *Güncel Türkçe Sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/> (Çevirim içi) 22.04.2021.
- Yetim-Karaca, Sebahat ve Ada, Sibel (2018) “Öğrencilerin Matematik Dersine ve Matematik Öğretmenine Yönelik Algılarının Metaforlar Yardımıyla Belirlenmesi” *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 26 (3), s. 789-800. DOI: 10.24106/kefdergi.413327
- Yılar, Murat B. ve Tağrikulu, Pınar (2021) “Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin İletişim Kavramına Yönelik Metaforik Algılarının İncelenmesi” *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (1), s. 71-97.
- Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan (2005) *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

EXTENDED SUMMARY

One of the ways to reveal the perceptions people have about a concept, an object or a subject is metaphors. The metaphor, which expresses a symbolic meaning, can be defined as a way of expressing something by likening to another thing in its simplest form. When *métaphore* is approached as a notion, *métaphore*, originated from the combination of the words *méta* (over) and *phrein* (to carry, transfer, convey) in ancient Greek, refers to the mental / linguistic processes in which some aspects of one "thing" are transferred to another "thing" (Cebeci, 2013). People apply metaphors to illustrate a situation or object they know better. Hence, they give clues to the basic coding in their mind related to the situation or concept they are trying to describe (Gömleksiz and Kan, 2012).

Perceiving and giving meaning of oneself and the world occur thanks to language. Language, that provides "perception" and "explaining", is a communication tool that people acquire through modeling in their family and environment. A person acquires his / her native language spontaneously in the environment in which he / she was born until the beginning of formal education. When formal education starts, mother tongue education is carried through Turkish lessons. In Turkish lessons, it is aimed to develop the students' comprehension (listening and reading) and expression (speaking and writing) skills.

If the perception of an individual towards a lesson or a topic is positive, s/he exhibits behaviors such as showing a willingness to respond, being satisfied with responding, accepting a positive aspect, accepting a value as it is, accepting that it has a value, adhering to its acceptance as a value (Özçelik, 1992). "Both in daily speeches and in narration, naming and educational activities, communication is widely provided through metaphors" (Demir and Karakaş-Yıldırım, 2019:1087). Considering this, "Metaphor is a significant tool for understanding problems related to education and revealing different perspectives" (Yılar and Tağrikulu, 2021:74). "Especially, the metaphors used to reveal the perception of the population about the object to be measured also give clues about what kind of teaching activity will be performed regarding the perception about the object" (Kılcan, 2017). In this regard, deducing students' perceptions about the Turkish course is substantial in terms of teaching activities to be carried out within the scope of this course.

The aim of this study is to collect the metaphors formed by secondary school students regarding the concept of "Turkish lesson" and to examine and classify the collected metaphors, thus, to reveal the perception styles of secondary school students towards Turkish lessons. For this purpose, the following questions were sought in the study:

- 1- What are the metaphors that middle school students have produced for the concept of "Turkish lesson"?
- 2- In which conceptual categories can these metaphors be grouped in terms of their common features?

Method

The research was carried out using phenomenology design, which is one of the qualitative research methods. The study group of the research consists of 138 5th, 6th, 7th and 8th grade students studying in secondary school in the center of Afyonkarahisar province in the 2018-2019 academic year.

The data in the study were obtained with a form containing 1 open-ended question. Participants were asked to complete the statement "Turkish lesson is like because" in order to reveal the metaphors they have about the concept of "Turkish lesson".

Content analysis technique, which is one of the qualitative research methods, was used in the analysis of the data. The main purpose in content analysis is to reach the concepts and relationships that can explain the collected data. The following phases were pursued in the process of analyzing and interpreting the produced metaphors: 1- Naming phase, 2-

Classification (elimination and refinement phase), 3- Category development phase, 4- Ensuring validity and reliability phase, 5- Transferring data to computer for quantitative data.

In order to ensure the internal validity of the research, a large-scale literature review has been made on the subject, and a conceptual framework has been created accordingly. Data collection was conducted on the voluntary basis of the participants, and they were specifically asked not to write down their names on the forms used in data collection. In order to ensure the external validity of the research, all process steps followed during the research are explained clearly and understandably. In order to increase the reliability in the research, the two field experts were consulted while analyzing the data during the category development phase.

Result

The following results were obtained in the study:

In this study, secondary school students' perceptions of Turkish lessons were tried to be determined through metaphors. As a result of the research, it was detected that students generally have a positive perception style. It was identified that only 5 negative metaphors were generated among 138 metaphors.

In the analysis performed according to the first question of the study, it was demonstrated that the students perceived Turkish lesson as the most entertaining and enjoyable one. The fact that most metaphors were produced under this category promotes this situation. Regarding this, considering the number of other category titles and metaphors produced under these titles; It has been seen that the Turkish lesson is perceived by students as a relaxing, peaceful, beautiful, useful, indispensable, addictive, loved, valuable, unique, fluent, fast, informative, instructive lesson with rich content.

In the research, the most frequently produced metaphors for Turkish lessons by students are life, amusement park and book.

In the analysis performed according to the second question of the study, metaphors were compiled in 17 categories in terms of their common features. Among these categories, 16 of them are positive and only 1 of them are negative.

Keywords

Turkish lesson, secondary school student, concept, metaphor, perception.

Araştırma Makalesi

İSTEM DEĞİŞİMİ VE TEGİ EDATININ İSTEM ÇERÇEVESİNDEKİ DEĞİŞİMLERE ART ZAMANLI BİR BAKIŞ

Neslihan KARACAN*

Makale Bilgisi

Geliş Tarihi 22.02.2021
Kabul Tarihi 12.03.2021
Yayın Tarihi 15.06.2021

DOI: 10.48147/dada.16

Yazar Bilgisi

* Öğr. Gör.

<https://orcid.org/0000-0003-1784-1132>

karacan57@gmail.com

Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi,
Antalya / TÜRKİYE

Anahtar Kelimeler

Atf Bilgisi

Öz

İstem, yönetim kapasitesi olan sözcüklerin cümlede anlamsal olarak doygunluğa ulaşması için istediği tamlayıcıların sayısı, türü ve bu tamlayıcıların yüklediği anlamsal rolleri kapsayan bütüncül bir kavramdır. Bir sözcüğün istem çerçevesi, kimi zaman çeşitli sebeplerle değişebilir. Sözdiziminde yönetici öge olarak ortaya çıkabilen edatlar istem yüklü sözcüklerden biridir. Çalışmada istem değişimi kavramı üzerinde durulmuş, edatların istem değişimi art zamanlı bir bakışla açısıyla değerlendirilmiştir. Edatların istem değişiminde, Eski Türkçenin dönemleri arasındaki farklar *tegi* edatı ile örneklendirilmeye çalışılmıştır. Edatın istem değişimi, bütüncül olarak mantıksal, söz dizimsel ve anlamsal düzeylerde incelenmiştir. Anlamsal istem değişimlerinin tespitinde, anlamsal rol ve anlamsal sınırlılık kategorilerinden yararlanılmıştır. Mantıksal ve söz dizimsel istem değişimlerinin anlamsal isteme etkileri ortaya konmuştur. Edatların dil bilgisel sözcükler olması yönü ile Eski Türkçenin dönemleri arasındaki bu dil bilgisel görevlerinin değişimine istem değişimlerinin etkisi olduğu görülmüştür. Dönemler arasında artan ve azalan bu istem tercihleri onun anlamsal yapısının yanı sıra işlevsel yapısında da farklar ortaya koyduğu tespit edilmiştir.

İstem, istem değişimi, edat, tegi edatı, art zamanlı istem, Eski Türkçe.

Karacan, Neslihan (2021). "İstem Değişimi ve Tegi Edatının İstem Çerçevesindeki Değişimlere Art Zamanlı Bir Bakış". *Uluslararası Disiplinler Arası Dil Araştırmaları (DADA) Dergisi*, Sayı: 2021/2, Haziran, s. 161-176.

Research Article

VALENCY CHANGE AND A DIACRONIC OVERVIEW AT CHANGES IN THE VALENCY FRAME OF *TEGI* POSTPOSITION

Neslihan KARACAN*

Article info

Submitted 22.02.2021
Accepted 12.03.2021
Published 15.06.2021

DOI: 10.48147/dada.16

Authors info

* Instructor

<https://orcid.org/0000-0003-1784-1132>

karacan57@gmail.com

Alanya Alaaddin Keykubat University,
Antalya / TURKEY

Keywords

ABSTRACT

Valency is an integrated notion comprising number of the required complements, their kinds and semantic roles that these complements have in order to make the words with the domination capacity reach contentedness in the clause holistically. The valency frame of a word may sometimes change due to various reasons. Postpositions that can come out as a governing item in syntax are one of the words with the valency potential. In this study valency change notion is emphasized, and the valency change of postpositions have been evaluated through a diachronic overview. In the valency change of postpositions, the differences amongst the Old Turkic periods have been exemplified through *tegi* postposition. The valency change of postposition has been studied in logical, syntactical and semantical aspects holistically. The semantic role and semantic restriction categories have been benefitted for determining semantic valency change. The effects of logical and syntactic valency change on semantic valency have been presented. It has been identified that valency change is effective on the changes of grammatical functions amongst the Old Turkic periods of the postpositions. It has been founded out that these increasing and decreasing valency preferences amongst the periods reveal differences in its functional structure beside its semantic structure.

Valency, valency-change, postposition, postposition of tegi, diachronic valency, Old Turkic.

Cite this article as

Karacan, Neslihan (2021). "Valency Change and A Diachronic Overview at Changes in The Valency Frame of *Tegi* Postposition". *International Journal of Interdisciplinary Language [JILS] Studies*, Number: 2021/2, June, p. 161-176.

1. Giriş

Türkoloji sahasında *istem* adıyla yaygın olarak kabul gören *valency/ valence* terimi, dilbilim alanına Fransız dilbilimci *bağımsal dil bilgisinin (dependency grammar)* kurucusu kabul edilen Lucien Tesnière tarafından kazandırılmıştır. Tesnière istemi, fiil temelli olarak değerlendirmiş ancak Tesnière'den sonra istem çalışmaları büyük ilerleme kaydetmiş ve farklı sözcük türlerinin de istem değeri olduğu ortaya konulmuştur. Araştırmacılar konunun farklı yönlerini ele almış ve zamanla bu çalışmalar bağımsallıktan ayrı bir biçimde *istem dil bilgisi (valence grammar)* olarak anılmaya başlamıştır.

Tesnière, istem terimini fiillerin bazı unsurları yönetebilme gücü olarak tanımlamıştır (Tesnière, 2015: 250) ancak istem, tüm sözlüksel kelime sınıflarının (fiiller, isimler, sıfatlar) ve belirli dil bilimsel kelimelerin (özellikle, edatlar ve yardımcı fiillerin) karakteristiğidir (Haspelmath ve Müller-Bardey, 2001: 1). İstemi, fiil, edat, isim vb. yönetim kapasitesi olan sözcüklerin cümlede anlamsal olarak doygunluğa ulaşması için istediği tamlayıcıların sayısı, türü ve bu tamlayıcıların yüklendiği anlamsal roller ile anlamsal sınırlılıkları kapsayan bir kavram olarak tanımlamak mümkündür.

2. İstem değişimi

İstem kavramının basit olarak ‘bir sözcüğün yönetim gücü’ olarak düşünürsek istem değişimini de basit bir deyişle sözcüğün yönetim gücündeki değişimler olarak tanımlamak mümkündür. Tesnière istem değişimini “*new valency*” terimi ile açıklamaktadır. Fiillerin yönetim çerçevesine eklenen yeni üyeleri bu adla açıklar. Ona göre fiiller, istemsiz (avalent), bir istemli (monovalent), iki istemli (divalent) ve üç istemli (trivalent) olabilir. Bir fiilin istem çerçevesine ettirgenlik, dönüşlülük gibi yollarla yeni bir üye almasını yani bir istemli yapının iki istemli ya da iki istemli bir fiilin üç istemli yapıya bürünmesini sağlayan bu ‘yeni’ üye için bu terimi kullanır. İstem çerçevesinden herhangi bir üyenin eksilmesini ise istem azalması (valency decreasing) olarak tanımlar (Tesnière, 2015: 267-283).

Aydın Özkan, istem değişimi terimini belli söz dizimsel, anlam bilimsel, biçim bilimsel süreçler sonrasında bir yönetici sözcüğün yönetim çerçevesinin değişmesi; bir veya birkaç üyenin silinmesi ya da bir veya birkaç üyenin eklenmesi olarak ele almaktadır (Aydın Özkan, 2017b: 36). Doğan ise, *istem değişimi* ve *istem değiştirimi* olarak iki farklı terim ortaya koyar. Anlamsal farklılık yaratmayan değişiklikleri, fiilin çok anlamlılığıyla ilgili olmadan, çatı değiştirimi olarak da anılan, derin yapıya yansıyan istem yapısının farklı söz dizimsel dönüşümlerini *istem değiştirimi* (Doğan, 2011: 102- 103); fiilin başka anlamlara geçişine neden olan, tamlayıcılarının sayısı veya tipinde değişiklik meydana getiren süreç için *istem değişimi* terimini kullanır (Doğan, 2011: 107). Bu ikisi arasındaki farkı ise şöyle açıklar:

“İstem değiştiriminde fiilin anlamının belirlediği bir istem yapısının farklı söz dizimsel gerçekleştirmeleri ve dönüşümü söz konusu iken, istem değişiminde fiilin farklı anlamlarının ayrı ayrı oluşturduğu farklı mantıksal, semantik ve söz dizimsel istem yapısı gerçekleştirmeleri söz konusudur.” (Doğan, 2011: 108).

Aydın Özkan’a göre başta fiiller olmak üzere, yönetim kapasitesi olan sözcüklerin istem değiştirmelerinin farklı sebepleri vardır:

- Eylemin anlamı değişmediği halde başka bir isteme ihtiyaç duyması,
- İstemle beraber anlamının değişmesi,
- Türk dillerinin ortak söz varlığında yer alan sözcüklerin farklı Türk dillerinde farklı istemlerle kullanılması,
- Ses bilimsel etkenler nedeniyle istemin değişmesi,
- Yabancı bir dilin etkisiyle istemin değişmesi (Aydın Özkan, 2017b: 36).

Türkçenin dil bilgisi ile ilgili kaynaklarında, edatların daha çok isimlerle tamlayıcı oluşturduğu ve bu tamlayıcısına yükledikleri durum eklerine yer verilir. Belirgin ve dikkat çekici unsurlar olması bakımından öncelikle söz dizimsel ve şekil bilgisel değişikliklerin vurgulanması normaldir. Ancak bu tutum istem değişimini açıklamak için yetersizdir çünkü istemin şekil bilgisel yanının istem yansımasının sadece bir yönüdür. Lopatková ve Penovová'nın, bir fiilin istem çerçevesindeki herhangi bir değişikliğin bir anlam değişikliğiyle ilgili olduğunu ve muhtemel farklı anlamlara işaret ettiğini vurgulaması (Lopatková ve Penovová, 2006: 89) her biçimsel veya söz dizimsel istem değişiminin ardında mutlak bir anlamsal değişim aramak gerektiğini zorunlu koşar. İstem kendisini söz dizimsel, anlamsal ve mantıksal yapılarda gösterir. Bu bakımdan istem değişiminin de bütüncül olarak ele alınması gerekir.

İstem değişimi, fiil temelli yaklaşılan çalışmalarda çoğunlukla "çatı" temelli ele alınmıştır. Doğan, fiillerde istem değişiminin "Türkçede en yaygın biçimde fiile eklenen çatı ekleri aracılığıyla ya da nispeten daha sınırlı olan alternatif söz dizimsel yapılarla gerçekleştiği" yönünde açıklama yapar (Doğan, 2011: 102). Aydın istem değişimini genel olarak iki başlık altında değerlendirir: *istemin azalması* ve *istemin artması*. İstem azaltan kategoriler: *edilgenleştirme*, *karşıttingenleştirme*, *dönüşlüleştirme*, *işteleştirme*, *ad* ve *nesne geçişi* (Aydın Özkan, 2018: 18); *istemi artıran* kategoriler ise *ettirgenleştirme* ve *nesne eklenmesidir* (Aydın Özkan, 2017a: 188).¹

Dil, hem bir lehçenin tarihi seyri içerisinde hem de lehçeler arasında istem değişikliği meydana getirebilmektedir. Bunun yanı sıra aynı lehçenin ağızları arasında da istem değişimi söz konusudur (Karaca, 2011: 25- 32). Bir fiilin tarihsel dönemler arasında aynı anlam için tamlayıcılarından farklı isim durumlarını talep etmesi dikkati çeken değişimlerin başında gelir. Ancak tarihsel süreçte bir fiilin ya da edatın şekil bilgisel isteminde değişim yaşansa da yaşanmasa da söz dizimsel veya anlamsal isteminde ya da her ikisinde birden istem değişimi yaşaması mümkündür.

(1) "türk bodun için kün uğımadım" (Türk halkı için gece uyumadım) KT D 27.

(2) "kazganç ertñü öküş *kazganmış için* bügölüg erdemke tıdıgız erür" (sevabı pek fazla olduğundan tabiat üstü gücünün hududu yoktur) Kuanşi 188-189.

(3) "bu yırtiçüde kamağ tınlıglar için burkan kutın tileyü" (Bu yeryüzündeki bütün canlılar için burkan saadetini dileyerek...) KP XLVII-XLVIII.

Orhun Yazıtları, Kuanşi İm Pusu ve İyi Prens Kötü Prens'ten alınan örneklerde her üç durumda da edatın tamlayıcısından yalın durumu istediği görülür. Ancak söz dizimsel ve anlamsal düzeyde farklar olduğu görülmektedir. Edat, (1)'de isim türünde sözcük ile *uğruna* (2)'de sıfat-fiil yapısında bir sözcük ile *sebep*; (3)'te yine isim türünde bir sözcük ile ancak bu sefer *özgü* anlamıyla görülmektedir.

Bir dilin lehçeleri veya bir lehçenin ağızları arasında istem değişimi de söz konusudur. Lehçeler arasında aynı anlamsal yapıda ve çerçevede kullanılan fiillerin tamlayıcılarından istedikleri durum eki tercihi farklı olabilir: Örneğin Azerbaycan Türkçesinde *sor-* fiili "Seni benden sordular." şeklindeken Türkiye Türkçesi "Seni bana sordular." şeklinde bir yapıya sahiptir. Ağızlarda da benzeri durumlar tespit edilmektedir. Örneğin, Trabzon ili ağızında *dur-* fiili "Buraya dur." İstanbul Türkçesi "Burada dur." şeklinde görülmektedir. Korkmaz bu konuda, Türkiye Türkçesi ağızları ile Anadolu ağızları arasında genel paralellige rağmen bazı dar ağız bölgelerinde eklerin ses yapılarında ve yükledikleri görevler bakımından yer yer yazı dilinden ayrılan durumların görüldüğünü belirtir (Korkmaz, 2005: 222- 224). Ancak tamlayıcının aldığı bu isim durum ekinin değişimi fiilin anlamında bir değişme yaratmaz. Örneğin "*suvka yunmak*" ile "*suvda yunmak*" arasında fiilin anlamı açısından bir farklılık yoktur. Söz dizimsel istem değişimi her zaman anlamsal istemi etkilememektedir. Buna karşın söz dizimsel istemde değişim yaşanmadan da anlamsal istemde farklılık olabilir:

¹ İstem değiştiren fiil kategorileri hakkında ayrıca bkz: Dixon ve Aikhenvald 2000, Haspelmath ve Müller-Bardey 2004, Wunderlich 2015.

(4) "kamuğ edgü sözler bitigde bolur/ *bitinmiş için* söz *unıtmaz* kalur" (Her türlü iyi söz kitaplarda bulunur; yazıldığı için söz unutulmaz, kalır.) KB 2697.

(5) "adak bérdi iki *yorigu için*/ berü mañsa biri naru mañ küçün"(Yürümek için iki ayak verdi; biri ile bu tarafa bir adım atarsan bir adımını senin için zahmetli de olsa oraya at) KB 3659.

Kutadgu Bilig'den alınan her iki örnekte, edat düğümünün söz dizimsel yapısı aynıdır: *sıfat-fil+ Ø+ için <fil>* ancak anlamsal isteminde farklılık görülür. Edat, (4)'te *sebep* (5)'te ise *göre* anlamını barındırır.

Buna karşılık bazen aynı anlam farklı söz dizimsel yapılarla da görülebilmektedir: (6)'da edatın söz dizimsel yapısı *sıfat-fil+ Ø+ üze <fil>* iken (7)' de *isim+ Ø+ üze <fil>* olduğu görülmektedir. Ancak her iki örnekte de edat *sebep* anlamını ifade etmektedir.

(6) "*açmak suvsamak üze* sıkılıp toromış" (Açlık ve susuzluktan dolayı sıkılıp zayıflamış) AY 609/19-20.

(7) "tengrim kaç törlüg *tiltaglar üze* bodi tegme tuyunmak könülüğ bolur" (tanrım kaç türlü sebepten dolayı bodhi denilen uyanma gönlü bulunur?) AY 202/3-5.

Bir edat aynı söz dizimsel yapı ve çevrede, farklı işlev ve anlamları ifade edebilir. Bir edatın farklı işlevlerinin aynı söz dizimsel yapıyla gerçekleşmesi çoğunlukla bir belirsizliğe (ambiguity) işaret eder (Doğan, 2014:114).

Edatlar farklı anlam ilgileri kurabilen ve çok işlevlilik gösteren sözcüklerdir. Bu çok işlevlilikleri onların birden fazla istem çerçevesinde görünmesi ile ortaya çıkmaktadır. Söz dizimsel istemin en çok şekil bilgisel düzeyde değişime uğradığı görülmektedir. Ancak çalışmaya konu olan *tegi* edatı henüz Orhun Türkçesi döneminde dil bilgiselleşme evresini tamamlamış nadir edatlardandır. Bu yüzden tamlayıcısından, zamirlerle kurduğu yapı dışında, her zaman yönelme durumunu istemiştir. Onun istem değişimleri daha çok söz dizimsel ve anlamsal düzeydedir.

3. Edatların istem değişimleri

Türkiye'de yapılan istem çalışmalarına bakıldığında genellikle fiil temelli olduğu görülür.² Fiillerin hem cümlelerin hem de fiil öbeklerinin yöneticisi olduğu düşünüldüğünde, yönetim kapasitesi hayli geniş olan bir sözcük türünün haklı sebeplerle bu kadar çok incelemeye tutulduğu aşikardır. Ancak tıpkı fiiller gibi, cümlede söz dizimsel ve anlamsal olarak varlığını göstermek için zorunlu tamlayıcıları olan ve onları yöneten edatlar için istem yapısından kapsamlı olarak söz eden müstakil çalışmalara ne yazık ki pek rastlanamamaktadır. Edatların istemi hakkında metodolojik ve kuramsal çalışma Doğan'a (2014) aittir. Hirik (2019) ve Boz (2018) tarafından yapılan müstakil çalışmalar da konunun şekil bilgisel yanına dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra müstakil bir çalışma olmasa da Aydın Özkan'ın *Evrinsel Dilbilgisi ve Türkçede İstem* (2018a) adlı eserinde "*ilgeçlerde istem*" başlığı altında konuya değindiği görülmektedir.

Bazen bir edatın farklı cümlelerde farklı işlev ve anlamlarda bulunduğu tanıklık ederiz. Örneğin *için* edatının GTS (2011)'de 11 farklı girişi bulunmaktadır. Bazı anlam ve işlevlerine bakmak gerekirse:

(8) Seni gördüğüm için mutluyum.

(9) Kazanmak için çok mücadele ettiler.

(10) Bu şehirde benim için her şey çok yeni.

² Fiillerin istemi ile ilgili bazı çalışmalar için bkz. Özkan 1999, Atacık 2008, Çimen 2009, Kara 2011, Arı Özdemir, 2012, Çetinkaya 2012, Golzar 2016, Yılmaz 2016, Çiçekli 2013, Barlas 2015, Karaca 2011, Doğan 2011, 2017, 2018, Gümüştatam 2014, Aydın Özkan 2017a, 2017b, 2018, Uzunboy 2008, Baytürk 2015, Kadioğlu 2020, Uzunkaya 2020.

(11) Ailem için her şeyi yaparım.

Yukarıdaki örneklerden (8)'de edatın tamlayıcısı sıfat-fiil yapısındayken *sebep* anlamında; (9)'da tamlayıcısı isim-fiil yapısındayken *amaç* anlamında; (10)'da tamlayıcısı zamir türündeyken *görelilik* anlamında; (11)'de tamlayıcısı isim yapısındayken *uğruna* anlamında görülmektedir.

Edatların çok işlevliklerine karşın Eski Türkçe döneminde Altun Yaruk, Kutadgu Bilig gibi Türk dil ve edebiyatının baş yapıtlarının Türkiye Türkçesine aktarımında özellikle edatlar ve bağlaçların bağlam içerisinde işlevi çözülemeyen ya da cümlede yok sayılan birçok örneği de mevcuttur. Birkaç örneğe değinmek gerekirse:

"anı kördi erse bu ay toldı çın/ katğ korktu özke **kodı** aldı tın" (Bunu görünce Ay Toldı gerçekten çok korktu ve nefesi kesildi.) KB 773.

"törtünç yiti kınıg katıglanmak **üze** bodi tegme tuyunmak könülüg netegin bulurlar" (dördüncüsü güçlü çaba kaynaklı bodhi denilen aydınlanma gönlünü nasıl bulurlar) AY 208/13-15.

"ol bars **üze** öñin öñin yarlıkançuçı köñül turgurup" (o kaplana ayrı ayrı merhametli gönül besleyip...) AY 612/10-12.

Edatlar farklı anlam ilgileri kurmak, kök kelimedenden ayrılarak edatlaşma sürecini tamamlamak için geçiş aşamalarında istem değişimine ihtiyaç duymuşlardır. Yukarıda da bahsedildiği gibi istem değişiminin farklı sebepleri vardır. Bu sebeplerden biri kuşkusuz dile tarihi sürecin etkisidir. Diller, yüzyıllar içerisinde söz dizimi, anlam bilgisi, söz varlığı vb. açılardan değişimler yaşar. Bu değişimlerden biri de yönetim kapasitesi olan sözcüklerin istem çerçeveleridir.

Her sözcük başlangıçta tek bir kavramı karşılamak için meydana gelir. Daha sonra farklı anlamlar kazanır ve böylelikle farklı kavramlara işaret eder. Türkçede edatlar kök sözcüğün farklı anlamlarından herhangi birinden doğmaktadır.³ Başka bir deyişle edatı, kök sözcüğün anlamlarından herhangi bir tanesinden dil bilgiselleşme sürecinin başlamasıyla oluşmuş yeni bir sözcük olarak görmek mümkündür. Edatlaşma sürecinde sözcük, ilk olarak, anlam daralmasına uğrar. Sözcük bu anlamıyla başlangıçtaki anlamından tamamen farklı ve soyut yeni bir anlam kazanır. Bu anlam kemikleşir ve kemikleşmiş yeni anlam kendi istem çerçevesini oluşturur. İstem çerçevesi dil tarihi boyunca gittikçe belirginleşir. Bu yüzden herhangi bir edatın istem yapısı tarihî dönemler arasında farklılık gösterebilir. Şekil bilgisel olarak isim durumu tercihlerinde ya da söz dizimsel olarak tamlayıcı türünde değişim gösterebilir. Yani tamlayıcı seçme yelpazesini genişletebilir ya da daraltabilir. Bu yelpazenin genişlemesi ya da daralması da edatın anlamsal isteminde farklılıklar meydana getirir.

4. *tegi* Edatının İstem Çerçevesi ve İstem Değişimleri

Edatlar cümlede anlamsal doygunluğa ulaşmak için her zaman en az bir boşluk açan, zorunlu tamlayıcılar barındıran istem yüklü sözcüklerdendir. Bu bakımdan fiillere benzerler. Tamlayıcılarının sayısı, türü, anlamsal sınırlılığı onun işlev ve anlamında farklılıklar oluşturur. Cümlede var olmaları başka bir sözcüğün yönetimi altında bulunmaları sayesinde. Başka bir deyişle üst bir düğümün bağımlı unsuru olması yönüyle edatlar cümlede var olabilirler. Bu açıdan da fiillerden ayrılırlar. Edatlar isimlerin, fiillerin, zarfların veya sıfatların bağımlı unsuru olabilir. Doğan'a göre edat düğümlerinin bağımlı olduğu bu yönetici sözcüğün türü, dolaylı biçimde edatların söz dizimsel ve anlam bilimsel yapısını da etkiler (Doğan, 2014: 108).

Belirli dil bilgisi kategorilerinin artzamanlı bir şekilde anlaşılması, eşzamanlı örüntülerine ilişkin yararlı bilgiler sağlar ve genellikle dilbilgisinin görünüşte farklı alanları arasında işlevsel bağlantılar önerir (Epp, 2010: 335). Bu sebeple, bir sözcüğün istem çerçevesindeki farklılıkların sebeplerine eş zamanlı ve art zamanlı olarak iki ayrı pencereden bakmak gerekir. Zira Türkçenin yazıyla

³ Bu durum Türk dillerinde çoğunlukla fiil temelli sözcüklere zarf-fiil eklerinin ya da isim soylu sözcüklere vasıta, iyelik veya yön gösterme eklerinden birinin getirilmesiyle oluşturulabilir.

izlenebilen ilk dönemlerinden itibaren birçok sözcüğün anlamsal, söz dizimsel ve biçim bilgisel değişimler geçirdiğine tanık olunur. Bu anlamda, *tegi* edatının istem değişimleri art zamanlı bakış açısıyla incelenmeli ve yönetsel çerçevesi kapsamlı olarak ele alınmalıdır.

tegi kökeni konusunda araştırmacılar arasında fikir birliğinin olduğu edatlardan biridir. Gabain (1988: 94), Brockelmann (1954: 184), Clauson (1972: 477), Tekin (2016: 142), Hacıeminoğlu (2015: 94), Korkmaz (2011: 65), Eraslan (2012: 309) gibi araştırmacılar edatın, *teg-* "değmek, ulaşmak" fiil kökünden geldiğini savunurlar. Edat farklı anlam ve işlevlerde kullanılır. Eski Türkçe metinlerin Türkiye Türkçesine aktarımında daha çok "kadar" edatı ile karşılanır.

4. 1. Orhun Türkçesinde *tegi* edatının istem çerçevesi

Orhun Türkçesinde en sık kullanılan edatların başında gelmektedir ve daha çok yer-mekân bildiren isimlerle birlikte kullanılmıştır. Orhun Türkçesi döneminde edat mantıksal düzeyde tek istemlidir. Söz dizimsel düzeyde iki istem çerçevesi vardır: *isim+ yönelme+ tegi <fiil>*, *isim+ yönelme+ tegi (isim)*⁴. Bu dönemde edatın tamlayıcı unsuru yalnızca isim türünde bir sözcüktür. Tamlayıcısını yönelme durumu ile yönetir.

Bu dönemde yer- mekân anlamı veren isimleri yönettiği ve bir hareket fiilinin yönetiminde olduğu yapılarda sınırlılık ifade eder. Fiilin sürdüğü, devam ettiği mekânsal olarak son noktayı belirler. Bu durumda öbek HEDEF rolü yüklenir.

"kurıgaru *temir kapıgka*(*T-isim*) *tegi süledimiz*<*yönetici*>" (Demir Kapıya kadar asker sevk ettim.) BK D 15, KT G 4, KT D 39, BK K3, BK D 15

"ilgerü *kadırgan yıška*(*T-isim*) *tegi* kerü *temir kapıgka*(*isim*) *tegi konturmuş*<*yönetici*>" (Doğuda Kadırgan Dağlarına kadar Demir Kapıya kadar yerleştirmiş) KT D2.

"kurıgaru *keñü tarmanka*(*T-isim*) *tegi* türk bodun ança *konturtumu*<*yönetici*>" (Batıda Kentü Tarmana kadar Türk halkını öylece yerleştirdik.) KT D 21, BK D 3.

"ilgerü *şantun yazıka*(*T-isim*) *tegi süledim*<*yönetici*>" (Doğuda Şantun ovasına kadar asker sevk ettim) KT G 3.

"kögmen aşa *kırgız yiringe*(*T-isim*) *tegi süledimiz*<*yönetici*>" (Kögmene aşarak Kırgız ülkesine kadar ordu sevk ettik.) BK T D 15.

"bunça *yirke*(*T-isim*) *tegi yorıtdım*<*yönetici*>" (Bunca yere kadar yürüttüm.) KT G 4, BK K3.

"birigerü *tokuz ersinke*(*T-isim*) *tegi süledim*<*yönetici*>" (Güneyde Dokuz Ersine kadar ordu sevk ettim.) KT G3.

Aşağıdaki örneklerde edatın bağımlı olduğu unsur isim, eksiltili öge olarak cümlede bulunmaktadır. Derin yapıdan anlaşılabilir bu durum yüzey yapıda görülmemektedir. Kişi/ halk anlamında İNSAN sınırlıklarındaki sözcüklerin tamlayıcı olduğu durumlarda "... *da kapsayacak biçimde*, ... *varıncaya kadar*, ... *dek*" anlamını verir. Anlamsal düzeyde ÖLÇÜ rolünü üstlenmektedir. Söz dizimsel şeması *isim+ yönelme+ tegi (İSİM)* biçimindedir:

"*on ok oglıña tatıña*(*T-isim*) *tegi* bunu körü bilin" (On ok oğullarına, yabancılarına kadar (herkes)⁵ bunu görüp bilin) KT G 12.

"bir kişi yañılsar *uguşı bodunı böşükiñe*(*T-isim*) *tegi* kıdmaz ermiş" (Bir kişi yanıldığında soyu soppu halkı ve akrabalarına varıncaya kadar (kimseyi)⁶ sağ bırakmazmış) KT G 6.

⁴ Burada yay ayraç ile işaretlenen unsur, üst yönetici olan eksiltili ögeyi gösterir. Derin yapıda görülür ancak yüzey yapıya yansımaz.

⁵ Eksiltili öge.

⁶ Eksiltili öge.

4. 2. Eski Uygur Türkçesinde *teği* edatının istem çerçevesi

Uygur dönemi metinlerinde edat, yer-mekân bildiren isimlerin yanı sıra daha çok *zaman* bildiren isimlerle birlikte görülmeye başlamıştır. Orhun Türkçesi döneminde insan ve yer-mekân bildiren SOMUT sınırlı sınırlıklı sözcüklerin yanı sıra SOYUT sınırlılıklara sahip sözcükler de edatın tamlayıcısı olarak görülmeye başlamıştır. Bu SOYUT isimler edatın anlamsal isteminde genişlemeye yol açmış ve edatın artık ZAMAN rolünü yüklenbilmesini sağlamıştır.

Uygur Türkçesi döneminde edatın söz dizimsel isteminde de artış söz konusudur. İsimlerin yanında zarf-fiiller, zamirler ve sıfat-fiilleri yönettiği görülmektedir. Zamir türündeki tamlayıcısından ilgi, diğer tamlayıcılarından yine yönelme durumunu ister. Bu dönemde söz dizimsel istemi şu yapılarla işaretlenebilir: *isim+ yönelme+ teği <isim>*, *isim+ yönelme+ teği <fil>*, *zarf-fil+ yönelme+ teği <fil>*, *zamir+ ilgi+teği <fil>*.

SOMUT ismin yönetiminde olduğu durumlarda ÖLÇÜ rolünde görülür:

"...-ltin töşekin *otunga eminge*(*T-isim*) **teği** *alku tüketü*(*<yönetici>*) *tegürser* ol edgü kılınç erüş mu titir." (...döşegini otuna ilacına kadar her şeyini eksiksiz sunsa bu amel çok mudur?) Kuanşi 87.

"Tengrim o beş türlü tınlığı turalığı *ulugka kiçigke*(*isim*) **teği** nece *korkuttumuz ürkittimiz erser*(*<yönetici>*)" (Tanrım beş türlü canlıyı büyüğünden küçüğüne kadar ne kadar korkutup ürküttüysek...) Hua. 123-126.

Aşağıdaki yapıda üst yönetici olan ismin eksiltili olduğu duruma örnektir:

"*Katınga*(*T-isim*) **teği** *kalmaduk*(*<yönetici>*) *bükinge*(*T-isim*) **teği** *kodmaduk*(*<yönetici>*) tir." (*Katına kadar* (sağlam yeri)⁷ kalmamış, köşe bucağına kadar (yanmadık yeri)⁸ kalmamış, der.) IB 9.

Edat, SOYUT bir ismi tamlayıcı olarak seçtiği durumda ÖLÇÜ rolünü yüklenir:

"Buşi başlap bütmiş bışmış *bilge biligke*(*T-isim*) **teği** nomlar üze *evrilineşizke tagmek*(*<yönetici>*) paramit temek savning yörgü erür" (sadaka (paramitasından) başlayıp muhteşem tamamlanmış bilgi (paramitasına) kadar öğretiler ile sabitliğe ulaşmak paramita denen sözün açıklamasıdır.) AY 310/ 16-19.

Edat, zarfların yönetiminde olabilir. Uygur Türkçesi döneminde tespit edilen aşağıdaki örneklerde edat öbeği bir zarf-fiilin bağımlı ögesi olarak görünmektedir. SOYUT isim olan tamlayıcısına ZAMAN rolü yüklemektedir:

"edgüke meñike tegmeklerin *yüz miñ tümen kalp üdlerke*(*T-isim*) **teği** *nomlap sözlep*(*<yönetici>*) tüketinçsiz titir" (İyiliğe, huzura ulaşmalarını yüz bin çağ zamanlarına kadar anlatıp söyleyerek bitiremezler.) AY 165/2-5.

"*ölüm küniñe*(*T-isim*) **teği** atayu(*<yönetici>*) tapığın udugin egsütmeser" (Ölüm gününe kadar anıp saygı ve bağlılığı eksiltmese...) Kuanşi 85-86.

Zarf-fiilin bağımlı unsuru olduğu çerçevede edat SOMUT isimleri tamlayıcı olarak seçtiği durumlarda ÖLÇÜ rolünü üstlenir. Söz dizimsel yapısı *isim+ yönelme+ teği + <zarf>*:

"*yilinge kudursugınga*(*T-isim*) **teği** *yagrıpan*(*<yönetici>*) kamşayu umatın turur, tir" (Yelesine ve kuyruğuna kadar yara bere içinde kalmış kımıldayamadan duruyor, der.) IB 16.

Yine SOYUT sınırlılıkları olan adları tamlayıcı olarak seçtiği ve bir fiilin yönetiminde olduğu durumlarda da fiilin süreceği zamanı sınırlar. Başka bir deyişle fiilin biteceği zamansal noktayı gösterir. Bu yapıda edat tamlayıcısına ZAMAN rolü yükler:

⁷ Eksiltili öge.

⁸ Eksiltili öge.

"Sen kim togmışta berü *altmış yaşka*(T-*isim*) **tegi** küç küsün et kan üstelü *ökliyi turdı*<*yönetici*>" (Sen doğduğundan beri altmış yaşına kadar güç kuvvet, et, kan hep artıp çoğalıp durdu) Maitr. 12/40-42.

Aşağıdaki örnekte ise edatın iki istemli yapıda olduğu görülür. Ancak bu istemlerden biri seçimlik, diğeri zorunludur. Seçimlik istem edatın anlamsal ve söz dizimsel varlığını gerçekleştirebilmesi için gerekli değildir. Seçimlik istem cümlede var olmasa da edat anlamsal olarak tamamlanır. Buna karşın seçimlik istemin varlığı cümleye anlamsal derinlik katar, fiili anlamsal olarak zenginleştirir. Seçimlik öge KAYNAK rolünü üstlenirken zorunlu öge HEDEF rolünü üstlenir. Söz dizimsel yapısı ise [*isim+yahın*]+ *isim*+ *yönelme*+ *tegi* <*fiil*> şeklinde gerçekleşir:

"üstün öñ *alkınçusu teğri yiri*(T-*isim*)- seçimlik altın *aviş tamuka*(T-*isim*)- zorunlu **tegi** tüzü *iştildi*<*yönetici*>" (Yukarıdaki şekilsiz tanrılar yerinden aşağıdaki Avica cehennemine kadar hep iştirildi) Maitr. 18/ 26-28.

Tamlayıcısı zarf-fiil olan yapılarda edat, ZAMAN açısından bir sınırlama anlamı verir. Denilebilir ki cümlede ana yönetici olan fiilin devam etme süresi, tamlayıcı olan zarf-fiilin bittiği zamanla aynı anı işaret eder. İki eylem aynı anda seyredir.

"yorıkıntın yanmamak erser kaltı sekizinç orontın inaru burkan kutın *bulgıncaka*(T-*zarf-fiil*) **tegi** yorıklarta *yanmamak erür*<*yönetici*>" (Eylemlerinden dönmek ise sekizinci yerden itibaren Buda saadetini buluncaya kadar yollardan dönmektir.) AY 237

"Burkan kutın bulmuş kşan üdke *tegmeginçeke*(T-*zarf-fiil*) **tegi** bodisatavların köz bilgii üze *körgeli*<*yönetici*>" (Burkan kutsallığını bulmuş Ksana(kısa an zaman) zamana varmayıncaya kadar bodisatavların göz bilgisi ile görmeli) AY 44/12-14.

Zamirleri tamlayıcı olarak seçtiği durumlarda ise tamlayıcısından ilgi durumunu ister ve bu haliyle anlamsal açıdan BENZETİLEN rolünü yüklenir:

"teğrim *anın*(T-*zamir*) **tegi** *yarlıkadınız*<*yönetici*>" (Tanrım onun gibi buyurdunuz.) AY 334/4-5.

4. 3. Karahanlı Türkçesinde *tegi* edatının istem çerçevesi

Karahanlı sahasına gelindiğinde ise edatın kullanım sıklığının azaldığı görülmektedir. *tegi* edatı ile ilgili, Orhun ve Uygur Türkçesi dönemindeki sıkça rastlanan örnekler bu dönemde sınırlı sayıda görülebilmektedir. Öyle ki edat bu dönemin en hacimli eserlerinden Kutadgu Bilig’de sadece 11 kez geçmektedir. Divanu Lügatit-Türkte *tegi* edatı madde başı olarak yer almamaktadır ve sadece Kaşgarlı’nın *kini* sözcüğü için verdiği örnek cümlede “tegi” olarak geçmektedir: "*Kününing küline tegü yağı*" (DLT III: 237). Ancak edat dönemin diğer eserlerinde ‘tegi’ olarak kullanılmaktadır. Demirbilek, DLT’de *tegü* olarak yer alan sözcüğün son ünlüsünün ötre ile harekelenmesini, Eski Türkçede ve Karahanlı sahasının diğer eserlerinde rastlanmayan bu şeklin, bir istinsah yanlışı olabileceğini düşünür (Demirbilek, 2008: 97). Bu dönemde söz dizimsel isteminde de farklılık tespit edilmektedir: *isim+yönelme* +*tegi* <*isim*>, *isim+yönelme*+ *tegi* <*fiil*>, *zarf-fiil*+ *yönelme*+ *tegi* +<*fiil*>.

SOMUT anlamsal sınırlılığındaki isimlerle mekânsal sınırlılık belirtmekte, tamlayıcısına HEDEF rolünü yüklemektedir. Bu yapıda edat düğümü, fiilin bağımlı unsuru olarak görülmektedir:

"añar agdım emdi birer bagnaça/ *başıña*(*isim*) **tegi** bagna *sadım*<*yönetici*> neçe" (Ben bu basamaklara birer birer basarak, yukarı çıktım; başına kadar kaç basamak olduğunu saydım.) KB 6034.

"Şatunun *başıña*(T-*isim*) **tegi** *yokladım*<*yönetici*>/ yaşımını tükettim tiriglik yedim" (Merdivenin başına kadar yükselmem, yaşımın tükenmesi, hayatımın tamamlanmasıdır.) KB 6053.

Edat, *isim+yönelme*+ *tegi*+ <*isim*> söz dizimsel yapısında iken ÖLÇÜ rolünü yüklenmektedir.

"Bu arşta kodı kör *serâka*(*isim*) **tegi**/ *tüzü barça*<*yönetici*> bir teg bayatka muñı" (Yukarıdaki arş ile aşağıdaki toprak arasında bulunan her şey, aynı şekilde, Tanrıya muhtaçtır.) KB 3354.

Edat, Kutadgu Bilig’de tespit edilen üç örnekte *iki istemli* olarak görülmektedir. Yine birinci tamlayıcı seçimlidir. Uygur Türkçesindeki tespit edilen iki istemli yapıdan farklı olarak seçimlik tamlayıcıdan ayrılma durumunu ister. Ayrılma durumu biçim birimi ise iki ayrı şekliyle de görülmektedir: +DA, +DİN. Söz dizimsel istem yapısı: [*isim*+ *ayrılma*]⁹ *isim*+*yönelme tegi* <*isim*> olan öbekte tamlayıcısına ÖLÇÜ rolünü yüklemektedir:

"*Ediz* ‘*aršta*(*isim*)- *seçimlik tamlayıcı* altın serâka(*isim*)- *zorunlu tamlayıcı tegi/ tüzü barça*<*yönetici*> muñluğ saña ay idi" (Yüksek arştan alttaki toprağa kadar bütün her şey, hepsi sana muhtaçtır, ey Rabbim.) KB 24.

"Ediz aršta(*isim*)- *seçimlik tamlayıcı* altın serâka(*isim*)- *zorunlu tamlayıcı tegi/ tüzü barça*<*yönetici*> muñluğ turur bir teñi" (Yukarıda arştan aşağıdaki toprağa kadar, dünyada mevcut ne varsa, bunların hepsi, istisnasız, muhtaç durumdadır.) KB 4776.

"Yeme yarlıkagıl *kamug mü’minig*<*yönetici*>/ *togardın*(*T-isim*) *seçimlik batarka*(*T-isim*) *zorunlu tegi* ay arıg" (Bir de doğudan batıya kadar, bütün müminlerin günahlarını bağışla.) KB 6512.

İki istemli yapıda seçimlik öge KAYNAK, zorunlu öge HEDEF rolünü üstlenir:

"Kanı ol *togardın*(*T-isim*)- *seçimlik batarka*(*T-isim*)- *zorunlu tegi/ yorıp*<*yönetici*> el tutuğlı bu dünyâ begi" (Doğudan batıya kadar sefer ederek, birçok memleketleri hâkimiyeti altına alan dünya beyi nerede.) KB 4714.

Edat, SOYUT isimlerle öbek oluşturduğunda ZAMAN rolünü yüklemektedir:

"aydı: ey idim *küğgil*<*yönetici*> maña *ol küñge*(*T-isim*) *tegi* kim kıparlırlar "Rabbim, onların tekrar diriltilecekleri o güne kadar bana mühlet ver" dedi.) KuT. 30/24a1.

"olarda berü tut *bu üdke*(*T-isim*) *tegi/* ne yanglıg eren *koptı*<*yönetici*> begler begi" (Onlardan itibaren bugüne kadar dünyaya ne türlü insanlar ve ne kadar beyler beyi geldi.) KB 6392.

"*Tirer*<*yönetici*> sizni *kopmak küñinge*(*T-isim*) *tegi.*" (Kıyamet gününe kadar sizi toplar) KuT. 26/53a3.

"İdi edgü *tuttuñ*<*yönetici*> *bu üdke*(*T-isim*) *tegi*, kamug ârzü berdiñ bu dünyâ yegi" (Bu zamana kadar sen bana çok lütuf ve ihsanda bulundun; bütün arzularımı yerine getirdin, dünyanın en iyi nimetlerini bana verdin. KB 1259.

"Törütti *igidti*<*yönetici*> *bu üdke*(*T-isim*) *tegi*, takı ma igidgey ay dünyâ begi" (Beni o yarattı ve bugüne kadar besledi; ey dünya beyi, o beni ileride de besleyecektir.) KB 3744.

Tamlayıcının zarf-fiil olduğu durumlarda edat, ZAMAN rolü yükler:

"nelük *destür bérđin*<*yönetici*> olarka *belgürğinçeke*(*T-zarf-fiil*) *tegi* sañar anlar kim rast aydılar bilginçe yalğançılar (Doğru söyleyenler sana açıkça belli oluncaya ve yalancıları tanıyuncaya kadar niye onlara izin verdin?) KuT. 29/33b2.

"*yagumanlar*<*yönetici*> namazka ... yok cünabka meger yol keçigliler *yungınçaka*(*T-zarf-fiil*) *tegi*" (...cünüp iken eğer yolcuysanız yikanıncaya kadar namaza yaklaşmayın.) KuT. 26/18a1-b1.

5. Sonuç

İstem dilbilgisine göre bir sözcüğün yönetsel çerçevesindeki boşluklara atadığı sözcüklerin sayısı, türü, durum ekleri ve anlamsal rolleri yönetici durumundaki sözcüğün istem çerçevesini oluşturur. İstem çerçevesinde gerekli sayı ve türdeki sözcüklerin sözdiziminde var olması yönetici ögenin anlamsal doygunluğa ulaşmasını sağlar. Kimi zaman bu çerçeve çeşitli sebeplerle değişebilir. Sözdiziminde yönetici öge olarak ortaya çıkabilen edatlar istem yüklü sözcüklerden biridir. Edatların çok farklı istem yapılarına sahip olması onun çok işlevliliği ile ilgilidir. Tarihi süreç içerisinde bu istem

⁹ Köşeli ayraç içerisinde gösterilen unsur seçimlik tamlayıcıyı işaretlemektedir.

çerçevesindeki artış onun işlev artışına işaret eder. Dönemler arasındaki işlev farklılıkları tamlayıcı değişiklikleri ise onun dil bilgiselleşme süreci ile ilgilidir. Çalışmada *tegi* edatının istem değişimlerine Eski Türkçe çerçevesinde bakılmıştır. *tegi* edatı örneği üzerinde görülen istem değişiklikleri Eski Türkçenin üç dönemi (Orhun, Uygur, Karahanlı Türkçesi) arasında tespit edilmeye çalışılmış ve mantıksal, anlamsal ve söz dizimsel isteminde farklılıklar olduğu görülmüştür.

Edat, Orhun Türkçesi döneminde mantıksal düzeyde tek istemli olarak *isim+ yönelme+ tegi+<fiil>* ve *isim+ yönelme+ tegi (İSİM)* yapısında, yer- mekân ve kişi-halk anlamı veren SOMUT isimlerle kullanılır ve HEDEF ile ÖLÇÜ rollerini yüklenir.

Uygur Türkçesi döneminde edatın istem çerçevesi genişler. Mantıksal düzeyde tek istemli ve iki istemli; söz dizimsel düzeyde *isim+ yönelme+ tegi <isim>*, *isim+ yönelme+ tegi (isim)*, *isim+ yönelme+ tegi <fiil>*, *zarf-fiil+ yönelme+ tegi <fiil>*, *zamir+ ilgi+ tegi <fiil>*, *isim+ yönelme+ tegi <zarf>* ve *[isim+Ø]+ isim+ yönelme+ tegi <fiil>* yapılarında varlığını göstermektedir. Anlamsal düzeyde de sınırlıklarının ve rollerinin genişlediğini görülür. Edat SOMUT sınırlıklı isimlerin yanında SOYUT isimleri de tamlayıcı olarak seçer. Bu dönemde ilk kez SOYUT isimlerle birlikte ZAMAN rolünü, zamirlerle BENZETİLEN rolünü ve iki istemli çerçevede KAYNAK+ HEDEF rolünü yüklenir.

Karahanlı Türkçesinde edatı mantıksal düzeyde, Uygur Türkçesinde olduğu gibi, tek istemli ve iki istemli; söz dizimsel olarak *isim+ yönelme+ tegi <isim>*, *isim+ yönelme+ tegi <fiil>*, *zarf-fiil+ yönelme+ tegi <fiil>* ve *[isim+ayrılma]+ isim+ yönelme+ tegi <fiil>* yapıları ile anlamsal olarak ÖLÇÜ, HEDEF, ZAMAN, KAYNAK+ HEDEF rollerini yüklenir. Ancak bu dönemde kullanım sıklığının azaldığı görülmektedir.

tegi edatı Orhun Türkçesi döneminde tek istemli olarak görülmesine karşın Uygur Türkçesinden itibaren iki istemli yapılarda nadiren de olsa karşımıza çıkmaktadır. İki istemli yapıda söz dizimsel olarak Uygur Türkçesinde *[isim+Ø]+ isim+ yönelme+ tegi <fiil>* şeması ile Karahanlı döneminde ise *[isim+ayrılma]+ isim+ yönelme+ tegi <fiil>* çerçevesinde görülür. Bu yapıda edat seçimlik tamlayıcısına KAYNAK rolünü, zorunlu tamlayıcısına ise HEDEF rolünü yükler.

Anlamsal olarak sınırlıklarına Uygur Türkçesinden itibaren SOYUT isimleri de ekleyen edat böylelikle artık tamlayıcısına ZAMAN rolünü de yüklemektedir.

Tablo 1'de görüldüğü gibi edat Uygur Türkçesinde söz dizimsel olarak istem çerçevesini genişletir. Karahanlı Türkçesinde azalma görülür. Aynı şekilde anlamsal isteminde de Orhun Türkçesinden sonra bir artış meydana gelirken Karahanlı döneminde azalma yaşanır.

tegi edatı şekil bilgisel olarak zamir türündeki tamlayıcılarına ilgi durumunu, zamir dışındaki tamlayıcılarına yönelme durumunu yükler.

Tablo 1: Eski Türkçede *tegi* edatının istem çerçevesi.

	Mantıksal İstem	Söz Dizimsel İstem	Anlamsal Rol	Anlamsal Sınırlık
Orhun Türkçesi	Tek istemli	I. <i>isim+ yönelme+ tegi <fiil></i> II. <i>isim+ yönelme+ tegi (İSİM)</i>	HEDEF ÖLÇÜ	SOMUT İNSAN
Uygur Türkçesi	Tek istemli ve iki istemli	I. <i>isim+ yönelme+ tegi <isim></i> II. <i>isim+ yönelme+ tegi <fiil></i> III. <i>zarf-fiil+ yönelme+ tegi <fiil></i> IV. <i>zamir+ ilgi+ tegi <fiil></i> V. <i>isim+ yönelme+ tegi (İSİM)</i> VI. <i>isim+ yönelme+ tegi <zarf></i> VII. <i>[isim+Ø]+ isim+ yönelme+ tegi <fiil></i>	HEDEF ÖLÇÜ ZAMAN BENZETİLEN KAYNAK+HEDEF	SOMUT SOYUT İNSAN

Karahanlı Türkçesi	Tek istemli ve iki istemli	I. <i>isim+ yönelme+ tegi <isim></i> II. <i>isim+ yönelme+ tegi <fiil></i> III. <i>zarf-fiil+ yönelme+ tegi <fiil></i> IV. <i>[İsim+ayrılma]+isim+ yönelme+ tegi fiil</i>	HEDEF ÖLÇÜ ZAMAN KAYNAK+HEDEF	SOMUT SOYUT
---------------------------	----------------------------	--	--	----------------

KAYNAKLAR

- Arı Özdemir, Tuba (2012). Gagauz Türkçesinde İstem, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Atacık, Dursun Ahmet (2008). Türkiye Türkçesinde İstem- Valenz, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Aydın Özkan, Işıl (2017a). “Türkçede İstemi Artıran Biçimbilgisel Kategoriler”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, S.60, s.183-195.
- Aydın Özkan, Işıl (2017b). “Türkçede İstemi Değiştiren Anlamsal Süreçler”, *International Journal of Language Academy*, 5/4 Ağustos, s.33-46.
- Aydın Özkan, Işıl (2018a). *Evrensel Dilbilgisi ve Türkçede İstem*, Ankara: Gece Akademi.
- Aydın Özkan, Işıl (2018b). “Türkçede İstemi Azaltan Biçimbilgisel Süreçler”, *Turkic Linguistics and Philology*, S. 1/1, s.17-25.
- Barlas, Süleyman (2015). Kırgız Türkçesinde İstem (Valenz), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı.
- Baytürk, Ferhat (2015). Türkmen Türkçesinde Fiillerin İstemi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Boz, Erdoğan (2018). “Sözlükler İçin Yeni Bir Dilbilgisel Bilgi Önerisi: İlgeçlerin Atadıkları Biçimbirimler”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 7(2), s.749-758.
- Clauson, Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, London: Oxford University Press.
- Çetinkaya, Cüneyt (2012). Kazak Türkçesinde Fiilin İstemi: Valenz, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Çiçekli, Hanife (2013). Azerbaycan Türkçesinde Fiillerin İstemi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Çimen, Feyzi (2009). Özbek Türkçesinde İstem (Valenz). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Demirbilek, Salih (2008). “Tegi Edatı ve Türevleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Vol. 1/2 Winter, s. 94-101.
- Dixon, Robert M. W. 2000. “A Typology Of Causatives: Form, Syntax And Meaning”, (Edit: R. M.W. Dixon ve Alexandra Y. Aikhenvald) *Changing Valency: Case Studies in Transitivity*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 30-83.

- Doğan, Nuh (2011). Türkiye Türkçesi Fiillerinde İsteme Göre Anlam Değişiklikleri. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Samsun, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Doğan, Nuh (2014). “Çok İşlevlilik Açısından Türkçe Edatların Söz Dizimsel ve Anlam Bilimsel Yapısı”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, S. 15 Güz, s.105-119.
- Doğan, Nuh (2017). “Türkçede İstem Değiştirimi I: Ettirgenleştirme”, *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 6/ 14, s. 193-214.
- Doğan, Nuh (2018). “Türkçede İstem Değiştirimi II: Edilgenleştirme”, *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 7/17, s. 177-196.
- Epps, Patience (2010). “Linking Valence Change And Modality: Diachronic Evidence From Hup (Amazonia)”, *International Journal of American Linguistics*, Vol. 76/3, s. 335–356.
- Eraslan, Kemal (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Ankara, TDK.
- Gabain, Annamarie (1988). *Eski Türkçenin Grameri* (çev.:Mehmet Akalın), Ankara: TDK.
- Golzar, Habib Abdi (2016). Türkçe Fiillerde İstem (Ettirgen Yapılarda), Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Gümüşatam, Göksel (2014). “Türkiye Türkçesi Ağız Sözlüklerinin Hazırlanmasında İstem (Valenz) Verilerinin Gerekliliği Üzerine”, *Turkish Studies*, Vol. 9/6 Spring, s. 419-439,
- Hacıeminoğlu, Necmettin (2015). *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Haspelmath Martin ve Thomas Müller- Bardey (2001). “Valence Change”. https://www.eva.mpg.de/fileadmin/content_files/staff/haspelmt/pdf/2005val.pdf (09.12.2020)
- Hirik, Seçil (2019). “Türkçede Çekim İlgeçlerinin İstem Değişikliğine Art Zamanlı Bakış”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, C. 12, S: 26, s. 449-467.
- Kadioğlu, İrem (2020). Altı Temel Fiilin Tarihi Türk Lehçelerindeki İstemsel Durumu, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Kara, Alper (2011). Uzun Kervan Romanı (Dionis Tanasoğlu) Metin- Tercüme ve Gagavuz Türkçesinde Fiil İstemleri, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Karaca, Oktay Selim (2011). *Kazak Türkçesinde Fiil İstemleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (2005). *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*. C. 2, Ankara: TDK,
- Korkmaz, Zeynep (2018). *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*. Ankara: TDK.
- Lopatková, Markéta ve Jarmila Panevová (2006). "Recent Developments of The Theory of Valency in The Light of The Prague Dependency Treebank", *Insight into Slovak and Czech Corpus Linguistics*, (Edit. Mária Šimková), Bratislava, Slovakia: Veda, s. 83-92.
- Li, Yong-Song (2004). *Türk Dillerinde Sontakular*, İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 40.
- Özkan, Abdurrahman (1999). “Türkçede Fiil-Tamlayıcı İlişkisi ve Fiillerin İstem Değiştirmesi”, *Araştırmalar- İnsan Bilimleri Araştırmaları*, S.1, ss.125-143.
- Tekin, Talat (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK.

Karacan, Neslihan (2021). “Valency Change and A Diacronic Overview at Changes in The Valency Frame of *Tegi* Postposition”. *International Journal of Interdisciplinary Language [JILS] Studies*, Number: 2021/2, June, p. 161-176.

www.dadaakademi.com

- Tesnière, Lucienne (2015). *Elements of Structural Syntax* (Çev.: S. K. Timothy Osborne), Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Uzunboy, Halil (2008). Türkmen Türkçesinde İstem (Valenz). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Uzunkaya, Dilek (2020). Altun Yaruk Maitrisimit ve Huastuanift Örneğinde Eski Uygur Metinlerinde İstem ve Bağımlılık, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Denizli, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Wunderlich, Dieter (2015). “Valency- Changing Word- Formation”, (Ed. In Peter O. Müller, Ingeborg Ohnheiser, Susan Olsen & Franz Rainer), *Handbook Word- Formation*, Berlin/ Boston: De Gruyter Mouton, Vol. 3, 1424–1466.
- Yılmaz, Neslihan (2016). Tatar Türkçesinde Fiillerin İstemi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

Kısaltmalar:

- DLT : Dîvânu Lugâti't-Türk
AY : Altun Yaruk
Kuanşi : Kuanşi İm Pular.
BK : Bilge Kağan
KT : Kül Tigin.
T : Tonyukuk.
IB : İrk Bitig
Hua : Huastuanift
KuT. : Kur'an Tercümesi
KP : İyi Prens Kötü Prens
Maitr. : Maitrisimit

EXTENDED SUMMARY

Valency is an integrated notion comprising number of the required complements, their kinds, and semantic roles that these complements have in order to make the words with the domination capacity saturate in the clause holistically. When all these components gather, they make up the valency frame of the governing word. The valency frame of a word may occasionally change due to various reasons. Postpositions that can come out as a governing item in syntax are one of the words with the valency potential. In this study valency change notion is emphasized, and the valency change of postpositions have been evaluated through a diachronic overview.

Even if the existence of valency frames of the words except the verbs has been accepted in time, valency change notion has mostly been analyzed as verb base. In this situation valency categories are collected under two main headings as the process increasing the valency and the process decreasing the valency. Rather, these notions stress logical valency aspect of the word and reveal the consequences related to how many complements there are in a verb valency frame. Verbs may create changes in valency frame according to their meanings. They may increase or decrease the number of complements. Most of the time this case has been correlated with voice notion in Turkish. Polysemy of the verbs and their being main governor in a clause has unearthed the necessity of such changes. Postposition is regarded as one of the words loaded with valency such as verbs. Postpositions are also observed that they can make up changes in valency frame.

When these are taken into consideration, complement number, complement kind, case suffixes assigned to its complement in a node that postposition sets up as a governor and eventually its semantic valency that changes according to all these factors generate its valency frame. These changes in the valency frame is related to the top governor that postpositions depend on since valency change of postposition brings changes in semantic role that it gives to the word which is basically its complement. In this respect, in the formation of valency frame of postpositions the factors such as complement kind (noun-adjective-verb et), its number (one, two), case suffixes that they assign to its complement (dative, ablative etc) and the kind of top governor that they depend on (verb, adverb, noun etc) give rise to semantic and functional changes.

The changes occurring in all these structures have been evaluated through a diachronic overview in this study and their effects have been tried to show with the example of tegi postposition that is in old Turkic. At this stage valency change has been analyzed in logical, syntactic and semantic aspects holistically. The categories of semantic role and semantic restriction have been benefitted for determining semantic valency change. The effects of logical and syntactic valency change on semantic valency have been presented. It has been identified that valency change is effective on the changes of grammatical functions amongst the Old Turkic Periods of the postpositions. It has been founded out that these increasing and decreasing valency preferences amongst the periods reveal differences in its functional structure beside its semantic structure.

It has been seen that two factors are significant in the diachronic valency change of postposition: multifunctionality and grammaticalization process. The valency change has been tried to be detected amongst three periods of old Turkic (Orhon, Uighur, Karakhanid Turkic).

Postposition is used in concrete nouns that mean location and person-public in *noun+ dative+ tegi+<verb>* and *noun+ dative+ tegi (noun)*¹⁰ structure as a monovalent in the logical aspect in Orhon Turkic period and it is assigned with *destination* and *measure* roles.

¹⁰ The top governor surface given in brackets marks the element that is not in the structure but is understood in the deep structure.

Valency frame of postposition widens in the Uighur Turkic period. It shows itself in the structures of monovalent and divalent in the logical aspect; + *dative+ teği* <noun>, *noun+ dative+ teği* (noun), *noun+ dative+ teği* <verb>, *gerundium+ dative+ teği* <verb>, *pronoun + genitive+ teği* <verb>, *noun+ dative+ teği* <adverb> and [*noun+Ø*]+ *noun+ dative+ teği* <verb> in syntactic aspect. It is seen that its restriction and roles enlarge in semantic aspect. Postposition selects abstract nouns as a complement in addition to the concrete nouns with restriction. In this period, for the first time, it undertakes *time* role as well as abstract nouns, the role that is resembled to adverbs and *source+destination* role in the divalent valency frame.

As in Uighur Turkic, the postposition in Karakhanid Turkic are monovalent and divalent in logical aspect; play a role in the structures of *noun+ dative+ teği* <noun>, *noun+ dative+ teği* <verb>, *gerundium+ dative+ teği* <verb> ve [*noun+ ablative*] + *noun+ dative+ teği* <verb> syntactically and in *measure, destination, time, source+ destination* semantically. Yet, the frequency of its usage is seen to have decreased in this period.

In spite of the fact that *teği* postposition is observed to be monovalent in Orhon Turkic period, it, although rare, comes out in the divalent structures as of Uighur Turkic. It is seen with the [*noun+Ø*] + *noun+ dative+ teği* <verb> diagram in Uighur Turkic as syntactic in divalent structure and with [*noun+ ablative*] + *noun+ dative+ teği* <verb> frame in Karakhanid Turkic. In this structure, the postposition loads *source* role to the optional complement and *destination* role to obligatory complement.

In this way, as of Old Uighur Turkic the postposition adding *abstract* nouns to its restrictions semantically loads *time* role to its complement.

Postposition widens the valency frame syntactically in Old Uighur Turkic. In Karakhanid Turkic a decrease is seen. Likewise, while there is an increase in semantic valency from Orhon Turkic, there is a decrease in Karakhanid period. *teği* postposition loads genitive to its complements in pronoun types and dative to its complements except pronouns.

Keywords

Valency, valency-change, postposition, postposition of *teği*, diachronic valency, Old Turkic.

SATIR ARASI ARAPÇA-TÜRKÇE ÖNEMLİ BİR SÖZLÜK MÜNTEHABÜ'L-LUGATI'L-ARABİYE ÜZERİNE BİR İNCELEME*

Esra Elsr Abdelhai BABIKER**

Makale Bilgisi

Geliş Tarihi 18.02.2021

Kabul Tarihi 30.03.2021

Yayın Tarihi 15.06.2021

Bu makale yazarın Doç. Dr. Talat Dinar danışmanlığında hazırlanan ve 2018 yılında SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsünde kabul edilen Muntehabü'l-Lugati'l-Arabiye (İnceleme- metin- dizinler-tıpkıbasım) adlı yüksek lisans tezinden hazırlanmıştır.

DOI: 10.48147/dada.14

Yazar Bilgisi

**

<https://orcid.org/0000-0001-9602-5760>

elsirira8@gmail.com

Anahtar Kelimeler

Atıf Bilgisi

Öz

Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi döneminde kaleme alınmış ve günümüze kadar ulaşmış farklı içeriklerde (dini ilimler, tıp, edebî içerikliler vb.) pek çok yazma eser mevcuttur. Bu yazmalar içerisinde özellikle sözlükler hem döneminin söz varlığını yansıtmaları hem de diğer eserleri anlama noktasında anahtar vazifesi görmesi bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Bu değerli dil hazinelerinden biri de H 934 (M 1528) yılında istinsah edilen satır arası Arapça-Türkçe kapsamlı bir sözlük olan Muntehabü'l-Lugati'l-Arabiye'dir. Ana hatlarıyla tanıtmaya çalışacağımız sözlüğün öncelikle kütüphanelerdeki nüshaları tespit edilmiştir. Yazıldığı dönem ve sonrasında bir hayli rağbet gördüğü anlaşılan sözlüğün tespit edilen nüshaları arasından Milli Kütüphane Koleksiyonunda yer alan Çankırı İl Halk Kütüphanesi 18 Hk. 448 arşiv numaralı nüsha esas alınmıştır. Bu nüshanın seçilmesinde tarih bakımından eskilik, Türkçe sözcüklerin hareketli olması ve neredeyse eksiksiz olması belirleyici olmuştur. Zaman zaman farklı nüshalardan da istifade edilerek transkribe edilen sözlük farklı açılardan incelenmiştir. Türk dilinin söz varlığını yansıtan en önemli kaynaklardan olan sözlükler geçmiş ve gelecek dönemlere de ışık tutması bakımından son derece önemlidir. Biz de bu kıymetli eseri ilim dünyasına tanıtarak bir nebze de olsa Türk sözlükçülüğü alanına katkıda bulunmayı amaçladık.

Muntehabü'l-Lugati'l-Arabiye, Arapça, Türkçe, sözlük, satır arası

Babiker, Esra Elsr Abdelhai (2021). "Satır Arası Arapça-Türkçe Önemli Bir Sözlük Muntehabü'l-Lugati'l-Arabiye Üzerine Bir İnceleme". *Uluslararası Disiplinler Arası Dil Araştırmaları (DADA) Dergisi*, Sayı: 2021/2, Haziran, s. 177-189.

Research Article

AN IMPORTANT INTERLINE DICTIONARY IN ARABIC-TURKISH MÜNTEHABÜ'L-LUGATİ'L-ARABİYE ANALYSIS STUDY*

Esra Elsr Abdelhai BABIKER**

Article info

Submitted 18.02.2021
Accepted 30.03.2021
Published 15.06.2021

DOI: 10.48147/dada.14

Authors info

**

<https://orcid.org/0000-0001-9602-5760>elsirisra8@gmail.com

Keywords

Cite this article as

ABSTRACT

There are many manuscripts with different contents (religious sciences, medicine, literary content, etc.) written during the Old Anatolian Turkish and Ottoman Turkish periods. Among these manuscripts, especially dictionaries have a special importance in terms of both reflecting the vocabulary of the period and serving as a key in understanding other works. One of these valuable language treasures is Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye, which is an interline Arabic-Turkish comprehensive dictionary copied in H 934 (M 1528). First of all, the copies of the dictionary, which we will try to introduce with its main lines, have been determined in libraries. Among the identified copies of the dictionary, which seemed to be very popular in the period when it was written and after, Çankırı Provincial Public Library 18, 448 archive number is based on copy. The determination of this copy was its historical antiquity, the diacritical marks of Turkish words and its completeness. This copy was transcribed by making use of other copies. Dictionaries, which are one of the most important sources that reflect the vocabulary of the Turkish language, are extremely important in terms of shedding light on the past and future periods. We aimed to contribute to the field of Turkish lexicography by introducing this valuable work to the world of science.

Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye, Arabic, Turkish, dictionary, interlinear

Babiker, Esra Elsr Abdelhai (2021). "Turkish Vowels Production of Indonesian Speakers (An R Language Application)". *International Journal of Interdisciplinary Language [JILS] Studies*, Number: 2021/2, June, p. 177-189.

GİRİŞ

“Bir dilin düşünce ve kültür zenginliğini ortaya koyan, dilin söz varlığını gelecek nesillere aktaran önemli kaynaklardan biri sözlüklerdir” (Ölker, 2011: 9). Dünyanın en eski kaynakları arasında yer alan sözlükler her topluluk için bir hayli önemlidir. Zira sözlükler çok farklı amaçlar için kullanılabilir.

Osmanlı döneminde bilim, sanat vb. pek çok alanda gelişmeler olurken aynı zamanda tercüme faaliyetleri de gelişmiştir. Bu doğrultuda Arapça-Türkçe sözlükler de gerek bu dili öğrenmek gerekse bu dilden yapılan tercümeleri daha iyi anlayabilmek için ihtiyaç haline gelmişlerdir. Bu kapsamda Arapça-Türkçe pek çok farklı nitelikte sözlük hazırlanmış ve bunların bir kısmı günümüze kadar ulaşabilmiştir. Bu değerli hazinelerden biri de Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye adlı satır arası Arapça-Türkçe bir sözlüktür. Erken sayılabilecek bir dönemde, 16. yüzyılın ilk yarısında hazırlanan sözlüğün kelime kelime satır arası şeklinde tanzim edilmesi ve Türkçe kelimelerde hareke kullanılmış olması eserin hem söz varlığı hem de dil incelemesi bakımından kıymetini artırmaktadır.

Arapça bir kelime olan müntehab (منتخب): Seçilmiş, bir toptan intihap ve ihtiyar olunmuş, en iyi olmak üzere ayrılmış, üründelenmiş; Seçilmiş gibi emsalinden farklı, mümtaz, müstesna (Kamus-ı Türkî, 2010: 86) anlamlarına gelmektedir. Eserin nerede yazıldığı ve yazarıyla ilgili, esas aldığımız Milli Kütüphane-Çankırı İl Halk Kütüphanesi 18 Hk. 448 sayılı nüshanın asıl metin kısmında ya da kitabın sebep-i telif diyebileceğimiz giriş kısmında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Pek çok nüshası bulunan eserin, istinası olmakla birlikte, diğer nüshalarında da durum aynıdır.

Sözlükle ilgili bilgi veren nadir kaynaklardan biri olan *Ottoman Turkish and Çağatay MSS in Canada* (Kanadadaki Osmanlı Türkçesi ve Çağatayca Yazma Eserler) adlı çalışmasında Birnbaum, eserin özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda çok fazla kullanılmış ve kopyalanmış olduğunu ifade eder. Birnbaum (2015: 356) eserden bahsederken yazarın metin içinde hangi kitaplardan istifade ettiğini belirtmediğini ancak nüshaların bazılarının mukaddime kısmında yazarın Arapça dilbilim kitapları olan aş-Şihâh, el-Maşâdir, Tehzib el-Ezheri, et-Tâmm, ed-Düstür, el-Ķânûn, el-Ķâmûs, el-Muğrib'i kaynak olarak esas aldığını ifade etmiştir. Yurt içi ve yurt dışında 87 nüshasını tespit edebildiğimiz eserin adı bazı kütüphanelerde “Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye” olarak kayda geçerken bazı kütüphanelerde Müntehabü'l-Lugat olarak kayıtlıdır.

1. İnceleme

1. Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye'nin Bütüncül Yapısı

Hartmann ve James'e (1998: 91) göre “Sözlük kullanıcılarına ve hazırlayıcılarına, sözlükteki bilginin yerini bulmayı sağlayan listeye bütüncül yapı adı verilir”. “Bütüncül yapı (macrostructure), madde başlarının sıralama ilkeleriyle ilgilidir. Alfabetik, kavram alanı gibi düzenlemeler bütüncül yapının konularını oluşturur” (Trippel, 2010:165-184). Asıl itibariyle sözlüğün tanzimi ile ilgili diyebileceğimiz bu husus bizim incelediğimiz Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye'de farklılık arz edebilir. Çünkü eser Arapça-Türkçe satır arası bir sözlüktür. “Arap dilciler ve sözlükçüler, sözlüklerini iki esas üzerinde kurmuşlardır. Bunlardan birincisi anlamı esas alıp anlamdan sözcüğe ulaşma yolu; ikincisi sözcüğü esas alıp sözcükten anlama gitme yoludur” (Eminoğlu, 2010:10).

1.2. Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye'de Bab ve Fasıl Düzeni: Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye'de Arap sözlükleri içinde en kullanışlı metot olarak kabul edilen Alfabetik Ekol (el-Bermeki ekolü) kullanılarak madde başları düzenlenmiştir. Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye'de madde başlarının ilk harfi bab, ikincisi ise fasla göre sıralanmaktadır. Bab ve fasılları bildirmek için bab ve fasıl kelimesi kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Ancak zaman zaman hangi fasla geçeceğinin belirtilmediği yerler de mevcuttur. Bu kısımlarda sadece fasıl kelimesi yazılıdır. Ayrıca birden fazla anlam ihtiva eden kelimelerin ayrı madde başı olarak verilmesine de sıklıkla rastlanır.

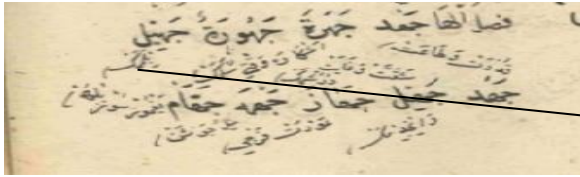
Örnek olarak ihtiyān kelimesi iki farklı anlam ile geçmiştir. Yazar bu anlamları iki ayrı madde başı (babu'l-elif, faşlu'l-ḥa') yaparak vermiştir. Yazarın eserin genelinde uyguladığı bu yöntem dikkat çekicidir.

Madde başı	Okunuşu	Tanımı	Bab	Fasl	s.
اِخْتِيَانٌ	ihtiyān	gizlemek ve aşikāre eylememek	babu'l-elif	faşlu'l-ḥa'	(10a/2)
اِخْتِيَانٌ	ihtiyān	ḥıyānet eylemek	babu'l-elif	faşlu'l-ḥa'	(10b/2)

Tablo 1: Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye'de Bab ve Fasl Düzeni

1.3. Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye'nin Madde Başı Düzeni: Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye'de 15.672 madde başı mevcuttur. Arap geleneğine göre sağdan sola doğru yazılan Arapça kelimelerin Türkçe açıklamalarına genellikle kelimenin altında, daha az olmak kaydıyla üstünde veya kelimenin yanında yer verilmiştir. Madde başı açıklamaları genellikle tek kelime şeklindedir. Bunun yanında cümle niteliğinde açıklamalar da mevcuttur.

1.3.1. Kelime Kelime Açıklamalı Madde Başı

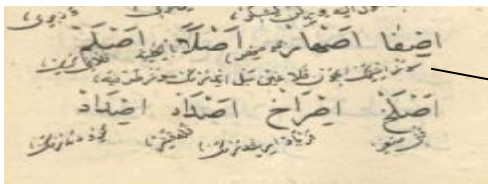
açıklama

جَهِيل: cehīl, bilmemek (86a/6)

Madde başı	Okunuşu	Anlami	s.
مُحَيَّبًا	muḥeyyā	Yüz	(203a/8)

Tablo 2: Kelime, Kelime Açıklamalı Madde Başı

1.3.2. Kelime Cümle Açıklamalı Madde Başları

açıklama

اِصْفَا: işfā, söz işitmek için kulağın meyl itdürmek söz tarafına (25a/6)

Madde başı	Okunuşu	Anlami	s.
مَغْضُوبٌ	mağdüb	Şol kişidir ki añağaza bolunmuş ola	(214b/2)

Tablo 3: Kelime, Cümle Açıklamalı Madde Başları

Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye’de zaman zaman madde başlarının terkiplerden oluştuğu da görülür.

Madde başı	Okunuşu	Anlami	s.
قَرْنُ الشَّمْسِ	qarn'ş-şemş	güneşün evvel toğan tarafı	(180b/5)

Tablo 4: Terkiplerden Oluşan Madde Başları

Madde başı	Okunuşu	Tanımı	s.
تَبَاشِرُ الصُّبْحِ	tebāşere'ş-şubhi	irtenün evvel uğradığı vakte dirler	(60b/2)
حَبْر	ħibr	Bir nesnenün eser ve mürekkeb ve ibni‘abbāsdahı ıdirler ve yahud ruhbanine dahı dirler	(88b/3)

Tablo 5: Derler İle Biten Açıklamalar

Madde başı	Okunuşu	Tanımı	s.
تَوُّهُ	tev'ūhu	Oh demek	(59b/4)

Tablo 6: Demek İle Biten Açıklamalar

1.4. Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye’de Madde Başı Seçimi: “Tarihi sözlüklerde madde başı seçiminin nasıl yapıldığına dair bilgi edinmek için yararlanılabilecek çok az kaynak vardır. Sözlüğün yazarıyla görüşmek söz konusu değildir. Sözlüğün ön sözünde bu bilgi verilmiş olabilir veya dönemin genel kaynaklarına dair bir araştırma yapılarak bilgi sahibi olunabilir” (Aslan, 2017:46). Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye’nin madde başı tespitinin nasıl yapıldığı ile ilgili elimizdeki nadir bilgilerden biri Suudi Arabistan, Kral Suud Üniversitesi Kütüphanesi, yazmalar bölümünde bulunan nüshanın mukaddime kısmında yer alan aş-Şihāh; el-Ķānūn; el-Muğrib’den istifade edildiğine dair bir kayıttır (Yusuf, H, 930: 1). Birnbaum’un (2015:356) verdiği bilgilere göre yazar o devirde en çok kullanılan kelimeleri sözlüğüne almıştır. Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye’nin inceledimiz nüshasında mukaddime yoktur. Ancak sözlüğün kaynakları ile ilgili Birnbaum’un Kanadadaki nüshaların mukaddimelerinden ulaştığı bilgiler bir hayli önemlidir. Birnbaum’un verdiği bilgilere göre “aş-Şihāh, el-Mašādir, Tehzib el-Ezheri, et-Tāmm, ed-Düstūr, el-Ķānūn, el-Ķāmūs, el-Muğrib adlı eseler kaynak olarak kullanılmıştır” (Birnbaum, 2015: 356). “Müstensihlerin sayfa kenarlarına ekledikleri sözcüklerin çoğu klasik filoloji ve din kitaplarındandır. Müstensihler en sık Ahteri sözlüğünü kullanmıştır” (Birnbaum, 2015: 356).

1.4.1. Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye’de Özel Adlar: Müntehabü'l-Lugati'l Arabiye’de madde başı olarak birçok özel ada (kişi, yer, şehir, kabile ve nehir adları) yer verilmiştir.

Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye’de Kişi Adları

Madde başı	Okunuşu	Tanımı	s.
مَعْقِلُ بْنُ سِنَانٍ	Ma'qil bin Sinān	Bir bahadur şahābe	(216a/2)
مَعْقِلُ بْنُ سَيَّارٍ	Me'qil bin Seyyār	şahābeden bir kimse	(213b/6)
عَمْرٌ	'Amr	İsim recül ve yemende bir kabīle	(165a/1)
زَيْنَبُ	Zeyneb	'avrat adı ve hāzreti resulün bişinci hātunı hāzīme kızı	(127a/4)

Tablo 7: Mūntehabū'l-Lugati'l-Arabiye'de Kişi Adları

Mūntehabū'l-Lugati'l-Arabiye'de Mekân Adları

Madde başı	Okunuşu	Tanımı	s.
يَرْمُوكَ	Yermük	şām yanında bir yir	(239b/3)
نَجْفٌ	Necefū	bir yüce yirdürki şuya çıkmaz	(224b/3)
مَوْقُوفٌ	Mevkūf	hacceylükleri yirya'nī 'arafāt	(221b/2)
عُقْوَانٌ	'Uqvān	'ırakda bir yir	(163a/3)
صَنْعَا	Şan'ā	bir şehir	(147b/5)

Tablo 8: Mūntehabū'l-Lugati'l-Arabiye'de Mekan Adları

Mūntehabū'l-Lugati'l-Arabiye'de Kabile Adları

Madde başı	Okunuşu	Tanımı	s.
قَرِيضَةُ	Qarīdet	hayber kabilesinden bir kabīle	(181b/1)
عَامِلَةٌ	'Āmile	yemende 'arabda bir kabiledür	(156a/5)

Tablo 9: Mūntehabū'l-Lugati'l-Arabiye'de Kabile Adları

Mūntehabū'l-Lugati'l-Arabiye'de Nehir Adları

Madde başı	Okunuşu	Tanımı	s.
بِجْلُهُ	Dicle	Bağdād ırmağı	(107b/3)
جَيْحُونٌ	Ceyhūn	Tirmiz ırmağı	(86b/4)

Tablo 10: Mūntehabū'l-Lugati'l-Arabiye'de Nehir Adları

1.4.2. Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye'de Fiiller: Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye'de fiillerin genellikle mastar şeklinde, zaman zaman da çekimli şekilleriyle eserde yer aldığını görürüz.

Mastarlı Fiiller

Madde başı	Okunuşu	Tanımı	s.
إِبْتِهَانٌ	İbthān	olmak ve bulmak	(4b/5)
تَسْلُوقٌ	teseluq	tırmanub yukarı çıkmak	(66a/1)

Tablo 11: Mastarlı Sunulan Fiiller

Çekimli Fiiller

Öğrenilen Geçmiş Zaman

Madde başı	Okunuşu	Tanımı	s.
مَفَازَاتٌ	mefāzāt	c-üründülenmiş ve haddan gecmiş	(215a/4)

Tablo 12: Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi

Görülen Geçmiş Zaman

Madde başı	Okunuşu	Tanımı	s.
أَذِنَ لَهُ لِشَيْءٍ	ezinelehu li-şey'in	Oña destür virdi ve bildi	(12b/5)

Tablo 1: Görülen Geçmiş Zaman Kipi

Geniş Zaman

Madde başı	Okunuşu	Tanımı	s.
مَشْهُودٌ عَلَيْهِ	meşhūdün'aleyhi	Şol kimsedür ki üzerine tanıkluk virürler	(210b/1)

Tablo 2: Geniş Zaman Kipi

Şart Kipi: Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye'de çok nadir görülür.

Madde başı	Okunuşu	Tanımı	s.
إِنْ مَشُوا	İnmeşuve	eger yürürlerse	(42a/7)

Tablo 3: Şart Kipi

1.4.3. Zamirler: Şahıs Zamirleri

	Madde başı	Okunuşu	Tanımı	s.
1. tekil şahıs	أنا	enā	ben	(41a/1)
2. tekil şahıs (müennes)	أنت	enti	sen bir ‘avrat	(41a/1)
2. tekil şahıs (müzekker)	أنت	ente	sen bir er	(40b/7)
3.tekil şahıs	هو	heve	ol kimse	(238a/6)
1. çoğul şahıs	نحن	nahnü	biz kendümüz	(224b/6)
2. çoğul şahıs	أنتم	entum	siz siñiz	(41a/1)
3. çoğul şahıs	أبرار	ebrār	eyü anlar ve girçekler	(4a/7)

Tablo 4: Şahıs Zamirleri

Dönüşlülük Zamiri (Kendi)

Madde başı	Okunuşu	Tanımı	s.
ابن السبيل	ibnu's-sebīl	... malı ola kendüyle olmaya	(3b/1)

Tablo 17: Dönüşlülük Zamiri (Kendi)

2. Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye'nin Parçacıl Yapı

“Parçacıl yapı (microstructure), her bir maddenin içinde bulunan sözlük bilimsel bilgidir” (Hartmann ve James, 2017: 41) Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye'nin parçacıl yapısı içerisinde öne çıkan özellikleri şunlardır.

2.1. Yazılışları Aynı Harekeleri Farklı Olarak Anlam Farklılığını Belirtme

Madde başı	Okunuşu	Tanımı	s.
نعم	nü'mu	yumuşak	(227a/3)
نعم	ni'me	medh	(227a/3)
نعم	ne'am	taşdîk ve tavar	(227a/3)

Tablo 18: Yazılışları Aynı Harekeleri Farklı Olarak Anlam Farklılığını Belirtme

nü'mu, ni'me ve ne'am kelimeleri aynı harflerden oluşmasına rağmen harekeleri de anlamları da farklıdır.

Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye'de yazarın sözlükle ilgili çok fazla bilgi verdiğini söylemek zordur. Ancak yine de bazı istikrarlı kullanımlarla sözlüğün yapısı hakkında çıkarımlarda bulunabiliriz. Bunlardan biri Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye Türkçe açıklamalarda c (ج) harfinin kullanımınıdır. C harfi cem' çokluk sözcüğünün kısaltması olarak kullanılmıştır.

2.2. C Harfli Kısaltmalar

Madde başı	Okunuşu	Tanımı	s.
جَمْرَه	Cemre	kurk od ve ıssıdan havadan kaynakayan nesne ve haciratuğı taş	(84a/6)
جَمَار	Cimār	C	(84a/6)

Tablo 19: C Harfli Kısaltmalar

Bununla birlikte kısaltma yapmadan doğrudan cem‘ olarak yazdığı örnekler de mevcuttur.

2.3.Cem‘ Kelimesi

Madde başı	Okunuşu	Tanımı	s.
أَدَاةُ	Edätü	alet	(11b/7)
أَدَاوَةٌ	Edāvetü	cem‘	(11b/7)

Tablo 5: Cem‘ Kelimesi

2.4. Cem‘ Kelimesinin Açıklaması

Cem‘ kelimesi metinde çoğunlukla hangi ismi çokluk yaptığını belirtir.

Madde başı	Okunuşu	Tanımı	s.
أَخْلَاقٌ	aḫlāk	cem‘-i ḫulḳ	(11b/1)

Tablo 21: Cem‘ Kelimesinin Açıklaması

2.5. M Harfli Kısaltmalar: Birnbaum’a (2015: 356) göre Türkçe açıklamalarda m (م) harfi ma‘lüm (bilinen) anlamına gelir.

Madde başı	Okunuşu	Tanımı	s.
دَمْعَه	dem‘e	Göz yaşlı	(110a/6)
دَمْعٌ	dem‘ün	M	(110a/7)
دُمُوعٌ	dümü‘	C	(110a/7)

Tablo 22: M Harfli Kısaltmalar

2.6. F Harfli Kısaltmalar: Metinde zaman zaman kısaltma olarak kullanılan f harfinin neye karşılık geldiği konusunda tereddüt vardır. F harfinin kullanımına baktığımızda Arap kaynaklarından Sakal’ın eserinde f harfi faile işaret eder (Sakal, 1995:66). Ancak Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye’de bu durum görülmez. Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye’de yazar genellikle müfred (tekil) kelimelerden sonraki kelimeyi cem’ (çoğul) şeklinde verir. Bu sebeple çoğul kelimelerden önce kullanılan f harfinin müfred (tekil) anlamını vermek için kullanıldığı düşünülmektedir. f harfli kelimelerin teklik kullanım olması da bu görüşümüzü destekler.

Madde başı	Okunuşu	Tanımı	s.
إقليم	iqlīm	f	(33a/1)
أقاليم	aqālīm	c	(33a/1)

Tablo 23: F Harfli Kısaltmalar

SONUÇ

Günümüzde Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi ile yazılmış birçok sözlük bulunmaktadır. Bir kısmı üzerinde henüz çalışma yapılmamıştır. Üzerinde çalışma yapılmayan bu sözlüklerden biri de H 934 (M 1528) yılında istinsah edilen Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye adlı eserdir. 16. Yüzyılın ilk yarısında istinsah edilen sözlük 122 varaktan oluşmaktadır. Mensur, Arap alfabesi sırası esas alınarak sıralanmış bu eser, iki dilli (Arapça-Türkçe) satır-arası bir sözlüktür. Eser ismiyle müsemma olarak Arap lügatinin seçilmişleri şeklinde tanzim edilmiştir. Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye'de Arap sözlükleri içinde en kullanışlı metot olarak kabul edilen Alfabetik Ekol (el-Bermeki ekolü) kullanılarak madde başları düzenlenmiştir.

Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye'de madde başı Arap alfabesindeki harf dizimine göre düzenlenmiştir. Madde başlarının ilk harfi bab, ikincisi ise fasla göre sınıflandırılmaktadır. Eserde 15.672 madde başı mevcuttur. Arap geleneğine göre sağdan sola doğru yazılmıştır. Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye, sözlüğü hazırlanırken Arapça asıllı kelimelerin asılları ile yazı dilindeki kullanışları hususunda birkaç istisna dışında büyük bir titizlik gösterilmiştir. Sözlüğün özgünlüğünü sağlayan bir özelliği de hem madde başlarının hem de Türkçe açıklamalarının hareketli olmasıdır.

KAYNAKLAR

- Ahteri, Muslihuiddin Mustafa (1979) *Ahterî-i Kebîr*, İstanbul, Osmanlı Yayınevi.
- Aksan, Doğan (2009) *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara, TDK Yayınları.
- Aydar, H., “Kur'an”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, cilt 26.
- Birnbaum, Eleazar (2015) *Ottoman Turkish and Çağatay MSS in Canada*, Kanada, Brill Yayınevi.
- Eminoğlu, Emin (2010) *Türk Dilinin Sözlükleri Ve Sözlükçülük Kaynakçası*, Sivas, Asitan Yayıncılık.
- Hartmann Reinhard, James Gregory (1998) *Dictionary Of Lexicography*, London, Routledge.
- Ölker, Gökhan (2011) “Sözlük Türleri ve Kelime Sıklığı Sözlüğü Üzerine”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, S. 9, s. 45-60.
- Sakal, Dizire (1995) *نشأة اللغة العربية و تطورها*, Beyrut, Arap Dostluk Evi Yayınları.
- Seyyid, Yusuf (H930) *منتخب في اللغة*, Suudi Arabistan, Kral suud üniversitesi kütüphanesi, yazmalar eseri bölümü.
- Şemseddin, Sami (2010) *Kamus-ı Türkî*, Ankara, TDK Yayınları.
- Trippel, Thorsten (2010) “Representation Formats And Models For Lexicons. Linguistic Modeling of Information And Markup Languages” *Contributions To Language Technology*, Mannheim, Springer, ss.165-184.

EXTENDED SUMMARY

Dictionaries are undoubtedly one of the most important sources that reflect the structure of society, language, culture, thought and lifestyle of the people. In the process from past to present, dictionaries have always preserved their value despite all technological innovations and have continued to be among the reference sources.

Unlike other societies, the necessity of understanding and transferring the Quran was determinant in the Arabs, and different dictionaries centered on the Quran emerged in the early periods. With the spread of Islam, dictionaries have been written to teach Arabic to different communities.

In this direction, many different Arabic-Turkish dictionaries have been prepared and some of them have survived until today. Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye, one of these valuable treasures, have been written in a period that can be considered as the end of the Old Anatolian Turkish period and the beginning of the Ottoman Turkish period.

At least, such a result is reached based on the historical records in the copies we have. The fact that the dictionary, which we cannot go beyond guessing about the date of writing, is arranged word by word between the lines and the use of diacritical marks in Turkish words increases the value of the work in terms of both vocabulary and language analysis. The work has been arranged based on the order of the Arabic alphabet. The oldest copy of this dictionary was found in the National Library of Ankara Manuscripts Collection Yz, archive number A 1505/1. Eighty seven copies were detected in Turkey and abroad.

The copy that marks the year M 1510 as a date is an incomplete copy. The dictionary part starts with the letter h (ح). In addition, many words have Persian equivalents.

In this study, the work named Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye, which was copied in H 934 (M 1528), was tried to be analyzed.

The work, which is a dictionary between Arabic-Turkish lines, is usually written word by word, sometimes it has been explained with Arabic words and a few Turkish words. Turkish words in the work are diacritically marked. As a result of a comprehensive study, 87 copies of the work were found, and many copies were encountered in different regions (Canada, Saudi Arabia, etc.) and libraries.

Among these copies, we selected the copy of the National Library, Çankiri Provincial Public Library The copy registered with the archive number 18Hk. 448 is taken as basis. The determinants of the selection of this copy were its antiquity in terms of history, the fact that the Turkish words were diacritically marked and that it was an almost complete copy. This copy consists of 122 papers. The original text starts on page 4 and ends on page 244. On the first 3 pages at the beginning, there are some Arabic and Turkish expressions that we think are belonging to müstensihe and people who acquired the work later.

About the place where the work was written and its author, we take as basis National Library-Çankiri Provincial Public Library 18Hk.448. No information has been found in the original text or the introduction of the book. Although there are a few exceptions to the work, which has many copies, the situation is the same in other copies.

Birnbaum, Ottoman Turkish and Çağatay MSS in Canada (Ottoman Turkish and Chagatay Manuscripts in Canada), states that the work was used and copied especially in the 16th and 17th centuries. Birnbaum, while talking about this dictionary, does not indicate which books the author has benefited from in the text, but in the preliminary part of some of the copies he stated that the books aş-Şihāh; al-Maşādir; Tehzib al-Azheri; et-Tāmm; ed-Dustūr; al-Ķānūn; al-Ķāmūs; al-Muğrib's works are sources and that all of these sources were Arabic linguistics books. (Birnbaum, 2015: 356).

In Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye, the headings of the articles were arranged using alphabetical order. There are 15,672 headings in Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye. In the

dictionary, the author regarding the selection of the headings states that he was based on the most used words in that period. Although it is an interline dictionary, different methods are preferred to explain the headings. We can list them as follows.

a. Word - Word Description

Madde başı	Okunuşu	Anlami	s.
مُحَيِّبًا	muḥeyyā	Yüz	(203a/8)

b. Word - Explanation with a Sentence

Madde başı	Okunuşu	Anlami	s.
مَغْضُوبٌ	mağdüb	şol kişidür ki aña gazaab olunmuş ola	(214b/2)

c. In Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye, it is also seen that the headings of articles consist of compounds from time to time.

Madde başı	Okunuşu	Anlami	s.
قَرْنُ الشَّمْسِ	qarn'ş-şemş	güneşün evvel toğan tarafı	(180b/5)

Another feature of the headings in Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye is that many special names (names of people, places, cities, tribe and river) are used at the beginning of the article.

Personal Names in Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye

Madde başı	Okunuşu	Tanımı	s.
زَيْنَبُ	Zeyneb	'avrat adı ve ḥazreti resulün bişinci ḥatunı ḥazime kıızı	(127a/4)

Place Names in Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye

Madde başı	Okunuşu	Tanımı	s.
عُقْوَانُ	'Uqvān	'ıraqda bir yir	(163a/3)

Tribe Names in Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye

Madde başı	Okunuşu	Tanımı	s.
قَرِيضَةُ	Qarīdet	ḥayber kabilesinden bir kabile	(181b/1)

River Names in Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye

Madde başı	Okunuşu	Tanımı	s.
جَيْحُونُ	Ceyhūn	Tirmiz ırmağı	(86b/4)

Babiker, Esra Elsr Abdelhai (2021). “Satır Arası Arapça-Türkçe Önemli Bir Sözlük Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye Üzerine Bir İnceleme”. *Uluslararası Disiplinler Arası Dil Araştırmaları (DADA) Dergisi*, Sayı: 2021/2, Haziran, s. 177-189.

www.dadaakademi.com

Another feature of this dictionary that provides its originality is that both the headings of the articles and their explanations in Turkish are diacritically marked. In Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye, an arrangement has been made in such a way that the first letter of the headings related to bab and and the second is chapter. Turkish explanations of the headings are usually given below the word, above or next to the word.

Keywords

Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye, Arabic, Turkish, dictionary, interlinear

Kitap Tanıtımı

“ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ I” ADLI ESER ÜZERİNE

Ezgi ASLAN*

Makale Bilgisi

Geliş Tarihi 08.05.2021
Kabul Tarihi 15.05.2021
Yayın Tarihi 15.06.2021

DOI: 10.48147

Yazar Bilgisi

* Dr.

<https://orcid.org/0000-0002-0638-280X>

ezgicorga@anadolu.edu.tr

Anadolu Üniversitesi, Türk Dili Bölümü,
Eskişehir / TÜRKİYE

Anahtar Kelimeler

Atıf Bilgisi

ÖZ

ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ I

Editör
Prof. Dr. Erdoğan BOZ

Yazarlar

Azerbaycan Türkçesi	Dr. Nazmi ALAN
Türkmen Türkçesi	Dr. Önder SEZER
Özbek Türkçesi	Doç. Dr. Ahmet KARAMAN
Yeni Uygur Türkçesi	Doç. Dr. Özgür AY
Kırgız Türkçesi	Prof. Dr. Cüneyt AKIN
Kazak Türkçesi	Dr. Hüseyin Kahraman MUTLU
Tatar (Kazan) Türkçesi	Dr. Elmira BAIMUKHAMBETOVA
Başkurt Türkçesi	Dr. Aksaamai OMURALIEVA

Çağdaş Türk Lehçeleri, Erdoğan Boz, Nazmi Alan, Önder Sezer, Ahmet Karaman, Özgür Ay, Cüneyt Akın, Hüseyin Kahraman Mutlu, Elmira Baimukhambetova, Aksaamai Omuralieva

Aslan, Ezgi (2021). “Çağdaş Türk Lehçeleri I” Adlı Eser Üzerine”. *Uluslararası Disiplinler Arası Dil Araştırmaları (DADA) Dergisi*, Sayı: 2021/2, Haziran, s. 191-195.

Book Presentation

ON “CONTEMPORARY TURKISH DIALECTS I

Ezgi ASLAN*

Article info

Submitted 08.05.2021
Accepted 15.05.2021
Published 15.06.2021

DOI: 10.48147

Authors info

* Dr.

<https://orcid.org/0000-0002-0638-280X>

ezgicorga@anadolu.edu.tr

Anadolu University, Turkish Language
Department, Eskişehir / TURKEY

Keywords

Cite this article as

ABSTRACT

ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ

Editör

Prof. Dr. Erdoğan BOZ

Yazarlar

Azerbaycan Türkçesi	Dr. Nazmi ALAN
Türkmen Türkçesi	Dr. Önder SEZER
Özbek Türkçesi	Doç. Dr. Ahmet KARAMAN
Yeni Uygur Türkçesi	Doç. Dr. Özgür AY
Kırgız Türkçesi	Prof. Dr. Cüneyt AKIN
Kazak Türkçesi	Dr. Hüseyin Kahraman MUTLU
Tatar (Kazan) Türkçesi	Dr. Elmira BAIMUKHAMBETOVA
Başkurt Türkçesi	Dr. Aksaamai OMURALIEVA

Contemporary Turkish Dialects, Erdoğan Boz, Nazmi Alan, Önder Sezer, Ahmet Karaman, Özgür Ay, Cüneyt Akın, Hüseyin Kahraman Muthu, Elmira Baimukhambetova, Aksaamai Omuralieva.

Aslan, Ezgi (2021). “On “Contemporary Turkish Dialects I””. *International Journal of Interdisciplinary Language [JILS] Studies*, Number: 2021/2, June, p. 191-195.

Nazmi Alan, Önder Sezer, Ahmet Karaman, Özgür Ay, Cüneyt Akın, Hüseyin Kahraman Mutlu, Elmira Baimukhambetova, Aksamay Omuralieva (2021). Çağdaş Türk Lehçeleri I. (Editör: Erdoğan Boz), Ankara: Gazi Kitabevi, 567 s. ISBN: 978-625-7315-60-9

2021 yılının Ocak ayında Erdoğan Boz editörlüğünde Gazi Kitabevi tarafından yayımlanan Çağdaş Türk Lehçeleri I, piyasada bulunan benzer birçok yayından farklı olarak bölüm yazarı akademisyenlerin bizzat derslerindeki tecrübelerinden yola çıkarak hazırladığı bir kitaptır ve çağdaş Türk lehçelerinin önemli bir bölümünün gramer özeti niteliği taşımaktadır. Ayrıca bölüm yazarlarının bazıları, editörün de ifade ettiği gibi, yazarı oldukları lehçenin konuşulduğu ülkede yaşamış/yaşamaktadır ve aynı zamanda alanlarında doktora eğitimlerini tamamlamışlardır. Dolayısıyla tüm bu özellikleriyle kitap, alanın güncel ve içerik açısından doyurucu bir yayını olma niteliği taşımaktadır.

Eser, Çağdaş Türk Lehçeleri, Türk Dili ve Edebiyatı, Türkçe öğretimi ve Türk Dili ve Edebiyatı öğretimi bölümlerinde ders veren öğretim üyeleri ile bu bölümlerde öğrenim gören lisans ve lisansüstü öğrencileri için temel başvuru kaynağı olması amaçlanarak hazırlanmıştır. Dolayısıyla kitabın yazımında belirlenen ölçütler ve hedef kitlesi bu yönde belirlenmiştir. Bölümlerin yazımında yazarlar tarafından en son ve en güncel kaynaklar tercih edilmiştir.

Toplam sekiz bölümden ve 567 sayfadan oluşan kitabın genelinde belirlenmiş ortak özellikleri olduğu gibi bölüm içerikleri ve bölüm yazarlarının tecrübelerine göre farklılaşan yönleri de bulunmaktadır. Bu farklılıklar; terminoloji ve lehçe gramerleri çerçevesinde yoğunlaşmıştır. Kitabın ilk iki bölümü Güneybatı (Oğuz) lehçelerinden Azerbaycan ve Türkmen Türkçesi, üç ve dördüncü bölümü Güneydoğu (Karluk) lehçelerinden Özbek ve Yeni Uygur Türkçesi, son dört bölüm ise Kuzeybatı (Kıpçak) lehçelerinden Kırgız Türkçesi, Kazak Türkçesi, Tatar (Kazan) Türkçesi ile Başkurt Türkçesi hakkındadır. Eser, lehçe/dil tanımlaması veya lehçe sınıflandırmalara dair tartışmaları içeren bir giriş bölümü içermemektedir; eserin odağı lehçeler ve lehçelerin gramer özellikleri üzerinedir ancak yazarlar kendi bölümlerinde bu konularla ilgili kısa bilgiler vermişlerdir.

Bölümlerin her birinin ilk sayfasında ilgili lehçenin konuşulduğu ülkenin bayrağı ve haritası, ülkenin tarihi, idari-coğrafi yapısı ve nüfusu ile lehçenin konuşulduğu diğer coğrafyalar hakkında bilgiler bulunmaktadır. Yine her bölümde ilgili lehçe için kullanılan ortak alfabe ile ilgili bilgiler sunulmuş, ilgili lehçenin ad ve eylem çekimleri hakkında ayrıntılı tablolar hazırlanmış, eklerin kullanımıyla ilgili doyurucu sayıda ve özellikle tümce düzeyinde örnekler verilmiş ve bölümün bitiminde de lehçenin gramer özelliklerini en iyi düzeyde temsil eden ve lehçenin alfabesiyle yazılmış manzum ve mensur eser örnekleri verilmiştir. Bu eserler de hem bu lehçelerle ilgili kendi imkânlarıyla bilgi sahibi olmak isteyenler hem de derslerinde bu eserden yararlanmak isteyen öğrenciler ve akademisyenler için muntazam bir kaynak işlevi taşımaktadır. Bölümlerin sonunda ise hem bölüm kaynakçası ve internet kaynakları hem de verilen örnek eserlerin kaynakçaları yer almaktadır.

Eylem ve ad çekimlerinin her biri için yazarlar tarafından ayrıntılı tablolar hazırlanmış ve görsel olarak kolay okunabilir ve anlaşılabilir hâle getirilmiştir. Kitaptaki haritalar ve tablolar renkli basımdır.

Çağdaş Türk Lehçeleri I adlı kitabın en önemli özelliği ise bölümlerde çağdaş Türk lehçeleriyle ilgili kaynak kitapların önemli bir çoğunluğunda takip edilen gramer şablonunda farklılığa gidilmesidir. Benimsenen yeni şablon ise sözcük türlerinden yola çıkılarak her bir sözcük türü ve o sözcük türüyle ilgili türetimlikler ve işletimliklerin sunulduğu bir görünümüdür.

Çağdaş Türk Lehçeleri I kitabının alanda en güncel kitap olma özelliğinin en önemli nedeni Türk dünyasındaki Latin alfabesine geçiş süreci ve bu sürecin bu kitaba en güncel hâliyle yansımalarıdır.

Kitabın “Azerbaycan Türkçesi” (2021: 1-79) adlı ilk bölümü Afyon Kocatepe Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri bölümü öğretim üyesi Dr. Nazmi Alan tarafından hazırlanmıştır. Yazar, Güneybatı Oğuz lehçeleri alanında çalışmalar yapmaktadır ve çalışmalarını Azerbaycan Türkçesi

üzerine yoğunlaştırmıştır. Yazar, kitabın genel yazım kurallarına bağlı kalarak hazırlamış olduğu bölümde diğer bölümlerden farklı olarak terimlerin Azerbaycan Türkçesindeki karşılıklarını da kullanmış olup Azerbaycan Türkçesinin tarihi boyunca yapılan alfabe değişiklikleri hakkında da önemli bir tablo sunmuştur ve kitap bu konuda, konu ile ilgili yayımlanan diğer eserlere bakıldığında güncel olması bakımından önemlidir. Ayrıca bölümde yer alan ses bilgisi kuralları birçok farklı kaynağa göre oldukça ayrıntılıdır. Bölümün sonunda Memmed İsmayıl, Rəsul Rza, Mikayıl, Müşfiq, Samed Vurğun ve Məhəmməd Hüseyn Şəhriyar, Əli Kərim, Məmməd Araz, Mirze Elekber Sabir ve Musa Yaqub'dan şiirler ile Səbir Əhmədli ile Yusif Səmədoğlu'ndan pek çok mensur eser örneği yer almaktadır.

"Türkmen Türkçesi" (2021: 81-145) adlı ikinci bölüm, Uşak Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri bölümü öğretim üyesi Dr. Önder Sezer tarafından hazırlanmıştır. Yazar, Güneybatı Oğuz lehçeleri ile ilgili çalışmalar yapmakta ve dersler vermektedir. Bölümün sonunda Poçtada, Aýterek-Günterek, Mahmyt Kaşgary we onun sözlüğü, Pyşdył, keyik, garga üçüsiniñ dostlugy (Türkmen halk ertekisi), Dogrymy Aytsam, (Şorta Söz): Başa Gelenini Sowsun, Bal- Lukmançylygyñ Özenı we Başlangyjy, Göröglynyñ Döreýşi, Atalarsözi adlı mensur eserler ve Türkiye Türkçesi karşılıkları yer almaktadır.

"Özbek Türkçesi (2021: 147-215) adlı üçüncü bölüm, Afyon Kocatepe Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri bölümü öğretim üyesi Dr. Ahmet Karaman tarafından hazırlanmıştır. Yazar Güneydoğu (Karluk) lehçeleri ile ilgili çalışmalar yapmakta ve Özbek Türkçesi ile Yeni Uygur Türkçesi derslerinin yürütücülüğünü sürdürmektedir. Kitabın bu bölümünde de Özbekistan'da kullanılan Latin alfabesiyle ilgili güncel bilgiler verilmiş ve örnek tümceler de bu esasa uygun olarak ve transkripsiyon alfabesiyle düzenlenmiştir. Verilen örnekler sözcük düzeyinde değil tümce düzeyindedir ve Türkiye Türkçesi karşılıkları da tırnak içinde verilmiştir. Bölümün sonundaki "Seçme Metinler"de ise Davlat Gerbi, Davlat Bayrog'ı, Özbekistan Milli Marşı adlı Latin harfli ve Türkiye Türkçesi karşılığı verilen metinlerle birlikte устоz эркин воҶидов ғазалига мухаммас "USTAZ ERKİN VAHİDOV ĞAZALİĞA MUHAMMÄS" (ÜSTAT ERKİN VAHİDOV'UN ĞAZELİNE MUHAMMES) metni hem Kiril hem Özbek Latin alfabesi hem de Türkiye Türkçesi karşılığı ile verilmiştir. Yanı sıra дунё, йиғлайман, кетса кетсин, ноёакор, кулгулар, бахт adlı metinler Kiril harfleriyle verilmiş olup bölümün sonunda Özbek atasözleri, bilmeceleleri yer almaktadır. Yine kitabın sonunda sık kullanılan Özbek Türkçesi sözcük ve ifadeler; gün, ay, mevsim ve çeşitli vakit adları, çeşitli yiyecek adları, giyim kuşam adları, akrabalık adları ve örnek ve sayı adları tablolarla verilmiştir. Bu tablolar Özbek Türkçesi öğrenmek isteyenler için de oldukça yararlıdır

"Yeni Uygur Türkçesi" (2021: 217-321) adlı dördüncü bölüm, Uşak Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri bölümü öğretim üyesi Dr. Özgür Ay tarafından hazırlanmıştır. Kendisi Yeni Uygur Türkçesi alanında çalışmalar yapmakta ve dersleri sürdürmektedir. Yeni Uygur Türkçesi bölümü Doğu Türkistan ve Uygur Türkleri ile ilgili ayrıntılı bir tarihle başlamaktadır. Yine oldukça ayrıntılı bir "Ses Bilgisi" bölümü bulunmaktadır. Arap alfabesini kullanan Uygur Türklerinin Arap harfli metinlerinden zengin bir seçki kullanılmış ve ayrıca bu metinlerin hem Arap harflisi hem aynı metnin Latin harflisi hem de Türkiye Türkçesindeki karşılığı yer almaktadır. Bunlar; "İz" romanından Muqeddime, Çivin Qandaq Peyda Bolğan, Tügimes Naxşa, Oyğan, Uyğur Qizi adlı metinlerdir.

"Kırgız Türkçesi" (2021: 323-393) adlı beşinci bölüm, Afyon Kocatepe Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri bölümü öğretim üyesi Dr. Cüneyt Akın tarafından hazırlanmıştır. Yazar, Kırgız Türkçesi üzerine doktora çalışmasını tamamlamıştır ve bu alanda çok sayıda çalışması bulunmaktadır. Yazar Kırgız Türkçesi gramerinden önce Kırgız tarihi, Kırgızistan'ın idari-coğrafi yapısı ve nüfusu, Kırgız Türkçesi ile ilgili çalışmalar hakkında bilgiler vermiştir. Kiril esaslı alfabe kullanılan Kırgız Türkçesinde, ilgili bölümdeki örnekler transkripsiyon alfabesiyle verilmiş ancak bölüm sonundaki metinler Kiril alfabesi ile verilmiştir. Ses bilgisi bölümünde Türkçe kökenli sözcüklerin Eski Türkçedeki, alıntı sözcüklerin ise orijinal dildeki karşılıkları verilmiştir. Seçme metinler bölümü oldukça zengindir: биринчи мугалим, табишмак, бешик той, кыргыз спорттук ел оюндары, орозо,

нооруз, макапдар, конок тосуу, нооруз майрам кепе бер, кыз-куйөө, кербез, каада салттар, балага ат коюу - жентек ыруу, ыалалык, фудзиямада кадыр тун, биздин ата мекенибиз – кыргызстан, курманжан датка, жаштык, ак кеме, Makal-ılakaptar, кыргызстан ve макапдар adlı metinler ile bölüm tamamlanmıştır.

“Kazak Türkçesi” (395-447) adlı altıncı bölüm, Afyon Kocatepe Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri bölümü öğretim üyesi Dr. Hüseyin Kahraman Mutlu tarafından hazırlanmıştır. Yazarın Kazak edebiyatı ile ilgili çalışmaları bulunmaktadır ve Kazakistan Abay Devlet Üniversitesi Kazak Dili Fakültesi Doğu Dilleri Bölümünde 1998-2000 yılları arasında öğretim görevlisi olarak da görev yapmış ve alanında derslerini sürdürmektedir. Yazar bölümünde tablolardan sıklıkla yararlanmış, bu sayede ad ve eylem çekimleri ile ilgili pratik bilgiler sunmuştur. Bölüm sonunda мен казакпын, ана, ахмет байгүрсүнүлы, ыбырай алтынсарин, элихан бөкейханов, асан кайғы adlı metinler, Latin harfli karşılıkları ve günümüz Türkiye Türkçesi karşılıkları ile yer almaktadır.

“Tatar (Kazan) Türkçesi” (2021: 449-499) adlı yedinci bölüm, Dr. Elmira Baimukhambetova tarafından hazırlanmıştır. Yazar, Ege Üniversitesinde Kazak Türkçesi üzerine doktora eğitimini tamamlamıştır ve Kıpçak lehçeleri alanında çalışmalar yapmaktadır. Yazar, kitabın bu bölümünde özellikle Tatar Türkçesine ait sınıflandırma çalışmalarından ayrıntılarıyla söz etmiş, gramer bölümünde bol örnek ve tablo kullanmıştır. Seçtiği metinlerde ise eserlerin Kiril alfabesinden transkripsiyonlu metinleri ile Türkiye Türkçesi çevirileri yer almaktadır. Şekirtabıy, Ademler, Tılsım, Matur Babay, Bilmeceler ve konuşma metinleri adlı metinler gramer çözümlenmeleri için önemlidir. Konuşma metinleri Kiril harfleriyle verilmiştir.

“Başkurt Türkçesi” (2021: 501-567) adlı son bölüm ise Uşak Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri bölümü öğretim görevlisi Dr. Aksaamai Omuralieva tarafından hazırlanmıştır. Yazar, bölümü yazarken yalnızca Türkçe kaynaklardan yararlanmamış yanı sıra Başkurt Türkçesi ve Rusça kaynakları da tarayarak metni oluşturmuştur. Taradığı metinlerdeki örnekleri değil kendi ürettiği orijinal örnekleri kullanmıştır. Bölümde sadelik ve anlaşılabilirlik ön plandadır. Seçme metinler bölümünde ise урал батыр, төлкөмөнәнбуре, алпамыша, шәмсетдинзәки булғай-булмағай, Atasözleri, гыйззәтуллахәсән - эх сез матур кызлар, борон-борон заманда, Кем Көслө, тыңлауһызкуян, Нөуөв Үрүн Үрла Нөүгенәһе, Gebdélgeziz Haldat Beyëtë, Asker Gabelgaziz Beyiti, ниөсөн қарғалар қара ла булаб ала ла була, Niçin Kargalar Kara Da Olur Ala Da Olur adlı metinler yer almaktadır.

Alandaki güncel kaynak ihtiyacını, alanın tecrübeli hocalarıyla tamamlamayı hedefleyen bu eser; Çağdaş Türk Lehçeleri alanında en çok öne çıkan lehçelerle ve lehçe gramerleriyle ilgili temel bir kaynak işlevi taşımaktadır.